

403
T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBRI QUI SUPERSUNT XXXV.

Recensuit, & notis ad usum Scholarum accommodatis illustravit J. B. L. CREVIER,
Emeritus Rhetoricæ Professor

*In Collegio Dormano-Bellovaco Universitatis
Parisiensis.*

TOMUS PRIMUS.

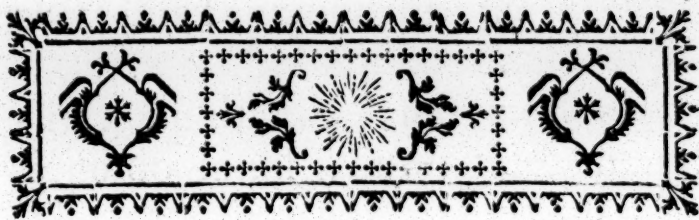

LONDINI,

Apud JOHANNEM NOURSE.

MDCCL.

MONITUM

EDITORIS.

DUM nostræ Livii editioni, quæ majore formâ ante aliquot annos in lucem prodiit, dabamus operam, mens fuerat statim aliam ex ea minorem adornare, cujus moles, impensa, & ipsa etiam Commentarii ratio, ad scholarum usum accommodatior esse posset. Huic consilio nostro major & instantior cura moram attulit. Absolvendum erat opus quod clarissimi Auctoris, optimi Magistri nostri, morte abruptum, fidei jam nostræ commendabatur; cujus primitias quum summo plausu excepisset Orbis litteratus, ulteriora ardenti studio flagitabat,

& voti sui dilationem haud satis æquo animo passurus videbatur. Postquam huic simul pietatis in carissimum Magistrum, simul obsequii erga studiosos Romanæ historiæ lectores officio, quantum in nobis erat, satisfecimus, liberi jam, & nostri juris, ad id quod dudum agitaveramus de Livio redire properamus.

Ut igitur eximii scriptoris lectionem jucundiores juventuti expeditioresque faceremus, hoc primum in nova hac editione nostra spectavit labor, ut textus ipsi Livianus quàm emendatissimus offerretur. Semper dolumus illi ætati, etiam in plano plerumque offendentem, novas objici difficultates, ex mendis, ex prava interpunctione, ex omissione aut traiectione vocum, quibus scopulis firmati quoque longo usu lectores interdum retardarentur. Huic incommodo ut iremus obviam, textum hujus novæ editionis

EDITORIS. v

ex majore illa quæ summâ diligentia curata est, ita descripsimus, ut hîc non minùs illimis, atque etiam purior in quibusdam defæcatorque prodiret.

In notis solam intuiti sumus utilitatem eorum quibus hæc opera dicabatur. Itaque novum penè ex prisco resectum Commentarium offerimus juventuti, & partim detractiōe, partim adjectiōe, ad gustûs ejus captûsque normam exactum.

Resecimus ea omnia quæ ad assequendam auctoris mentem planè necessaria non essent: veterum lectionum, quibus novæ substitutæ sunt, mentionem; disputationes, quæ in spatium paulo longius excurrerent; auctoritates etiam doctorum virorum, quibus emendationes nostræ niterentur. Itaque nomen J. Fr. Gronovii, quod singulæ ferè majoris Commentarii nostri paginæ personant, hîc perrarò reperietur. Quod

vj M O N I T U M

ideo monitum hoc loco testatumque volumus, ne quis nos parum memores fuisse arguat gratiæ tanto viro referendæ, aut aliquam ejus gloriæ partem in nos derivare voluisse.

Quæ addidimus, unius sunt generis, & referuntur omnia ad explanationem vocum locutionumque Livianarum: cui labori, à Doctis plerumque fastidito, ut parva tribuenda laus, ita non mediocrem ad promovenda adolescentium studia utilitatem inesse credimus.

Supplementa in amissorum librorum locum à Freinshemio concinnata, immensæ eruditionis ac diligentiae opus, ab præsentē instituto prorsus aliena erant. Sed ea quibus expleantur ultimorum quinque Livii librorum lacunæ servanda duximus, ut sua narrationi constaret integritas, & unus quidam perpetuæ historiæ tenor. Illa tantum uncis includenda, & hac notâ SUPPL. in mar-

EDITORIS. vij

gine exteriori appositâ insignienda curavimus.

Volumina in majorem quàm optaremus numerum excrevere, & è singulis bina facta sunt. Hanc nobis necessitatem imposuere adjectæ illustrando textui notæ, & indices rerum decimo, tricesimo, & quinto supra quadragesimum libris subjuncti.

Præfationem majori nostræ editioni præfixam hîc omittere statuimus. Rogati ab amicissimis viris, quorum & voluntati obsequi, & judicio credere nos decet pariter & juvat, ex illa excerpimus quidquid maximæ voluptati pariter & utilitati studiosis Livii juvenibus fore videbatur.

Denique, quoniam in notis æstimamus pecunias, pondera, mensuras, & ad eorum quæ apud nos sunt in usu rationem exigimus; ut intelligi possit quid in ea æstimatione secuti simus, subjunximus sum-

viii MONITUM, &c.

marium ejus disputationis quam de
iis rebus paulò fusiorem in majore
editione institueramus.

Hæc nobis mens, hoc consilium
fuit, in nova hac Livii editione,
in qua juventutis utilitatem unicè
spectavimus. Ei vivâ voce erudien-
dæ tot per annos dediti & addicti,
publicum docendi munus, à quo jam
nos infirma valetudo invitos remo-
vit, scripto certè exsequi gaude-
mus: utinam cum aliquo fructu! cer-
tè optimâ voluntate.

PRÆFATIO IN LIVIUM.

DE Livii vita jūvaret aliquam multa differe-
re, si quæ via ad eam accuratiùs cognoscen-
dam inquirentes ferret. Naturâ enim omnes
cupimus illos celeberrimi nominis viros ,
quorum scripta manibus terimus , penitus per-
noscere ; & , quibuscum scribentibus amicè fa-
miliariterque colloquimur , iis quoque adesse
domesticas res civilesve , privatas publicasve
gerentibus. Sed plerisque scriptorum hoc con-
tingit , ut dum ceterorum dicta factaque magnâ
curâ colligunt & immortalitati commendant ,
ipsorum , præter nomen , reliqua ferè omnia
interire sinerentur : malo sanè exemplo , nec sa-
tis gratâ posteritate adversùs eos quibus tantum
deberet.

Artic. I.
DE VITA
LIVII.

Hoc & Livii fatum fuit , ut fama ejus scrip-
taque toto Orbe notissima , vita in obscuro esset.
Ex qua hæc paucula ad notitiam nostram perve-
nerunt : illum Patavii ortum , Pisone & Gabinio
Coss. anno a. C. 58. Romæ magnam egisse æta-
tis partem , sed in patria denique supremum
diem obiisse , anno principatûs Tiberii quarto ,
ætatis suæ sexto & septuagesimo ; filium ei fuis-
se , cui quadam in epistola hanc legendi bre-
vissimam eandem sapientissimamque legem
scripserat , *legendos Demosthenem atque Cicero-
nem , tum ita ut qui que esset Demostheni & Cice-
roni similissimus ; filiam ei itidem fuisse , nuptam*

L. Magio rhetori, quem declamantem homines aliquamdiu, non in ipsius honorem laudaverint, sed in foci tulerint; scripsisse eum, præter historias, etiam dialogos, quos non magis philosophiæ annumerare possis, quàm historiæ, & ex professo philosophiam continentes libros; eo auctore, Claudium, qui postea imperavit, ad historiam scribendam animum appulisse; denique ipsi datum esse, ut vivus gloriâ suâ perfrueretur, Gaditanumque quemdam, ejus nomine famæque commotum, ad visendum eum ab ultimo terrarum Orbe venisse, statimque ut viderat abiisse.

Art. II.
QUÆ
SPEC-
TANT
AD HIS-
TORIAM
OPERIS
LIVIANI.

Quo
tempore
scripserit
Livius.

Quo tempore historias suas scripserit Livius, ex ipso opere apparet. Testatur ipse l. I. cap. 19. bis omnino post Numæ regnum, Jani templum clausum fuisse: *semel*, inquit, *T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cesare Augusto, pace terrâ marique partâ.* At constat ex Dione, quinto post anno iterum ab Augusto clausum esse Jani templum devictis Cantabris. Hinc rectè colligetur, medio tempore inter bellum Actiacum perfectum, & Jani ædem iterum ab Augusto clausam, primos Livianæ historiæ libros in lucem prodiiisse.

Dubitari non potest, quin multos annos in absolvendo tantæ molis opere consumpserit. Et verò, quum ex epitome ultimi libri appareat memoratam fuisse eo libro Drusi mortem, quæ uno & vicesimo post Actiacum triumphum anno contigit, sequitur Livium ante id tempus ultimam suis historiis manum non imposuisse.

De nu-
mero li-
brorum
historiæ
Livianæ.

Quot libros dederit Livius, inter doctos ambigitur. Epitomas librorum CXL habemus: sed duas, nempe librorum CXXXVI. & CXXXVII.

P R Æ F A T I O. xj

deperditas fuisse contendit Sigonius. Fuerint ergo vel CXL. vel CXLII. libri. Ut ut sit, magno litterarum damno, soli nunc quinque & triginta supersunt: ceteri omnes interiere, aut certè ignoti adhuc in nocte ac tenebris jacent.

Quin etiam non universæ simul Orbi litterato innotuere illæ pulcherrimi operis reliquæ. Primæ Livii editiones exeunte XV. sæculo & ineunte XVI. excusæ, exhibent tantummodo primam, tertiam, & quartam decades; quartam quidem non integram, sed hiulcam & mutilam, quum abesset totus trigesimus tertius liber, & magna pars quadragesimi, qui finiebatur in his verbis cap. 37. *per omnia fora conciliabulaque edixerunt.* Anno MDXVIII. Magontia ex membranæ bibliothecæ in æde ibidem maxima & Metropolitana, D. Martini appellata, addita est pars libri tertii & trigesimi ab his verbis cap. 17. *arctis faucibus cohærens Acarnaniæ*, & quod deerat libro quadragesimo usque ad finem. Annus ejusdem seculi primus & trigesimus novo rursus nos proventu beavit. Tum in Helvetiis Simon Grynæus ultimos quinque libros repertos in membranæ ad monasterium Laurisenum, vulgò Lorisense, è regione Borbetomagi trans Rhenum, per Joannem Frobenium publici juris fecit. Denique anno MDCXV. J. Horrion, societatis Jesu sacerdos, Bambergæ dum singulos bibliothecæ publicæ codices excutit, incidit in membranas, quæ complures T. Livii libros, in his partem priorem tertii & trigesimi adhuc desideratam servabant, quem duobus post annis Paderbornæ vulgavit.

Hæc ad nos ex Liviana historia pervenerunt, vix quarta pars totius operis: quæ animos qui-

*Ceteros
reperiri
posse fru-
stra spe-
ratur.*

dem & fructu honestissimæ voluptatis perfundit, & utilissimorum documentorum bonâ fruge pascit, sed ita ut desiderium quoque & luctum incendat tot amissorum voluminum, quæ tempus edax absumpsit & præcedentium ætatum incuria. Nam quod aut Livium totum, aut certè magnam eorum quæ desideramus partem, alii Constantinopoli, alii apud extremos hominum in Hiona, sive Iona insula supra Scotiam delitescere jactitarunt, hæc, falsi utinam vates simus! somnia esse existimamus optantium. Nec meliore nos spe solatur id quod Colomesius ab homine candidioris pectoris, quàm felicioris ingenii Capellano sibi dictum in litteras retulit: quemdam Capellani amicum, virum non illiteratum, quum pilâ luderet, animadvertisse in ea palmula quæ sibi esset ad manum, fragmenta quorundam Livii librorum qui hodie non exstent; quumque rem sibi ulterius inquirendam putasset, comperisse eas esse reliquias aliquot similium membranarum, quæ à monialibus domûs Fontebraldensis pharmacopolæ cuidam donatæ, ab hoc ignarò qualis sibi thesaurus obvenisset venditæ forent operario ignobili, qui iis abusus esset ad tegendas illas palmulas quibus pilâ luditur. Vanis hujusmodi sine certo auctore rumoribus fidem habeat, cui placuerit sese inani spe lactare.

*De partitione
operis in
decades.*

Partitio operis in decades utrùm à Livio sit, dubitavit Petrarcha, qui eam potiùs ortam esse putat à fastidiosa legentium ignavia. Idem adstruit Sigonius ex perpetuo veterum Grammaticorum, Prisciani, Diomedis, Censorini, denique auctoris epitomarum silentio, qui omnes librorum sèmpèr, nunquam decadam mentionem faciunt. Frustra quidam, ut contrariam opinionem tueantur, obijciunt Livium ei ip-

P R Æ F A T I O. xiiij

sum videri quodammodo suffragari, dum suas vigesimo primo & trigesimo primo libris præfationes præmittit. Etenim rectè observat Dujatius Livium non absimilibus velut proœmiis extra decadum quoque principia identidem usum esse ad renovandam lectoris longo in opere attentionem, vel si quando scribenti major rerum ordo nasceretur, ut patet ex libri sexti ingressu, & cap. 29. lib. VII. Contendit ergo Sigonius germanam operis Liviani inscriptionem hanc fuisse: T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA LIBRI CXLII. Quæ nobis opinio etsi probabilior videtur, tamen non semper abhorruimus ab decadum appellatione, quæ & usu recepta est, nec sine circuitu verborum vitari interdum poterat.

Epitomarum, quæ singulis libris præfiguntur, auctor ignoratur. Eas enim aut Livio ipsi, aut L. illi Floro, cujus exstant rerum Romanarum libri quatuor, adscribi non patitur dispar ab utroque styli color. Quisquis ille fuerit, quem nosse haud sanè multum interest, ejus certè breviaria, tanquam exsanguia quædam & leviter adumbrata pulcherrimi corporis simulacra, non omni prorsus curâ indigna sunt; eo quidem magis, quòd eorum aliqua est ad historiam, ubi Livius deficit, illustrandam utilitas.

*De ep̃m
tomis.*

Atque hæc sunt, quæ sive ad Livii vitam, sive ad ejus operis formam, descriptionem, casusque pertinentia, non ignorare operæ pretium sit.

Jam de ipso opere agamus, & ejus virtutes, quæ sunt eximiæ, ita subicere conemur juvenum oculis, ut & sentiant quæ sit in eo vis boni, & totum illud, quantumcunque est, in sese ipsi assiduâ tractatione transfundere ament.

Art. III.
DE OPERIS
LIBRARIIS
VIR-
TUTIBUS.

§. I.
LIVII E-
LOQUEN-
TIA.

Ac primò quidem eloquentiam tanti viri laudare supervacua operæ sit. Quem enim non statim legentem allicit in affectata illa narrandi jucunditas, & limpidus nitor, qui & perspicuitati serviat, nec careat, ubi opus est, nervis; non inepto tumida orationis fastu inflatus, sed simul simplicitatis, simul munditiarum memor; qui æquabili velut filo deductus, res gestas ita naturali quodam ordine explicet paulatim & aperiat, ita exhibeat omnia locis temporibusque distincta, ita suos allinat rebus & personis colores, ut coràm agi cernique, non describi res auribusque accipi videantur? Quid dicere opus est de incredibile illa concionum ejus & orationum eloquentia, in quibus eximius scriptor nullam non expressit dicendi laudem? In iis sententiæ, tum gravitate, tum acumine commendatæ, egregio vestiuntur optimorum lectissimorumque splendore verborum. Jam pro argumentorum varietate, modò exultat audaciùs oratio, & grande aliquid ac sublime sonat, modò summissiore quodam & modestiore cursu, semper tamen cum quadam dignitate, fertur. Nihil verò mirabilius, quàm quomodo versatile pariter ad omnia scriptoris ingenium, eorum omnium quos loquentes facit, senum ac juvenum, privatorum magistratuumve, Romanorum & hostium, sensus, animos, habitus ita induit, ut illi ipsi non meliùs modò aut venustiùs, sed ne aptiùs quidem decentiùsque dicere potuerint. Itaque jamdiu docti omnes magno consensu iere in Quintiliani sententiam, qui Livium esse judicat, *quum in narrando miræ jucunditatis clarissimique candoris, tum in concionibus supra quàm enarrari potest eloquentem.*

P R Æ F A T I O. xv

Ex illis tamen orationibus crimen in eum oritur, tanquam in iis & fidem historiæ neglexerit, & excefferit modum. Nec levibus sanè auctoribus hæc criminatio nititur, à Pompeio Trogø olim conjecta in Livium, & hodie quoque à doctissimis ingeniosissimisque viris renovata, &, quod majus est, unanimi ferè historicorum hujus ævi consensu comprobata, qui omnes ab ejusmodi concionibus, præsertim quas vocant directas, inferendis in narrationem suam abstinuere.

*Livio
crimini
data ora-
tiones ex
conciones.*

Neque ego receptum hodie morem reprehendere ausim, quem fortasse etiam historicæ gravitati convenientiorem esse non frustra jactatur. Attamen si auctores in utramque partem, si rationum momenta diligenter perpendantur, erit sanè cur Livium præpropere damnare vereamur.

Si gravitate auctorum exemplorumque res adjudicetur, tot se patronis tuebitur Livius, quot ferè apud Græcos Latinosque in historiâ maximè claruere scriptores, Herodoto, Thucydide, Xenophonte, Polybio, Sallustio, Tacito, Curtio. Dionysium Halicarnasæum omitto, apud quem non immeritò fortasse reprehendi possint nimis protractæ in longum orationes, quæ & fatigant lectorem, & ingratam interdum narrationi moram injiciunt. Sed ceterorum quos modò nominavi eadem quæ Livii causa est. Apud omnes & crebræ orationes reperiuntur, &, si quando opus fuerit, longiusculæ, & omnibus dicendi virtutibus, omni cultu expolitæ, si tamen Polybianas excipias, quæ tinctæ sensu comptiorem ornatum neglexere. Omnibus igitur aut laus tribuenda est, aut venia deneganda. Durum sanè in tot tam illustres reos gravem ferre sententiam;

*Defenditur
Livius
exemplis.*

Ac primò quidem eloquentiam tanti viri laudare supervacua operæ sit. Quem enim non statim legentem allicit inaffectata illa narrandi jucunditas, & limpidus nitor, qui & perspicuitati serviat, nec careat, ubi opus est, nervis; non inepto tumida orationis fastu inflatus, sed simul simplicitatis, simul munditiarum memor; qui æquabili velut filo deductus, res gestas ita naturali quodam ordine explicet paulatim & aperiat, ita exhibeat omnia locis temporibusque distincta, ita suos allinat rebus & personis colores, ut coràm agi cernique, non describi res auribusque accipi videantur? Quid dicere opus est de incredibile illa concionum ejus & orationum eloquentia, in quibus eximius scriptor nullam non expressit dicendi laudem? In iis sententiæ, tum gravitate, tum acumine commendatæ, egregio vestiuntur optimorum lectissimorumque splendore verborum. Jam pro argumentorum varietate, modò exultat audaciùs oratio, & grande aliquid ac sublime sonat, modò summissiore quodam & modestiore cursu, semper tamen cum quadam dignitate, fertur. Nihil verò mirabilius, quàm quomodo versatile pariter ad omnia scriptoris ingenium, eorum omnium quos loquentes facit, senum ac juvenum, privatorum magistratuumve, Romanorum & hostium, sensus, animos, habitus ita induit, ut illi ipsi non meliùs modò aut venustiùs, sed ne aptiùs quidem decentiùsque dicere potuerint. Itaque jamdiu docti omnes magno consensu iere in Quintiliani sententiam, qui Livium esse judicat, *quum in narrando miræ jucunditatis clarissimique candoris, tum in concionibus supra quàm enarrari potest eloquentem.*

Ex illis tamen orationibus crimen in eum oritur, tanquam in iis & fidem historiæ neglexerit, & excefferit modum. Nec levibus sanè auctoribus hæc criminatio nititur, à Pompeio Trogo olim conjecta in Livium, & hodie quoque à doctissimis ingeniosissimisque viris renovata, &, quod majus est, unanimi ferè historicorum hujus ævi consensu comprobata, qui omnes ab ejusmodi concionibus, præsertim quas vocant directas, inferendis in narrationem suam abstinuere.

*Livio
crimini
data ora-
tiones &
conciones.*

Neque ego receptum hodie morem reprehendere ausim, quem fortasse etiam historicæ gravitati convenientiorem esse non frustra jactatur. Attamen si auctores in utramque partem, si rationum momenta diligenter perpendantur, erit sanè cur Livium præpropere damnare vereamur.

Si gravitate auctorum exemplorumque res dijudicetur, tot se patronis tuebitur Livius, quot ferè apud Græcos Latinosque in historiâ maximè claruere scriptores, Herodoto, Thucydide, Xenophonte, Polybio, Sallustio, Tacito, Curtio. Dionysium Halicarnasæum omitto, apud quem non immeritò fortasse reprehendi possint nimis protractæ in longum orationes, quæ & fatigant lectorem, & ingratam interdum narrationi moram injiciunt. Sed ceterorum quos modò nominavi eadem quæ Livii causa est. Apud omnes & crebræ orationes reperiuntur, &, si quando opus fuerit, longiusculæ, & omnibus dicendi virtutibus, omni cultu expolitæ, si tamen Polybianas excipias, quæ tinctæ sensu comptiorem ornatum neglexere. Omnibus igitur aut laus tribuenda est, aut venia deneganda. Durum sanè in tot tam illustres reos gravem ferre sententiam;

*Defendi-
tur Livius
exemplis.*

& in magna illa nomina, quæ omnis per tot retro secula mirata est vetustas, quæ qui carpere ausit, faciliùs sibi quàm illis noceat, censorium stylum exerere.

*Fidem
historia
non ledunt
Livii ora-
tiones.*

Et quidem, si res ipsa inspiciatur, quid tandem deliquere summi scriptores, dum præter eam quæ debebatur, narrandarum jucundè, graviter, distinctè, dilucidèque rerum voluptatem, etiam alteram indebitam nobis ex luculentissimis orationibus paravere? Fides, inquiunt, historiæ violatur, dum ea nobis tanquam dicta obtruduntur, quæ tamen nunquam revera dicta sunt. Quasi verò cuiquam innocens ille dolus imponat, aut periculum sit, ne quis illas Livii tam diligenter elaboratas, tam severè castigatas, tantis verborum sententiarumque munditiis excultas orationes ab horridis illis primorum urbis Romæ temporum aratoribus esse existimet.

Unum excipio. Si scriptori licuit eorum quos dicentes facit referre verba, & orationes ipsas, quales pronunciatæ sunt, alicunde nancisci, nihil dubium esse potest, quin illæ totidem verbis lectori reddendæ sint, neque in earum locum ludentis ingenii foetus supponendi. Itaque non negabimus peccasse Tacitum, qui in l. XI. Ann. c. 24. Claudio Imperatori alienam & fictitiam tribuerit orationem, quum vera exstaret, cujus etiamnum fragmenta habemus. Sed si verarum copia non sit, non video sanè, cur vetetur is qui historiam scribit, suas & ad excolendum animum, & ad acuendum ingenium sæpe præfuturas orationes offerre lectori, quum præsertim & in eas conjici commodè possint sapientissima quædam monita ac præcepta ex ipsis factorum visceribus nascentia, quæ tamen inter narrandum

P R Æ F A T I O. xvij

attexere minimè decuerat ; & ingenia , mores , animi ducum ac populorum propius ad naturæ veritatem exprimi ; & verò causæ illæ quibus bellorum origo , & celeberrimi quique eventus continentur , atque etiam consilia ex quibus facta fluxere , liberiùs copiosiusque tractari. Ad hæc tot commoda illud quoque accedit , quòd in iisdem , velut in amœnis quibusdam diverticulis , perpetuâ narratione defatigatus interdum lectoris animus suavissimè conquiescit.

Id tantum cavendum est lectori , ne ex orationibus facta se sincera & incorrupta haurire posse existimet , quæ in iis in majus aucta , vel extenuata verbis , ad invidiam gratiamve decurtata , depravata plerumque reperiuntur. Orationes non tanquam ex scriptoris persona accipi debent , sed ex ejus , quisquis ille est , quem scriptor loquentem facit. Ipse narrationi fidem , orationibus præstare debet eloquentiam. Si quando tamen hæc libertate abuti visus est Livius , id observare in notis non negleximus.

At enim qui directas conciones operi suo inserunt , *historiæ modum* , id enim secundum erat , *excedunt* : id est , si rectè assequimur accusatoris mentem , ultra terminos legibus præfinitos evagantur , nec jam historicos se esse volunt , sed oratores. Id quàm convenienter in Sallustio & Livio reprehendat Trogius Pompeius , ipse viderit , qui obliquas orationes historiæ suæ non dubitaverat intexere , quarum unam nobis servavit Justinus , plerisque Livianis prolixior. Quis enim non videat eandem planè & obliquarum , & directarum concionum esse rationem ? Præclarum verò commentum ! mirum artificem ! qui pro *indicativis modis infinita* subjecerit , & loco *primæ personæ*

Historia modum non magis directæ orationes egrediuntur , quàm obliquæ.

Justin. l. XXXVIII. c. 4. & seq.

xviii *P R Æ F A T I O.*

tertiam. Eos qui nihil omninò, ac ne orationes quidem ipsas in historiam inseri debere contendunt, nisi ex vetustorum monumentorum fide, etsi paulo severiores sunt, aliquid tamen secutos esse video. Verùm ii nos profectò ludibrio habent, qui quum directas conaciones reprorent, jus sibi esse existimant obliquas, quantumlibet prolixas, in opus suum includendi. Nihil ergo videtur afferri, cur Livio suas orationes vitio ac culpæ dari debere pronunciemus.

De Patavinitate Livii.

At circa formam loquendi elegantiamque sermonis litem ei dudum movit vir ingenio & eloquentiâ clarissimus, Asinius Pollio, qui in eo putabat inesse quamdam *Patavinitatem*, si-ve locutiones quasdam quæ Patavinum, ut ita dicam, solum saperent, nec essent quadam urbanitate coloratæ. Hoc crimen hodie, nec dilui, nec comprobari omnino posse facillè crediderimus. Fieri sanè potuit, ut homo Patavinus patriam planè dediscere non quiverit, & levia quædam retinuerit loquendi vitia, quæ principis inter Romanos viri teretes & religiosas aures offenderent. At nos, quibus Latina lingua peregrina est, qui eam ex libris tantummodo cognoscere possumus, quomodo tantum nobis arrogaremus, ut illos naves, qui plerorumque Romanorum oculos fortasse fallabant, deprehendere & assignare auderemus? Id sanè tentaverit Dujatius, homo non ita à Latinitate instructus, ut Livianæ orationis censuram ageret. Nobis consultissimum videtur ea de re filere. Bene profectò nobiscum ageretur, qui Latinam linguam balbutire conamur, si Livii orationem cum sua quoque *Patavinitate* daretur effingere.

S. 2.
LIVII
FIDES.

Nec verò eloquentia tantum claruit Livii,

sed laudatur & fides, quæ prima virtus ab historiæ scriptore requiritur. Ausum esse eum vera etiam cum offensionis periculo dicere, veritatisque studiosiorem fuisse, quàm gratiæ imperantis, ex eo patet quòd, referente Tacito, IV. Ann. 34. ita Cn. Pompeium laudibus extulerat, ut Pompeianum eum Augustus appellaret. Sæpe Brutum, Cassium, Scipionem, Afranium, ut insignes viros nominaverat. Neque id, eodem teste Tacito, amicitia ipsius cum Augusto offecit: quod quidem dubito utrùm patientissimis Principis auribus, an scribentis libertati fuerit honorificentius.

Sed & in iis quæ hodie supersunt, nulla apparet assentationis erga eum qui rerum potiretur suspicio. Semel aut iterum in totis quinque & triginta libris Augustum appellat: sed ipsâ re poscente, sed breviter & cursim, modicis cum laudibus & veris. Libro primo, cap. 19. templum Jani, occasione datâ, memorat ab eo clausum fuisse: quo quum Augustus magnopere gloriaretur, ipse tamen rem uno verbo tangit, gratulatus tantùm ætati suæ raram felicitatem. Rursus, ubi de spoliis optimis Cossi differit, l. IV. c. 20. testem allegat *Augustum Cæsarem, templorum omnium, inquit, conditorem, aut restitutorem*: quod quàm verè, quàm non ambitiosè dictum sit, testimonio est illa ipsius Augusti notissima vox: *marmoream se relinquere urbem, quam lateritiâ accepisset*. Jam verò in narranda insigni illa de Asdrubale victoria quam Livius & Nero reportavere, quàm bella sese scriptori nostro materies offerebat demerendæ Livie Augusti uxoris, quæ ad alterum è victoribus originem referebat, in alterius domum fuerat adoptata? quàm facillè ibi sese jactare poterat adulatio? Livius rem

quidem ipsam ornatè, ut par erat, magnificè-
que describit; in victores ipsos plenà manu
laudes cumulat: de eorum posteris, de Livia,
Tiberio, Druso, ne verbum quidem.

*Amore
in pa-
triam la-
befacta.*

Ceterùm fateri cogimur Livii fidem, quæ
adversus gratiam potentiorum inconcussa ste-
tit, amore patriæ aliquoties fuisse labefactatam.
Cujus quidem culpæ, ab honestissima sanè cau-
sa profectæ, sed culpæ tamen, non auderemus
tantum virum insimulare, nisi res clara omni-
no foret, & plurimis manifestisque argumentis
teneretur. Liceat nobis remittere Lectorem ad
ea quæ in Præfatione ad majorem nostram Li-
vii editionem super hoc negotio disputavimus.

*P. 3.
LIVIVS
RECTI
HONES-
TIQUE
AMANS.*

Quòd si in iis etiam quæ peccat identidem
Livius, amor tamen virtutis eminet, ita ut ab
æquis iudicibus laus ei cum reprehensione con-
iuncta debeat; quantus illius gloriæ splendor
est, ubi sincerus nitet, nec ullà erroris macu-
lâ deformatus? Ubique spirat apud eum cura
commendandæ honestatis: suam ille ubique vir-
tuti laudem, suam vitio reddit ignominiam; ne-
que nudam ac jejunam dictorum factorumque
proponit seriem legentibus, sed iis instructam
iudiciis ac præceptis, quæ ad omnem vitæ of-
ficiique rationem egregia possint esse docu-
menta?

*Pietas
eius in nu-
mina.*

Ac primò quidem pietatem in numina quæ
apud suos colebantur, & quamdam religionis
patriæ reverentiam ubique proficitur: infelix,
qui temporum vitio & communis exempli im-
periosâ lege abreptus futilem religionis um-
bram pro re amplecteretur; laudandus, qui
umbram retineret tamen, seseque multùm ab
insanientis sapientiæ audacia & temeritate se-
jungeret, quæ bellum falsis indictum diis cum
vero gerebat, & dum impios vulgi circa di-

vina profligaret errores, ipsam tollebat divi-
nam vim, eademque operâ maximum iustitiæ
& societatis humanæ vinculum dissolvebat. Sa-
cilegam hanc, quæ suo ævo Romæ vige-
bat, opinionum licentiam, non semel increpat, &
cum intimi doloris sensu deflet Livius. Quàm
gravis, quantæ severitatis & sanctimonix plena
est hæc quæ lib. III. cap. 20. occurrit novæ
illius impietatis castigatio? *Nondum hæc, quæ
nunc tenet seculum, negligentia deum venerat:
nec interpretando sibi quisque iurjurandum & le-
ges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea
accommodabat.* Et alibi, (X. 40.) de juvene eo
qui consulem monendum sibi esse existimabat
pullarium auspicia ementitum esse, *juvenis,*
inquit, ante doctrinam deos spernentem natus.
Sed quid plura opus est? Qui sedulò perpen-
derit, quonam modo Livius, si quid piè in
deos factum est, id commemoret & prædicet;
contrà, si in aliquo contemptor religionis ani-
mus appareat, quàm is invidiosè describatur,
& in odium vocetur, facilè animadvertet prio-
ribus illis exemplis nostrum maximopere de-
lectatum esse, hæc verè & ex animo detesta-
tum. Sufficiat hîc indicare lectori capp. 40.
& 46. lib. V. ubi de Albinio, & Fabio Dorso-
ne agit, & initia lib. XXII. ubi de consule Fla-
minio.

Neque verò crediderimus, id quod multi
Livio objecere, illam quam in eo laudamus
coelestis numinis reverentiam, in anilem super-
stitionem degenerasse. Huic criminationi ma-
ximè ansam præbuere prodigia illa, quæ plu-
rima in singulos ferè annos colligit, partim in-
credibilia & omnino vana, partim ab imperi-
tis hominibus falsò habita pro monstris, quum
tamen nihil in iis esset, quod non ex vi ipsa

*Immeritò
ei obijci-
tur super-
sticio.*

xxij P R Æ F A T I O.

Livii de prodigiis iudicia. rerum & naturæ legibus fluere. Sed non rectè judicant de Livio, qui hæc omnia ab eo aut pro veris memorata, aut in religionem versa esse existimant. Ipse se multis locis defendit: ut quum lib. XXI. cap. 62. prodigiorum enarrationem sic orditur: *Romæ, aut circa urbem multa eâ hieme prodigia facta, aut (quod evenire solet moris semel in religionem animis) multa nuntiata & temerè credita sunt.* Rursus lib. XXVII. c. 23. *Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos) mures in æde Jovis aurum rosisse nuntiatum est.* Ubi etsi rei prorsus incredibili fidem potiùs derogare debuerat, absurdæ certè superstitionis crimen à se repellit. Sed nusquam suum de his rebus iudicium aut apertiùs, aut fusiùs explicat, quàm lib. XLIII. c. 13. *Non sum nescius, inquit, ab eadem negligentia quâ nihil deos portendere vulgò nunc credant, neque nunciari admodum ulla prodigia in publicum, neque in annales referri. Ceterum & mihi vetustas res scribenti nescio quo pacto antiquus sit animus: & quædam religio est, quæ illi prudentissimi viri publicè suscipienda censuerint, ea pro indignis habere quæ in meos annales referam.* Ex his profectò patet plura eum, quod Curtius de se testatur, transcribere, quàm credere, & solâ antiquitatis veneratione adductum ea in annales suos retulisse, quæ etsi futilia esse intelligeret, illis tamen prudentissimis viris gravissima visa esse, &, tanquam missa à diis, publicè suscepta meminerat.

Livius ex historia fide prodigia narrare debuit.

Quin etiam illud affirmare non dubitabimus, pertinuisse ad historiæ fidem, ut prodigia illa, quemadmodum in publicis monumentis tradita reperiebat, ita ad nos scripto transmitteret. Quis negaverit historiæ cujuscunque populi non poenitendam esse partem eam quæ ad ejus sacra

P R Æ F A T I O. xxiiij

situsque religiosos & cultum numinis spectet? Quem nostrum non juvat nosse, quantopere mentes priscorum illorum Romanorum occæcasset stolidæ, & multum, irridendane dicam, an deslenda, circa divina superstitio & credulitas? Quæ cognitio tantum abest ut veræ religioni officiat, ut contra hoc quoque nomine gratias Deo immortales & habere, & agere debeamus, quod nos veteribus illis neque prudentiores neque ingeniosiores, à tam supinis tamque exitiis erroribus, per divinam Evangelii lucem liberaverit. Non continuo igitur, si Livius perabsurda prodigia memoriæ mandavit, id ei in crimine ponendum, aut nota superstitionis injungenda est: ac proinde nihil jam obstat quominus eum multum amemus de sua in eos quos solos colere didicerat deos pietate. Multum ergo ab eo absumus, ut Gregorio Magno, acris ingenii, & eruditi in Religionem Christianam studii pontifici, tam lævam fuisse mentem putemus, ut, quod legitur in Antonini Summa, ob illam prodigiorum commemorationem infensus Livio, quosunque nancisci potuisset ejus libros igni traderet. Id nec libet credere, & licet, ubi rei tam absurdæ tanto posterior ætate testis unus citari potest.

Sed & ceterarum virtutum, justitiæ, abstinentiæ, comitatis, munificentæ, castimoniæ, amoris in patriam, summa ubique apud eum elucet admiratio, quæ in earum æmulationem ipsum quoque lectorem rapit. In re manifestissima non operæ est diutius immorari. Sed tamen quis non ardore quodam caritatis in patriam succendi se sentiat? sive audit (IX. 4.) Lentulum consules ad Caudium hortantem, ut communem salutem non morte tantum, sed

*Livius
virtutum
omnium
præco &
hortator.*

xxiv P R Æ F A T I O.

& ignominiâ suâ bene emptam putent; sive hanc (XXVI, 36.) velut ex oraculo missam vocem excipit: *Respublica incolumis & privatas res facile salvas præstat. Publica prodendo tua nequicquam serves.* Quem non ad temperantiam contentumque voluptatum incitet & inflammet Scipio ille, qui dum Masinissæ intempestivum & præcipitem in Sophonisbâ amorem castigat, (XXX. 14.) non dubitat, & juvenis, & victor, omnibus triumphis anteferre frenatarum libidinum decus?

Quod si à vitiis quoque dehortantur aliena opprobria, Tarquinii superbiam & crudelitatem, Appii decemviri libidinem & impotentiam, Manlii Capitolini spes ambitiosas & seditiosa consilia, Flamini Varronisque temeritatem iis coloribus depingit Livius, ut tantam foeditatem nemo non laudis cupidus exhorrescat. Sic ergo ex ejus opere hic colligitur fructus, quem ipse ex historia uberrimum utilissimumque capi posse existimavit. Sic *omnis exempli documenta in illustri posita monumento intueri datur. Inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere capias: inde scdum inceptu, scdum exitu, quod vites.*

Livii historia ad mores informandos utilior, quàm omnes philosophorum disputationes.

Fremant philosophi licet: audacter profitemur animi nostri sententiam. Omnes illorum disputationes una nobis videtur Livii historia, si quis & honesti amore sibi pectus imbui velit, & salubri quodam antidoto adversus vitiorum contagia muniri, sive auctoritatis pondere, sive utilitatis ubertate superare. Quidquid apud illos præceptis adstruitur, hic firmatum videmus exemplis. Illi cassam sæpe & vacuam fingunt animo virtutis imaginem: hic ipsa sese virtus præsentem sistit ob oculos, & vivam quodammodo ac spirantem exhibet. Illorum suspecta interdum est otiosa loquacitas: hic nos frangit

frangit auctoritas ineluctabilis onustorum triumphis ducum, & maximi post hominum memoriam imperii conditorum. Denique illorum præceptiones non modò aridæ ac jejunæ nihil habent lenocinii, nihil voluptatis, sed etiam ipsâ præcipiendi professione absterrent ac fugant indociles plerumque hominum animos: Livius & omni eloquentiæ cultu salutaria monita vestit & exornat, & ita præcipit ut prorsus lateat præcipiendi voluntas. Nullum in eo magisterii supercilium; nulla doctoris persona: fallitque disciplina virtutis antè insinuata mentibus, quàm ipsi qui discunt doceri sese intelligant.

Hoc artificium callidè deprehendit vir exculti multâ humanitate ingenii Corbinellus, qui sententias è Livio collectas contulit in libellum, editum Parisiis anno 1694. In monito quod huic libello præfixum est, observat editor, mirum quibusdam fortasse videri posse, quòd qui tam non sententiosè scripserit Livius, tam multas ex suo opere excerpendas sententias præbuerit. Sed nempe egregius dicendi artifex, non, Polybianâ simplicitate, tanquam purpureos pannos, narrationi sententias affuit. Longè illi major est venustatis & æquabilitatis in scribendo cura. Dat itaque operam, ne, quod postea Petronius monuit, *sententiæ emineant extra corpus orationis expressæ, sed intexto vestibus colore niteant.*

Jam igitur æquam de Livio videmur ferre posse sententiam. Tres præcipuæ sunt historiæ dotes, ut vera, ut jucunda, ut utilis sit. Atque adeo tria sunt historici officia, ut res gestas cum fide repræsentet, ut iis tractandis eloquentiam adhibeat, ut hausta ex iisdem morum informandorum monita & præcepta narrationi inspergat. Duo ita præstitit Livius, ut si minùs

*Judicium
de Livii
historia.*

ceteris omnibus dicendus est præripuisse palmam, certè nulli secundus haberi possit : ac si historiarum scriptori sufficeret utile dulci miscere, frustra quidquam perfectius quæreretur. In fide paulùm claudicavit, & humani aliquid passus est, sed ita ut culpam causa culpæ elevare plerumque videatur.

*De Li.
vii mori-
bus conje-
ctura.*

Jam si ab opere ad mores ejus judicium transferamus, & eos ex scriptis æstimemus, ut ferè solent ii qui scribunt aliquid, animi sui effigiem etiam aliud agendo in libris suis exprimere, dubitare non possumus, quin candidissimum ei pectus fuerit amantissimumque virtutis. Eam ille ubique tantis laudibus, tam ab omni fūco & mendacii larva alienis extollit, ut intra otiosam ejus admirationem minimè stetitisse videatur. Scias eum qui virtutem in ceteris eximiè laudet, in se quoque amare.

COMPENDIARIA EXPOSITIO

*Ponderum, pecuniarum, mensurarum, de quibus
mentio apud LIVIUM occurrit.*

Libra Romana erat duodecim unciarum, DE PON-
DERIBUS.
Libra.
quas in libra Parisiensi numeramus sedecim.

Sed uncia Romana aliquantùm superabat Uncia.
pondere unciam nostratam, & potest censerigranis 600. qualia 576 uncia Parisiensis continet.

Itaque unciæ Romanæ 12. æquabant pondere
uncias Parisienses $12 \frac{1}{2}$.

Ac proinde libra Romana se habet ad libram
Parisiensem, ut $12 \frac{1}{2}$ ad 16.

As est ipsa libra Romana. As.

Partes assis sunt,

Deunx, undecim unciæ.

Dextans, decem.

Dodrans, novem.

Bes, octo.

Septunx, septem.

Semis, sex.

Quincunx, quinque,

Triens, quatuor.

Quadrans, tres.

Sextans, duæ.

Uncia.

Denarii centum in libram argenti imputari Denarius.
solebant.

Distingui debent sestertius & sestertium.

Sestertius nummus fuit argenteus, quarta Sestertius.
pars denarii. Libra ergo argenti Romana cen-

XXVIIJ DE PONDERIBUS,

senda est quadringentis sestertiis nummis.

Sestertium.

Sestertium nummus non fuit, sed summa quædam ad conficiendas commodius rationes excogitata: quæ quidem summa par erat mille sestertiis nummis, sive ducentis quinquaginta denariis, sive denique duabus libris Romanis argenti cum dimidia.

Pondera Græca.

Drachma.

Mina.

Talentum.

Pondera Græca usitatissima, sunt drachma, mina, talentum. Drachma Attica ubique in veterum monumentis censetur par denario Romano. Sed centum drachmæ erant in mina Attica. Itaque minam Atticam parem facere debemus libræ Romanæ. Talentum Atticum sexaginta minarum erat, ac proinde par sexaginta libris Romanis.

DE PECUNIA.

Jam ad pecuniam transeamus, eamque, qualis stante republicâ fuit, perpendamus. Inferiora tempora nihil ad præsentem disputationem pertinent.

Pecunia triplicis generis apud Romanos fuit, ærea, argentea, aurea.

Æs rude.

Primus Romæ signavit æs Servius Tullius: Antea rudi ære, id est, massis quibusdam æreis, non signatis, non unius formæ, non certæ figuræ, utebantur. Asses à Servio signati fuere librales, & hoc initio fuit illud æs grave, de quo toties apud veteres scriptores mentio occurrit, quod appendi non annumerari solebat. Signatum est notâ *pecudum*, bove, vel ove, vel sue, unde & *pecunia* appellata. Percussi quoque sunt semisses, & trientes, & quadrantes, ejus ponderis quod nomine ipso indicatur. Hæc solâ pecuniâ usi sunt Romani ad Q. sive C. Fabium, Q. Ogulnium consules, quinque annis ante primum Punicum bellum.

Argentum signatum Romanum.

Tum devicto Pyrrho & Tarentinis, quum Romani totam jam Italiam imperio amplecte-

rentur, auctis successu rerum opibus, argen-
tum signari coeptum, denarii, quinarii, sester-
tii, & placuit denarium pro decem libris æris,
sive assibus libralibus, ambulare; quinarium,
qui postea & Victoriatus dictus est, pro quin-
que; sestertium pro dupondio, sive duobus as-
sibus, & semisse: quod & ipsa nomina testan-
tur. Hinc apparet quanta primis illis tempori-
bus argenti raritas Romæ, & quàm immane
pretium fuerit. Quum enim centum denarii,
ut suprâ diximus, in libram argenti imputaren-
tur, denarius autem decem libris æris æquipa-
raretur, sequitur singulas argenti libras mil-
lenis æris libris primò æstimatas fuisse.

*Denarii,
quinarii &
sestertii.*

*Una li-
bra argen-
ti par mil-
le libris
æris.*

Sed non ita multo post mutata res est, &
pretium æris auctum, non tam affluentibus
divitiis, quàm urgente inopiâ. Bello enim Pu-
nico primo, quum impensis respublica non suf-
ficeret, institutum ut asses sextantario pon-
dere ferirentur, manente levioribus his assibus
eodem pretio, quod libralibus fuerat. Mutato
æreæ monetæ pondere, & mutata nota est. No-
ta æris tum fuit ex altera parte Janus geminus,
ex altera rostrum navis: in triente verò & qua-
drante, ratis, unde & *rati* interdum dicti
sunt.

*Asses
sextantarii.*

Postea Annibale urgente, Q. Fabio Maximo
dictatore, asses unciales facti: sed mutata est
eorum ad argentum proportio; placuitque de-
narium sedecim assibus permutari, quinarium
octonis, sestertium quaternis. Postremò asses
semunciales facti, quo tempore, quo ferente
legem, incertum: sed hoc constat, servatam
esse tunc eandem quæ à bello Punico secun-
do invaluerat horum ad argentum rationem.

*Asses un-
ciales.*

*Asses se-
muncia-
les.*

Nota argenti fuere bigæ atque quadrigæ, &
inde bigati quadrigatique dicti.

xxx DE PONDERIBUS,

*Aureus
nummus
secundo
bello Pu-
nico signa-
ri copius.*

*Auri ad
argentum
proportio
quindecu-
pla primò,
brevis po-
stea decu-
pla.*

*Aureus
Romanus
valuit 25.
denariis.*

*Aureus
Atticus
duarum
drachma-
rum.*

*Compa-
ratio an-
tiquorum
nummo-
rum cum
nostris.*

*Aurum
argentum-
que ad
ponderum
Parisien-
sum ra-
tionem
exegimus.
Æs non
debit
æstimari*

Aureus nummus post annum secundum & sexagesimum Romæ percussus est, quàm argenteus, id est, bello Punico secundo, C. Claudio Nerone, M. Livio II. consulibus: tumque auri proportionem ad argentum quindecuplam fuisse ex Plinio colligitur: sed brevi decupla effecta est ex imitatione Græcorum.

Aureus nummus unius generis, unius formæ apud Romanos fuisse videtur. Quadraginta nummi signabantur ex auri libris: unde sequitur aureum nummum duum denariorum & quinarij pondus æquasse. Atque hoc quidem perbene convenit cum perpetua aurei Romani æstimatione, quem veteres magno consensu viginti quinque denariis argenteis valuisse testantur. Si enim servetur decupla auri ad argentum proportio, duo denarii & semis ex auro pares sunt viginti quinque denariis ex argento. Talis ergo fuit aureus Romanus.

Aureus Atticus minor Romano fuit, & duarum tantum drachmarum pondus æquabat. Hic vocabatur simpliciter χρυσός. Fuere & drachmales aurei, qui ἡμίχρυσοι nominabantur.

Cognito antiquorum nummorum pondere, & eorum inter se ratione, eos cum nostris comparare nihil negotii est, sive quis illos libellis ac solidis Turonensibus, sive ponderibus nostratibus æstimare velit. Nobis placuit magis ponderum ratio, quæ & omnem ambiguitatem effugit, nec unquam apud nos variat. Igitur, quæcunque auri argentine, sive facti aut infecti, sive signati summa in Livio occurrit, eam marcis seu selibris, unciiis, &c. Parisiensibus æstimavimus.

Sed in ære alia nobis ineunda ratio erat, ne in eundem errorem incurreremus, qui Dujatio fraudi fuit. Quum enim æs apud Romanos

longè vilius esset quàm apud nos, ut patet ex eo quòd, ubi primùm moneta ex argento cudi coepta est, singulæ argenti libræ millenas æris libras pretio æquarent, asses Romanorum librales in libras æris nostrates redacti, quod à Dujatio factum est, fallaci nobis specie divitiarum imponderent, & haberentur à nobis pro longè majore summa, quàm quanti à Romanis illi taxabantur. Itaque faciendum visum est, ut æs non in se, sed habitâ argenti ratione æstimaremus; &, quod ei ad argentum collato pretium Romani statuerant, id in marcis, unciis, &c. argenti Parisiensibus redderemus.

Sed habitâ argenti ratione.

Hic operæ pretium esse ducimus tabulam exhibere indicem ponderum nummorumque maximè usitatorum apud veteres cum ponderibus nostratibus collatorum. Fuere ergo nobis

Libra Romana & mina Attica, unciarum Parisiensium 12 $\frac{1}{2}$.

Indiculus ponderum nummorumque veterum ex nostris ponderibus æstimatorum.

Uncia Romana, granorum 600.

Denarius, granorum 72.

Drachma par censetur denario.

Quinarius, granorum 36.

Sestertius, granorum 18.

Sestertium, sive mille nummum, marcarum argenti 3. unciarum 7. granorum 144.

Talentum Atticum, marcarum argenti 93. unciarum 6.

As, quandiu deni denarium, bini cum semisse sestertium conficiebant, æstimatus à nobis est gravis argenti 7 $\frac{1}{3}$: posteaquam senideni in denarium, quaterni in sestertium conjuncti sunt, gravis argenti 4 $\frac{1}{2}$.

Æs grave ad asses referri constat. Sed quoniam pretio illud finiendum sit, hoc verò ad

Æs gravis.

xxxij DE PONDERIBUS;

liquidum perducere haud facilis aut perfunctoriæ operæ est. Rem non indiligenter expendimus in Appendice de *Ære gravi*, ex qua hæc paucula excerptimus.

1°. *Æris gravis* appellatio tum nata est, quum asses imminuti sunt, ut nempe grave æs opponeretur huic recenti leviori. Antea enim quum unius generis æs esset, nempe asses librales, minimè necesse erat illud aliquo velut cognomine insigniri.

2°. Assibus sextantariis factis, quum maneret eadem horum assium, quæ libralium fuerat ad argentum ratio, decem asses, five decem æris, & decem æris gravis, eodem pretio censebantur, & pariter denarium designabant: & appellatio æris gravis, recens inventa, tunc tantum usurpabatur, si quando sermo esset de veteribus assibus libralibus.

3°. Assibus uncialibus factis, & mutatâ assium ad denarium ratione, Romani, retentissima patriorum institutorum civitas, servasse videntur antiquam pecuniarum æstimandarum rationem, in iis certè quæ publicè fierent, ut in æstimando civium censu, in muneribus donisque senatusconsulto decretis, in colligenda ratione pecuniæ quæ in triumphis ferretur, &c. Igitur, quum tunc in usu communi sedecim æris in denarium imputarentur, in publicis rationibus obtinuit decem æris semper pro denario haberi, sed addito, vitandæ ambiguitatis causâ, cognomento *gravis*. Tumque æs grave non fuit nummus, non pondus quoddam verum æris, sed merum nomen, mera appellatio; quemadmodum apud nos *denier*, *pistole*, *livre Tournois*, quibus nominibus utimur in concipiendis pecuniarum rationibus, licet nulus eis examussim æreus, argenteus, aureusve

P E C U N I I S , & c. xxxiiij

nummus respondeat.

Supereſt ut aliquid de menſuris longis & DE MEN-
cavis breviter differamus. Initium hîc à pede, SURIS.
quemadmodum in ponderibus à libra, facien-
dum videtur.

Pes Romanus Capitolinus ab diligentiffimis *Pes Ro-*
taliū rerum indagatoribus, ſed & Mathema- *manus un-*
ticarum diſciplinarum peritiſſimis viris, Picar- *decim ſerâ*
do & Auzutio, magna cum cura obſervatus, *pollicum*
inventus eſt partes habere 653. vel 653. $\frac{1}{2}$ qua- *Parif.*
les pes noſter Pariſienſis habet 720: ac proinde
non totos habere undecim pollices Pariſienſes,
quamvis ab iis parum abſit, nempe paulo plus
unâ decimâ pollicis parte. Hoc diſcrimen inter
Romanum noſtratemque pedes haud ſanè par-
vum eſt. Tamen pedem Romanum, & ejus
partes, & omnino menſuras longas, præter ſta-
dium & milliare, ad noſtri pedis regii modum
revocare in notis negleximus, propterea quòd
nec tanti eſſe viſum eſt, & res facillima.

Sed operæ pretium eſt noſſe quam rationem
haberent ad pedem ceteræ antiquorum men-
ſuræ.

Pes Romanus dividitur in quatuor palmos, *Pedis Ro-*
duodecim pollices, digitos ſedecim. *mani par-*

Cubitus, in duas ſpithamas, ſex palmos, *Cubitus*
decem & octo pollices, quatuor & viginti di- *par ſeſqui-*
gitos. Itaque cubitus par erat ſeſquipedi. *pedi.*

Jugerum actus duos quadratos continebat, *Jugerum.*
quorum quilibet centum & viginti pedes qua-
quaverſum habebat. Itaque jugerum patebat
ducentos quadraginta in longum pedes, in la-
tum centum & viginti.

Stadium, menſura Græca, erat. centum vi- *Stadium.*
ginti quinque paſſuum, quorum quilibet quin-
que pedibus cenſebatur.

Milliare Romanum par erat octo ſtadiis. *Milliare.*

xxxiv DE PONDERIBUS;

Quot stadia & milliaria in leuca nostrate.

Hinc facile est stadia & milliaria ad leucarum nostrarum communium rationem exigere. Leuca, quales viginti quinque gradum unum meridiani terrestris explent, habet hexapedas 2282. Stadia igitur duo ferme & viginti, duo milliaria & septingenti quinquaginta passus, leucam conficerent, si pes Romanus pedi nostro par esset. Sed si discriminis, quod inter utrumque interest, ratio habeatur, stadia fere quatuor & viginti, tria milliaria in leucam imputanda erunt.

Quod spectat ad mensuras cavas, eas omnes quæ in Livio identidem appellantur, ad nostrarum rationem exigere necessarium duximus.

Amphora pes cubicus Romanus.

Amphora, five quadrantal, erat ipse pes cubicus Romanus. Sed quum in pede Romano undecim ferè sint pollices Parisienses, (decimam pollicis partem, quæ abest pedi Romano, negligimus) pes cubicus Romanus solos habebat pollices cubicos mille trecentos triginta unum, quales habet mille septingentos viginti octo pes noster cubicus. Itaque pes cubicus Romanus est ad pedem cubicum nostratem, ut $3 \frac{1}{12}$ ad 4. five ut 37. ad 48.

Urnæ dimidia pars amphoræ. Modius tertia pars.

Urnæ duæ amphoram complent.

Modius apud Romanos pedis sui cubici tertia pars erat, quemadmodum apud nos, nostri. Itaque eadem est inter modios Romanum & nostratem, quæ inter pedes cubicos Romanum & Parisiensem ratio.

Congius semipes cubicus.

Congius est semipes Romanus cubicus, octava pars amphoræ. Sed quum congius ad metiendam liquidam adhiberetur, æstimabimus eum, ut & ceteras infra ipsum mensuras, in iis mensuris quas vocamus pintas, & earum partibus. Itaque congius centum uncias Romanas pon-

do vini capiebat, quibus pares sunt 104 $\frac{1}{6}$ uncia Parisienses, sive librae sex, uncia octo, cum una sexta uncia partae. At vini vel aquae *pinta* (sic enim loqui necesse est, si verborum circuitus, & ambages vitare volumus) æquat duas libras pondere. Itaque congius capiebat tres vini vel aquae *pintas*, & paulo amplius quartam *pintae* partem.

Sextarius, sexta pars congi, sexdecim uncias Romanas vini pondo cum quinque drachmis & unâ tertiâ drachmæ parte capiebat, libram Parisiensem cum uncia & semisse, ac proinde major erat eâ mensurâ quam vocamus *chopine*.

Sextarius.

Hemina, pars dimidia erat sextarii, ac proinde superabat eam mensuram quæ apud nos dicitur *demi-septier*.

Hemina.

Quartarius, quarta pars sextarii, non multum excedebat eum modulum, quem dicimus *poisson*.

Quartarius.

E mensuris cavis apud Græcos usitatis, solius medimni apud Livium fit mentio, quod duabus amphoris sive sex modiis par erat.

Medimnum.

Addemus hic & tres alias mensuras cavas Græcas, quarum, etsi non in Livio, at in Historia certè Romana interdum nomina occurrunt.

Cadus est Græca amphora, continens urnas tres, ac proinde tertiâ parte superans amphoram Romanam.

Cadus.

Cotyla par Heminae.

Cotyla.

Chœnix quater cotylam continet, ac proinde æquat tertiam congi partem, octavam modii Romani.

Chœnix.

FRAGMENTA DUO LIVII
de Cicerone.*Ex Seneca patre , Suasoria sexta.*

M. Cicero , sub adventum Triumvirorum
cesserat urbe , pro certo habens , id
quod erat , non magis Antonio eripi se , quàm
Cæsari Cassium & Brutum , posse. Primò in
Tusculanum fugit , inde transversis itineribus
in Formianum , ut ab Caieta navim conscensu-
rus , proficiscitur. Unde aliquoties in altum
provectum , quum modò venti adversi retulif-
sent , modò ipse jactationem navis , cæco vol-
vente fluctu , pati non posset , tædium tandem
eum & fugæ & vitæ cepit : regressusque ad
superiorem villam , quæ paulo plus mille pas-
sibus à mari abest , *Moriar* , inquit , *in patria*
sæpe servata. Satis constat servos fortiter fide-
literque paratos fuisse ad dimicandum : ipsum
deponi lecticam , & quietos pati , quod fors
iniqua cogeret , jussisse. Prominenti ex lectica ,
præbentique immotam cervicem , caput præ-
cisum est. Nec satis stolidæ crudelitati militum
fuit : manus quoque , scripsisse in Antonium
aliquid exprobrantes , præciderunt. Ita rela-
tum caput ad Antonium , jussuque ejus inter
duas manus in Rostris positum , ubi ille con-
sul , ubi sæpe consularis , ubi eo ipso anno ad-
versus Antonium , quanta nulla unquam huma-
na vox cum admiratione eloquentiæ , auditus
fuerat. Vix attollentes * lacrymis oculos ho-
mines , intueri trucidata membra ejus pote-
rant.

* Gro-
nov. le-
git præ
lacrymis.

I B I D E M.

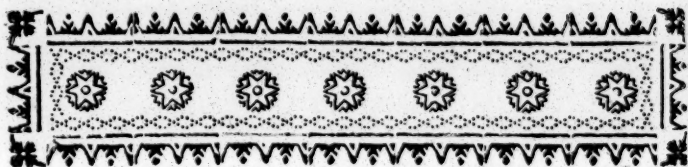
Vixit tres & sexaginta annos : ut , si vis abfuisset , ne immatura quidem mors videri possit. Ingenium & operibus , & præmiis operum felix. Ipse fortunæ diu prosperæ , & in longo tenore felicitatis , magnis interim ictus vulneribus , exilio , ruinâ partium pro quibus steterat , filiæ morte , exitu tam tristi atque acerbo , omnium adverforum nihil , ut viro dignum erat , tulit , præter mortem : quæ , verè æstimanti , minùs indigna videri potuit , quòd à victore inimico nihil crudelius passurus erat , quàm quod ejusdem fortunæ compos ipse fecisset. Si quis tamen virtutibus vitia pensarit , vir magnus , acer , memorabilis fuit , & in cuius laudes persequendas Cicerone laudatore opus fuerit.

FRAGMENTUM LIVII
de Catone.

Ex Hieronym. Prol. l. II. in Oseam.

Cujus (Catonis) gloriæ neque profuit quisquam laudando , nec vituperando quisquam nocuit ; quum utrumque summis præditi fecerint ingeniis.

E P I T O M E

LIBRI PRIMI LIVIANI.

Adventus Æneæ in Italiam, & res ab eo gestæ; Ascanii regnum Albæ, & Sylvii Æneæ, ac deinceps Sylviorum regum, primo libro continentur. Numitoris filia à Marte compressa; nati Romulus & Remus. Amulius obtruncatus. Urbs à Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata. In curias populus divisus. Fidenates & Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit: cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Posthæc Tergeminorum pugna. Horatius absolutus. Mettii Fuffetii supplicium. Alba diruta: Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumptus est. Ancus Marcius caerimonias à Numa institutas renovavit: Latinis victis, & ad civitatem adscitis, montem Aventinum assignavit: ¹ Politorium, urbem Latinorum bello repetitam, quam Prisci Latini occupaverant, diruit: pontem publicum in Tiberim fecit: Janiculum collem

¹ Politorium, urbem Latinorum, breviter obscuriora sunt. Hæc ob nimiam Res clarè narratur cap. 33.

LIBRI I. LIVIANI. xxxix

urbi addidit : fines imperii protulit : Ostiam con-
didit. ² Regnavit annos triginta tres. Eo regnante
Lucumo Demarati Corinthii filius à Tarquiniis ,
Etruriæ civitate , Romam venit , & in amicitiam
Anci receptus , Tarquinii nomen ferre cœpit ; &
post mortem Anci regnum excepit. Centum addi-
tis , Patrum numerum auxit : Latinos subegit ,
Circum designavit , ludos edidit : Sabinorum bello
petitus , equitum centurias ampliavit. Tentandæ
scientiæ causâ Attii Navii auguris , consuluisse
fertur , an id , de quo cogitaret , effici posset :
quod quum ille fieri posse respondisset , jussisse eum
novaculâ cotem præcidere , idque protinus ab Attio
factum. Sabinos præterea acie vicit : urbem muro
circumdedit , cloacas fecit. Occisus est ab Anci
filiis , quum regnasset annos triginta octo. Suc-
cessit ei Ser. Tullius , natus ex captiva nobili
Corniculana ; cui puero adhuc in cunis posito ca-
put arsisse traditum est. Is Veientes atque Etruscos
prælio fudit. Censum primus omnium egit. Lu-
strum condidit , quo censa octoginta millia esse di-
cuntur. Classes , centuriasque descripsit. Pomæ-
rium protulit. Colles urbi , Quirinalem , Vimi-
nalem , Esquilinumque adjecit. Templum Dianæ
cum Latinis in Aventino fecit. interfectus est à
³ L. Tarquinio Prisci filio , consilio filia sue
Tullia , ⁴ quum regnasset annos triginta quatuor.
Post hunc L. Tarquinius Superbus , neque Patrum ,
neque populi jussu regnum invasit : quo die scele-
rata Tullia per patris jacentis corpus carpentum
egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui
habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bel-

² Regnavit annos triginta
tres] Imo viginti quatuor ,
ex cap. 34. infra.

hujus libri.

⁴ Quum regnasset annos
triginta quatuor] Lege qua-
draginta quatuor , quomodo

³ L. Tarquinio Prisci fi-
lio] Vid. not. ad cap. 46.

habetur infra , cap. 48. ,

xl EPITOME LIBRI I.

lum cum Volscis gessit : & ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus & Juventas non addixere , quorum aræ moveri non potuerunt. Filii Sexti Tarquinii dolo , Gabios in potestatem suam redegit. Hujus filiis Delphos profectis , & consulentibus quis eorum regnaturus esset Romæ , dictum est , eum regnaturum qui primum matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur , Junius Brutus , qui cum iis profectus erat , prolapsus se simulavit , & terram osculatus est : idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum impotenter se gerendo Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset , ad ultimum , propter expugnatam nocturnâ vi à Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam , quæ vocato patre ad se Tricipitino , & viro Collatino , obtestata ne inulta mors ejus esset , cultro se interemit , Bruti operâ maximè expulsus est , quum regnasset annos viginti quinque. Tunc consules primum creati sunt , L. Junius Brutus , & L. Tarquinius Collatinus.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER PRIMUS.

P R Æ F A T I O.

ACTURUSNE ¹ operæ pretium
sim, si à primordio urbis res populi
Romani perscripserim, nec satis
scio; nec, si sciam, dicere ausim.
Quippe qui quum veterem tum
² vulgatam esse rem videam; dum novi semper
scriptores, aut in rebus certius aliquid alla-
turos se, aut scribendi arte rudem vetustatem

¹ *Operæ pretium*] Rem
utilem, & cui haud frustra
impenſa opera ſit.

² *Vulgatam eſſe rem*] Rem
vulgò à ſcriptoribus hiſto-
riarum factitatam. Hæc igi-
tur mens eſt Livii. Eſt hic
vetus & uſitatus ſcribentium
mos, ut ſi hiſtoriam, etiam
poſt multos alios, condere
aggrediantur, ſentiant &

dicant ſeſe facturos operæ
pretium; rati aut in rebus
certius aliquid allaturos ſe,
aut ſcribendi arte rudem ve-
tuſtatem ſuperaturos. Ego
facturusne operæ pretium
ſim, nec ſatis ſcio; nec,
ſi ſciam, dicere auſim, ne
pravam ceterorum conſue-
tudinem videar imitari.

superaturos credunt. Utcunque erit, juvabit tamen rerum gestarum memoria principis terrarum populi, pro virili parte ³ & ipsum consuluisse; &, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me consolentur. ⁴ Res est præterea ⁵ & immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur, & quæ ab exiguis profecta initiis, eò creverit, ut jam magnitudine laboret suâ: & legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus, minus præbitura voluptatis sint, ⁶ festinantibus ad hæc nova, qui-

³ *Et ipsum*] Me quoque, ut tot alios. Pronomen *me* eleganter hîc supprimitur. Notum est illud Virgilii: *Ille meas errare boves, ut cernis, & ipsum Ludere quæ vellem.*

⁴ *Res est præterea*] Res quam tractandam suscipio, respublica nempe Romana, cujus universam historiam scribendo complecti volo, est argumentum quod ex crescere debeat in immensum opus; ut quæ supra septingentesimum annum repetatur, eademque ab exiguis....

⁵ *Et immensi*] Connexa procul dubio sunt duo, quæ proximè sequuntur, orationis membra, ut quæ supra... & quæ ab exiguis... quum utrumque rationem afferat cur res sit immensi operis. Itaque vel delenda est vocula & ante *immensi*: vel dicendum est ei respondere & legentium plerisque, prorsus

quasi scripsisset Livius: *Præterea & res est immensi operis.... & legentium plerisque*: quæ duo arguunt difficultatem operis, ac proinde solatio erunt scriptori, si successus votis non responderit. Non ratò apud nostrum particulæ illæ, & &, *quum tum*, ita collocatæ reperiuntur, ut, licet quoad sensum sibi respondeant, quoad structuram tamen verborum ex adverso sese non respiciant. Sic infra c. 25. *Feroces & sumppte ingenio, & pleni adhorrantium vocibus*: & l. VI. c. 23. *Ferox quum atate & ingenio, tum multitudinis... spe inflatus*.

⁶ *Festinantibus ad hæc nova*] Quia nimirum ardenti desiderio cognoscendæ antea omnia historię novissimorum horum temporum, quibus jampridem prævalentis populi vires se ipsæ per bella civilia conficiunt.

PRÆFATIO.

3

bus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contrà hoc quoque laboris præmium petam, uti me à conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certè dum prisca illa totâ mente repeto, aver- tam; ⁷ omnis expers curæ, quæ scribentis ani- mum, et si non flectere à vero, sollicitum ta- men efficere possit. Quæ ⁸ ante conditam con- dendamve urbem, poëticis magis ⁹ decora fabu- lis, quàm incorruptis rerum gestarum monu- mentis, traduntur, ea nec affirmare, nec re- fellere in animo est. Datur hæc venia antiqui- tati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo li- cere oportet consecrare origines suas, & ad deos referre auctores; ea belli gloria est po- pulo Romano, ut quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimùm ferat, tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quàm imperium patiuntur. Sed hæc & his simi- lia, ¹⁰ utcunque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimi-

7 *Omnis expers curæ*]

Non verebatur Livius ne rebus Numæ aut Servii Tul- lii memorandis cujusquam animum offenderet. Itaque remotissimæ illius antiquita- tis historiam scribenti va- cuus omni curâ erat ani- mus; non itidem futurus erat Cæsariana tempora tra- ctanti.

8 *Ante .. condendam ..*

urbem] His verbis designari videtur tempus remotius, quo videlicet nondum is erat rerum status, ut brevi Ro- ma condenda foret: puta,

tempus ante Romulum na- tum.

9 *Decora*] Magis con- venientia poëticis figmentis, quàm incorruptæ & sine- ræ rerum gestarum historiæ. *Decora fabulis*, quomodo infra c. 42. *Hunc ordinem vel paci decorum, vel bello.*

10 *Utcunque*] *Utcunque animadversa*, i. e. quo- quomodo ad ea attenderis, si- ve acriter, si- ve negligenti- us. *Utcunque existimata*, i. e. quoquomodo de iis ju- dicaveris, si- ve vera, si- ve falsa putaveris.

ne. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium sit. Labente deinde paulatim disciplinâ, velut ¹¹ desidentes primò mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire cœperint præcipientes: donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipuè in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere, capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Ceterùm aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam reipublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit; nec in quam civitatem tam se-ræ avaritia luxuriaque immigraverint; nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit: adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. ¹² Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates desiderium, per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan & necessariæ erunt, ab initio certè tantæ ordiundæ rei absint. Cum bonis ¹³ potiùs ominibus votisque

¹¹ *Desidentes*] Paulatim labi incipientes. Translatio ducta ab iis, quæ leni motu in semet deprimuntur. *Desidentes* hîc à *desido*.

¹² *Nuper*] *Divitiæ* invexere *avaritiam*, i. e. sitim divitiarum; & *abundantes voluptates desiderium* ipsarum voluptatum, dum luxu

solutos cives libido quædam pereundi perdendique omnia agit. Alii malunt *desiderium pereundi perdendique omnia per luxum atque libidinem*.

¹³ *Potiùs . . . libentiùs*] Sufficiebat *libentiùs*. Sed ejusmodi pleonasmî non inusitati sunt apud optimos

P R Æ F A T I O.

5

ac precatationibus deorum dearumque, si, ut
poetis, nobis quoque mos esset, libentiùs in-
ciperemus, ut ¹⁴ orsis tanti operis successus
prosperos darent.

Scriptores, qui perspicuitati
maximè serviunt.

¹⁴ Orsis tanti operis] Tan-
to instituto operi. Orsa ope-
ris inceptum opus. Sic Sta-

tius IV. Sylv. 7. ad Maxi-
mum Junium : Orsa Sallustii
brevis, pro opere ipso Sal-
lustii.

JAM primum omnium satis constat, Trojâ captâ, in ceteros sævitum esse Trojanos; duobus, ¹ Æneæ Antenorque, & vetusti jure hospitii, & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. ² Casibus deinde variis, Antenorem cum multitudine Henetûm, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum; Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsos, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: & in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur, ³ pagoque inde Trojanorum nomen est: gens universa Veneti appellati. Ænean ab simili clade domo profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primò in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum: ⁴ ab Sicilia, classe Lau-

*Antenor
ris fata.*

*Ænea
fata.*

¹ *Æneæ Antenorque*] Constat Achivos jus omne belli, id est quidquid jure belli in victos licet, nulla ex parte exercere in Æneam Antenoremque voluisse. Sic infra l. II. c. 12. Porfena ad Mucium: *jure belli liberum* etc. . . . dimitto.

² *Casibus deinde variis*] Hæc communiter cadunt in Antenorem & Ænean, quorum mox casus varii describuntur.

³ *Pagoque inde Trojanorum nomen est*] Atque ex illa origine pagus quidam agri

Veneti ad nostram usque ætatem Trojani nomen retinuit. Pagus constat ex pluribus vicis, gens autem ex pluribus pagis. Itaque hic bene distinguitur pagus Trojanus à vico Troja, & à gente universa Venetis.

⁴ *Ab Sicilia, classe Laurentem agrum tenuisse*] Ideo observat Livius Æneam ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse, ut indicet eum non ab Sicilia in proxima Italiæ transgressum, pedestri deinde itinere ad Laurentem agrum pervenisse.

rentem agrum tenuisse : Trojæ & huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil præter arma & naves superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex exinde fama est. Alii prælio victum Latinum, pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse tradunt: alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium: percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent, postquam audierit multitudinem Trojanos esse, ducem Ænean, filium Anchisæ & Veneris, crematâ patriâ & domo profugos, sedem condendæque urbi locum quærere; & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello vel paci paratum, dexterâ datâ fidem futuræ amicitiae sanxisse. Inde foedus inter duces, inter exercitus salutationem factam. Ænean apud Latinum fuisse in hospitio. ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adjunxisse foedus, filiâ Æneæ in matrimonium datâ. Ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certâque sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixerunt nomen.

*Ascanius
nascitur.*

II. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, præla-
se, sed recto cursu ab Si- rora navibus delatum fuis-
cilia ad Laurentis agri lit- se.

tum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies lata ex eo certamine abiit. victi Rutuli : victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amiserunt. Inde Turnus Rutulique diffusi rebus, ad florentes Etruscorum opes, Mezentiumque eorum regem, confugiunt : qui ¹ Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minimè lætus novæ origine urbis, & tum, nimio plus quàm satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas adversus tanti belli terrorem, ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ² ne sub eodem jure solùm, sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Ænean cessere. fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solùm, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, famâ nominis sui impleffet ; tamen, quum ³ mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. ⁴ Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. ⁵ situs est,

*Æneæ
mors.*

¹ *Cære opulento tum oppido*] Livii ævo Cære jam non opulentum oppidum erat. Restabant tantum rudera, teste Strabone, l. v.

² *Ne sub eodem jure*] Ut non solùm eodem imperio iisdemque legibus regerentur, sed etiam eodem omnes nomine essent.

³ *Mœnibus propulsare bellum*] Inclusus intra muros

propulsare hostem.

⁴ *Secundum*] Intellige secundum ordine, cui mox opponitur etiam ultimum. Primum prælium Aboriginibus simul Trojanisque fuerat adversus Turnum.

⁵ *Situs est*] Conditus, sepultus. Monumentum ipsi à Latinis exstructum Augusti ævo adhuc viscebatur.

⁶ quemcunque eum dici jus fasque est, ⁷ super Numicium flumen : Jovem ⁸ Indigetem appellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat : tamen id imperium ei ad pubertatem incolume mansit. ¹ tantisper tutelâ muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum paternumque puero stetit. ² Haud nihil ambigam (³ quis enim rem tam veterem pro certo affirmet ?) hiccine fuerit Ascanius, an major quàm hic, Creusâ matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicunque & quacunque matre genitus (certè natum Æneâ constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, *Alba condita.* reliquit : novam ipse aliam ⁴ sub Albano monte

⁶ *Quemcunque*] Quocunque eum nomine appellari humana divinaque jura volunt. Relatis enim in deorum numerum novum nomen apud cœlestes imponebatur : ut Romulus dictus est *Quirinus*, Melicertes *Palaemon*. De vocibus *jus* & *fas*, vid. not. ad c. 32. infra.

⁷ *Super*] Juxta. *Super Numici ripam*, ut scribit Auctor lib. de Origine gentis Romanæ.

⁸ *Indigetem*] Dii Indigetes erant ii, quos merita in cœlum vocaverant, quasi inde i. e. è terra *geniti*. Hinc Æneam, quem hic Livius vocat *Indigetem*, Dionys.

Halicarnasseus Græcè *Ἰδίον Διὸν*, i. e. terrenum deum appellat.

¹ *Tantisper*] Interea dum Ascanius adolescit.

² *Haud nihil ambigam*] Dubito utrùm Ascanius, qui post Æneam regnavit, fuerit hic, i. e. puer is, de quo hætenus, quem diximus natum ex Lavinia; an alter major ætate quàm hic, Creusâ matre .. natus.

³ *Quis ... rem tam veterem pro certo affirmet ?*] Sic infra l. IV. c. 55. *illa pro certo habenda.*

⁴ *Sub Albano monte*] In eo monte, qui postea *Albanus* de nomine urbis dictus est.

*Albani
reges.*

condidit, quæ s ab situ porrectæ in dorso urbis Longa Alba appellata. Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam, triginta ferme interfuere anni. Tantum tamen opes creverant, maximè fufis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebre tutelam, rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvijs Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. ⁶ Sylvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in sylvis natus. Is Ænean Sylvium creat: is deinde Latinum Sylvium. Ab eo ⁷ coloniam aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. Mansit Sylviis postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Albâ Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus, qui in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius: post Agrippam Romulus Sylvius, à patre accepto imperio regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is sepultus in eo colle qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Pro-

⁵ *Ab situ*] Ab situ urbis porrectæ in longum super clivo montis, *Longa* cognominata est. *Alba* nomen ab colore suis cum triginta olim porcellis ab Ænea reperiæ deductum esse vult Virg. Æn. VIII.

⁶ *Sylvius* . . . *Ascanii filius*] Eum Virg. VI. Æn. v. 763. & Dion. l. I. Æneæ ipsius filium fuisse memorant.

⁷ *Coloniam*] Nominantur

ab Auctore libri de Orig. gentis Romanæ, Præneste, Tibur, Gabii, Tusculum, Cora, Pometia, Corioli, (sic enim legendum videtur, non *Locri*) Crustumium, Cameria, Bovillæ, ceteraque oppida circumquaque. Virgilius VI. Æn. v. 773. & seq. numerat quæque inter colonias Albanorum regum, Nomentum, Fidenas, Collatiam, Castrum Inui, & Bolam.

ea deinde regnat : is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Sylviæ gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris, aut verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat. addit sceleri scelus : stirpem fratris virilem interimit : fratris filiæ Rheæ Sylviæ per speciem honoris, quum ⁸ vestalem eam legisset, perpetuâ virginitate spem partûs adimit.

IV. Sed ¹ debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique ² secundum deorum opes imperii principium. Vi compressa vestalis, quum geminum partum edidisset ; seu ita rata, ³ seu quia deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem à crudelitate regia vindicant : sacerdos vinctâ in custodiam datur ; pueros in profluentem aquam mitti jubet. ⁴ Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ⁵ ad iusti cursum poterat amnis ;

Romuli
& Remi
ortus.

⁸ Vestalem] De vestalibus vide infra c. 20.

¹ Debeatur . . fatis tantæ origo urbis] Oportebat ut fata divinumque numen præfuisse origini tantæ urbis viderentur, & rem humanis consiliis frustra impeditam ipsa per se ad felicem exitum perduxisse.

² Secundum deorum opes] Post ipsorum deotum imperium.

³ Seu quia deus auctor culpæ honestior erat] Seu quia honestius putabat à se nominari posse Deum auctorem culpæ, quam virum mortalem.

⁴ Forte quadam divinitus] Non insolitum antiquis Fortem ipsam, sive ea quæ casu eveniunt, divinæ curæ assignare. Sic aliquoties Plutarchus *Σύγκρισις τῶν ἑλλήνων καὶ ῥωμαίων*. Blanditur tamen Gruteri conjectura : Forte quadam, an divinitus ; quum præsertim Sueton. in Claud. c. 13. casu quodam, an divinitus.

⁵ Ad iusti cursum . . amnis] Ad eum locum, ubi amnis pleno alveo fluebat, Iustum quocunque in genere est id quod suam quamdam plenitudinem & absolutiorem habet. Iustus exercitus, iusta arma, iusta atas.

& posse quamvis languidâ mergi aquâ infantes, spem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ⁶ ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum quo expositi erant pueri tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus qui circâ sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut linguâ lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt: ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. ⁷ Ita geniti, ita educati, quum primùm adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrarè ⁸ circâ saltus. Hinc robore corporibus animisque sumpto, jam non feras tantùm subsistere, sed in latrones prædâ onustos impetus facere, pastoribusque rapta dividere: & cum his, crescente indies grege juvenum, ⁹ seria ac jocos celebrare.

V. Jam tum in Palatino monte ¹ Lupercal

⁶ *Ubi nunc ficus Ruminalis est*] In media urbe Roma.

⁷ *Ita geniti*] Quomodo geniti, expositi, educati, agniti demum à Numitore Romulus ac Remus fuerint, fusiùs ac plenius disserunt Dion. l. I. Plut. in Rom.

⁸ *Circâ saltus*] Saltus qui circâ erant.

⁹ *Seria ac jocos celebrare*] *Seria*, ut pugnas adversus latrones, adversus vastatgi-

ces agrorum feras: *jocos*, ut ludicra certamina, solennem festorum dierum lasciviam. *Celebrare* est magnâ frequentia, magno cum hominum numero peragere.

¹ *Lupercal*] Hoc nomen plerumque designat locum ipsum in Palatino monte Panni Lyceo consecratum. Hic dubitari non potest quin referatur ad ludicrum. Scripsit fortasse Livius *Luperciale* hoc *ludicrum*, quomodo Sueton.

*Educatio
& adoles-
centia.*

hoc fuisse ludicrum ferunt, & à Pallanteo urbe Arcadicâ Palatium, deinde Palatinum montem appellatum. ibi Evandrum, qui ³ ex eo genere Arcadum multis antè tempestatibus tenuerit loca, solenne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes ⁴ Lyceum Pana venerantes per lusum atque lasciviam currerent: quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum solenne notum esset, insidiosos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ⁵ ultro accusantes. Crimini maximè dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collectâ juvenum manu, hostilem in modum, prædas agere. sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari. nam & expositos jussu regis infantes sciebat, & tempus quo ipse eos sustulisset, ad idipsum congruere. Sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita metu subactus, Romulo rem aperit. Fortè & Numitori, quum in custodia Remum

in Aug. c. 31. *Lupercale sacrum.*

2 *Hoc*] Quod hodieque apud nos celebratur. Sic infra c. 42. *Hunc ordinem*, i. e. eum qui hodieque servatur: & sæpe aliàs.

3 *Ex eo genere Arcadum*] Ex illa Arcadum tribu quæ Pallanteum incolebat.

4 *Lyceum Pana*] Pan dicitur est *Lycens*, inquit Servius ad VIII. *Æn.* v. 343. quod lupos non sinat in oves ferire. Lupus enim Græcis est

λύκος. Idem ait Pani montem Lyceum in Arcadia consecratum fuisse. De *Inni* appellatione vid. Serv. ad VI. *Æn.* v. 775.

5 *Ultro*] Hujus vocis hæc vis est, ut denotet quidpiam geri ab aliquo, contra quam ab eo expectetur, aut fieri deceat. Sic hoc loco latrones, qui omnibus suppliciis, tum ob latrocinia, tum ob injustam vim in Romulum & Remum, digni erant, ipsi eos accusant.

*Amu-
lium ob-
truncant,
& Numi-
torem re-
stituunt.*

haberet, audissetque geminos esse fratres,
⁶ comparando & ætatem eorum, & ipsam mi-
 nimè servilem indolem, tetigerat animum me-
 moria nepotum: sciscitandoque ⁷ eòdem perve-
 nit, ut haud procul esset, quin Remum agnos-
 ceret. Ita ⁸ undique regi dolus nectitur. Romu-
 lus non cum globo juvenum (nec enim erat
 ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis
 certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad
 regem impetum facit: & à domo Numitoris
 alià comparatâ manu adjuvat Remus. ita regem
 obtruncant.

*Urbis
condenda
consilium
capiunt.*

VI. Numitor inter primum tumultum hostes
 invasisse urbem atque adortos regiam dictitans,
 quum pubem Albanam in arcem præsidio ar-
 misque obtinendam avocasset; posteaquam ju-
 venes perpetratâ cæde pergere ad se gratulantes
 vidit, extemplo advocato concilio, scelera in
 se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut
 educati, ut cogniti essent, eadem deinceps
 tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes
 per mediam concionem agmine ingressi, quum
 avum regem salutassent, secuta ex omni mul-
 titudine consentiens vox ratum nomen impe-
 riumque regi effecit. Ita Numitori Albanâ per-
 missâ re, Romulum Remumque cupido cepit,
 in iis locis ubi expositi, ubique educati erant,
 urbis condendæ. Et ¹ supererat multitudo Alba-
 norum Latinorumque. ad id pastores quoque
 accefferant: qui omnes facilè spem facerent,
 parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea ur-

⁶ Comparando] Compa-
 rando ætatem & indolem
 horum juvenum, cum ea &
 ætate & indole, quâ esse
 debebant nepotes, si adhuc
 viverent.

⁷ Eòdem] Quò Faustulus.
 Nisi fortè malis eò demum.

⁸ Undique] Et ab Romu-
 lo, & ab Numitore.

¹ Supererat multitudo] A-
 bundabat.

be quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupidus, atque inde foedum certamen coortum à satis miti ² principio; quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatinum Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum ³ templa capiunt. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: jamque nunciato augurio quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. ⁴ tempore illi præcepto, at hi numero avium regnum trahebant. Inde cum altercatione congressi, ⁵ certamine irarum ad cædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatiores fama est, ludibrio fratris Remum novos transfuisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, *Sic deinde quicumque alius transfiliet mœnia mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus: ⁶ condita urbs conditoris nomine appellata. Pa-

Remus à fratre occiditur.

Roma condita Ol. VII. 1. 2. ex Catonis sententia: ante C. 751.

¹ *Principio*] Nempe, ut, quoniam essent gemini... dii auguriis legerent...

³ *Templa*] Templum dicebatur & spatium quoddam in aere ab augure definitum, intra quod auspicia captabat; & ipse locus, ubi sedem ceperat ad captanda auspicia. A templo ita intellecto dictum est *contemplari*.

⁴ *Tempore illi præcepto*] Illi qui Remo favebant, regnum ad eum trahebant, sive ejus esse debere conten-

debant, quod augurium ei oblatum tempore prius esset: hi, qui Romulo, ad eum pertinere regnum dicebant, quod major sese ei ostendisset avium numerus.

⁵ *Certamine irarum*] Dum certant utriusque iræ, & ex ipso conflictu exardescunt.

⁶ *Condita urbs*] Roma condita est ipsis Palilibus, XI. Kal. Maii anni 1. Olympiadis VII. ante Christum 751. ex Catonis sententia. Varro duobus annis antiquiorem originem Romæ

latinum primum, in quo ipse erat educatus, muniit. sacra diis aliis Albano ritu; Græco, Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit.

*Herculis
adventus
in La-
cium.*

VII. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boves mirâ specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, quâ præ se armentum agens nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, & ipsum fessum viâ procubuisse. ibi quum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulcritudine boum, quum avertere eam prædam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eò deductura erant, aversos boves eximium quemque pulcritudine caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si fortè eò vestigia ferrent. quæ ubi omnia foras versâ vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occœpit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut sit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clavâ, fidem pastorum nequicquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, au-

*Evander
Arcas.*

dabat, & eam referebat ad annum 3. Olympiadis VI. qui est ante Christum 753. Catonem videtur sequutus esse Livius.

1 *Auctoritate magis quàm*

imperio } *Auctoritate suadendi magis, ut loquitur Tac. Germ. 11. quàm jubendi potestate. Auctoritas ejus est, cui atas, merita, genus, venerationem concii-*

toritate magis quàm imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo² litterarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate creditâ Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibyllæ in Italiam adventum miratæ hæ gentes fuerant. is tum Evander, concursu pastorum trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantùm ampliorem augustioremque humanâ intuens, rogitat qui vir esset. Ubi nomen patremque ac patriam accepit, *Jove nate, Hercules, salve*, inquit: *te mihi mater veridica interpretæ deûm aucturum Cælestium numerum cecinit; tibi que aram hîc dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextrâ Hercules datâ, *accipere se omen, impleturumque fata*,³ arâ conditâ atque dicatâ, ait. Ibi tum primùm bove⁴ eximiâ captâ de grege, sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maximè inclytæ ea loca incolebant, factum. Fortè ita evenit, ut Potitii ad tempus præstò essent, iisque exta apponerentur; Pinarii extis adefis ad ceteram venirent dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennium vescerentur. Potitii ab Evandro edocti, antistites

Ara Maxima.

liant, ita ut cum reverentia audiatur. Imperium ejus est, qui jubet, cui parere ceteros necesse est.

² *Litterarum*] Hîc intellige ipsas litterarum notas, seu formas. Docuit Italos Evander, ut habet Auctor libri de Orig. gentis Romanæ, legere & scribere.

³ *Arâ conditâ*] An Evander aram condidit ac dicavit? an potius ipse Hercules sibi? Utróque auctores trahunt.

⁴ *Eximiâ*.] Vox sacrorum propria. *Eximiæ hostiæ* erant, ut legimus apud Macrobiûm l. III. Saturn. c. 5. quæ ad sacrificium destinatæ eximebantur è grege.

facri ejus per multas ætates fuêrunt : ⁵ donec tradito ⁶ servis publicis solenni familiæ ministerio , genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit ; jam tum immortalitatis virtute parta , ad quam eum sua fata ducebant , fautor.

Reipublicam ordinat Romulus.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis , vocatâque ad concilium multitudine , quæ coalescere in populi unius corpus nullâ re , præterquam legibus , poterat , ¹ jura dedit. Quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus , si seipse venerabilem insignibus imperii fecisset , quum cetero habitu se augustiorem , tum maximè ² lictoribus duodecim sumptis , fecit. Alii ab numero avium , quæ augurio regnum portenderant , eum secutum numerum putant. ³ me haud poenitet eorum sententiæ esse , quibus ⁴ & apparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis ,

⁵ *Donet tradito*] Vid. infra l. IX. c. 29.

⁶ *Servis publicis*] Servis Reipublicæ , qui non huic illive civi , sed communi Reipublicæ servirent.

¹ *Jura dedit*] Romuli leges , & totum , quem ille descripsit , ordinem civitatis , fusè exponit Dion. l. II.

² *Lictoribus*] Lictores dicebantur , teste Festo , quòd fasces virgarum *ligatos* præferebant regibus , ac deinde magistratibus iis qui imperium habebant. Intra virgas illas securis ita obligata erat , ut ferrum in summo fasce exstaret. Eorum munus erat , ut populum summo verent , fontes virgis caderent & securi ferirent.

³ *Me haud poenitet eorum sententiæ esse*] Hoc nobis suspectum esset loquendi genus , nisi eodèr rursus infra , c. 39. Livius uteretur : *eorum magis sententiæ sum* : & l. XXVII. c. 25. *cujus sententiæ & Fabius fuit.*

⁴ *Et apparitores , & hoc genus*] Et apparitores , & hoc apparitorum genus , nempe lictores. Apparitores communi vocabulo appellantur ii omnes qui præstò sunt imperiis seu regum , seu magistratuum exsequendis. Lictores unum quoddam apparitorum genus. Melius tamen fortasse reciso altero & legeretur , quod monet Jac. Gronovius , *Et apparitores hoc genus* , id est , hoc

unde ⁵ sella curulis, unde ⁶ toga prætexta sumpta est, numerum quoque ipsum ductum placet: & ita habuisse Etruscos, quòd ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interrim urbs munitionibus, quum alia atque alia ^{Urbem auger.} appetendo loca, in spem magis futuræ multitudinis, quàm ⁷ ad id quod tum hominum erat, ⁸ munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis causâ, vetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam è terra sibi prolem ementiebantur, ⁹ lo-

genus apparitorum. Neque enim verisimile est nullos Albanis regibus stipatores & apparitores fuisse, unde exemplum sumere Romulus potuerit. Sed hoc genus apparitorum, illo habitu, illis insignibus, qui fasces & secures præferrent, lictores denique, ab Etruscis ductos esse facile credi potest.

⁵ *Sella curulis*] Ex ebore. Sellæ curulis appellatio deducitur apud A. Gellium l. III. c. 18. à *curru*: quia nempe ii quibus illâ utendi jus erat, eam currui quo vehabantur imponere solebant.

⁶ *Toga prætexta*] *Toga* propria Romanorum vestis, albo colore. Tunica superiniciebatur. Toga prætexta purpuram in ora habebat: unde eam Græci vocant *περιόππυρον*. *Prætexta* dicebatur à *prætendendo*, quia nimirum purpura ei prætextata erat. Eâ utebantur ma-

gistratus, pueri ingenui, &c.

⁷ *Ad id quod tum hominum erat*] Qui unâ cum Romulo urbem condere cœperant, non plures fuere, si Dionysio credimus, l. II. quàm ter mille pedites, & pauciores trecentis equitibus. Ad eam paucitatem illos redegerat cruentum inter Romulum ac Remum ob regni cupidinem prælium. Quando autem Romulus excessit è vivis, peditum reliquit sex & quadraginta millia, & mille ferme equites.

⁸ *Munirent*] Tuta & habitationi commoda efficerent. Eodem quoque sensu intelligenda est suprà vox *munitionibus*.

⁹ *Locum qui nunc septus*] Locum qui nunc septo clausus occurrit descenditibus ex Capitolio circa eam partem quæ vocatur *inter duos lucos*. Hæ enim voces *inter duos lucos* sunt loci nomen, qui quidem hanc appella-

*Asylum
aperit.*

*Senatum
instituit.*

*Connubia
petit à fi-
nitimis.*

cum qui nunc septus descendentibus inter duos lucos est, ¹⁰ Asylum aperit. eò ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad coeptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud poeniteret, ¹¹ consilium deinde viribus parat. centum creat senatores, sive quia is numerus fatis erat, sive quia soli centum erant ¹² qui creari Patres possent. Patres certè ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset. sed ¹ penuriâ mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat: quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde quas sua vir-*

tionem Livii ævo etiamnum retinebat, quamvis nulli jam ibi essent luci.

¹⁰ *Asylum*] Vox Græca est significans locum in quo neminem violare liceat: à particula α quæ privandi vim habet, & verbo σπλάω, *spolio, lædo*.

¹¹ *Consilium... viribus parat*] Consilium regendis viribus addit.

¹² *Qui creari Patres possent*] Multum arridet Sigonii conjectura, qui *ciere patres possent*. Firmat hanc emendationem locus ex oratione Decii, infra l. X. c. 8. *Patricios primò esse factos, qui patrem ciere possent*. Et

verò hîc vix possunt à Livio indicari senatores *Patrum* nomine, quum nondum dixerit eam illis appellationem fuisse datam.

¹ *Penuriâ mulierum*] Ob paucitatem mulierum, non omnimodam inopiam, Neque enim fieri potuit, ut nulla in tanto virorum numero mulier esset. Atque hac quidem in re habemus consentientes Dionys. l. II. & Plut. in Rom. Itaque ubi infra Livius ait Romanis non fuisse domi *spem prolis*, intelligendum est *sufficientis liberorum multitudinis* ad tuendam urbis magnitudinem.

us ac dii juvent, magnas opes sibi, magnumque
nomen facere. Satis scire, origini Romanæ & deos
affuisse, & non defuturam virtutem. proinde ne
gravarentur homines cum hominibus sanguinem
& genus miscere. Nusquam benignè legatio au-
dita est: adeo simul spernebant, simul tantam
in medio crescentem molem sibi ac posteris suis
metuebant. A plerisque rogantibus dimissi, Ec-
quod feminis quoque asylum aperuissent? id enim
demum compar connubium fore. Ægre id Roma-
na pubes passa, & haud dubiè ad vim spectare
res cœpit. cui tempus locumque aptum ut da-
ret Romulus, ægritudinem animi dissimulans,
ludos ex industria parat Neptuno Equestri so-
lennes: ² Consualia vocat. Indici deinde finiti-
mis spectaculum jubet: quantoque apparatu
tum sciebant aut poterant, ³ concelebrant, ut
rem claram exspectatamque facerent. ⁴ Multi
mortales convenere, studio etiam videndæ no-
væ urbis; maximè proximi quique, Cæninen-
ses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum
omnis multitudo cum liberis ac conjugibus ve-
nit. Invitati hospitaliter per domos, quum si-
tum moeniaque & frequentem tectis urbem vi-
dissent, mirantur tam brevi rem Romanam cre-
visse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque
cò mentes cum oculis erant, tum ex composito
orta vis: signoque dato, juvenus Romana ⁵ ad

U. c. 4.
a. C. 748.
Raptus
Sabina-
rum.

² Consualia] A Conso-
deo: sive ille idem cum Ne-
ptuno Equestri fuit, quod
hic innuere videtur Livius;
sive Genius quidam occul-
torum consiliorum dux &
præses, qui in illo solenni
conjunctos cum Neptuno
honores haberet.

³ Concelebrant] Ita in-

struunt, ut sint quàm ma-
ximè celebres, & eorum la-
tè fama spargatur.

⁴ Multi mortales] Em-
phasis est in hac voce mor-
tales, ad significandam in-
gentem hominum cujusvis
ordinis, ætatis, & sexûs
multitudinem.

⁵ Ad rapiendas virgines]

rapiendas virgines discurrit, magna pars fortè
 ut in quem quæque inciderat, raptæ : quasdam
 formâ eccellente primoribus Patrum destinatas
 ex plebe homines, quibus datum negotium
 erat, domos deferebant. Unam longè ante alias
 specie ac pulcritudine insignem à globo Talassio
 cujusdam raptam ferunt; multisque sciscitan-
 tibus cuinam eam ferrent, identidem, ne quis
 violaret, Talassio ferri clamitatum : inde nup-
 tialem hanc vocem factam. Turbato per me-
 tum ludicro, mœsti parentes virginum profu-
 giunt, incusantes violati hospitii foedus, deum-
 que invocantes, cujus ad solenne ludosque
⁶ per fas ac fidem decepti, venissent. Nec rapti
 aut spes de se melior, aut indignatio est mi-
 nor : sed ipse Romulus circuibat, docebatque
*Patrum id superbiâ factum, qui connubium fini-
 timis negassent. illas tamen in matrimonio, in
 societate fortunarum omnium civitatisque, &
 quo nihil carius humano generi sit, liberum fore
 Mollirent modò iras; & quibus fors corpora de-
 disse, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum
 gratiam ortam : eoque melioribus usuras viris
 quod annixurus pro se quisque sit,* ⁷ *ut, quum suam
 vicem functus officio sit, parentum etiam patriæ
 que expleat desiderium. Accedebant blanditiæ
 virorum factum purgantium cupiditate atque
 amore : quæ maximè ad muliebre ingenium ef-
 ficaces preces sunt.*

Raptæ sunt virgines 683.
 teste Dionys. l. II.

⁶ *Per fas*] Decepti per
 speciem divini juris & reli-
 gionum, & fidei hospitalis.

⁷ *Ut, quum suam vicem*]
Ut, quum secundum suam
vicem, seu, quod ad se pro-
prie spectat, suo quisque

functus officio sit, i. e. quum
eum suæ quisque conjugis
amorem præstiterit, quem
vir uxori debeat; cumula-
torem insuper impendat cari-
ritatis modum, quo patriæ
& parentum amissorum il-
li jacturam desideriumque
expleat.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. raptarum parentes tum maximè sordidâ ve-
e, lacrymisque, & querelis civitates conci-
bant. Nec domi tantum indignationes conti-
ebant, sed congregabantur undique ad Titum
atium ¹ regem Sabinorum: & legationes eò,
quòd maximum Tatii nomen in his regionibus
erat, conveniebant. Cæninenses, Crustumini-
que, & Antemnates erant, ad quos ejus inju-
æ pars pertinebat. Lentè agere iis Tatius Sa-
inique visi sunt. Ipsi inter se tres populi com-
muniter bellum parant. Ne Crustumini qui-
em atque Antemnates, pro ardore iraque Cæ-
nensium satis se impigre movent. ita per se-
osum ² nomen Cæninum in agrum Romanum
impetum facit. Sed effusè vastantibus fit ob-
ius cum exercitu Romulus, levique certami-
e docet vanam sine viribus iram esse: exer-
itum fundit, fugatque: fustum persequitur:
regem in prælio obtruncat, & spoliât: duce
ostium occiso, urbem primo impetu capit. In-
e exercitu victore reducto, ipse ⁴ quum factis
vir magnificus, tum factorum ostentator haud
minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa fa-
ricato ad id aptè ⁵ ferculo gerens, in Capito-
um ascendit: ibique ea quum ad quercum
astoribus sacram deposuisset, simul cum do-
lo designavit templo Jovis fines, cognomen-

*Bellum
Cæninen-
se.*

¹ *Regem Sabinorum*] Qui-
tium, Sabinorum è Curi-
us.

² *Nomen Cæninum*] Po-
ulus Cæninus.

³ *Regem*] Acronem, ex
lut. in Romulo.

⁴ *Quum factis vir magni-
cus*,] Qui & magna gere-
e nosset, & ea quæ gessisset

ampla & egregia, specie quâ-
dam & pompâ exornare ad
conciliandam admirationem
compositâ.

⁵ *Ferculo*] Trunco quer-
cûs in tropæi modum for-
mato, ex quo Acronis arma
loco & ordine quodque suo
collocata suspenderat, ut
habet Plut. ibid.

que addidit deo : ⁶ *Jupiter Feretri*, inquit, ha-
tibi victor Romulus rex regia arma fero, tem-
plumque iis regionibus, quas modò animo meta-
tus sum, dedico, sedem ⁷ *opimis spoliis, quæ, re-*
gibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem se-
quentes posterì ferent. Hæc templi est origo
 quod primum omnium Romæ sacratum est. It-
 deinde diis visum, nec irritam conditoris tem-
 pli vocem esse, quâ laturos eò spolia poste-
 ros nuncupavit; nec multitudine compotum
 ejus doni vulgari laudem. ⁸ bina postea inter tot
 annos, tot bella, opima parta sunt spolia: adeo
 rara ejus fortuna decoris fuit.

*Antem-
 nates vi-
 di,*

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemna-
 tium exercitus per occasionem ac solitudinem
 hostiliter in fines Romanos incursionem facit
 raptim & ad hos Romana ¹ legio ducta palante
 in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu &

⁶ *Jupiter Feretri*] *Jupiter*
Feretrius dictus est à *feretro*,
 sive ferculo illo spoliolum,
 quod, ut modò narrabat Li-
 vius, ipsi sacrabatur.

⁷ *Opimis spoliis*] *Opimus*
 ab *ope* (quæ vox denotat
 abundantiam & copias) o-
 pulentum, luculentum, am-
 plum in suo quidque genere
 significat. Sic *opimæ divitiæ*
 apud Plautum, *opima præ-*
da apud Phædrum, &c.
 Hinc etiam *opima spolia* di-
 cta, quæ duci hostium de-
 tracta erant, tanquam exi-
 mia, & supra omne reli-
 quorum spoliolum genus ex-
 cellentia.

⁸ *Bina*] Secunda tulit A.
 Cornelius Cossus, Larte To-
 lumnio rege Veientium oc-

ciso, anno u. c. 318. Vid.
 infra IV. 19. Tertia M.
 Claudius Marcellus ex Bri-
 tomario Gallorum rege, an-
 no u. c. 530.

¹ *Legio*] A *legendo* dicta,
 teste Varr. l. IV. de lingua
 Lat. quòd legionis milites
 viritim legi solerent. Prima
 legio sub Romulo trium
 millium peditum, & tre-
 centorum equitum fuit, au-
 ctore Plut. in Romulo. Pos-
 tea sæpe variavit hic nume-
 rus: ita ut plerumque qua-
 tuor peditum millia, ali-
 quando quinque, raro au-
 tem admodum stante repu-
 blicâ sex millia contineret,
 itemque modò trecentos e-
 quites, modò, sed rariùs,
 quadringentos. Dividebatur
 clamore

amore hostes : oppidum captum. duplicique
 victoriâ ovantem Romulum Hersilia conjux
 precibus raptarum fatigata orat, ut parentibus
 eorum det veniam, & in civitatem accipiat :
 ita rem coalescere concordia posse. facile im-
 petratum. Inde contra Crustuminos profectus,
 bellum inferentes. Ibi minus etiam, quod jam
 alienis cladibus ceciderant animi, certaminis
 fuit. Utrôque coloniae missae. plures inventi,
 qui propter ubertatem terrae in Crustuminum
 nomina darent. & Romam inde frequenter mi-
 ratum est, à parentibus maximè ac propin-
 quis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum
 ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim
 per iram aut cupiditatem actum est ; nec osten-
 derunt bellum prius, quàm intulerunt. Con-
 silio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Roma-
 e præerat arci. Hujus filiam virginem auro
 corrumpit Tatiùs, ut armatos in arcem acci-
 pias. aquam fortè ea tum sacris extra moenia
 petiturum ierat. Accepti obrutam armis neca-
 vere : seu ut vi capta potiùs arx videretur, seu
 prodendi exempli causâ, ne quid usquam fi-
 dum proditori esset. Additur fabula, quod vul-
 so Sabini aureas armillas magni ponderis bra-
 chio lævo, gemmatosque magnâ specie annu-
 los habuerint, pepigisse eam quod in sinistris
 manibus haberent : eo scuta illi pro aureis do-
 tis congesta. Sunt qui eam ex pacto tradendi
 quod in sinistris manibus esset, ² directò arma-
 petisse dicant : & fraude visam agere, suâ ipsam
 emptam mercede.

*Crustumini
 mini vi-
 cti.*

*U. c. 5.
 a. C. 747.
 Sabinum
 bellum.*

centurias sexaginta, ma-
 pulos triginta, cohortes
 cem. Vid. infra VIII. 8.

² Directò] Expressis ver-

bis scuta petisse. Id factum
 intellige, quum acceptis in
 arcem Sabinis, mercedem
 proditiōis reposceret.

XII. Tenuere ¹ tamen arcem Sabini : atque inde posterâ die , quum Romanus exercitus instructus , quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est , compleisset , non prius descenderunt in æquum , quàm irâ & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos in adversum Romani subiere. Principes utrimque pugnam ciebant , ab Sabinis Mettius Curtius , ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audaciâ sustinebat. Ut Hostus cecidit , confestim Romana inclinatur acies : fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus & ipse turbâ fugientium actus , arma ad cœlum tollens , *Jupiter , tuis , inquit , jussus avibus hic in Palatino prima urbi fundamenta jeci. arcem jam scelerem emptam Sabini habent. inde huc armati superatâ mediâ valle tendunt. At tu , pater deûm hominumque , hinc saltem arce hostes : deme terrorem Romanis , fugamque fœdam siste. Hic ego tibi templum* ² *Statori Jovi , quod monumentum sit posteris , tuâ præsentî ope servatam urbem esse , voveo.* Hæc precatus , veluti sensisset auditas preces , *Hinc , inquit , Romani , Jupiter optimus maximus resistere , atque iterare pugnam jubet. Restitere Romani , tanquam cœlesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Mettius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat , & effusos egerat Romanos , toto quantum foro spatium est , nec procul jam à porta Palatii erat , clamitans , Vicinus perfidos hospites , imbelles hostes. Jam sciunt longè aliud esse virgines rapere , aliud pugnare cum viris.* In

¹ Tamen] Quasi dicat : stat , tenuisse arcem Sabini. quidquid existimandum sit. ² Statori] A sistendo. ab eodè dixit fugamque fœdam siste.

eum hæc gloriantem cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum fortè Mettius pugnabat : ³ eo pelli facilius fuit : pulsum Romani persequuntur. & alia Romana acies audaciâ regis accensa, fundit Sabinos. Mettius in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit : ⁴ adverteratque ea res etiam Sabinos, tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium. sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissâque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras : hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent : ¹ ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberum hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras : nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus. Melius peribimus, quàm ² sine alteris vestrum vidua, aut orba vivemus.* Movet res tum multi-

*Mato
prælium
dirimunt.*

³ *Eo pelli facilius fuit*] Ideo (quia nempe ex equo pugnabat, qui semel exsternatus sessorem vel invitum abripit & aufert) pelli Mettium facilius fuit.

⁴ *Adverteratque ea res etiam Sabinos*] Ea res animos oculosque non Romanorum modò, à quibus Mettius pellebatur, sed etiam Sabinorum, illuc convertebat. Unus codex habet,

quod fortasse quis malit, *advertitque.*

¹ *Ne parricidio*] Ne par-tus suos, qui Sabinorum nepotes, Romanorum liberi erant, hac maculâ respergerent, ut parricidarum progenies dicerentur. *Nepotum & liberum progeniem*, i. e. nepotes & liberos.

² *Sine alteris vestrum vidua, aut orba*] Vidua, si Romanos maritos nostros

U. c. 7.
a. C. 745.
Pax con-
venit.

tudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies. inde ad foedus faciendum duces prodeunt: nec pacem modò, sed & civitatem unam ex duabus faciunt; regnum consociant; imperium omne conferunt Romam. Ita geminatà urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. ³ monumentum ejus pugnae, ubi primùm ex profunda emerſus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi læta repentè pax, cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque quum populum in ⁴ curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubiè aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt. ⁵ Ramnenses ab Romulo; ab Tito Tatio Titienſes appellati. Luce-

amiferimus bello; orbæ, si Sabinos, parentes nostros.

³ *Monumentum*] Locum eum, ubi primùm ex profunda emerſus palude equus Curtium in vado statuit, appellarunt Curtium lacum; quod monumentum ejus pugnae est, sive in monumentum ejus pugnae. Hoc autem nomen locus ille retinuit, licet postea aggestâ terrâ repletus esset. Aliam de hujus appellationis origine opinionem refert Livius VII. 6.

⁴ *Curias*] Curia hîc accipitur pro decima parte tribus. Romulus enim, ut habetur apud Dion. l. II. divisit univerto populo in par-

tes tres, quas sive à numero, sive à tributo dando tribus appellavit, unamquamque rursus tribum in decem curias partitus est. Singulis curiis sua sacra attribuit, assignatis diis & heroibus, quos colerent; locis, in quæ convenirent; sumptibus in sacra, quos è publico præberi jussit. His autem curiis nomina Sabinarum mulierum imposita negant Varro apud Dionys. l. II. & Plutarchus in Romulo.

⁵ *Ramnenses* . . . *Titienſes* . . . *Lucerum*] Fuerunt hæc tribuum nomina, è quibus desumptæ sunt equitum centuriæ tribubus ipsi

rum nominis & originis causa incerta est. Inde non modò commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant: quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit. nam Lavinii, quum ad solenne sacrificium eò venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minùs ægre quàm dignum erat, tulisse Romulum ferunt; seu ¹ ob infidam societatem regni, seu quia haud injuriâ cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen ² expiarentur legatorum injuriæ, regisque cædes, foedus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se convallescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, ³ occupant bellum facere. juventute armatâ immisâ, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextrâ Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium

U. c. 12,
a. C. 740.
T. Tatius
mors.

Bellum
cum Fi-
denatibus.

cos nomines. In Ramnensem tribum coniecti sunt ii, qui secuti Romulum ex Albanis fuerant, pastoresque aliquot Græcanici generis, qui ante conditam urbem ea loca incolabant: in Titiensem, Sabini: in Lucerensem, advenæ omnes, sive ii qui in lucum confugerant, sive è finitimis populis in civitatem adsciti tum, aut qui postea adsciti fuere.

¹ Ob infidam societatem

regni] Quia Tatius infidus regni socius fuerat. Itaque quod suprâ dicitur *concors duobus regibus regnum* fuisse, id eo sensu intelligendum est, ut res nullam ad apertam discordiam proruperint, licet occultæ subessent inter eos suspiciones.

² Expiarentur] Expiatione civili: i. e. ut satisfaceret & Laurentibus, & Romanis.

³ Occupant] Festinant ipsi priores bellum facere.

populantur : tumultusque repens ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit : castra à Fidenis 4 mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum 5 locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis iussit ; cum parte maiore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso & minaci genere pugnae, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit. fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minùs mirabilem dedit. & quum, velut inter pugnae fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque refreret gradum, plenis repentè portis effusi hostes, impulsâ Romanâ acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subitò exorti Romani, transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota è castris signa eorum qui in præsidio relicti fuerant, ita multiplici terrore perculsi Fidenates, priùs penè quàm Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt : multoque effusiùs (quippe verâ fugâ) 6 qui simulantes paulo antè secuti erant,

4 *Mille passuum*] Intelligere præpositionem *ad*. *ad passuum* regitur à nomine *mille*. Tam enim dicitur *mille hominum*, quàm *mille homines*. Itaque hîc *mille passuum* idem est, ac si scripisset Livius *ad mille passus*.

5 *Locis circa densa*] Possit fortasse utcumque exponi : *subsidere iussit in locis obscuris partem militum circa densa virgulta*, i. e. ubique

sparsam inter densa virgulta undequaque *obsita*, seu circumjacentia. Verùm rectiùs multo dici videretur *obsitis virgultis locus*, quàm *obsita virgulta*. Itaque Gronovius emendat : *Partem militum locis circa denso obsitis virgulto obscuram subsidere in insidiis iussit*.

6 *Qui simulantes*] Meliùs legere videremur : *quâ simulantes*, id. est, quâ regione,

oppidum repetebant. Non tamen eripuerunt se hosti: hærens in terga Romanus, priusquam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Veientium animi, & consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quòd ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis quàm iusti more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere. Romanus contrà, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque Tiberim transit. quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Veientes audire; obviàm egressi, ut potiùs acie decernerent, quàm inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi viribus nullâ arte adjutis, tantùm veterani robore exercitûs, rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe validâ muris ac situ ipso munitâ abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis quàm prædæ studio. Eâque clade haud minùs quàm adversâ pugnâ subacti Veientes, pacem petunt oratores Romam mittunt. Agri parte multatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme Romulo regnante domi militiæque gesta: quorum nihil absonum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit; non

Bellum cum Veientibus.

quâ viâ Romanos simulates fugam secuti erant, eâdem oppidum repetebant.

[*Veientium animi . . . excucurrerunt*] Mira profectò locutio. Sed quia longo in-

tervallo nomen à verbo distat, licere sibi putavit Livius ad sensum magis, quàm ad nudam vocum proprietatem attendere.

animus in regno avito recuperando, non cōmendandæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ. ² ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit quàm Patribus; longè ante alios acceptissimus militum animis: trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos ³ Celeres appellavit, non in bello solum, sed etiam in pace habuit.

U. c. 37.

a. C. 715.

Mors

Romuli.

XVI. His ¹ immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque, tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediit, ubi vacuum sedem regiam vidit, etsi satis credebatur Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procellam, tamen ² velut orbitatis metu icta, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde à paucis initio facto, *deum, deo natum, regem parentemque arbis Romanæ salvere universi Romulum ju-*

² *Ab illo enim profectu.*]

Ab incrementis illis quibus Roma regnante Romulo aucta erat, tantas collegit vires.

³ *Celeres*] Sive à celeritate in exsequendis ministeriis, sive à duce eorum Celere, sive denique à Græca voce Κέλαι, eques. Certè *Celeres* primò dictos, qui postea equites dicti sunt, testantur Plin. XXXIII. 2. & Festus.

¹ *Immortalibus*] Huic ampullatæ & sesquipedali voci non est hîc locus. Legamus potius *mortalibus*. Respiciebat nempe Livius Romuli divinitatem, cui opposuit mortalia ejus opera. Sic cap. 2. suprâ: *Secundum inde pralium Latinis, Aeneæ etiam ultimum operum mortaliū fuit.*

² *Velut orbitatis metu*] Metu non abfimili ejus qui orbatos parente occupat.

bent. 3 pacem precibus exposcunt, *ut volens propitius suam semper sospitet progeniem.* 4 Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. Namque Proculus Julius, sollicitâ civitate desiderio regis, & infensâ Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites*, *parens urbis hujus*, *primâ hodiernâ luce cælo repente delapsus*, *se mihi obvium dedit.* *Quum perfusus horrore venerabundusque adstitissem*, *petens precibus*, *ut contrâ intueri fas esset:* Abi, nuncia, inquit, Romanis, Cœlestes ita velle, ut mea Roma caput Orbis terrarum sit; proinde rem militarem colant; sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. *Hæc*, inquit, *locutus*, *sublimis abiit.* Mirum s quantum illi viro nuncianti hæc fides fuerit; quâque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, factâ fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen reg-

3. *Pacem precibus exposcunt*] Usitata locutio in sacris. *Pacem deûm* poscebant, id est, ut placidi ipsi & faventes dii essent.

4. *Fuisse credo tum quoque aliquos*] Rem memorat Plutarchus, & alii; nec aliter sensere doctissimi quique & cordatissimi Romanorum. Hinc Tarquinius Superbus *Romulum insepultum perisse* dicitur, infra c. 49. Popu-

larem hîc opinionem sequitur Livius.

5. *Quantum... fides fuerit*] Quidam reponunt *fides dei*. Sed nihil mutandum. quantum refertur ad verbum *fuerit*, non ad nomen *fides*. Sic apud Virg. III. Æn. v. 348.

Et multum lacrymas verba inter singula fundit.

Et Ter. Eun. Act. I. sc. 2. *Forſitan hic mihi parum benebeat fidem.*

ni ac cupido versabat. ¹ Necdum à singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, ² in societate æqua possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus, regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experti. Timor deinde Patres incescit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. Et esse igitur aliquod caput placebat, & nemo alteri concedere in animum inducebat. Itaque rem inter se ³ centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis qui summæ rerum præessent, consociant. decem imperitabant: unus cum insignibus imperii & lictoribus erat: ⁴ quinque dierum spatium finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet

V. c. 38.

a. C. 714.

Interregnum annum.

¹ *Necdum à singulis... pervenerant factiones:*] Ingeniosè conjicit Grævius: *Necdum ad singulos.... pervenerat*, supple, certamen regni ac cupido. *Factionibus inter ordines certabatur.*

² *In societate*] Quamvis æqua societas esset Sabinos inter & veteres Romanos, ac proinde jus imperii ad utrosque ex æquo pertineret.

³ *Centum Patres*] Dionysius l. II. ducentos hoc tempore fuisse ait, propterea quod, sedere cum Tatiano

isto, veteribus senatoribus à Romulo creatis centum è Sabinis allekti essent.

⁴ *Quinque dierum spatium finiebatur imperium*] Unius interregis, si Dionysio credimus: totius decuriæ, si Plutarcho in Numa. Ceterum Dionysii fides potior habenda esse hac in re videtur, quum postea, quamdiu interregis imperium & nomen in republica fuit, semper quilibet interrex ad quinque dies potestatem habuerit.

nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultrà nisi regem, & ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultro rati quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summâ potestate populo permissâ, ut non plus darent juris quàm retinerent. decreverunt enim, ut, quum populus regem jussisset, id sic ratum esset, ⁵ si Patres auctores fierent: hodieque in legibus magistratibusque rogandis ⁶ usurpatur idem jus, vi ademptâ. priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum, Patres auctores fiunt. Tum interrex concione advocatâ, *Quod bonum, faustum, felixque sit*, inquit, *Quirites, regem create: ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, creaveritis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modò sciscerent juberentque ut senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

XVIII. Inclyta justitia religioque eâ tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falsò Samium Pythagoram edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum ampliùs post annos in ultima Italiæ ora circa Metapon-

*Electio
Numæ.*

⁵ *Si Patres auctores fient*] Si Patres auctoritate suâ rem comprobarent.

⁶ *Usurpatur*] *Usurpatur idem jus*, ut Patres auctores fiant: *vi ademptâ*, i. e. vis ac robur abest; quum Pa-

tres auctores fiant, antequam populus suffragium ineat, nec proinde possint, quemadmodum olim, negando auctoritatem, irritum efficere quod populus jussisset. Vid. infra VIII. 12.

B vj

tum, Heracleamque, & Crotona, juvenum
¹ æmulantium studia cœtus habuisse constat. Ex
 quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, ² quâ
 famâ in Sabinos, aut quo linguæ commercio
 quemquam ad cupiditatem discendi excivisset?
 quove præsidio unus per tot gentes, dissonas
 sermone moribusque, pervenisset? ³ Suopte
 igitur ingenio temperatum animum virtutibus
 fuisse opinor magis; instructumque non tam
 peregrinis artibus, quàm disciplinâ tetricâ ac
 tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum
 quondam incorruptius fuit. Audito nomine
 Numæ, Patres Romani, quanquam inclinari
 opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videban-
 tur; tamen neque se quisquam, nec factionis
 suæ alium, nec denique Patrum aut civium
 quemquam præferre illi viro ausi, ad unum
 omnes Numæ Pompilio regnum deferendum
 decernunt. Accitus, sicut Romulus auguratò
 urbe condendâ regnum adeptus est, de se quo-
 que deos consuli jussit. inde ab augure (cui
 deinde, honoris ergo, publicum id perpe-
 tuumque sacerdotium fuit) deductus in ar-
 cem, in lapide ad meridiem versus confedit.
 Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem
 cepit, dextrâ manu baculum sine nodo adun-
 cum tenens, quem lituum appellaverunt. inde
 ubi prospectu in urbem agrumque capto, deos
 precatus, ⁴ regiones ab oriente ad occasum

U. c. 39.
 a. C. 713.
Inaugu-
ratio Nu-
mæ.

¹ *Æmulantium studia*] Placita ipsius æmulantium,
 & sectam sequentium. Sic
 & apud Cic. pro Mur. n.
 61. Zeno, cujus inventorum
 æmuli Stoici nominantur.

² *Quâ famâ*] *Quâ famâ*
in Sabinos usque perlata.

³ *Suopte . . ingenio.*] Per

semetipsum, non alienâ do-
 ctrinâ. *Ingenium* est id quod
 ingentum est, vis insita; &
 opponitur doctrinæ, arti.

⁴ *Regiones*] Cœli regio-
 nes ab oriente ad occasum
 certis terminis definit, in-
 ter quos sibi auspicia mitti
 postularet.

determinavit; ⁵ dextras ad meridiem partes, levās ad septentrionem esse dixit. ⁶ Signum contrā, quō longissimē conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum lituo in levam manum translato, dextrā in caput Numæ impositā, precatus est ita: *Jupiter pater, si est fas hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tu signa nobis certa adclavis inter eos fines quos feci.* Tum ⁷ peregit verbis auspicia quæ mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui regno ita potitus, urbem novam, ^{Numæ insinita;} conditam vi & armis, jure eam legibusque moribus de integro condere parat. qui-
us quum inter bella assuescere videret non posse, quippe offeratos militiā animos, miti-
andum ferocem populum armorum desuetu-
dine ratus, ¹ Janum ad infimum ² Argiletum, ^{Janus belli & pacis in-} indicem pacis bellicque, fecit: apertus, ut in-
missis esse civitatem; clausus, pacatos circā
omnes populos significaret. Bis deinde post Nu-
mæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio con-
tente, post Punicum primum perfectum bellum:

⁵ *Dextras ad meridiem*]
ne patet augurem fuisse
rā in orientem facie.
quod quidem auguribus so-
um etiam aliunde con-

⁶ *Signum contrā*] Ex ad-
so observavit aliquid in-
ne & notatu facile, vo-
que hoc esse signum, &
ali metam quā auspicia
minarentur, ita ut intra
ad signum captaret aus-
picia, nec ullam rationem
beret eorum quæ ultra
fient contingere.

⁷ *Peregit verbis*] Singula
enunciavit.

¹ *Janum*] Jani ædem.
Janus antiquissimus Latii rex
fuit, multaque ad vitæ usum
necessaria primus rudes tum
homines edocuit. Pingeba-
tur bifrons, aliquando etiam
quadrifrons.

² *Argiletum*] Colliculus
fuit ad orientem Palatini
montis, in forum Roma-
num vergens. Varias hujus
appellationis causas vide, si
lubet, apud Servium ad
VIII. Æncid. v. 345.

iterum, quod nostræ ætatī dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terrâ marique paratâ. Clauso eo, quum omnium circâ finitimum societate ac foederibus junxisset animos positis externorum periculorum curis, ne ³ luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat; omnium primū, rem, ad multitudinem imperitam & illis seculis rudem, efficacissimam, deorum metum injiciendum ratus est. qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum dea Egere congressus nocturnos esse: ejus se monitu, quæ acceptissima diis essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique deorum præficere. Atque omnium primū, ⁴ ad cursum lunæ, in du-

Dea Egere
tia.

³ *Luxuriarentur*] In ferociam & licentiam effunderentur.

⁴ *Ad cursum lunæ*] De anno Romano hæc ferè habet Macrob. I. Saturnal. capp. 12. 13. & 14. Annus à Romulo ordinatus habuit menses decem, dies quatuor & trecentos. Sed quum hic numerus neque solis cursui, neque lunæ rationibus conveniret, identidem tantum dierum sine ullo mensis nomine assumebatur, quantum ad defectum illum suppleendum opus foret. Numa ad lunæ cursum in duodecim menses descripsit annum, adjectis Januario & Febuario mensibus. Sed quia duodecim menses lunares non efficiunt nisi dies trecentos quinquaginta qua-

tuor, defuntque dies undecim cum quadrante, ut a solaris anni finem perveniretur; hos residuos dies, octies exemplo à Græcis sumptos multiplicatos, ita ut nonaginta dies efficerentur, inter octo annorum spatium dispensabant, ut biennio quoque unum mensem intercalarent, qui alternis biennos vicienosque, alternis triennos & vicienos haberet dies. Verum Numa unum diem anno suo in honorem interparis numeri addiderat: ut de fiebat, ut octavo quoque anno octo abundarent dies. Ut huic incommodo occurrerent, tertio quoque anno tennio non nonaginta, sed sex & sexaginta tantum intercalabant dies. Ita quatuor & vigesimo demum anno

decim menses describit annum. quem (quia quicquid dies singulis mensibus luna non explet, ⁵ desuntque dies solido anno qui solstitiali circumagitur orbe) intercalaribus mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto et vigesimo anno ad metam eandem solis unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis dies congruerent. Idem ⁷ nefastos dies fastosque fecit: quia aliquando nihil cum populo regi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adiecit: quamquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime quæ nunc ad ¹ Dialem flaminem pertinent. Sed quia in civitate bellicosa plures Ro-

lenis omnium annorum spatiis, dies cum solis cursu congruebant. His autem omnibus intercalationibus destinatus erat Februarius mensis, cujus post tertium et vicesimum diem intercalabatur. Hæc non in scitè ordinata turbabat pontificum, quibus anni dirigendi cura remandata erat, partim imperitia, partim ambitio: qui temere ac pro libidine, in gratiam sæpe publicanorum aut principum civium, annum aut decurtabant sine necessitate aut producebant.

Huic confusione tandem remedium attulit dictator Cæsar, Egyptiosque imitatus annum solarem instituit, quo etiamnum, emendato iam in quibusdam, utitur.

[*Desunt*] Desunt anno unari dies ad complementum solidi anni qui...

6 Dies congruerent] Dies annorum civilium pari cum diebus annorum solarium numero cursum absolverent ad eandem metam solis unde orsi erant.

7 Nefastos dies fastosque] Fasti dies erant, quibus licebat tria verba solennia fari, *Do, Dico, Addico*; seu ferre de re controversa in iudicio sententiam: *nefasti*, quibus non licebat. Nefastis autem diebus agi cum populo non poterat, i. e. populus non poterat in suffragium mitti.

1 Dialem flaminem] Jovis sacerdotem. Flaminis appellationem Festus deducit à *filo*, quo caput cinctum flamines habebant. Flamen Jovi addictus *Dialis* dictus est à *πῶς τὸ Διὸς*, sive à *Disjove*, quo nomine antiqui Jovem vocabant.

multi quàm Numæ similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella; ne sacra regiæ vicis
Flamines. defererentur, flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit, insignique eum veste, & curuli regiâ sellâ adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum ² Quirino. ³ Virginesque Vestæ legit; Albâ oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum. his, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque carimoniis venerabiles ac sanctas fecit. ⁴ Salios item duodecim Marti ⁵ Gradivo legit, ⁶ tunicæque pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pectori tegumen: cœlestiaque arma, quæ ⁷ ancilia appellantur, ferre, ac per urbem

² *Quirino*] Romulo. *Curis* apud Sabinos hasta. Inde Romulus, postquam in deorum numerum relatus est, tanquam Martius quidam deus ac pugnax, *Quirinus* dictus est. Mars quoque sub Quirini nomine colebatur. *Quirinus*, inquit Servius ad VI. *Aneid.* v. 859. est Mars qui præest paci, & intra civitatem colitur. Nam belli Mars extra civitatem templum habuit. Hinc Mars Gradivus & Quirinus pater simul junguntur infra l. V. c. 52. & utrique ancilia tribuuntur.

³ *Virgines Vestæ*] Eterni ignis arcanorumque Vestæ sacrorum custodes. Quatuor à Numa lectæ sunt: postea duæ additæ. Vestales necesse erat per triginta annos deæ sacris operari: totoque hoc tempore à nuptiis prohibe-

bantur. Eo elapso, nubere licebat, si libuisset.

⁴ *Salios*] Sic dictos à saltando, sive saltando & tripudiando.

⁵ *Gradivo*] *Gradivus* Mars appellatus est à gradiendo in bella ultro citroque, sive à vibratione hastæ, quod Græci dicunt *απὸ δαίτυρ*. Festus.

⁶ *Tunica pictæ*] Tunica variis coloribus & figuris ad picturæ similitudinem exornatæ. Tunica brevior & adstrictior fuit, quàm toga, cui supponebatur.

⁷ *Ancilia*] *Ancile* scutum breve ex utroque latere recisum, ita ut summum infimumque latius medio pariteret. Hujusmodi scutum cœlo delapsum regnante Numâ fabulantur: quod aliquando posset sarripi, undecim similia facta, ut

canentes carmina cum tripudiis solennique
 statu, iussit. ⁸ Pontificem deinde Numam Mar- *Pontifex.*
 cum, Marci filium, ex Patribus legit, eique
 sacra omnia exscripta ⁹ exsignataque attribuit;
 quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa
 sacra fierent, atque unde in eos sumptus pe-
 cunia erogaretur. Cetera quoque omnia pu-
 blica privataque sacra pontificis scitis subjecit,
 ne esset quò consultum plebes veniret; ne quid
 divini juris, negligendo patrios ritus, peregri-
 nisque adsciscendo, turbaretur: nec cœlestes *Prodigio-*
 modò cærimonias, sed iusta quoque funebria, *rum pro-*
 placandosque Manes, ut idem pontifex edo- *curatio.*
 ceret; quæque prodigia fulminibus, aliove quo
 viro missa ¹⁰ susciperentur atque ¹¹ curaren-
 tur. ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi
 Elicio aram in Aventino dicavit, deumque
 consuluit auguriis, ¹² quæ suscipienda essent.

XXI. Ad hæc consultaanda procurandaque *Pop. Ro-*
 multitudo omni à vi & armis conversâ, & *mani re-*
 omni aliquid agendo occupati erant, & deo- *ligio &*
 rum assidua insidens cura, quum interesse re- *tranquil-*
 lis humanis cœleste numen videretur, eâ pie- *litas.*

secreta humani operis si- ⁹ *Exsignata*] Eodem signo
 mudo insidiatoribus om-
 ni internoscendi divinitus
 si facultatem adimeret.

Pontificem] Nempe ma-
 num, licet tum pontificis
 ximi appellatio fortasse
 usu non fuerit. Plures
 in pontifices à Numa
 tos esse constat. Ceterum

Pontifices dictos volunt à
 e faciendo. Nam ab iis,
 ait Varro l. IV. de lin-

Lat. *pons publicus est*
us primum, & restitutus
digia.

¹² *Quæ*] Quænam pro-

tate omnium pectora imbuerat, ut fides
 iurandum, ¹ proximè legum ac poenarum
 metum, civitatem regerent. ² Et quum ipsi
 homines in regis, velut unici exempli, more
 formarent; tum finitimi etiam populi, qui at-
 tē, castra, non urbem positam in medio,
 sollicitandam omnium pacem, crediderant,
 eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem
 totam in cultum versam deorum violari duc-
 rent nefas. Lucus erat, quem medium ex op-
 co specu fons perenni rigabat aquā. quò qu-
 se persæpe Numa sine arbitris, velut ad con-
 gressum deæ, inferebat, Camoenis eum lucus
 sacravit; quòd earum ibi concilia cum conj-
 ge sua Egeria essent. Et ³ soli Fidei solenne
 instituit. ad id sacrarium flamines bigis, ⁴ cur-
 ru arcuato vehi iussit, manuque ad digitum
 usque involutā rem divinam facere: significa-
 tes fidem tutandam, ⁵ sedemque ejus etiam
 in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia
 locaque sacris faciendis, quæ ⁶ Argeos po-
 tifices vocant, dedicavit. Omnium tamen ma-

¹ Proximè metum] Non minùs quàm metus.

² Et quum ipsi se homi-
 nes ... formarent; tum fini-
 timi etiam ... adducti sunt]
 Non rarò particula *quum*,
 quamvis habeat responden-
 tem sibi *tum*, cum verbo ta-
 men subjunctivi modi con-
 jungitur. Exempla reperies
 apud nostrum, III. 34. IV.
 60. VIII. 21.

³ Soli] Obscura sanè hoc
 loco vox, & fortasse reci-
 enda, tanquam malè nata
 ex vicino verbo *solenne*.

⁴ Curru arcuato vehi iussit]
 Curru recto supernè, &

camera in modum.

⁵ Sedemque] Non mo-
 ipsam fidem sacratam esse
 sed etiam sedem ejus in dex-
 tris, & pignus illud fidei
 quod dextrā datur.

⁶ Argeos] *Argeos*, in-
 quit Varro l. IV. de ling.
 Lat. dictos putant à pri-
 pibus qui duce Hercule à
 givo venerunt, & in Satu-
 nia subsederunt. Festus ad-
 in illis locis sepultos esse
 quosdam Argivorum illi-
 stres viros. Porro *Saturnus*
 fuit urbs à Saturno condita
 in eo monte, qui post C-
 pitolinus dictus est.

num ejus operum fuit , tutela , per omne
gni tempus , haud minor pacis quàm regni.
duo deinceps reges , alius alià vià , ille
llo , hic pace , civitatem auxerunt. Romulus
tem & triginta regnavit annos : Numa tres
quadraginta. Tum valida , tum temperata &
lli & pacis artibus erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res re-
t. Inde Tullum Hostilium , nepotem Hosti-
 , cujus in infima arce clara pugna adversùs
binos fuerat , regem populus jussit. Patres
ctores facti. Hic non solùm proximo regi
similis , sed ferocior etiam Romulo fuit.
m ætas viresque , tum avita quoque gloria
imum stimulabat. Senescere igitur civitatem
o ratus , undique materiam excitandi belli
ærebat. Fortè evenit , ut agrestes Romani ex
bano agro , Albani ex Romano prædas invi-
m agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Al-
e. utrimque legati ferè sub idem tempus ad
s repetendas missi. Tullus præceperat suis ,
e quid prius , quàm mandata , agerent. fatis
iebat , negaturum Albanum ; ita piè bellum
dici posse. Ab Albanis socordiùs res acta.
cepti hospitio ab Tullo blandè ac benignè ,
omiter regis convivium celebrant. tantisper
romani & res repetiverant priores , & neganti
lbano bellum in trigessimum diem indixerant.
ec renunciant Tullo. Tum legatis Tullus di-
ndi potestatem , quid petentes venerint , fa-
t. illi omnium ignari , primùm purgando te-
nt tempus : *Se invitos quicquam , quod minùs*
aceat Tullo , dicturos , sed imperio subigi : res
peritum se venisse. Nè reddantur , bellum in-
ocere jussos. Ad hæc Tullus : *Nunciate , inquit ,*
gi vestro , regem Romanum deos facere testes ,
er priùs populus res repetentes legatos aspernatus

U. c. 82.

a. C. 670.

Tullus
Hostilius
rex eligi-
tur.

*dimiserit, ¹ ut in eum omnes expetant hujus
clades belli.*

XXIII. Hæc nunciant domum Albani. Et be-
lum utrimque summâ ope parabatur, civi-
simillimum bello, prope inter parentes nato-
que, Trojanam utramque prolem, quum La-
vinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albe-
norum stirpe regum oriundi Romani essent.
Eventus tamen belli minùs miserabilem dimi-
cationem fecit: quòd nec acie certatum est, &
tectis modò dirutis alterius urbis, duo populi
in unum confusi sunt. Albani priores, ingentem
exercitu, in agrum Romanum impetum fecerunt.
castra ab urbe haud plus quinque millia passuum
suum locant, fossâ circumdant: fossa Cluilia a
nomine ducis per aliquot secula appellata est
donec cum re nomen quoque vetustate abole-
vit. In his castris Cluilius Albanus rex mori-
tur: dictatorem Albani Mettium Fuffetium
creant. Interim Tullus ferox, præcipuè mortis
regis, magnumque deorum numen, ab ipsius
capite orsum, ¹ in omne nomen Albanum ex-
petiturum pœnas ob bellum impium dictitans
nocte præteritis hostium castris, infesto exer-
citu in agrum Albanum pergit. Ea res ab statu
vis excivit Mettium. ducit ² quàm proximè
ad hostem potest: inde legatum præmissum

¹ *Ut in eum]* Ut in eum
recidant omnes hujusce bel-
li clades. Sic Plaut. Am-
phitr. Act. I. sc. 2. v. 32.
*Delictum suum suamque cul-
pam expetere in mortalem
ut sinat.* Et rursus Act. II.
sc. 1. v. 42. *Cujus ego hodie
in tergo saxo ista expetant
mendacia.*

² *In omne nomen Alba-*

num] Videtur vox *pan-*
non esse à Livio: & *deorum*
numen, id est, supremum
ac justum arbitrium, ha-
dici *expetiturum* in Albanos
quemadmodum c. super. *in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

² *Quàm proximè ad ho-*
stem] Magis placeret quàm
proximè.

inciare Tullo jubet, priusquam dimicent, opus colloquio: si secum congressus sit, satis scire se allaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam pertineant. Haud vernatus Tullus, tametsi³ vana afferebant, in aciem educit. Exeunt contrà & Albanum. Postquam instructi utrimque stabant, cum acis procerum in medium duces procedunt. Inquit Albanus: *Injurias & non redditas res confedere, quæ repetitæ sint, & ego regem novum⁴ Cluiliū, causam huiusce esse belli, aulse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. Sed si vera potius quam dictu speciosa didici sunt, cupido imperii duos cognatos vicissimque populos ad arma stimulat. Neque rectè, perperam, interpretor: fuerit ista ejus delictatio, qui bellum suscepit, me Albani gerendo illo ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum olim. Etrusca res quanta circa nos teque manebit, quo propiores vos, hoc magis scis. multum illi terrâ, plurimum mari pollent. Memor quoque, jam quum signum pugnae dabis, has duas res spectaculo fore; ut fessos confectosque simul hostem ac victum aggrediantur. Itaque, si nos amant, quoniam non contenti libertate certâ, dubiam imperii servitiique aleam imus; ineamus aliquam viam, quâ utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit. Haud displicet res Tullo,*

Vana] Ad Tulli mentem. Feroci enim regi, aliquid moram dimicantem allaturum erat, vanum dicebatur. Tan. Faber suscipitur legendum afferri retinetur.

4 Cluiliū . . . audisse videtur] Intellige, quum dice-

ret. Similis locutionis exemplum vid. infra IV. 20. Ordo verborum, qui paulo est intricatior, sic formari debet: *Et ego regem nostrum Cluiliū audisse videor, quum diceret injurias & non redditas res ex fœdere causam huiusce esse belli.*

quanquam tum indole animi, tum spe victoriarum ferocior erat. Quærentibus utrimque ratio inquitur, cui & fortuna ipsa præbuit materiam.

Horatio-
rum &
Curiatio-
rum cer-
tamen pro-
ponitur.

XXIV. Fortè in duobus tum exercitibus erant ¹ trigemini fratres, nec ætate nec viribus dispares. ² Horatios Curiatiosque fuisse satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent, hos ut sequar, inclinatus animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro. *ibi imperium fore, unde victor fuerit.* nihil recusatur: tempus & locus convenit. Priusquam dimicarent, foedus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus, ut ³ cujusque populi cives eo certamine vicissim is alteri populo cum bona pace imperitare. *Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt.* Tum ita factum accepimus nec ullius vetustior fœderis memoria est. ⁴ Fecialis regem Tullum ita rogavit: *Jubesne me rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* Jubente rege, ⁵ *Sagmina*, inquit, *rex, posco.* Rex ait, ⁶ *Puram tollito.* Fecialis

Fœderis
feriendi
ritus.

¹ *Trigemini*] Terni eodem partu editi.

² *Horatios Curiatiosque*] Eos consobrinos fuisse Dion. tradit l. III. natos ex duobus sororibus, filiabus Scienii Albani; quarum altera Curiatio Albæ, altera Horatio Romæ nuptum data fuerat.

³ *Cujusque*] Antiquè dictum pro *cujus*.

⁴ *Fecialis*] Feciales sacer-

dotes fuere à Numa instituti, quorum scitis jus omni belli pacisque subjectum erat. Quo ritu indicerent bella, vid. infra. c. 32.

⁵ *Sagmina*] *Sagmina*, inquit Festus, *vocantur verbenæ, hoc est, herba purpurea quia ex loco sancto secabantur.* Ex arce verbenæ sumebantur dandæ fecialibus teste Livio infra XXX. 48.

⁶ *Puram*] Supple herba

graminis herbam puram attulit. postea re-
nita rogavit: Rex, facisne me tu regium nun-
m populi Romani Quiritium? ⁷ vasa comites
meos? Rex respondit: ⁸ Quod sine fraude
populique Romani Quiritium fiat, facio. Fe-
lis erat M. Valerius. patrem patratum Sp.
ium fecit, verbenâ caput capillosque tan-
ns. ⁹ Pater patratus ad jusjurandum patran-
m, id est, sanciendum fit foedus: ¹⁰ multifi-
e id verbis, quæ longo effata carmine ¹¹ non
eræ est referre, peragit. Legibus deinde re-
catis: Audi, inquit, Jupiter, audi, pater pa-
te populi Albani, audi tu, populus Albanus:
ut illa palam prima postrema ex illis ¹³ ta-
bulis cerave recitata sunt, sine dolo malo, uti-

Vasa] Supellestilem.
Vasa autem & comites fe-
lis non utique erant re-
nuncii; sed illius tamen
meris sanctitatem ac di-
tatem, suo quæque mo-
& ratione, participabant.

Quod sine fraude mea...
] Ita ut id fiat sine dam-
meo; ita ut nihil inde
mei damni aut incommo-
deriveretur. Cautio usitata
ejusmodi formulis.

Pater patratus] Pater
tatus fit ad jusjurandum
randum, atque inde illi
men est: jusjurandum au-
n patrare hîc idem est ac
dus sancire.

Multisque id verbis]
mirum, antequam fœde-
leges recitarentur, ali-
od carmen erat verbosius,
od pater patratus pronun-
re deberet. Illud omittit
ius, satisque habet si al-

terum carmen afferat, quò,
post leges recitatas, omnis
fœderis sancienti ritus con-
cludebatur. Porro carmen
hîc nihil aliud est, quàm
certa solennisque verborum
formula.

¹¹ Non opera est] Operæ
pretium non est. Idem lo-
quendi modus occurrit l. IV.
c. 8. & alibi sæpius.

¹² Ut illa palam] Ut illa
recitata sunt palam & om-
nibus audientibus, tum pri-
ma, tum postrema, à capite
ad calcem.

¹³ Tabulis cerave] Sive
tabulis nudis, in quibus in-
sculptæ fuissent fœderis le-
ges; sive tabulis cerâ illitis.
In ceratis tabulis vulgò scri-
bere solebant antiqui. At
fœdera, leges, & alia id
genus insculpere in nudo li-
gno, aut ære, mos erat.
Exempla passim suppetunt.

que ea hîc hodie rectissimè intellecta sunt, illi legibus populus Romanus prior non deficiet. prior defexit publico consilio, dolo malo, ¹⁴ illo die Jupiter populum Romanum sic ferito, ego hunc porcum hîc hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque. Id uero dixit, porcum ¹⁵ saxo filice percussit. Sua iterum carmina Albani, suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregrinaverunt.

Certami-
nis de-
scriptio.

XXV. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu esset illorum tunc arma, illorum intueri manus; ¹ feroces & suopte ingenio, & pleni adhortantibus vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrimque pro castris duos exercitus, periculi magis præsentis, quam curæ expertes. quippe imperium agebatur, in tantæ paucorum virtute atque fortuna positum. ² interque ergo erecti suspensique in ³ minimè gratum spectaculum animo intenduntur. Daturus ignum: infestisque armis, velut acies, terni interuenientes magnorum exercituum animos gerunt.

^{14.} Tu illo die Jupiter] Lege, tum Diespiter, vel tum tu Diespiter. Jupiter dictus est Diespiter, quasi diei pater.

¹⁵ Saxo filice] Saxum, generis nomen est: filix speciem lapidis indicat, quem dicimus caillon. Sic infra XXX. 43. lapides filices.

¹ Feroces &] Vid. not. 5. ad præfat. suprâ.

² Itaque ergo] Similiter hæc duæ voculæ junguntur

infra III. 31. & IX. 3.

³ Minimè gratum spectaculum] Hoc ideo videtur observare Livius, quod apud Romanos non absumilia sed pe pugnantium inter se viderorum spectacula ad populi voluptatem edebantur. Verò hoc Horatiorum Curviorumque pugnantium spectaculum, non voluptatis spectantibus, sed magnæ sollicitudini erat.

es, concurrunt: nec his nec illis periculum
uum; publicum imperium servitiumque ob-
versatur animo, futuraque ea deinde patriæ
fortuna quam ipsi fecissent. Ut primo statim
concurſu increpuere arma, micantesque fulse-
re gladii, horror ingens spectantes perstringit:
& neutrò inclinâtâ spe, torpebat vox spiritus-
que. Consertis deinde manibus, quum jam non
motus tantum corporum, agitatioque anceps
telorum armorumque, sed vulnera quoque
& sanguis spectaculo essent; duo Romani, su-
per alium alius, vulneratis tribus Albanis, ex-
pirantes corruerunt. ad quorum casum quum
conclamasset gaudio Albanus exercitus; Ro-
manas legiones jam spes tota, nondum tamen
cura deseruerat, exanimes vice unius, quem
res Curiatii circumsteterant. Fortè is integer
fuit, ut universis solus nequaquam par, sic
adversus singulos ferox. ergo, ut segregaret
victoriam eorum, capeſſit fugam, ita ratus se-
cuturos, ut quemque vulnere affectum corpus
vinceret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi
victoriam est, aufugerat, quum respiciens vi-
deret magnis intervallis sequentes; unum haud
procul ab sese abesse. in eum magno impetu
pergit. Et dum Albanus exercitus inclamat Cu-
ratiis, ut opem ferant fratri, jam Horatius

4. *Telorum armorumque*]
Arma commune vocabulum
est, quo continentur & ea
arma quibus feritur hostis,
& ea quibus corpus prote-
gitur. Sed & arctiore signi-
ficatione *arma* propriè sunt
illa quæ ad tuendum corpus
valent, & opponuntur *telis*
quibus hostis impetitur: ut
sic, & c. 43. infra. Eadem

ratio est complurium voca-
bulorum, quæ & genus, &
alteram è speciebus deno-
tant. Sic *grex* est quorum-
libet animalium congrega-
tio, & speciatim de mino-
ribus pecudibus dicitur, ut
ovibus, capris: quo sensu
opponitur *armento*, quod
majoris est pecoris, ut
bourn, equorum.

caso hoste victor secundam pugnam petebat-
tum ⁵ clamore, qualis ex insperato faventium
solet, Romani adjuvant militem suum: & ille
defungi praelio festinat. Prius itaque quam al-
ter, qui nec procul aberat, consequi posset,
& alterum Curiatium conficit. Jamque æqua-
to Marte singuli supererant, sed nec spe, nec
viribus pares. alterum, intactum ferro corpus
& geminata victoria, ferocem in certamen ter-
tium dabant: alter fessum vulnere, fessum cur-
su trahens corpus, victusque fratrum ante se
strage, victori objicitur hosti. nec illud præ-
lium fuit. Romanus exsultans, *Duos, inquit,
fratrum Manibus dedi: tertium, causæ belli hu-
jusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Malle
sustinenti arma, gladium supernè jugulo defi-
git: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gra-
tulantes Horatium accipiunt: eo majore cum
gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad se-
pulturam inde suorum nequaquam paribus ani-
mis vertuntur, quippe imperio alteri aucti,
alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra exstant,
quo quisque loco cecidit. duo Romana uno lo-
co propius Albam, tria Albana Romam ver-
sus; sed distantia locis, & ut pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, ro-
ganti Mettius ex foedere icto quid imperaret
imperat Tullus, uti juventutem in armis ha-
beat: *usurum se eorum operâ, si bellum cum
Veientibus foret.* ita exercitus inde domos ab-
ducti. Princeps Horatius ibat, tergemina spo-

*5 Clamore, qualis ex in-
sperato faventium solet*] Cla-
more, qualem edere solent
ii qui eum quem visum
jam crediderant, ex inspe-
rato resurgere videntes, ejus

spei renascenti favent. In-
tuetur Livius ea quæ in pu-
gnis gladiatorum, in spe-
ctaculis Circensibus, accide-
re solebant.

LIBER I.

51

a præ se gerens. cui soror virgo, quæ despon-
 uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam
 Capenam fuit: cognitoque super humeros fra-
 tris ¹ paludamento sponsi, quod ipsa confe-
 rat, solvit crines, & flebiliter nomine spon-
 sum mortuum appellat. Movet feroci juveni *Horatius*
 minimum comploratio sororis, in victoria sua, *fororem*
 tantoque gaudio publico. Stricto itaque gla- *occidit.*
 dio, simul verbis increpans, transfigit puel-
 lam. *Abi hinc cum* ² *immaturo amore ad spon-*
sum, inquit, oblita fratrum mortuorum vivi-
que, oblita patriæ. Sic eat, quæcunque Romana
ugebit hostem. Atrox visum id facinus Patri-
us plebique: sed ³ *recens meritum facto ob-*
abat. tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne
posse tam tristis ingratiue ad vulgus iudicii,
ut, secundum iudiciurn, supplicii auctor esset;
concilio populi advocato, Duumviros, inquit,
qui Horatio perduellionem judicent secundum
regem, facio. Lex horrendi ⁵ *carminis erat:* *In jus*
Duumviri perduellionem judicent. Si à duumviris *vocatur.*

¹ *Paludamento*] Paluda-
 mentum solenni & usitato si-
 gnificatu est chlamys impe-
 ratoria. Sed ex hoc loco vi-
 demur concludere posse, il-
 lud præcipuorum quoque
 uicium, etsi imperatores
 potius exercitus non essent,
 testamen fuisse. Quin & om-
 nia militaria ornamenta
 antiquitus paludamenta dicta
 fuisse Festus testis est.

² *Immaturo*] Intempestivo.

³ *Recens meritum facto ob-*
abat] Recens meritum in
 republicam verabat fa-
 ctum ejus crudelissimum in
 sororem, pro rei atrocitate
 expendi & mulctari.

⁴ *Qui Horatio perduellio-*
nem judicent] Perduellis ho-
 stis, à radice duellum bel-
 lum. Perduellio propriè cri-
 men ejus, qui hostile ali-
 quid in regem aut rempu-
 blicam gessit. Sed illo ævo
 videtur quodvis facinus ca-
 pitali poenâ dignum perduel-
 lionis lege comprehensum
 fuisse. Alioquin Horatius eâ
 lege reus agi non potuisset.
Qui Horatio perduellionem
judicent, i. e. qui senten-
 tiam ferant in Horatium,
 tanquam perduellionis ma-
 nifestum.

⁵ *Carminis*] Vid. not. 10.
 ad c. 24. suprâ.

provocarit, provocatione certato: si vincent, ca-
put obnubito: ⁶ infelici arbori recte suspendito
Verberato vel intra ⁷ pomærium, vel extra po-
marium. Hac lege Duumviri creati, qui se ab-
solvere non rebantur eâ lege ⁸ ne innoxium
quidem posse, quum condemnassent, tum al-
ter ex his, P. Horati, tibi perduellionem judi-
co, inquit. I licitor, colliga manus. Accessera
licitor, injiciebatque laqueum. tum Horatius
auctore Tullo, ⁹ clemente legis interprete.
Provoco, inquit. ¹⁰ ita de provocatione certa-
tum ad populum est. Moti homines sunt in eo
judicio, maximè P. Horatio patre proclamante,
se filiam jure casam judicare. ni ita esset
¹¹ patrio jure in filium animadversurum fuisse
Orabat deinde, ne se, quem paulo antè cum
egregia stirpe conspexissent, orbem liberis face-
rent. Inter hæc senex juvenem amplexus, spo-

⁶ Infelici arbori] Vel sti-
piti, ex quo fontes suspen-
duntur; quo ligno nullum
infelicius: vel ligno ex ea
arbore, quæ sit in infeli-
cium numero. Aliæ enim
felices, aliæ infelices arbo-
res apud antiquos habeban-
tur.

⁷ Pomærium] Vid. infra
c. 44.

⁸ Ne innoxium quidem]
Duumviri se eâ lege non
rebantur absolvere Hora-
tium posse, ne si innoxius
quidem fuisset: i. e. ne si
justa quidem ipsi causa fuisset
videretur occidendæ sororis.
Lex enim jubebat perduel-
lionem judicari, i. e. con-
demnari eum qui perduel-
lionis crimine teneretur. Ci-

vem autem indemnatum oc-
cidere, perduellio tunc fuit
se videtur. Unde quum Ho-
rati negare non posset
se interfectam sororem, ip-
sius legis vi absolvi nullo
modo poterat à duumviris
⁹ Clemente legis interpre-
te] Clementer Horatium
admonente, ut beneficio le-
gis uteretur, quâ licebat
provocare.

¹⁰ Ita de provocatione cer-
tatum] Videtur tollenda
particula de: quomodo se
præ habetur, provocatione
certato. Vel, si majoris, le-
ge: ita demum provocatione
certatum.

¹¹ Patrio jure] Ex lege
Romuli jus vitæ necisque
patri in liberos erat,

a Curiatorum fixa eo loco, qui nunc ¹² Pila
 Horatia appellatur, ostentans, Hunccine, aie-
 at, quem modò decoratum ovariantemque victoriâ
 cedentem vidistis, Quirites, eum ¹³ sub furca
 inctum inter verbera & cruciatus videre po-
 stis? quod vix Albanorum oculi tam deforme
 spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga ma-
 nus, quæ paulo antè armatæ imperium populo
 Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris
 orbis hujus. Arbori infelici suspende; verbera
 vel intra pomærium, modò ¹⁴ inter illa pila, &
 spolia hostium: vel extra pomærium, modò inter
 pulcra Curiatorum. Quò enim ducere hunc ju-
 venem potestis, ubi non sua decora eum à tanta
 editate supplicii vindicent? Non tulit populus
 nec patris lacrymas, nec ipsius ¹⁵ parem in om-
 ni periculo animum: absolveruntque admira-
 tione magis virtutis, quàm jure causæ. Itaque
 et cædes manifesta aliquo tamen piaculo lue-
 retur, imperatum patri, filium expiaret ¹⁶ pe-
 cuniâ publicâ. Is quibusdam piacularibus sa-
 crificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tra-
 dita sunt, transmissio per viam tigillo, capite
 adoperto, velut ¹⁷ sub jugum misit juvenem.
 et hodie quoque ¹⁸ publicè semper refectum
 manet: Sororium tigillum vocant. Horatiæ se-

*Absolvi-
tur à P. R.*

¹² Pila Horatia] Colum-
 na, quæ in monumentum
 ergeminæ Horatii victoriæ
 erecta, Livii adhuc ævo sta-
 bat.

¹³ Sub furca] Vid. not. 3.
 d. c. 36. l. II.

¹⁴ Inter] E pilis nimirum
 in terram defixis videntur
 suspensa fuisse spolia Curia-
 torum, donec erigeretur pi-
 la seu columella Horatia.

¹⁵ Parem in omni periculo
 animum] Eandem animi
 firmitudinem in judicio, quæ
 in pugna fuerat.

¹⁶ Pecuniâ publicâ] Pe-
 cuniâ publicè præbitâ in pia-
 cularia sacra.

¹⁷ Sub jugum misit]
 Quid sit jugum, vid. infra
 III. 28.

¹⁸ Publicè semper refe-
 ctum] Publico sumptu.

pulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. ¹ invidia vulgi, quòd tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corripit; &, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare populum animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia sua civitati animorum plus quàm virium cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendum alios concitat populos; suis per speciem societatis prodicionem reservat. ² Fidenates colonia Romana, Veientibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenates apertè descissent, Tullus Mettius exercituque ejus ab Alba accito contra hostes ducit. ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas, Veientium exercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propiùs montes consistunt. Tullus adversùs Veientem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albanorum non plus animi erat, quàm fidei. nec manere ergo, nec transire apertè ausus, sensim ad montes succedit. Inde ubi satis subisse se-

*Bellum
cum Fidenatibus.*

*Mettii
perfidia.*

¹ *Invidia vulgi*] Odium populi Albani; succensentis Mettius dictatori suo propterea quòd tribus militibus fortuna publicæ gentis commissa fuerat, avertit à fide & religione fœderis servandi Mettium, qui ingenio erat vano, levi, inconsiderato, fidei parum tenaci.

² *Fidenates, colonia Romana*] Romulus, teste Dionysio l. II. coloniam in urbe Fidenas deduxerat; quod suo loco prætermissum hic verbo indicat Livius. Atque non abs re fuerit moneri lectorem, hoc idem & facere aliàs à nostro factum.

ratus est, ³ erigit totam aciem : fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, quâ fortuna rem daret, eâ inclinare vires. Miraculo primò esse Romanis qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt : inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit ⁴ Salios, fanaque Pallori ac Pavori. equitem clarâ increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in prælium jubet : *Nihil trepidatione opus esse : suo jussu circumducit Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.* ⁵ idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum, magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id quod ab rege auditum erat rati, eo acriùs pugnant. Terror ad hostes transit : & audiverant clarâ voce dictum, & magna pars Fidenatium, ⁶ ut qui coloni additi Romanis essent, Latinè sciebant. Itaque ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga ver-

³ *Erigit*] Stare jubet. Ubi enim agmen sistitur, miles & corpus & hastam erigit. Sic apud nos dicitur *faire halte*, olim *faire hant*, quomodo verut hoc loco Vigenierius.

⁴ *Salios*] Qui cognominati sunt *Agonales*, sive *Collini*, quòd eorum sacrarium esset in Collino tumulo, qui vel idem fuit cum Quirinali, antiquitus Agonali monte, vel ejusdem pars. Salii autem à Numa instituti *Palatini* dicebantur, quòd eorum sacra in

Palatino monte essent. Utro-
rumque pares ritus erant ac
cærimonix.

⁵ *Idem imperat*] Magis
placeret *eidem*.

⁶ *Ut qui coloni*] Hæc obscura sunt. Videtur admit-
tenda esse Tan. Fabri emen-
datio : *ut quæis coloni additi
Romani essent*. Quum Fide-
natium civitas ex colonis
Romanis & ex veterum Fi-
denatium reliquiis constaret,
Fidenates Etrusci ab ad-
mistis sibi colonis Romanis
edocti Latinè plerique scie-
bant.

tunt. instat Tullus, fusoque Fidenatium cor-
nu, in Veientem alieno pavore perculsum fe-
rocior redit. Nec illi tulere impetum : sed ab
effusa fuga flumen objectum à tergo arcebat.
Romani Quò postquam fuga inclinavit, alii arma foedè
victores. jactantes, in aquam cæci ruebant ; alii, dum
cunctantur in ripis, inter fugæ pugnaeque con-
siliū oppressi. Non alia antè Romana pugna
atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus spectator
certaminis, deductus in campos. Mettius Tul-
lo devictos hostes gratulatur : contrà Tullus
Mettium benignè alloquitur. ¹ *Quod bene ver-
tat, castra Albanos Romanis castris jungere ju-
bet :* ² sacrificium lustrale in diem posterum
parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut affolet,
vocari ad concionem utrumque exercitum ju-
bet. Præcones, ab extremo orsi, primos exci-
vere Albanos : hi novitate etiam rei moti, ut
regem Romanum concionantem audirent, pro-
ximi constitere. Ex composito armata circum-
datur ³ Romana legio. centurionibus datum
negotium erat, ut sine mora imperia exseque-
rentur. Tum ita Tullus infit : *Romani, si uni-
quam antè aliàs ullo in bello fuit, quòd primum
diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestra
ipsorum virtuti ; hesternum id prælium fuit. Di-
micatum est enim non magis cum hostibus, quàm,
quæ dimicatio major ac periculosior est, cum
proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos fal-
sa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad
montes ; nec imperium illud meum, sed consilium,*

*Suppli-
cium de
Mettio
sumptum.*

¹ *Quod bene vertat*] So-
lennis bene precandi formu-
la, usitata in incipiendis
omnibus quæ sunt paulo
gravioris momenti.

² *Sacrificium lustrale*]
Vid. not. 3. ad c. 44. infrà.

³ *Romana legio*] Roma-
nus exercitus. Sic infrà II.
26. *Sabina legio.*

imperii simulatio fuit ; ut nec vobis , ignorantibus deferi vos , averteretur à certamine animus ; & hostibus , circumveniri se à tergo raris , terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa quam erguo , omnium Albanorum est. ducem secuti sunt : ut & vos , si quò ego inde agmen declinare voluissem , fecissetis. Mettius ille est ductor itineris hujus , Mettius idem hujus machinator belli , Mettius fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius , nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dederò. Centuriones armati Mettium circumstant. rex cetera , ut oris erat , peragit. Quod bonum , faustum , felixque sit populo Romano ac mihi vobisque , Albani : populum omnem Albanum Romam traducere in animo est ; civitatem dare plebi ; primores in patres legere ; unam urbem , unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est , sic nunc in unum redeat. Ad hæc , Albana pubes inermis ab armatis septa , in variis voluntatibus , communi tamen metu contenta , silentium tenet. Tum Tullus : Mettius suffeti , inquit , si ipse discere posses fidem ac fœdera servare , vivo tibi ea disciplina à me adhibita esset. Nunc , quoniam tuum insanabile ingenium est , at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere , quæ à te violata sunt. Ut igitur paulo antè animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti , ita jam corpus passim distrahendum dabis. Exinde , 4 duabus admotis quadrigis , in currus earum distentum alligat Mettium. deinde in diversum iter equi concitati , lacerum in utroque curru corpus , quâ inhæserant vinculis membra , portantes.

[4 Duabus ... quadrigis] intelligi apparet ex eo quod quaternis hinc inde equis. sequitur , in currus earum , sic equos , non currus in-

Avertère omnes à tanta foeditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud ⁵ supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse poenas.

U. e. 87.

a. C. 665.

Alba di-
vina.

XXIX. Inter hæc jam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romanam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem, quæ ubi intraveret portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet, quum effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi captâ, clamor hostilis, & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammæque miscet: sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ¹ ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut verò jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum quæ diruebantur ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque ex distantibus locis ortus, velut nube inductâ omnia impleverat; raptim ² quibus quisque poterat elatis, quum larem, ac penates, tecta que in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conspectus aliorum mutuâ miseratione integrabat lacrimas, vocesque etiam miserabiles exaudiebantur, mu-

⁵ Supplicium . . . exempli] Supplicium in quo daretur exemplum acerbitatis ab humanitatis legibus abhorrens.

¹ Ultimum illud] Ultimâ illâ vice; quemadmodum

apud Curt. l. IV. c. 43. *hæc jam tertio.*

² Quibus quisque poterat] Hellenismus, pro iis quibus quisque poterat. Sic. l. IV. c. 39. *Quibus poterat suis cunctis secum.*

terum præcipuè, quum obfessa ab armatis
templa augusta præterirent, ac velut captos
relinquerent deos. Egressis urbem Albanis, Ro-
manus passim publica privataque omnia tecta
adæquat solo, unaque hora ³ quadringento-
rum annorum opus, quibus Alba steterat, ex-
scidio ac ruinis dedit. Templis tamen deum
(ita enim edictum ab rege fuerat) tempera-
tum est.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis. du-
plicatur civium numerus. Cælius additur urbi
mons, & quo frequentius habitaretur, eam
sedem Tullus regiæ capit, ibique deinde habi-
tavit. Principes Albanorum ¹ in Patres, ut
ea quoque pars reip. cresceret, legit, Julios,
Servilios, Quintios, Geganios, Curiatios,
Cloelios: ² templumque ³ ordini ab se aucto
curiam fecit, ⁴ quæ Hostilia usque ad patrum
nostrorum ætatem appellata est. Et ut omnium
ordinum viribus aliquid ex novo populo adji-
ceretur, equitum decem ⁵ turmas ex Albanis

*Cælius
mons urbs
additus.*

³ *Quadringentorum*] Se-
quitur Livius eundem cal-
culum, quem Virgil. I. Æn.
v. 276. & Justinus, l. XLIII.
c. 1. Dionysius cum plerif-
que numerat annos 489.
quibus Alba steterit.

¹ *In Patres . . . legit*] Pa-
triorum ordini adscripsit;
& si qua senatoria loca
vacabant, in ea allegit.

² *Templumque*] Fecit cu-
riam, quæ Hostilia appel-
lata est, quod esset tem-
plum senatui ab se aucto.
Senatus haberi non pote-
rat, nisi in loco ab augu-
ribus consecrato, quod tem-
plum appellabatur.

³ *Ordini ab se aucto*] Eo
sensu dici videtur hic auctus
à Tullo ordo senatorius,
quod earum gentium ab eo
numerus auctus esset, ex
quibus senatores legeban-
tur. Neque enim verisimile
est ipsorum senatorum nu-
merum tunc auctum fuisse.

⁴ *Quæ Hostilia*] Quam
diruta esset, dictatore Cæ-
sare, decretum fuit ut in-
stauraretur, & pro Hosti-
lia, Julia appellaretur.

⁵ *Turmas*] *Turma* quasi
terma dicta est, quod terde-
nis equitibus constaret. Fe-
stus.

U. C. 100.

a. C. 652.

Bellum

cum Sa-
binis.

legit. Legiones & veteres eodem supplemento explevit, & novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti eâ tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris armisque. Utrimque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus ad ⁶ Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur: Sabini suos prius in ⁷ lucum confugisse, ac Romæ retentos. hæ causæ belli ferebantur. Sabini haud parum memores, & suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere & ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde ob residuas bellorum iras maximè, sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios trahere: & apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. ⁸ Publico auxilio nullo adjuti sunt: valuitque apud Veientes (nam de ceteris minùs mirum est) pacta cum Romulo ⁹ induciarum fides. Quum bellum utrimque summâ ope pararent, ¹⁰ vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, ¹¹ occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna

⁶ *Feronia*] *Feronia* dea vel nympha fuit, de qua varii varia afferunt. Vid. Dion. II. & III. & Servium ad VII. Æn. v. 799. & VIII. v. 564.

⁷ *Lucum*] Asylum à Romulo apertum, nec adhuc septo clausum.

⁸ *Publico auxilio*] Auxilio publicè à Veientibus decreto, quod Veiens populus publico consilio mitteret.

⁹ *Induciarum*] Quæ ruptæ

quidem ipso regnante Tullo fuerant, sed videntur fuisse renovatæ. Vid. infra c. 42. & ea quæ ibi annotabimus. Romulus autem hîc appellatur, quia primus illarum auctor.

¹⁰ *Vertique in eo res videretur*] Et multum interesse ad summam belli videretur.

¹¹ *Occupat ... transire.*] Vid. not. 3. ad c. 14. supra.

rox ad sylvam Malitiosam fuit: ubi & pedum quidem robore, ceterum equitatu aucto super plurimum Romana acies valuit. Ab equibus repentè inVectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nunciatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluuisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quàm quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere coelo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luto, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut diis quoque simul cum patria reliquis, oblivioni dederant; & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ, ut sit, obirati, cultum reliquerant deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publicè susceptum est: seu voce cœlesti ex Albano monte missâ (nam id quoque traditur) seu harumicum monitu. mansit certè solenne, ut, quoque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo post per silentiâ laboratum est. unde quum pigritia mirandi oriretur, nulla tamen ab armis quies datur ab bellicoso rege; salubriora etiam crecente militiæ quàm domi juvenum corpora esse: donec ipse quoque longinquo morbo est impetratus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil antè ratus esset minùs regium, quàm sacris dedere ani-

Lapidibus pluvis in Albano monte.

Tullius morbus mors.

1 Haud aliter quàm quum li quidquam aliud, quàm
grandinem] Et verò hæc ip- grando in modum & mag-
res erat: nec lapides il- nitudinem lapidum formata.

num, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. Vulgò jam homines eum statum rerum, qui sub Numa regnauerat, requirentes, unam opem agris corporibus relictam, si pax veniaque ab diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicia facta invenisset, ² operatum his sacris se abstinuisse: sed non ritè initum aut curatum id sacrificium esse; nec solum nullam ei oblatam Cœlestium speciem, sed irâ Jovis, sollicitati præter religionem, fulmine ictum cum domo ³ conflagrassse. Tullus magnâ gloriâ belli regnavit ante nos duos & triginta.

U. C. 114.

a. C. 638.

Ancus

Marcius

rex electus.

Ejus.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hæcque interregem nominaverant. quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filiâ ortus, Ancus Marcius erat, qui ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cetera egregium ab una parte haud satis prosperum fuerat, a neglectis religionibus, aut præter cultis; ¹ longè antiquissimum ratus, sacra publica, ut Numa instituta erant, facere, omnia ea

Sacra rite colenda curat.

² Operatum] Sacrorum verbum. Virgilius, Georg. I. 339. *latis operatus in herbis.*

³ Conflagrassse] Plerique scriptores, teste Dionys. I. III. Tulli mortem Ancus Marcio successoris ejus adscribunt: qui captato tempore, quo turbida ac procellosa tempestas solitudi-

nem circa regiam fecerat cum globo amicorum interperit, obtruncatisque regem ac conjuge filiisque epulis ignem aliquot locis adhibere subjecerit, ac deinde in vulgus rumorem de fulmine sparserit.

¹ Longè antiquissimum Rem sibi ante alias omnia curandam, providendam

commentariis regis pontificem, in ² album re-
 ata, proponere in publico jubet. inde & ci-
 libus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta
 pes, in avi mores atque instituta regem abitu-
 um. Igitur Latini, cum quibus Tullo regnan-
 e ictum foedus erat, sustulerant animos: &
 quum incurfionem in agrum Romanum fecif-
 ent, repetentibus res Romanis, superbè re-
 ponsum reddunt; desidem Romanum regem
 inter facella & aras acturum esse regnum ra-
 . ³ Medium erat in Anco ingenium, & Nu-
 mæ, & Romuli memor: &, præterquam quòd
 vi regno magis necessariam fuisse pacem cre-
 debat; quum in novo, tum feroci populo;
 etiam quod illi contigisset otium, sine injuria
 id se haud facillè habiturum: tentari patien-
 tiam, & tentatam contemni: temporaque esse
 Tullo regi aptiora, quàm Numæ. Ut tamen,
 quoniam Numa in pace religiones instituisset,
 se bellicæ carimonæ proderentur; nec ge-
 erentur solùm, sed etiam indicerentur bella
 aliquo ritu; jus ab antiquâ gente Æquicolis,
 quod nunc feciales habent, descripsit, quo res
 repetuntur. Legatus ubi ad fines eorum venit,
 unde res repetuntur, capite velato, (⁴ filo
 lanæ velamen est) *Audi Jupiter*, inquit, *au-*
di te fines, (cujuscunque gentis sunt, nominat)
audiat Fas. Ego sum publicus nuncius populû

*Belli in-
 dicendi ritus.*

² *Album*] Tabulam gypso
 portasse obductam, aut aliâ
 quâ simili materiâ.

³ *Medium erat in Anco in-
 genium*] In Anco ingenium
 erat pacis simul & belli ar-
 tibus temperatum, ex Ro-
 muli indole, & ex Numæ,
 nistum.

⁴ *Filo lanæ velamen est*]

Hæc nobis locutio suspecta
 est. Possis tamen exponere:
 velamen est è filo laneo: vel,
 tolerabilius fortasse, *capite
 velato filo*, id est, velatus
 filo caput: *lanæ*, sive è la-
 na, *velamen est*.

⁵ *Audiat Fas*] *Fas lex
 divina est*, inquit Isidor.
 l. V. Orig. c. 2. *jus*, *lex*.

*Romani : justè piéque legatus venio , verbisque
meis fides sit. Peragit deinde postulata. Inde
Jovem testem facit : Si ego injustè impiéque il-
los homines , illasque res dedier nuncio populo
Romani mihi exposco , tum patriæ compotem me
nunquam sinas esse. Hæc , quum fines suprascan-
dit ; hæc , quicumque ei primus vir obvius fue-
rit ; hæc , portam ingrediens ; hæc , forum in-
gressus , paucis verbis carminis concipiendique
jurisjurandi mutatis , peragit. Si non deduntur
quos exposcit , diebus tribus & triginta (⁶ tot
enim solennes sunt) peractis , bellum ita indi-
cit : Audi , Jupiter , & tu , Juno , Quirine , diique
omnes cœlestes , vosque terrestres , vosque inferni
audite. Ego vos testor , populum illum (quicum-
que est , nominat) injustum esse , neque jus per-
solvere. Sed de istis rebus in patria majores nati
consulemus , quo pacto jus nostrum adipiscamur
7 Cum his nuncius Romam ad consulendum
redit. Confestim rex his ferme verbis. Patre
consulebat : ⁸ Quarum rerum , litium , causa-
rum condixit pater patratus populi Romani Qua-
ritium patri patrato præscorum Latinorum , homi-
nibusque præscis Latinis , quas res dari , fieri*

*humana. Unde & Serv. ad
I. Georg. v. 269. fas & jura
interpretatur divina huma-
naque jura. Nam ad religio-
nem , inquit , fas ; jura per-
tinent ad homines. Hic igitur
fecialis testatur ipsum
Fas , sive leges divinas , quas
ab iis quibus bellum indicit
violatas esse contendit.*

*6 Tot enim solennes sunt]
Tot enim sunt jure fecialium
præscripti dies , quos elabi
neceffe sit antequam bellum
indicatur.*

7 Cum his] His peractis.

*8 Quarum rerum] Supple
gratiâ , causâ , hæc sensus
Quibus de rebus convenit
patri patrato populi Roma-
ni cum patre patrato præscorum
Latinorum , (in illo
nempe fœdere , quod reg-
nante Tullo iustum esse cum
Latinis initio capituli hujus
Livius memoravit) . . .
quas quidem res nec fecerunt
... de iis dic , qui
censes ?*

vi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic, inquit ei quem primum sententiam rogabat, quid censes? Tum e: Puro pioque duello quærendas censeo; itaque 9 consentio, consciscoque. Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum qui erant, in eandem sententiam ibat, 10 bellum erat consensum. Fieri solitum, ut fecialis hastam ferratam, aut sanguineam præustam fines eorum ferret, & non minùs tribus populis præsentibus diceret: Quod populi præstorum Latinorum, hominesque præsci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, reliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum præscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, connavit, ut bellum cum præscis Latinis fieret; ob id rem ego populusque Romanus populis præscorum Latinorum, hominibusque præscis Latinis, bellum indico facioque. Id ubi dixisset, hastam fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: momentumque eum posteri acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandatâ curâ sacrorum aminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto, profectus, Politorium urbem Latinorum vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant, hosti-

*Bellum
cum Latinis.*

9 Consentio] Supple bellum: i. e. meâ sententiâ bellum indici & fieri decerno. Populus nempe jubebat bellum, senatus consentiebat, patet ex formula indicendi belli, quæ infra sequitur, ex c. 6. l. VIII. Consensit senatus bellum.

10 Bellum erat consensum]

Bellum consensum eadem figurâ dicitur, quâ *bellum consentio, consensit & senatus bellum*. Participium autem *consensus* reperitur apud Gellium, l. XV. c. 26.

11 *Hastam... sanguineam*] Vel è sanguineo frutice, de quo Plinius l. XVI. c. 18. vel sanguine cruentatam.

*Aventi-
nus mons
additus.*

*Janicu-
lum urbi
conjunc-
tum.*

bus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit: & quum circa Palatium sedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Caelium montem Albanum implessent; Aventinum novæ multitudini datum. additi eodem haud ita multo post, Tiberis Ficanæque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisca Latini: eaque causa destruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremò omni bello Latino Medulliam compulso, aliquamdiu ibi Marte incerto, variâ victoriâ pugnatum est. nam & urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, & castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus comminus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum omnibus copiis connixus Ancus, acie primùm vincit: inde ingenti prædâ potitus, Romam redit; tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis: quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciae dades. 4 Janiculum quoque adjectum, non

1 *Marte incerto, variâ victoriâ*] Inanis repetitio. Dele duas postremas voces, temere insertum glossema.

2 *Acie primùm vincit*] Dion. l. III. captam ab Ancus Medulliam scribit. Et verò ipse Livianæ narrationis contextus postulare videtur, ut indicetur, quid illâ urbe fuerit factum: præsertim quum, nisi ejus mentio fiat, non satis appareat, quid hîc opus sit ad primùm. Itaque suspicari fortasse possumus excidisse hîc nonnul-

las voces, quibus captam Livius significaverat.

3 *Ad Murciae*] Circa eamdem Veneris Murciae. Murcia quasi Murtea. Murcia autem primò dicta fuerat, vel quia myrtus Veneri sacra, vel à myrreto propter hanc ædem confito. Ad Murciae desidia deam fuisse volunt, quæ homines murcidos, sive ignavos faceret.

4 *Janiculum*] Sic dictum sive à Jano, qui ibi vel sepultus, vel habitaverat.

piâ loci, sed nequando ea arx hostium esset. Id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum priam in Tiberim facta, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, cum in tanta multitudine hominum, discrimine rectè an perperam facti confuso, facilliora clandestina fierent, carcer ad terrorem incrementis audaciæ mediâ urbe, imminens opprobrio, ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Sylva Mævia scientibus adempta: usque ad mare imperium extolatum, & in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinæ circa factæ: egregiæque rebus bello crevis, ædes Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo vir impi- U. c. 127.
a. C. 631.
L. Tar-
quinus
Romam
venit.
er, ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maximè ac spe magni honoris, cum ad adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrinâ stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Demarati Corinthii filius erat; qui ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis fortè consedisset, uxore ibi ductâ duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns

ve, auctore Festo, quod er eum, tanquam per Janiculum, populus Romanus transierit in agrum Etruscum. Id tum communitum ab Anco, non verè adjectum aut conjunctum urbi videtur. Vid. infra II. 10. & 51.

[Id non muro solum] Intelligi, non conjungi, quod sequitur, sed cingi, muniri,

aut aliud quid simile. Non enim in urbem tunc inclusum fuit Janiculum, ut modò observavimus. Sæpe suppleri hoc modo aliquod verbum necesse est in oratione pluribus membris constante. Vid. not. 1. ad c. 67. l. III. infra.

[Demarati] De Demarati origine & casibus plura habet Dion. l. III.

Ejus ge-
nitas & fa-
da.

fuerunt. Lucumo superfuit patri bonorum om-
nium hæres: Aruns prior quam pater moriturus
uxore gravidâ relicta. Nec diu manet superstes
filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem
ferre, immemor in testando nepotis decessisset
puero post avi mortem in nullam sortem bono-
rum nato, ab inopia Egerio inditum nomen
Lucumoni contrâ omnium hæredi bonorum
quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducere
in matrimonium Tanaquil, summo loco nata
& 2 quæ haud facilè iis in quibus nata erat
humiliora fineret ea quæ innupsisset. Spernentibus
Etruscis Lucumonem exsule advenâ ortum
ferre indignitatem non potuit, oblitaque in-
genitæ erga patriam caritatis, dummodo virtus
honoratum videret, consilium migrandi a
Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimè
visa. *in novo populo, ubi omnis repentina atque
ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti
strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: arcessit
tum in regnum Numam à Curibus: & Ancus
3 Sabinâ matre ortum, 4 nobilemque unâ imagi-*

2 *Quæ haud facilè*] Quæ
haud æquo animo pateretur
eam domum, in quam nu-
bendo transierat, humilio-
rem esse eâ unde orta erat.

3 *Sabinâ matre*] Perizo-
nius Anim. Hist. c. 3. legi
jubet *Sabino patre*: quum
Sabina mater objici Anco
non possit, ut quæ regis Nu-
mæ filia ingentem claritudi-
nem filio conciliaret; quem-
admodum hoc ipso loco Ta-
naquil agnoscit his verbis,
*nobilemque unâ imagine Nu-
mæ esse*. Contrâ Sabinus pa-
ter rectè objici Anco potest,

homo peregrinus, nec ul-
re notus, præterquam
cum Pompilia matrimonia-
Unde Seneca Ep. 108. *An-
pater nullus: Numæ nepos
dicitur.*

4 *Nobilem... unâ imagi-
ne*] Ex solo avo Numa
ritudinem ac nobilitatem
trahere. Imagines majorum
suorum in celebriore domi-
parte asservabant Romani
non omnium tamen, sed
eorum qui curulem magis-
tratum gessissent, quorum
posteriores *nobiles* nuncupaban-
tur. Hinc imagines pro

*Numa esse. Facile persuadet, ut cupido horum, & cui Tarquiniî materna tantum parva esset. Sublatis itaque rebus, commigrantur in Janiculum fortè ventum erat. ibi carpento sedenti cum uxore, aquila suspendimissa leniter alis pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursum, velut ministerio divinitus missa, capiti reponit: inde sublimis abiit. Accepisse id nomen Iulium læta dicitur Tanaquil; perita, ut ait Varro Etrusci, coelestium prodigiorum mulier. celsa & alta sperare complexa virum jubet: *nam alitem, eâ regione cœli, & ejus dei nuntium venisse. circa summum culmen hominis auspicium fecisse. levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet.* Has spei significationesque secum portantes, urbem ingressi sunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium ⁶ Priscum nomen edidere. Jam & Romanis conspicuum eum novitas divitiarumque credebant: & ipse quoque fortunam, benigno auspicio, comitate ⁷ invitandi, beneficiisque operis poterat sibi conciliando, adjuvabat: donec in regiam quoque de eo fama perlata est. Titiamque eam brevi, apud regem ⁸ libera-*

rate. Quid sit autem cuius magistratus, vid. in l. 5. ad c. 7. l. IV.

Eam... eâ... ejus] Epiphonema. Magna illi spectandi, siue spectaretur ea quæ auspicium fecisset, & ea regio cœli unde venisset, siue is deus, nempe Jupiter, cujus nuncia esset. *Priscum*] Sigonius existimat delendam esse hanc vocem. Longè enim verisimilius esse putat, Tarqui-

nium non cognominatum fuisse Priscum, nisi multis post annis, ut à Superbo, qui eodem nomine ac prænomine erat, distingueretur. Atque ita censet Dion. l. IV.

⁷ *Invitandi*] Nempe ad cœnam, ad epulas.

⁸ *Liberaliter dextræque*] Eo modo qui & ingenuum ac nobilem hominem deceret, & solertem probaret. *Liberalis* est id quod homine libero dignum est.

Moritur
Ancus.

liter dextréque obeundo officia, in familiar
amicitiæ adduxerat jura, ut publicis pariter
privatis consiliis, belli domique, interesset;
per omnia expertus, postremò tutor etiam
beris regis testamento institueretur. Regnavit
Ancus annos quatuor & viginti, cuilibet supe
riorum regum belli pacisque & artibus & glo
riâ par.

Tarqui-
nius reg-
num am-
isit.

XXXV. Jam filii prope puberem ætate
erant. eo magis Tarquinius instare, ut quam
primum comitia regi creando fierent. Quibus
indictis, sub tempus pueros venatum ablege
vit. isque primus & petisse ambiciosè regnum
& orationem dicitur habuisse ad conciliando
plebis animos compositam: ¹ *quum, se non re
novam petere: quippe qui non primus, qui
quisquam indignari mirarive posset, sed tertius
Romæ peregrinus regnum affectet. Et Tatium non
ex peregrino solum, sed etiam ex hoste regem fa-
ctum: & Numam ignarum urbis, non petentem
in regnum ultro accitum. Se, ex quo sui potes-
fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus
commigrasse: majorem partem ætatis ejus, qui
civilibus officiis fungantur homines, Romam
quàm in vetere patria vixisse. domi militiæque
² sub haud pœnitendo magistro ipso Anco regi
Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Ob
quo & observantia in regem cum omnibus, be-
nignitate erga alios cum rege ipso certasse. Ha-
Eligitur. eum haud falsa memorantem, ingenti consen-*

U. c. 138.

a. C. 614.

Eligitur.

¹ *Quum, se non rem no-
vam*] Eliminanda videtur
particula *quum*, cui nihil
est quod respondeat.

² *Sub haud pœnitendo ma-
gistro*] Sub magistro, cujus
cum pœnitere non debeat;

idque dictum accipe
antiqua, & idem vale
puta, ac si dixisset: que
summo cum honore appe-
lare possit; cujus discip-
lum fuisse sibi honori
intelligat,

Romulus Romanus regnare iussit. Ergo virum,
 era egregium, secuta, quam in petendo ha-
 erat, etiam regnantem ambitio est. nec mi-
 s regni sui firmandi, quàm augendæ reipu-
 cæ memor; ³ centum in Patres legit; qui
 inde ⁴ minorum gentium sunt appellati: fa-
 o haud dubia regis, cujus beneficio in cu-
 m venerant. Bellum primum cum Latinis
 sit, & oppidum ibi Appiolas vi cepit: præ-
 que inde majore, quàm quanta belli fama
 erat, revectâ, ludos opulentiùs instructiùs-
 e quàm priores reges fecit. Tum primum
 co, qui nunc maximus dicitur, designatus
 us est. loca divisa Patribus equitibusque,
 i ⁵ spectacula sibi quisque facerent; fori ap-
 llati. Spectavere, ⁶ furcis duodenos ab terra
 ctacula alta sustinentibus pedes. ludicrum
 t, equi pugilesque ex Etruria maximè acci-
 Solennes deinde annui mansere ludî; Ro-
 ni, Magnique variè appellati. Ab eodem
 ge & circa forum privatis ædificanda divisa
 nt loca; porticus, tabernæque factæ.

*Bellum
cum La-
tinis.*

*Circus
maximus.*

*Ludi Ro-
mani.*

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare
 dem parabat, quum Sabinum bellum coëptis
 ervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut priùs
 nienem transirent hostes, quàm obviàm ire

*Bellum
cum Sabi-
nis.*

Centum in Patres legit]
 beios homines centum,
 rissimos quosque virtute
 isque, primò in patri-
 rum ordinem, deinde in
 atum allegit. Tunc tre-
 torum senatorum nume-
 expletus est, quum an-
 ducenti forent.

Minorum gentium] Mi-
 insignium familiarum.
 mpe *majorum gentium*
 res habitî & dicti sunt

ii qui originem ducebant ab
 iis quos Romulus ex primis
 Romanis, ac deinde ex Sa-
 binis, etiam quos Tullus ex
 Albanis in Patres legerat.

5 Spectacula] Sedilia è
 quibus spectarent.

6 Furcis duodenos] E spe-
 ctaculis, sive sedilibus, al-
 tis duodenos ab terra pedes:
 quæ quidem sedilia furcis
 sustinebantur.

ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est : & primò dubiâ victoriam magnâ utrimque cæde pugnatum est. Reducto deinde in castra hostium copiis, datoque festo Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius equitem maximè suis de viribus ratus, ad Ramnes, Titenses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addidit alias constituit, suoque insignes relinquere permittit. Id quia inauguratò Romulus fecerat, negare Accius Navius, inclytus eâ tempeste augur, neque mutari, neque novum constitui nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regis mota, eludensque artem, (ut ferunt) *Agedum* inquit, *divine tu, inaugura, fierine possit quod nunc ego mente concipio*. Quum ille in auguriam expertus, profectò futuram dixisset; *qui hoc animo agitavi*, inquit, *te novacula rem discissurum. cape hæc, & perage quod a te fieri posse portendunt*. tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Accii capite velato, quo in loco res acta est, in Comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ fixa, cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certè sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil bellumque postea, nisi auspiciatò, gereretur; comitia populi, exercitus vocati, ² summa rerum, ubi aves non admisissent, ³ dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum cen-

*Accius
Navius.*

¹ *In Comitio*] Comitium fuit pars fori Romani, cui nomen ab eo quòd illuc primum populus Romanus coire, sive ad Comitia convenire cœperat.

² *Summa rerum*] De rebus etiam quæ in republica momenti sunt.

³ *Dirimerentur*] Dirimerentur, rejicerentur in alium tempus.

his quicquam mutavit : numero alterum tantum adjecit , ut mille & octingenti equites in tribus centuriis essent. 4 Posteriores modò , sub iisdem nominibus , qui additi erant , appellati sunt : quas nunc , quia 5 geminatae sunt , sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum auctâ , iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quòd viribus creverat Romanus exercitus , ex occulto etiam additur dolus , missis qui magnam vim lignorum in Anienis ripa jacentem , ardentem in flumen conjicerent : ventoque juvante accensa ligna , 1 & pleraque in ratibus , impacta sublicis quum hærent , 2 pontem succendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis. 3 effusis eadem fugam impedit : multique mortales quum hostem effugissent , in flumine ipso periere : quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi , prius penè , quam nunciari posset , insignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit. Attrimque ab cornibus positos , quum jam pel-

4 *Posteriores*] Solummodo ii qui additi erant , appellati sunt posteriores , sub iisdem tamen nominibus : ut Ramnenses , Titien- ses , Luceres , posteriores dicerentur.

5 *Geminatae sunt*] Ex ordinatione Ser. Tullii , de qua infra c. 43.

6 *Sex . . . centurias*] Sic licet *sex* *centurias* , quia omnium antiquissimæ.

1 *Et pleraque in ratibus*] Quorum major pars in ratibus imposita erat. Quum tamen hunc pontem è ratibus

fuisse scribat Dionysius , & ligna , quæ in eum Romanî immiserunt , omnia , non tantum pleraque , scaphis fuisse delata , non aspernanda videtur Gronovii conjectura : & *pleraque ratibus impacta sublicisque quum hærent.*

2 *Pontem*] Quem Sabinî fecerant ad confluentes Tiberis & Anienis.

3 *Effusis*] Multo aptius esset , quod subjicit Jac. Gronovius , & *fusus*. *Fusi* enim rectè opponuntur pugnantibus , non item *effusi*.

leretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modò Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenuere: maxima pars, ut antè dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius instandum perterritis ratus, prædâ captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcani erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere. Et quanquam malè gesta res erat, nec gesturos meliùs sperare poterant, tamen quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite: iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus pacem petiere.

XXXVIII. Collatîa, & quidquid ¹ circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. ² Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus. deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditiois formulam esse. Rex interrogavit, *Estisne vos legati oratoresque missi à populo Collatino*, ³ *ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia, in meam populique Romani dirionem? Dedimus. At ego recipio.* Sabino bello perfectò ⁴ Tarquinius triumphans Romam rediit. Inde

¹ Circa Collatiam] Scripti quamplurimi: *citra Collatiam*.

² Egerius... Collatiæ in præsidio relictus] In eam urbem imperium à patruo accepit, nullis nec juris nec temporis limitibus defini-

tum. Atque inde ipsi & posteris Collatini cognomen.

³ Ut... dederetis] Campani editio, *dedatis*: quod quidem magis placeret.

⁴ Tarquinius triumphans] Hæc prima apud Livium triumphî mentio occurrat.

Bellum
cum La-
tinis.

Priscis Latinis bellum fecit: ubi nusquam ad
universæ rei dimicationem ventum est. Ad sin-
gula oppida circumferendo arma, nomen omne
latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus,
Cameria, Crustummerium, Ameriola, Medul-
la, Nomentum, hæc de Priscis Latinis, aut
qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax
inde facta. Majore inde animo pacis opera
choata, 5 quàm quantâ mole gesserat bella:
et non quietior populus domi esset, quàm mi-
tiæ fuisset. Nam & muro lapideo, cujus exor-
tium operis Sabino bello turbatum erat, ur-
gem, quâ nondum munierat, cingere parat:
& infima urbis loca circa forum, aliasque in-
superjectas collibus convalles, quia ex planis lo-
cis haud facilè evehebant aquas, cloacis 6 è
fastigio in Tiberim ductis siccant: & aream ad
idem in Capitolio Jovis, quam voverat bello
Sabino, jam præfagiente animo futuram olim
amplitudinem loci, occupat fundamentis.

Pacis
opera.Servius
Tullius.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu
ventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui
Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt
auctorum in conspectu. Plurimo igitur clamo-
re inde ad tantæ rei miraculum orto, excitos
reges. & quum quidam 2 familiarium aquam

verò non desunt scripto-
res, qui Tarquinium hujus
compæ repertorem fuisse
tribant: quanquam Dion.
Plut. ejus originem ad
omululum referunt. Brevis
Iulii descriptio habetur
frâ, III. 29.

primenda præpositio, le-
gendumque *cloacis fastigio
ductis*, i. e. per proclive
ductis, ita ut totum opus à
Tiberi flumine ad caput
cloacarum in fastigium as-
surgeret.

1 Reges] Regem ac regi-
nam.

2 Familiarium] Antiquè
pro *servorum*. Seneca Ep. 47.
(Majores nostri) *dominum*,
patrem familiae appellave-

5 Quàm quantâ mole]
quàm quantâ vi, quanto
colimine, quanto apparatu
ella gesserat.

6 E fastigio] Videretur sup-

ad restinguendum ferret, ab regina retentum sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum, donec suâ sponte experrectus esset. mox cum somno & flammam abiisse. Tum abductum in secretum viro Tanaquil, *Viden tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus*.
 3 *Scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dabitur futurum, præsidiumque regiæ afflictæ. Proinde*
 4 *materiem ingentis publicè privatimque decoris, omni indulgentiâ nostrâ nutriamus.* Inde puerum liberum loco coeptum haberi, eruditioneque artibus, 5 quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile, quod diis cordi esset. Juvenis evasit verè indolis regiæ. nec, quum quæreretur gener Tarquinio quisquam Romanæ juventutis ullâ arte conferri potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hinc quacunque de causa tantus illi honos habitus credere prohibet servâ natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sumus, qui Corniculo capto Servii Tullii, qui princeps in illâ urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob 6 unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio, partum Romæ edidisse in Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio, & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum ut in domo à parvo eductum

runt: servos, quod adhuc in mimis durat, familiares.

3 *Scire licet*] Ex hoc prodigio intelligere possumus.

4 *Materiem ingentis*] Hunc puerum, qui magnum erit & reipublicæ, & domui nostræ decus.

5 *Quibus ingenia*] Quorum ope homines eos spiri-

tus concipiunt, ut possint magnam fortunam splendide ac decenter sustinere. *Cultus magnæ fortunæ* hic intelligitur de iis omnibus quæ principibus viris dignitatem quandam & auctoritatem conciliant.

6 *Unicam*] Eximiam præcellentem.

caritate atque honore fuisse : fortunam maioris, quod captâ patriâ in hostium manus venerit, ut servâ natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare coeperat Tarquinius, non apud regem modò, sed apud Patres plebemque longè maiore honore Servius Tullius erat. Tum Ancii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, *se patrio regno tutoris fraude pulsos*; regnare Romæ advenam, ¹ non modò civicæ, sed Italicæ quidem stirpis; tum impenitus ² his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde portum ad servitia caderet; ut in eadem civitate post centesimum ferè annum, quàm Romulus deo cognatus, deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus servâ natus possideat. tum commune Romani nominis, tum præcipuè id domus suæ dedecus fore, si Ancii regis virili stirpe solvâ, non modò advenis, sed servis etiam regum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere conameliâ statuunt. ⁴ Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis quàm in Servium eos simulabat: & quia gravior ultor cædis, si superesset, rex futurus erat, quàm privatus:

*Anci filiorum
conspiratio.*

¹ Non modò civicæ] Non modò non. Vid. infra, l. c. 23. & l. IV. c. 3.

² His indignitas crescere] *Indignitas*, filii Ancii. *Indignitas*, indignatio: quemadmodum V. c. 45. *Indignitas*, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit.

³ Centesimum ferè] Centesimus jam & duodequagesimus agebatur annus, quo Romulus decesserat.

Sed filii Ancii consultò decurtant annorum numerum ad augendam invidiam ex ipsa temporum vicinitate.

⁴ Sed &] Tres affert causas, cur regi potius ipsi quàm Servio insidias paraverint; quæ distinguuntur tribus hisce particulis, *Et, Et, Tum*. Rectè igitur admonet Gronovius expungendam esse voculam quia in hoc secundo membro & quia gravior.

rum Servio occiso, quemcunque alium generum delegisset, eundem regni heredem facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi infidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regis quam potuere tumultuosissimè, specie rixæ, in se omnes apparitores regios convertunt. inde, quum ambo regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primò uterque vociferari, & certatim alter alteri obstrepere. coërciti ab lictore, & iussi s invicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Dum intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

Tarquinii occiditur.

XLI. Tarquinius moribundum quum quicquid circa erant excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. Clamor inde, concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit: simul quæ curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulò comparat; simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio propere accito quum penè exsanguem virum ostendisset, dextram tenens, oratione inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est, inquit, Servius, si vir es, regnum; non eorum qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te, deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illæ cælestis excitet flamma: nunc expergiscere verè*

Servius curam rerum capessit.

3 Invicem] Alternatim. somnum illum ejusdem Servii pueri, de quo supra
1 Excitet ... expergiscere
verè] Eleganter alludit ad 39.

et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde
 atus sis, reputa. Si tua re subitâ consilia tor-
 rent, at tu mea sequere. Quum clamor impe-
 usque multitudinis vix sustineri possiet, ex su-
 periore parte ædium per fenestras in Novam
 iam versas (habitabat enim rex ² ad Jovis
 statoris) populum Tanaquil alloquitur: jubet
 uno animo esse: ³ sopitum fuisse regem subito
 etu: ferrum haud altè in corpus descendisse: jam
 ad se redisse. Inspectum vulnus, absterso cruore.
 omnia salubria esse. confidere propediem ipsum eos
 visuros. Interim Servio Tullio jubere populum
 licto audientem esse. Eum jura redditurum, obi-
 turumque alia regis munia. Servius cum ⁴ tra-
 bea & lictoribus prodit; ac sede regiâ sedens
 alia decernit, de aliis consulturum se regem
 esse simulat. Itaque per aliquot dies, quum
 iam exspirasset Tarquinius, celatâ morte, per
 speciem alienæ fungendæ vicis, suas opes fir-
 mavit. tum demum palam factò, & complo-
 tatione in regia ortâ, Servius præsidio firmo
 munitus, primus injussu populi, voluntate Pa-
 trum regnavit. Anci liberi jam tunc, compre-
 hensis sceleris ministris, ut vivere regem, &
 tantas esse opes Servii nunciatum est, Sueffam
 Pometiam exsulatum ierant.

U. c. 176.
 a. C. 576.
 Servius
 à senatu
 regnare
 jussus.

XLII. Nec jam ¹ publicis magis consiliis

² Ad Jovis Statoris]
 Adem. Ellipsis usitatissima.
 Sic suprâ c. 33. ad Murcia.

³ Sopitum] Ufus sensuum
 mentisque privatum, in de-
 liquium animi lapsum. Sic
 infrâ, VIII. 6. Impactus
 imo ita est saxo, ut sopire-
 tur.

⁴ Trabea] Trabea est to-
 gæ purpureæ genus. Eâ usi
 reges; post reges exactos,

consules, sed rarò ac certis
 occasionibus, manente sal-
 tem republicâ; triumphan-
 tes; augures; Equites, in
 transvectione equorum, Idi-
 bus Quintilibus.

¹ Publicis... consiliis]
 Consiliis, quæ ad parandas
 sibi publicè, apud senatum,
 apud populum, vires spe-
 ctarent. Privatis, quæ pri-
 vatas insidias, per domesti-

*Filias
Tarqui-
niis collo-
cas,*

*V. c. 197.
a. C. 555.
Censum
instituit.*

Servius quàm privatis munire opes : & , ne qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat , talis adversus se ² Tarquinii liberum esset , duas filias juvenibus regiis , Lucio atque Arunti Tarquiniis , jungit. ³ Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis , quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad presentis quietem status bellum cum Veientibus (⁴ jam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis sumptum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullii. fusoque ingentium hostium exercitu , haud dubius rex , seu Patrum , seu plebis animos periclitaretur , Romanam rediit. Aggrediturque inde pacis longè maximum opus : ut , quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset , ita Servium conditorum omnis in civitate discriminis , ⁵ ordinumque quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet , posteris famam ferrent. ⁶ Censum enim instituit , rem saluberrimam tanto

ca necessitudinum & affinitatum munimenta , præcaverent.

² *Tarquinii liberum*] Vid. quæ infra annotabimus ad c. 46.

³ *Nec rupit tamen fati necessitatem . . . , quin*] Fati necessitas potentior fuit humanis consiliis : nec potuit Servius impedire , quin . . .

⁴ *Jam . . induciæ exierant*] Jamdudum exierant , si eæ intelligantur induciæ , quas in centum annos Romulus fecerat : quum ab ipsius morte centum jam & quadraginta anni effluerint. Dicamus ergo eas fuisse re-

gnante Tullo instauratas. Vid. sup. c. 30.

⁵ *Ordinumque*] Variorumque ordinum , in quorum pro vario dignitatis fortunæque gradu distributi cives , non jam permixti aut confusi , sed eleganter à se mutuo distincti conspiciuntur.

⁶ *Censum . . instituit*] Jussit cives omnes dare nomina , & æstimare pecuniâ possessiones suas , addito juramento , se verè illas & bonâ fide æstimasse ; adscriptis ætatis annis , & parentum nominibus , atque etiam liberorum & conjugum ; ad

sum instituta. & ex his senioribus junioribusque viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, ⁴ scutum pro clypeo, & præter lorica omnia eadem. ⁵ Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit. totidem centuriæ & hæ, eodemque discrimine ætatum factæ nec de armis quicquam mutatum; ocreæ tantum ademptæ. In quarta classe census quinquaginta & viginti millium, totidem centuriæ factæ arma mutata: ⁶ nihil præter hastam & verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas, lapidesque missiles hi cum gerebant. ⁷ in his ⁸ accensi, cornicini

⁴ *Scutum pro clypeo*] Clypeus rotundus & brevior. Scutum, teste Polyb. l. VI. formæ oblongæ, quatuor pedes longum, latum duos cum semisse, ut totum corpus protegeret: ideoque datum secundæ classi, quæ lorica non haberet. Posteaquam Romani milites stipendium de publico acceperunt, scuta omnibus data fuisse auctor est Liv. VIII. 8.

⁵ *Tertia classis*] Tertiæ classis centurias in, id est usque ad quinquaginta millium censum esse voluit. Vox centurias hic supplenda est, quomodo centuriæ infra, ut secundæ classis vocarentur. Possis quoque delere voculam in.

⁶ *Nihil præter hastam & verutum*] Probabilius arma assignat Dionysius huic classi, scutum, hastam, & gladium. Neque enim verisimile videtur duas classes, & quidem numerosissimas, le-

vi armaturæ attributas fuisse. Et fortasse hic pro verutum legendum est scutum.

⁷ *In his*] In harum triginta centuriarum numero inclusi. Sic enim tota universarum centuriarum summa numerum imparem servabit: quod Servium voluisse verisimile est, ut ultima centuria sperare possit futurum, ut divisis æquale in duas partes ceterarum omnium sententiis, suffragio suo res tota inclinaretur. Id enim etsi vix, ac vix quidem futurum erat, tamen spes illa omnino precidenda infimæ plebi non fuit, ut mitius acciperet immutatum suffragiorum ordinem.

⁸ *Accensi*] Quinam fieri accensi in unam peccatariam centuriam contributi, haud facile est decernere. Nec quidquam opis Dionysio, qui nullam eo-

tibicinesque in tres centurias distributi. Undecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta est immunis militiâ. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum primoribus civitatis XII. scripsit centurias.

Sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos ¹¹ dena millia æris ex publico data: ¹² & quibus equos haberent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris annos singulos penderent. Hæc omnia in testes à pauperibus inclinata onera. Deinde est census additus. non enim (ut ab Romulo tra-

Suffragia.

in hoc loco mentionem facit. *Accensi* dicti fuere in militia, qui legionibus adscribi & accenseri solerent, contra numerum censumque regionum, ut in demortuorum locum subrogarentur, uterim inter leviter armatos pugnaturi. Ex his quod dabantur adjutores centurionibus. *Accensi* etiam erant in magistratuum apparitoribus, ducto, ut videtur, & nomine, & ipsa ab *accensis* illis militariis. Videndum an credi debeat hos, qui & imperatorem in bello & magistratum in urbe imperiis exsequendis præsto essent, fuisse in unam peculiarem centuriam conjectos, & de iis hoc loco agere Livium.

⁹ *Tibicines*] Magis placeat *tibicines*. Dionys. habet *τάβικους*.

¹⁰ *Sex item*] Præter duo-

decim superiores centurias equitum, sex item alias fecit è tribus ab Romulo institutis. Eadem tamen iis nomina servavit, quibus inauguratæ erant. Itaque dicebantur Ramnenses primi, Ramnenses secundi; Titenses primi, &c. quod disertè docet Festus.

¹¹ *Dena millia æris*] Quæ æstimari possunt marcis argenti 16. cum quinque unciiis. *Bina millia æris sunt marce* 3. cum una uncia.

¹² *Et quibus equos alerent, viduæ attributæ*] Quis unquam sic locutus est! *viduæ, quibus alerent equos*. Rectè Gronovius videtur respondere: *Et quæ equos alerent*, id est, ut haberent in sumptura, quo alerent equos. Sic Cicero, l. XL. ad Att. ep. 17. *ut sit quæ utamur*, & XIII. 23. *habere quæ utar.*

ditum ceteri servaverant reges) viritim suffragium, eadem vi eodemque jure, promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, & vix omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; LXXX. inde prima classis centuriæ: ibi ¹³ si variaret, quod raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur; ne ferè unquam infrà ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. ¹⁴ Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque

^{13.} *Si variaret*] Si in diversas partes irent prima illa suffragia..., mos fuit, five oportebat, ut secundæ classis centuriæ vocarentur. Sin autem consentirent octodecim equitum, & octoginta primæ classis centuriæ, nihil jam opus erat reliquas classes ad suffragium vocari. Fuerunt enim omnino ad Livii mentem centuriæ 191. ex Dionysii autem sententia, 193. Utroque autem modo prima classis sola cum equitum centuriis ceteras omnes classes numero suffragiorum vincebat.

^{14.} *Nec mirari oportet*] Nec mirari oportet hanc centuriarum descriptionem, quæ nunc est, non quadrare ad centurias seniorum juniorumque secundum institutam ab Servio summam, postquam, expletis quinque & triginta tribubus, prope duplicatus est earum, nempe tribuum, numerus. Servius enim,

quadrifariam urbe divisæ regionibus collibusque, tribus appellavit eas partes, quæ habitabantur: ita tribus hæ Servianæ tribus regionibus & locis descriptæ sunt, non etiam generibus hominum, quorum habitatio fuerat in antiquis tribubus Ramnensium, Titiensium, Lucerum. (Vid. not. ad c. 13. suprâ.) Tribus igitur à Servio institutæ nihil quidemquam ad centuriarum distributionem numerumque initio pertinere. At postea in iis centuriæ inclusæ sunt. Unde factum est, ut aucto tribuum numero, augeri necesse fuerit & centuriarum numerum. His autem tribubus, in quas urbs divisa erat, quæque ideo tribuæ dicebantur, nomina indidit Servius ducta à regionibus urbis, quæ unicuique assignatæ erant: Palatinamque, Suburrinam, Collinam, & Esquilinam vocavit.

triginta tribus, ¹⁵ duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Servio Tullio summam non conuenire. quadrifariam enim urbe divisâ regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, tribus eas appellavit, ut ego arbitror, ab tribubus: nam ejus quoque æqualiter ex censu conueniendi ab eodem inita ratio est. Neque hæ tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de ¹ incensis latæ cum vinculorum finis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis ² in campo Martio primâ luce adessent. ³ instructum exercitum omnem ³ suo vetantibus lustravit: idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. Mil-

*Servius
lustrum
condit.*

Duplicato] Quatuordecim tribus urbanas instituit Servius. Universam quoque agrorum Romanum pariter dividit: quot verò in partes, satis inter auctores conuenit. Ceterum, quum Livius tribus unam & viginti tribus scribat anno u. c. 259. l. c. 21. adjectâ tum, ut tribus Claudiam tribu, nec ea mentionem fecerit autem tribuum numeri; eundemque tribuum numerum vellet in judicio Coriolani Dionysius, l. VII. addidit verisimile est viginti tribus à Servio relictas: ex numero si demas urbanas quatuor, efficitur tribus sexdecim ini-

bus, quum initio viginti fuerint, ad quinque & triginta postea excrevere, earum haud immerito dici potest duplicatus quodammodo numerus.

¹ *Incensis*] Iis qui censi non fuissent.

² *In campo Martio*] In agro urbem inter & Tiberim sito: quem postea campum Martium appellatum fuisse Livius memorat, II. 5.

³ *Suo vetantibus*] Circumductis ter circum exercitum vertere, ariete, tauro; deinde Marti immolatis. Superâ c. 28. mentio jam facta est lustralis sacrificii, quod fortasse idem est cum his *suo vetantibus*.

*Numerus
civium.*

*Urbs am-
plificata.*

lia LXXX. eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit 4 scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum qui ferre arma possent eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles; Quirinalem, Viminalemque. inde 5 deinceps 6 auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere & fossis & muro circumdat urbem. ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, 7 postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus; quem in condendis urbibus quondam Etrusci, quâ murum ducturi erant, certis circâ terminis inauguratò consecrabant: ut neque interiore parte ædificia 8 mœnibus

4 *Scriptorum antiquissimus Fabius Pictor*] Eorum qui historiam apud Romanos scripsere, antiquissimus: qui tamen recens admodum auctor videbitur, si comparetur ad primordia urbis Romæ. Vixit enim secundi Punici belli temporibus, ut testatur Livius infrâ, XXII. 7. Ceterum, etsi nemo ante eum Romanus justam historiam condiderat, tamen Fasti, Commentarii, Annales à pontificibus componebantur, de quibus vid. nostrum, IV. 3. & ea quæ ibi annotabimus.

5 *Deinceps*] Continuo ordine. Etenim mons Esquilinus Viminali proximus est.

6 *Auget Esquilias*] Additis ædificiis & incolis. Esquilie autem fortasse appellationem acceperant ab Es-

culis, quomodo mons Viminalis, idemque Fagutalis, à viminibus & fagis; itemque mons Querquetulanus, qui postea Cælius, à quercetis.

7 *Postmœrium interpretantur esse*] Lege divisim cum Perizonio, post mœrum, sive murum. Antiqui enim pro littera u usurpabant interdum æ; scribebantque cœraverunt pro curaverunt. Ceterum emendatio Perizonii omnino videtur necessaria. Non enim negat Livius pomœrium dictum esse quasi postmœrium: sed contendit eâ voce designari locum circa murum, tam eum post quem murus esset, quàm qui post murum.

8 *Mœnibus continuarentur*] Prope muros exstruerentur.

continuarentur, quæ nunc vulgò etiam⁹ conjungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari neque arari fas erat, non magis quòd post murum esset, quam quòd murus post id, pomœrium Romani appellarunt: & in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Auctâ civitate magnitudine urbis, formati omnibus domi ad belli & ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ fanum: id communiter à civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum deosque consociatos laudaret mirè Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publicè privatimque hospitria amicitiasque de industria junxerat, sæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut¹ Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse; de quo toties armis certatum fuerat.² Id quanquam omis-
sum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infelicitè tentatam armis, videbatur, uni se ex³ Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis na-

*Communia sacra
Rom. &
Latinorum.*

⁹ *Conjungunt*] Ita jungunt, ut mœnia urbis sint privatarum ædium partes: unde fiebat, ut Augusti ævo laud facile esset ea dignoscere, teste Dion. l. IV.

¹ *Romæ*] In Aventino, ut docet Dion. ibid.

² *Id quanquam omis-
sum*] Id quanquam videbatur

jam omnes Latini ex animo cura-
que omis-
plius de principatu cum Romanis velle contendere.

³ *Sabinis*] Qui, non secus ac Latini, & de imperio cum Romanis certaverant, & spem jam omnem abjecerant.

ta cuidam patrifamiliæ dicitur, mirandâ magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ, monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: & cecinere vates, cujus civitatis eam civis ⁴ Dianæ immolasset, ibi fore imperium: idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut primùm apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata famâ movisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu hospes, paras?* inquit. *5 Incestè sacrificium Dianæ facere? Quin tu antè vivo perfunderis flumine? Infimâ valle præfuit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem. id mirè gratum regi atque civitati fuit.

L. Tar-
quinus
regnum
affectat.

XLVI. Servius, quanquam jam usu haud dubiè regnum possederat, tamen quia interdum jactari voces à juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliatâ priùs voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, *vellent, juberentne se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius antè, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem ¹ affectandi regni

⁴ Dianæ immolasset] Aventinensi, ut docet Val. Max. VII. 3. Ideo bovem Sabinus Romam adduxit.

⁵ Incestè] Non castè, non purè. Vox sacrorum propria.

¹ Affectandi] Non, concupiscendi: quid enim est spes concupiscendi regni: sed, occupandi. Non ab simili sensu Terentius & Virgilius dicunt *affectare viam* pro *tenere viam*.

uit : imo eo impensius , quia ² de agro ple-
 adversâ Patrum voluntate senserat agi ,
 minandi Servii apud Patres , crescendique
 curia sibi occasionem datam ratus est , &
 juvenis ardentis animi , & domi uxore Tul-
 inquietum animum stimulante. Tulit enim
 Romana regia sceleris tragici exemplum , ut
 io regum maturior veniret libertas ; ulti-
 mque regnum esset , quod scelere partum
 et. Hic L. Tarquinius , Prisci Tarquini re-
 filius neposne fuerit , parum liquet : pluri-
 s tamen auctoribus ³ filium ediderim. Fra-
 m habuerat Aruntem Tarquinium , mitis in-
 nii juvenem. His duobus , ut antè dictum
 , duæ Tullia regis filia nupserant , & ipsæ
 gè dispares moribus. Fortè ita inciderat , ne
 o violenta ingenia matrimonio jungerentur ,
 tunâ credo populi Romani , quo diuturnius
 rvii regnum esset , constituique civitatis mo-
 possent. Angebatur ferox Tullia , ⁴ nihil
 teriæ in viro neque ad cupiditatem , neque
 audaciam esse : tota in alterum versa Tar-
 quinium , eum mirari , eum virum dicere , ac
 io sanguine ortum : spernere sororem ,
 od virum nacta ⁵ muliebri cessaret audaciâ.

*Tullia
ambitio.*

*De agro plebis adversâ
 rum voluntate . . . agi]*
 entos esse animos Pa-
 m , quum ageret apud
 Servius de dividendo
 oi agro.

Filium ediderim] Invi-
 probat Dionysius illum
 quini Prisci nepotem
 le , non filium. Suspica-
 idem inde natum esse
 um errorem , quos hîc
 tores sequitur Livius ,
 od fortasse Priscus nepo-

tes suos adoptaverit. Hæc
 fusè tractata vide apud Dio-
 nys. circa initia l. IV.

4 Nihil materia] Nihil
 in viri ingenio reperiri ex
 illo habitu mentis , qui ve-
 lut materia est ad cupidi-
 tatem , ad audaciam inflam-
 mari facilis ; qui , ad cupi-
 ditatem , ad audaciam ex-
 citari & incendi facile po-
 test.

*5 Muliebri cessaret auda-
 ciâ]* Vel adde , vel intelli-

⁶ Contrahit celeriter similitudo eos, ut ferè
malum malo aptissimum. sed initium turbam
omnia à femina ortum est. Ea secretis viri alie
assuefacta sermonibus, nullis verborum cont
meliis parcere, ⁷ de viro ad fratrem, de sorore
ad virum; & se rectius ⁸ viduam, & illam
cælibem futurum fuisse contendere, quàm cum
impari jungi, ut elanguescendum alienam ignav
esset. Si sibi eum, quo digna esset, dii dedisset
virum, domi se propediem visuram regnum fuisse
se, quod apud patrem videat. Celeriter adole
centem suæ temeritatis implet. Aruns Tarqu
nius & Tullia minor prope continuatis fune
bus, quum domos vacuas novo matrimonio
fecissent; ⁹ junguntur nuptiis, magis non pro
hibente Servio, quàm approbante.

*Nubit so-
roris viro.*

*Violenta
ejus confi-
lia.*

XLVII. Tum verò in dies ¹ infestior Tul
senectus, infestius coepit regnum esse. jam enim
ab scelere aliud spectare mulier scelus: nec
cte, nec interdium virum conquiescere pati,
gratuita præterita parricidia essent. Non sibi
fuisse, ² cui nuptia diceretur, nec cum quo
cita serviret: defuisse, qui se regno dignum
taxet; qui meminisset se esse Priscam Tarquiniam

ge præpositionem. Cessaret
ab audacia, careret audaci-
ciâ. Porro non est quòd
quisquam miretur à mulie-
re supra modum audaci au-
daciâ haberi mulierum
propriam.

⁶ Contrahit celeriter] Eos
similitudo, quod vulgò ac-
cidit, celeriter contrahit,
utpote aptissimos sibi invi-
cem, quia uterque malus.

⁷ De viro ad fratrem]
Supple viri. De sorore ad
virum, supple sororis.

⁸ Viduam] Vidua, non
ea solum dicitur, quæ
orbata est, sed & ea quæ
nunquam nupsit.

⁹ Junguntur] L. Tarqu-
nius & Tullia altera.

¹ Infestior] Audacius
pugnata. Præsentius jam
coepit periculum impendere.

² Cui nuptia diceretur]
Observa verbum diceretur.
Cujus hæc vis est, ut Tul-
lia se cum impari junctam,
mine tenus, non re nuptiam
fuisse existimet.

m; qui habere, quàm sperare regnum mallet.
 tu is es, cui nuptam esse me arbitror, & vi-
 n & regem appello: sin minus, eo nunc pejùs
 nata est res, quòd ³ isthic cum ignavia est
 lus. Quin accingeris? Non tibi ab Corintho,
 ab Tarquiniis, ut patri tuo, ⁴ peregrina re-
 a moliri necesse est. Dii te penates, patrique,
 patris imago, & domus regia, & in domo
 ale solium, & nomen Tarquinium creat vo-
 que regem. Aut si ad hæc parum est animi,
 id frustraris civitatem? quid te ut regium ju-
 nem ⁵ conspici sinis? Faceffe hinc Tarquinius,
 Corinthum. ⁶ Devolvere retro ad stirpem,
 tri similior quàm patri. His aliisque incre-
 ndo juvenem instigat: nec conquiescere ipsa
 test, si, quum Tanaquil peregrina mulier
 ntum moliri potuisset animo, ut duo conti-
 a regna, viro, ac deinceps genero, dedisset;
 sa regio semine orta, ⁷ nullum momentum
 dando adimendoque regno faceret. His mu-
 bribus instinctus furiis Tarquinius, circum-
 & prehensare ⁸ minorum maximè gentium
 tres, admonere paterni beneficii, ac pro eo
 atiam repetere: allicere donis juvenes: tum
 se ingentia pollicendo, tum regis crimini-
 s, omnibus locis crescere. postremò, ut jam

³ Isthic] In te. Prono-
 n iste, & quæcunque vo-
 ula ab eo originem tra-
 nt, respiciunt sæpe eam
 am Grammatici vocant
 undam personam.

⁴ Peregrina regna moliri]
 agno molimine eniti ad
 gnum, ad quod nullum,
 pote peregrinus, jus ha-
 as.

⁵ Conspici] Insignem &
 spicuum esse. Sic l. XXI.

c. 4. Arma atque equi con-
 spiciebantur.

⁶ Devolvere retro ad stir-
 pem] Redi ac delabere ad
 ea loca unde tibi origo du-
 citur.

⁷ Nullum momentum...
 faceret] Nihil efficeret, quo
 in hanc illamve partem res
 inclinaretur.

⁸ Minorum gen-
 tium. Patres] Vid. suprà c.
 35.

L. Tar-
quinius
regnum
invadit.

agendæ rei tempus visum est, stipatus agmina
armatorum, in forum irrupit : inde omnibus
perculsis pavore, in regia sede pro curia se-
dens, Patres in curiam per præconem ad re-
gem Tarquinium citari iussit. Convenere ex
templo, alii jam antè ad hoc præparati; alii
metu, ⁹ ne, non venisse fraudi esset, novitate
ac miraculo attoniti, & jam de Servio
actum rati. Ibi Tarquinius maledicta ¹⁰ ab stirpe
ultima orsus; *Servum, servâque natum, per
mortem indignam parentis sui, non inter regnum
ut antea, inito, non comitiis habitis, non per
suffragium populi, non auctoribus Patribus, ma-
liebri dono regnum occupasse. Ita natum, ita crea-
tum regem, fautorem infimi generis hominum
ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis, ereptum
primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse
omnia onera, quæ communia quondam fuerint
inclinasse in primores civitatis : instituisse cen-
sum, ut ¹¹ insignis ad invidiam locupletiorum
fortuna esset, & parata unde, ubi vellet, egenis-
simum largiretur.*

XLVIII. Huic orationi Servius quum inter-
venisset, trepidò nuncio excitatus, extemp-
rà vestibulo curiæ magnâ voce, *Quid hoc, in-
quit, Tarquini, rei est? quâ tu audaciâ me
vocare ausus es Patres, aut in sede considerare mea?*
Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris sui te-
nere sedem, multo quàm servum potiore filium
regis regni hæredem : satis illum diu per licet*

⁹ Ne, non venisse fraudi
esset] Ne crimini sibi dare-
tur, atque adeo in pericu-
lum inciderent, si non ve-
nissent.

¹⁰ Ab stirpe ultima] Ab
stirpe usque, à qua orsus,

tanquam ab aliquo princ-
pio ultimo, reliquam om-
nem Servii vitam exagitantem

¹¹ Insignis ad invidiam
Conspicua & velut specta-
culo proposita ad excitandam
invidiam.

in eludentem insultasse dominis ; clamor ab
 iusque fautoribus oritur : & concursus po-
 ni fiebat in curiam , apparebatque regnatu-
 ri qui vicisset. Tum Tarquinius , necessitate
 etiam ipsâ cogente ultima audere , multo
 ætate & viribus validior , medium arripit
 vicium , elatumque è curia , in inferiorem
 tem per gradus dejecit. Inde ¹ ad cogendum
 atum in curiam redit. Fit fuga regis appari-
 um , atque comitum. Ipse prope exsanguis *Servium*
 um semianimi ² regio comitatu domum se *interfici-*
 piperet , pervenissetque ad summum Cyprium *tur.*
 um , ab iis qui missi ab Tarquinio fugien-
 n consecuti erant , interficitur. Creditur ,
 ta non abhorret à cetero scelere , admonitu
 illiæ id factum. carpento certè (id quod satis
 constat) in forum invec̃ta , nec reverita cœ-
 n virorum , evocavit virum è curia , regem-
 e prima appellavit. à quo facessere iussa ex
 to tumultu , quum se domum reciperet , *Tullie*
 venissetque ad summum Cyprium vicum , *impiesas.*
³ Dianium nuper fuit ; ⁴ flectente carpen-
 n dextrâ in ⁵ Virbium clivum , ut in collem
 quiliarium eveheretur , restitit pavidus atque
 ibuit frenos is qui jumenta agebat , jacen-
 que dominæ Servium trucidatum ostendit.
 dum inhumanumque inde traditur scelus ,
 numentoque locus est , (Sceleratum vicum

Ad cogendum] Qui in
 o tumultu diffugere vi-
 cet ac dilabi parabat.

Regio comitatu] Diffu-
 nt primò regis appari-
 s & comites. At postea ,
 to pavore , ad eum re-
 tere potuerunt.

Dianium] Locus Dianæ
 atus.

4 Flectente] Tullia ju-
 bente flecti carpentum ad
 dextram. Nisi fortè legen-
 dum est cum Gronovio , *Fle-*
ctens , nempe *is qui jumenta*
agebat.

5 Virbium] Lege potiùs
Orbium : cui & cognomen
scelerati hæsisse probabile
 est.

Servii
laus.

vocant) quo amens, ⁶ agitantibus furiis sor-
ris ac viri, Tullia per patris corpus carpentum
egisse fertur, partemque sanguinis ac cædis pe-
ternæ cruento vehiculo contaminata ipsa re-
persaque tulisse ad penates suos virique sui
quibus iratis, malo regni principio similes pro-
pediem exitus sequerentur. Servius Tullius
regnavit annos quatuor & quadraginta, ita
bono etiam moderatoque succedenti regi di-
ficilis æmulatio esset. Ceterum id quoque
gloriam accessit, quod cum illo simul iusta
legitima regna occiderunt. Idipsum tam mi-
ac tam moderatum imperium, tamen, quod
unius esset, deponere eum in animo habuit
quidam auctores sunt; ni scelus intestinum
berandæ patriæ consilia agitantibus intervenisset.

U. c. 220.

a. C. 532.

Tarqui-
nius Su-
perbus re-
gnat.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occœpit
cui Superbo cognomen facta indiderunt
quia focerum gener sepulturâ prohibuit, *mulum quoque insepultum perisse* dictitans: pro-
mores Patrum, quos Servii rebus favisse cre-
debat, interfecit: conscius deinde malè quod
rendi regni ab seipso adversus se exemplum
capi posse, armatis corpus circumsepsit. Neque
enim ad jus regni quicquam præter vim ha-
bebat, ut qui neque populi jussu, neque a-

⁶ Agitantibus furiis soror-
ris ac viri] Turbantibus &
effertantibus mentem furiis
ultricibus sceleris, quo illa
sororem & virum necaverat.

[Cui Superbo cognomen fa-
cta indiderunt] Facta ea quæ
hîc notantur, crudelem eum
magis probant, quàm su-
perbum, eo sensu quo hæc
vox vulgò accipitur. Sed su-
perbus idem prorsus inter-
dum valet, quod ab huma-

nitate abhorrens. Virgilius
quo nemo proprietatem
tini sermonis aut cognomen
accuratius, aut servavit
bis in VIII. Æn. libro
nomen eo quem voluit
sensu usurpavit:

*Quos illi bello profusa
egere superbo. Et,
Foribusque affixa
perbis*

*Ora virum tristi pendente
pallida tabo.*

libus Patribus regnaret. Eò accedebat, ut
 caritate civium nihil spei reponenti metu
 num tutandum esset: quem ut pluribus in- *Metu*
 eret, cognitiones capitalium rerum, sine *regnum*
 filiis, per se solus exercebat: perque eam *firmat.*
 sam occidere, in exilium agere, ² bonis
 tare poterat, non suspectos modò aut in-
 s, sed unde nihil aliud quàm prædam spe-
 posset. Ita Patrum præcipuè numero im-
 uto, statuit nullos in Patres legere, quo
 temptior, paucitate ipsâ, ordo esset, mi-
 que per se nihil agi indignarentur. Hic enim
 um primus traditum à prioribus morem de
 nibus senatum consulendi solvit. domesticis
 filiis rempublicam administravit. bellum,
 em, foedera, societates per se ipse cum
 bus voluit, injussu populi ac senatûs, fecit
 mitque. Latinorum sibi maximè gentem *Latinos*
 ciliabat, ut peregrinis quoque opibus tu- *sibi conciliat.*
 inter cives esset. neque hospitia modò cum
 noribus eorum, sed affinitates quoque jun-
 at. Octavio Mamilio Tusculano, (is longè
 ceptus Latini nominis erat, si famæ credimus,
 Ulyssè deaque Circe oriundus) ei Mamilio
 m nuptum dat; perque eas nuptias multos
 cognatos amicosque ejus conciliat.
 Jam magna Tarquinii auctoritas inter La-
 rum proceres erat, quum in diem certam
 ad ¹ lucum Ferentinæ conveniant, indicit:

Bonis multare poterat] inter assentimur Grono-
scilenti verbum poterat,
quo & vividior narra-
est, & magis congrua
uinii moribus, cui pa-
erat posse, nisi & fa-
quod poterat.

Lucum Ferentinæ] Lu-

cus ille fuit ad caput aquæ
 Ferentinæ, de quo mentio
 fit infrâ, c. 51. sive, quo-
 modo appellatur II. 38. ca-
 put Ferentinum. Hunc &
 fontem & lucum sub radi-
 cibus montis Albani fuisse,
 eoque, post Albam diru-
 tam, usque ad P. Decium

Conven-
tus Lati-
norum.

THURNUS
Herdo-
nius in
Tarquin.
invehi-
tur.

esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes, primâ luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit, sed paulo antequam sol occideret, venit. Multa ibi totâ in concilio variis jactata sermonibus erant. Tunc Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invehctus; *Haud mirum Superbo inditum Romæ cognomen.* (jam enim clam quidem mussitantes, vulgò tamen eo appellabant) *An quicquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longè ab domo excitis, ipsum qui concilium dixerit, non adesse. tentari profectò patientiam ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium Latinos? 2 Quod si sui bene crediderint, aut si creditum illud & non raptum parricidium sit, credere & Latinos (quanquam ne sic quidem alienigenæ) debere. 3 Sin suos ejus pœnitent (quippe qui alii super alios trucidentur, ex latum eant, bona amittant) quid spei melius Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observandum diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet. Hæc atque alia eodem pertinentia seditionis 4 facinorosusque homo, hisque artibus*

Murem consulem, populos Latinos convenire solitos, ut imperium communi consilio administrarent, ex Festo discimus, in voce *Prætor*.

2 *Quod si sui*] Si bene cessit Romanis, quòd ei commiserint imperium, aut si omnino commiserunt... debere Latinos quoque illud eidem committere: imò non

debere etiam si res ita se haberet, quum sit alienigena.

3 *Sin suos ejus pœnitent* Sin autem ille displiceat civibus, si graventur & cedunt ejus imperium.

4 *Facinorosus*] Audax temerarius. Nempe facinus semper vim & audaciam non semper sceleris latitudinem adjunctam habet.

pes domi nactus, quum maximè differeret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. qui, silentio facto, monitus à proximis ut purgaret, quòd id temporis venisset, *disceptatorem sit se sumptum inter patrem & filium. Curâ reconciliandi eos in gratiam moratum esse. & quia ea res exemisset illum diem, postero die futurum quæ constituisset.* Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, *Nullam breviorē esse cognitionem, quàm inter patrem & filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.*

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans, ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto quàm videbatur ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret: & quia ¹ pro imperio palam interficere non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. Per adversæ factionis quosdam Aricinos, servum Turni auro corrupit, ut in diversorium ejus vim magnam gladiatorum inferri clam fineret. ea quum unâ nocte perfecta essent, Tarquinius paulo antea accitis ad se principibus Latinorum, quasi re novâ perturbatus, *moram suam hestitavit, velut deorum quâdam providentiâ illatam,*

*Ab eo op-
primitur.*

5 Ne id quidem] Tarquinius, ut ferunt, ne id quidem tulit, sive abstulit tacitum ab Turno: i. e. hanc Tarquinii excusationem silentio non transmisit Turno. Dicitur quis tacitum esse id, cui nemo reclamavit.

feras, quod celari vis.

6 Nullam breviorē esse cognitionem] Nullam litem brevius & facilius dijudicari posse. Cognitio hoc loco est disceptatio judiciaria.

1 Pro imperio] Aperto jussu: quod Galli dicimus, *à autorité.*

Tom. I,

E

ait saluti sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesterno die in concilio. dilatam rem esse, quod auctor concilii abfuerit, quem maximè peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin primâ luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Dici gladiatorum ingentem numerum esse ad eum conventum. id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant. Suspectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio hesternâ, & mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eò ventum, Turnum ex somno excitatum circumstant custodes comprehensisque servis, qui caritate dominum vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ, & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi ² tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indictâ causâ, novo genere leti, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate supernè injectâ, saxisque congestis, mergeretur.

Fœdus
cum Latinis.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque qui Turnum ¹ no-

² Tam atrox invidia orta est] Odiâ tam atrociter incensa sunt in Turnum, tanquam facinoris manifestum.

¹ Novantem res] Locutio

propria de iis qui aut moriuntur seditionem, aut quocunque pacto reipublicæ statum miscere ac perturbare aggrediuntur.

ntem res pro manifesto parricidio meritâ pœ-
 affecissent, ita verba fecit: *Posse quidem*
vetusto jure agere, quòd, quum omnes Latini
Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo
Tullo res omnis Albana cum colonis suis in
manum cesserit imperium. Ceterum se utilita-
id magis omnium causâ censere, ut renove-
id fœdus; secundâque potiùs fortunâ populi
mani ut participes Latini fruantur, quam ur-
um exscidia, vastationesque agrorum, quas
aco priùs, patre deinde suo regnante, perpeffi
t, semper aut expectent, aut patiantur. Haud
fficulter persuasum Latinis, quanquam in eo
edere superior Romana res erat. ceterum &
pita nominis Latini stare ac sentire cum rege
debant, & Turnus sui cuique periculi, si
versatus esset, recens erat documentum. Ita
novatum fœdus; indictumque junioribus
tinorum, ut ex fœdere die certâ ad lucum
rentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi
edictum Romani regis ex omnibus populis
nvenere, ne ducem suum, neve ² secretum
perium, propriave signa haberent, miscuit
manipulos ex Latinis Romanisque, ut ³ ex bi-
singulos faceret, binosque ex singulis. ita
minatis manipulis centuriones imposuit.

LIII. Nec ut injustus in pace rex, ita dux
 li pravus fuit. quin eâ arte æquasset supe-
 res reges, ni ¹ degeneratum in aliis huic

Secretum] Separatum, nos distribuit. Porro *mani-*
puli appellatio inde ducta

Ex binis singulos] *Ex*
manipulis singulos fe-
i. e. milites è binis ma-
manipulis desumptos in unum
manipulum contribuit: ex
manipulis binos: i. e. duas
manipuli partes in bi-

fuit, quòd ii qui Romulum
 primò secuti sunt, pro si-
 gnis militaribus habuerint
 perticas, quæ manipulos
 fœni in summo præfixos
 gestarent.

¹ *Degeneratum in aliis*]

E ij

*Bellum
cum Vol-
scis.*

quoque decori offecisset. Is primus Volscis bel-
lum in ducentos ampliùs post suam ætatem an-
nos movit, Sueffamque Pometiam ex his v-
cepit. ubi quum divenditâ prædâ ² quadraginta
talenta argenti auriq[ue] ³ recepisset; concep-
t[us] animo eam amplitudinem Jovis templi, qu-
digna deûm hominumque rege, quæ Roman-
imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esse-
Captivam pecuniam in ædificationem ejus tem-
pli seposuit. Excepit deinde eum lentius sp-
bellum, quo Gabios propinquam urbem na-
quicquam vi adortus, quum ⁴ obsidendi quo-
que urbem spes pulso à mœnibus adempta e-
set, postremò minimè arte Romanâ, fraude a-
dolo, aggressus est. nam quum, velut postu-
bello, fundamentis templi jaciendis, aliisq[ue]
urbanis operibus intentum se esse simularet.
Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat,
transfugit ex composito Gabios, patris in-
sævitiâ intolerabilem conquerens: Jam
alienis in suos vertisse superbiam: Et liberor[um]
quoque eum frequentia tædere, ut, quam in

*Gabios
fraude ag-
greditur.*

Ipsius animus ac vita in ce-
teris degener. Degeneratum
est in recto casu, & refer-
tur ad verbum offecisset.
Crebra occurrunt apud Li-
vium hujus loquendi formæ
exempla.

² *Quadraginta talenta ar-
genti auriq[ue]*] Si hæc sana
sunt, sensus erit: eam sum-
mam auri argentique, quæ,
si in talenta argenti redige-
retur, quorum vulgatissi-
mus erat usus in æstimandis
pecuniis, efficeret quadra-
ginta argenti talenta, id
est, marcas argenti Pari-
senses 3750. Ceterum valde

suspectum nobis est illi
additamentum auriq[ue], quod
ignorant aliquot Mss. co-
ces. Nec ullum unquam
scriptorem ita locutum esse
ut hîc legitur in vulgatis
bris, credimus.

³ *Recepisset*] Reservasse
seposuisset. Nempe Tar-
nius, quod disertis ver-
docet Dionysius, decimam
partem Pometinarum
nubiarum in ædificationem
templi Capitolini seposuit.

⁴ *Obsidendi quoque urbem*
Non videtur necessaria
petitio vocis urbem, quæ
periore jam versu habetur.

a solitudinem fecerit, domi quoque faciat; ne
 am stirpem, ne quem heredem regni relinquat.
 quidem inter tela ac gladios patris elapsum;
 nil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tar-
 quinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere his
 illum, quod positum simuletur; & per occasio-
 nem eum incautos invasurum. Quod si apud eos
 applicibus locus non sit, pererraturum se omne
 tutum; pulsumque se inde, Volscos, & Æquos,
 Hernicos petiturum: donec ad eos perveniat,
 si à patrum crudelibus atque impiis suppliciis
 regere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris ali-
 quid ad bellum armaque se adversus superbis-
 simum regem, ac ferocissimum populum, inven-
 tum. Quum, si nihil morarentur, infensus
 porro inde abiturus videretur; benignè ab
 Gabinis excipitur. vetant mirari, si, qualis in
 ves, qualis in socios, talis ad ultimum in
 peros esset. In seipsum postremò sæviturum, ⁵ si
 alia desint. ⁶ Sibi verò gratum adventum ejus es-
 se: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvan-
 te, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum
 transferatur.

LIV. Inde in consilia publica adhiberi. ubi
 eum de aliis rebus assentire se veteribus Ga-
 binis diceret, quibus hæ notiores essent; ipse
 eundem belli auctor esse, in eo sibi ¹ præ-
 cipuam prudentiam assumere, quòd utriusque
 populi vires nosset, sciretque invisam profectò
 superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne-
 cessari quidem potuissent. Ita quum sensim ad
 bellandum primores Gabinorum incitaret, ip-

Sex. Tar-
 quinii do-
 li.

Si alia] Forfan, alii.

verò manifesta res visa.

Sibi verò] Particula

1 Præcipuam prudentiam]

expressit certiore ac

Majorem, quàm ceteri ha-

niorem affirmationem:

berent notitiam rerum ac

ut supra, c. 41. enim-

peritiam.

se cum promptissimis juvenum prædatum atque
 in expeditiones iret, & dictis factisque om-
 nibus ad fallendum instructis, vana accrescere
 fides; dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum
 insciâ multitudine ² quid ageretur, prælia par-
 va inter Romam Gabiosque fierent, quibus ple-
 rumque Gabina res superior esset; tum certe-
 rim summi infimique Gabinorum Sex. Tarqui-
 nium dono deum sibi missum ducem credere.
 Apud milites verò, obeundo pericula ac le-
 bores, pariter prædam munificè largiendo
 tantâ caritate esse, ut non pater Tarquinius po-
 tentior Romæ, quàm filius Gabiis esset. Itaque
 postquam satis virium collectum ad omnes co-
 natus videbat, tum è suis unum sciscitatum
 Romam ad patrem mittit, quidnam se facere
 vellet, quandoquidem ut omnia unus Gabi-
 posset, ei dii dedissent. Huic nuncio, quia
 credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce re-
 sponsum est. rex velut deliberabundus in ho-
 rum ædium transit, sequente nuncio filii.
 inambulans tacitus, summa papaverum capi-
 tibus, dicitur baculo decussisse. Interrogando, ex-
 stansque responsum nuncius festus, ut re-
 perfecta, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæ
 que viderit refert. seu irâ, seu odio, seu
 perbiâ insitâ ingenio, nullam eum vocem emis-
 Sexto ubi quid vellet parens, quidve præ-
 peret tacitis ambagibus, patuit; primores ci-
 vitatis, criminando alios apud populum, ali-
³ suâ ipsos invidiâ opportunos interemit. mu-
 palam; quidam, in quibus minùs speciosa co-
 minatio erat futura; clam interfecti. Pat-
 quibusdam volentibus fuga, aut in exilium

² *Quid ageretur*] Quid
 secreti consilii lateret.

³ *Suâ ipsos invidiâ oppor-*

tunòs] Qui faciliùs oppo-
 poterant; propter odio-
 pridem in ipsos concep-
 tuos

Et sunt : absentiumque bona juxtà atque in-
eremptorum & divisa fuere. Largitionis inde
ordæque & privati dulcedine commodi, sen-
us malorum publicorum adimi : donec orba
onsilio auxilioque Gabina res, regi Romano
ne ulla dimicatione in manum traditur.

LV. ¹ Gabiis receptis, Tarquinius pacem
um Æquorum gente fecit : foedus cum Tuf-
is renovavit. Inde ad negotia urbana animum
onvertit. quorum erat primum, ut ² Jovis
emplum ³ in monte Tarpeio, monumentum
egni sui nominisque relinqueret : Tarquinius
eges ambos, patrem vovisse, filium perfecis-
e. Et ut libera à ceteris religionibus area esset
ota Jovis, templique ejus quod inædificare-
ur; ⁴ exaugurare fana sacellaque statuit, quæ
liquot ibi à Tatio rege primum in ipso dis-
imine adversus Romulum pugnae vota, con-
crata inaugurataque postea fuerant. Inter
incipia condendi hujus operis, ⁵ movisse nu-

*Gabiis re-
ceptis.*

*Ædifica-
tur Capi-
tolini Jo-
vis ades.*

⁴ Divisa fuere] Videtur
scripsisse Livius *divisui* : ut
suprà, l. XXXIII. c. 46.

¹ Gabiis receptis] Recu-
ratam dicit hanc urbem,
quod è numero Latinarum
est, quæ foedere cum Tul-
lo olim, ac deinde cum
Tarquinio ipso, isto, in
Romanum cesserant impe-
rium. Ideo & suprà c. 54.
dicitur Sextus Gabinos ad
bellandum incitasse.

² Jovis] Junonisque ac
Minervæ.

³ In monte Tarpeio] Huic
monti nomen erat *Tarpeio*
Tarpeia virgine (de qua
suprà c. 11.) illic sepulta.
Idcirco quo tempore eum

locum Tarquinius Jovi con-
secravit, ossa Tarpeia aliò
delata sunt, nomenque ejus
exolevit, nisi quod *Tarpeii*
faxi nomen semper retinuit
ea rupes ex qua deicere
damnatos solebant.

⁴ Exaugurare fana] Au-
gurato consecrata fuerant,
nec religione liberari, nisi
augurato, poterant.

⁵ Movisse numen] Tradi-
tur deos exseruisse poten-
tiam & providentiam suam
ad indicandum, quale &
quantum futurum esset Ro-
manum imperium. *Numen*
propriè non est Deus ipse,
sed Dei nutus, potentia,
voluntas.

men ad indicandam tanti imperii molem traditur deos. nam quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in ⁶ Termini fano non addixere. idque omen auguriumque ita acceptum est, non motam Termini sedem, unumque eum deorum non evocatum sacratibus sibi finibus, firma stabiliisque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est. ⁷ caput humanum integrâ facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii, caputque rerum fore portendebat: idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. ⁸ Augebatur ad impensas regis animus. Itaque ⁹ Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in ¹⁰ fundamenta suppeditare. eo magis Fabio, præterquam quod anti-

⁶ *Termini*] Et Juventatis, ipso teste Livio, V. 54. Porro Terminus deus dicebatur, cujus in tutela erant agrorum fines. Non pingebatur facie humanâ, sed lapide designabatur. Eum edocti ab Numa Romani & publicè & privatim colebant, non cæsis, saltem per multas ætates, victimis, sed cibis & primitiis frugum.

⁷ *Caput humanum integrâ facie*] Vivo & spiranti simile, ut memorat Dionys. l. IV. qui & illud hominis recens occisi fuisse, & calido etiam tum recentique sanguine manasse tradit.

⁸ *Augebatur*] His prodigiis.

⁹ *Pometinæ manubiæ*] Pars Pometinarum manubiæ, quàm suprâ c. 37. receptam, sive reservatam à Tarquinio Livius memoravit.

¹⁰ *Fundamenta*] Atque Tarquinius Priscus suprâ c. 38. memoratur aream ad ædem in Capitolio Jovis fundamentis occupasse. Sed hæc non difficulter conciliari possunt, si cum Dionysio dicamus solum superstruendum operi æquatum, & extructis aggeribus complanatum fuisse à Prisco; fundamenta ipsius ædificii jacta à Superbo

quior est, crediderim quadraginta ea sola talenta fuisse, quàm ¹¹ Pisoni, qui ¹² quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit; summam pecuniæ, neque ex unius tum urbis præda sperandam, & ¹³ nullius, ne horum quidem magnificentia operum fundamenta non exsuperaturam. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecuniâ solum ad id publicâ est usus, sed operis etiam ex plebe. qui quum haud parvus & ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa deum exadificare manibus suis. quæ posthac & ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera, ¹⁴ foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercitâ plebe, quia & urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circeiosque colonos misit, præsidia urbi futura ¹⁵ terrâ marique.

Fori in circo; cloaca maxima.

¹¹ *Pisoni*] L. Calpurnius Piso Frugi reliquit annales exiliter scriptos, inquit Cicero in Bruto, n. 106. Tribunus plebis erat primo anno tertii Punici belli, teste eodem ibid. Consul fuit anno u. c. 619. Censuram post aliquot annos gessit, unde passim à Dionysio, Plinio, Censorino vocatur Piso censorius.

¹² *Quadraginta millia*] Quadragies mille libras Romanas argenti, quæ efficiunt marcas Parisienses 62500.

¹³ *Nullius*] Majorem, quàm ut impenderetur in ulla fundamenta, cujuscunque tandem sint magnificentia, ne si forent quidem ejus magnificentia, quam in hodiernis ædificiis conspicimus.

¹⁴ *Foros*] Sedilia, è quibus ludi spectarentur. Vid. suprâ c. 35.

¹⁵ *Terrâ marique*] Signia in mediterranea Latii regione sita est, Circeii ad oram maris.

Tarqui-
nius por-
tenti cau-
sa Del-
phos mit-
tit.

L. Junius
Brutus.

LVI. Hæc agenti portentum terribile visum, anguis ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maximè inclytum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa ¹ sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas eâ tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus & Aruns profecti. comes his additus L. Junius Brutus, Tarquiniâ ² sorore regis natus, ³ juvenis longè alius ingenio quàm cujus simulationem induerat. Is quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset; neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit: contemptu tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, quum se suaque prædæ esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuvit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens, opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium veriùs quàm comes, aureum baculum inclusum ⁴ corneo cavato ad id baculo tulisse

¹ *Sortium*] Multa fuere oracula, à quibus responsa per sortes dabantur, ut exponemus in not. ad VIII. 24. Inde *sortium* nomen commune factum est quibuslibet oraculorum responsis, etiam iis quæ voce edebantur.

² *Sorore*] Amitâ, ex Dion.

³ *Juvenis*] Ei tamen non ita multo post II. 4. duo esse dicuntur adolescentes filii. Sed vox *juvenis* latius multo patet, quàm nostra illa *jeune homme*. Suprà observavimus ad c. 43. *juniores* dictos à Romanis ad annum ætatis 45.

⁴ *Corneo*] E cornu arbore.

donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quò postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido ⁵ incescit animos juvenum, sciscitandi ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt; *Imperium summum Romæ habebit, qui vestrum primus, ô juvenes, osculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expertusque imperii esset, rem summâ ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redisset, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus aliò ratus spectare ⁶ Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quòd ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversùs Rutulos bellum summâ vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens, eaque ipsa causa belli fuit, quòd rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentiâ publicorum operum, tum prædâ delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam, regno infestos etiam quòd se in fabricorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusque coëpti premi hostes. In iis stativis, ut fit, longo magis quàm acri bello, fatis liberi commeatus

*Bellum
cum Rutu-
lis.*

⁵ *Incescit animos*] Intravit animos. Verbum *incescit* hîc intelligimus ductum ab *incesso*, is, non ab *incedo*.

⁶ *Pythicam vocem*] Oraculum Apollinis. *Pythicus* enim unum est ex Apollinis

cognominibus, ei inditum vel à serpente Pythone interempto, vel à Græco verbo *πυθάνδω*, quod est sciscitari. Ejus sacerdotem Delphis Pythiam vocatam fuisse, nemo est qui ignoret.

E vj

Contentio
regiorum
juvenum
de uxori-
bus.

erant; primoribus tamen magis, quàm militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviiis comestationibusque inter se terebant. Fortè potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi & Collatinus coenabat Tarquinius, ¹ Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. Inde certamine accenso, Collatinus negat *verbis opus esse: paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præster Lucretia sua. Quin, si vigor juventæ inest, conscendimus equos, invisimusque præsentis nostrarum ingenia?* ² Id cuique spectatissimum sit, quod necopinato viri adventu occurrerit oculis. Incaluerant vino. ³ age sanè. omnes citatis equis advolant Romam. Quò quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas ⁴ in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus tementes, sed nocte serâ deditam lanæ inter lucubrantibus ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquinique excepti benignè, victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit. tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

Lucretia
præfertur.

¹ Egerii filius] Nepos, ex Dion.

² Id cuique spectatissimum] Certissimum documentum ex eo capietur, quod deprehenderit vir inopinatò superveniens.

³ Age sanè] Verba sunt Tarquiniorum assentientium

dictis Collatini.

⁴ In convivio luxuque] Hic agnoscimus figuram illam quam grammatici vocant *ex dià duōr.* In convivio luxuque idem est atque, in convivio luxurioso, id est, delicato, lautitiis omnibus instructo.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sextus ^{Ei vim} Tarquinius, infcio Collatino, cum comite uno ^{infert} Collatiam venit. ubi exceptus benignè ab igna- ^{Tarqui-} nis. nis consilii, quum post cœnam in hospitale cu-
 biculum deductus esset, amore ardens, post-
 quam satis omnia tuta circà, sopitque omnes
 videbantur, stricto gladio ad dormientem Lu-
 cretiam venit, sinistrâque manu mulieris pe-
 ctore oppresso, *Tace, Lucretia*, inquit, *Sextus*
Tarquinius sum: ferrum in manu est: moriere, si
miseris vocem. Quum pavida è somno mulier
 nullam opem prope, mortem imminentem
 videret; tum Tarquinius fateri amorem, ora-
 re, miscere precibus minas, versare in omnes
 partes muliebrem animum. ubi obstinatum vi-
 debat, & ne mortis quidem metu inclinari,
 addit ad metum dedecus. cum mortua jugu-
 ratum servum nudum positurum ait, ut in for-
 dido adulterio necata dicatur. Quo terrore
 quum vicisset obstinatum pudicitiam ² velut
 victrix libido, profectusque inde Tarquinius
 ferrox, expugnato decore muliebri, esset; Lu- ^{Vocat il-}
 cretia, mœsta tanto malo, nuncium Romam ^{la patrem}
 eundem ad patrem, Ardeamque ad virum ^{& virum.}
 mittit, ut cum singulis fidelibus amicis ve-
 niant: *ita facto, maturatoque opus esse: rem*
atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio
 Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto
 venit, cum quo fortè Romam rediens ab nun-
 cio uxoris erat conventus. Lucretiam seden-
 tem mœstam in cubiculo inveniunt. adventu
 suorum lacrimæ obortæ. quærentique viro,

1 *Nullam opem prope*]
 Nullum auxilium in pro-
 pinquo.

2 *Velut victrix*] Sibi tan-
 quam de egregia scilicet vi-

ctoria plaudens. Ceterum hic
 offendere potest nomen *vi-*
trix tam vicinum verbo *vi-*
cisset. Fortasse aliquid men-
 di subest.

³ *Satin' salvæ ? Minimè, inquit : quid enim salvi est mulieri amissâ pudicitia ? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantum violatum : animus insons. mori testis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus, mihi, sibi que si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium. Dant ordine omnes fidem : consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus : & unde consilium abfuerit, culpam abesse. Vos, inquit, videritis quid illi debeat, ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero : nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplum vivet. Cultrum, quem sub veste abditum habebat, enim in corde defigit : prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant viri paterque.*

Se occidit.

Conjuratio in Tarquinium.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum manantem cruore præ se tenens, *Per hunc, inquit, castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge, & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi possim, ¹ exsecuturum : nec illos, nec alium quemquam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit ; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti petore ingenium. Ut præceptum erat jurant : totique ab luctu versi in iram, Brutum jam inde ad expugnandum regnum vocantem sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in

³ *Satin' salvæ*] Supple, res essent. Formula salutandi.

¹ *Exsecuturum*] Rhenanus conjieit, *exacuturum.*

orum deferunt, concientque miraculo, ut
 it, rei novæ atque indignitate homines: pro
 e quisque scelus regium ac vim queruntur.
 Movet tum patris moestitia, tum Brutus, ca-
 ligator lacrymarum atque inertium querela-
 um, auctorque, quod viros, quod Roma-
 nos deceret, arma capiendi adversus hostilia
 usos. Ferocissimus quisque juvenum cum ar-
 nis voluntarius adest. sequitur & cetera ju-
 ventus. Inde ² pari præsidio relicto Collatiæ
 ad portas, custodibusque datis, ne quis eum
 notum ³ regibus nunciaret, ceteri armati,
 duce Bruto, Romam profecti. Ubi eò ventum
 est, quacunque incedit armata multitudo, pa-
 vorem ac tumultum facit. rursus ubi anteire
 primores civitatis vident, ⁴ quidquid sit, haud
 temere esse rentur. Nec minorem motum ani-
 morum Romæ tam atrox res facit, quàm Col-
 latiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in
 forum curritur. Quò simul ventum est, præco-
 ad ⁵ tribunum Celerum, in quo tum magi-
 stratu fortè Brutus erat, populum advocavit.
 ubi oratio habita, nequaquam ejus pectoris in-
 genique, quod simulatum ad eam diem fue-

*Populus
 Romanus
 in Tar-
 quinios
 concita-
 tur.*

² *Pari præsidio relicto Col-
 latia.... ceteri*] Possumus
 atque exponere in hunc
 modum, ut intelligamus
 eos qui Collatiæ relicti in
 præsidio fuere, pares fuisse
 numero iis qui Bruto duce
 Romam profecti. Sed hoc
 minus videtur & obscurius.
 Multum blanditur Grono-
 vi conjectura: *Pars præsidio
 relicti.*

³ *Regibus nunciaret*] Re-
 gi, & regibus juvenibus.

Vid. suprâ c. 39.

⁴ *Quidquid sit*] Quid-
 quid tandem illud sit, haud
 sine causa fieri putant.

⁵ *Tribunum Celerum*] Præ-
 fectum equitum quos ad cu-
 stodiam corporis sui Tar-
 quinius, exemplo Romuli,
 delegerat. Hic non inter
 duces militares modò, sed
 & inter urbanos magistra-
 tus, ut apparet ex hoc lo-
 co, numerabatur. De Cele-
 ribus vid. suprâ c. 15.

rat, de vi ac libidine Sexti Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriæque & labores plebis in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. *Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapidas pro bellatoribus factos.* Indigna Servii Tullii regis memorata cædes, & in vecta corpori patris nefando vehiculo filia: ⁶ invocatique ultores parentum dii. His atrocioribusque, credo, aliis, ⁷ quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinius cum conjugē ac liberis. Ipse junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum, Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, ⁸ præfecto urbis jam antè ab rege

⁶ *Invocatique*] Et invocati sunt à Bruto perorante.

⁷ *Quæ præsens*] Quæ suggerit iis qui in re præsentī sunt indignitas & atrocitas rerum incurrē in oculos; sed quæ scriptoribus post longum temporis interval- lum non sunt relatu facilia.

⁸ *Præfecto urbis*] Præfectus urbis his temporibus magistratus fuit extraordinarius, de quo sic habet Tac. VI. Ann. c. 11. *Profectis domo regibus, ac mox, libertate urbi constitutâ, magistratibus, ne urbs sine imperio foret, in tempus delegabatur, qui ius redderet,*

ac subitis mederetur: servanteque ab Romulo Dentrem Romulium, post ab Tullo Hostilio Numam Marcium, & ab Tarquinio Superbo Sp. Lucretium impositos. Deinde consules mandabant. Id servatum, donec prætores creari cœpi sunt. Tum enim, absentibus consulibus, prætor urbanus omnia consulum munia obibat: nisi quod, Feriarum Latinarum causâ profectis in montem Albanum consulibus, ad usurpandum antiquitatis morem, præfectus urbi constituebatur, qui simulacrum veriùs hujus po-

stituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tulla domo profugit, execrantibus, quacunque concedebat, invocantibusque parentum furias iriis mulieribusque.

LX. Harum rerum nunciis in castra perlatis, quum re novâ trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (senferat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque ferè tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exsiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra accepere, exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos perunt. Sextus Tarquinius Gabios, tanquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque & viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam, annos ducentos quadraginta quatuor.

Duo consules inde comitiis centuriatis à præfecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

Expelluntur.

U. c. 245.

a. C. 507.

Primus

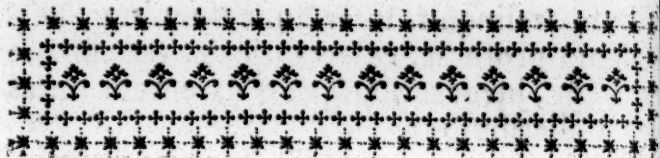
Coff.

testatis, quàm ipsam potestatem gereret. De præfectis urbis sub Cæsaribus vid. Tac. loco suprâ memorato.

⁹ *Parentum furias*] Furias ultrices scelerum à liberis in parentes commissorum. Sic suprâ c. 48. *agitantibus furiis sororis ac viri.*

¹ *Gabios, tanquam in suum*] Et verò regem eum Gabiorum constituisse pater dicitur à Dion. l. IV.

² *Ex commentariis Servii Tullii*] Vidimus suprâ c. 48. & Dionysius quoque testatur, Servium in animo habuisse deponere imperium. Potuit itaque commentarios conficere, in quibus eam regendæ reipublicæ formam describeret, quam libera olim civitas Romana constituere deberet. Atque hoc modo intelligenda videntur hæc Livii verba.

E P I T O M E

LIBRI SECUNDI LIVIANI.

BRutus jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passurum: Tarquinius Collatinum collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coëgit consulatu se abdicare, & civitate cedere: bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit, qui campus Martius nominatus est: adolescentes nobiles, in quibus suos quoque¹ & fratris filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit: servo indici, cui Vindicius nomen fuit, libertatem dedit; ex cujus nomine vindicta est appellata. Quum adversus reges, qui contractis Veientium & Tarquinienstum copiis bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi commortuus est: eumque matronæ annum luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena rex Clusnorum, bello pro Tarquinii suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est; qui, dum alii pontem publicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit, & ponte rupto, armatus se in flumen misit, & ad suos tranavit. Alterum

¹ Et fratris filios] Hæc bus: ac proinde vel mention consentiunt cum Livio, dosæ sunt, vel incuriosè ab nec cum ceteris scriptori- auctore epitomes scripta.

accessit virtutis exemplum à Mucio : qui , quum
 ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset ,
 occiso scribâ , quem regem esse putabat , compre-
 hensus , impositam altaribus manum , in quibus
 sacrificatum erat , exuri passus est , dixitque ta-
 les trecentos esse conjuratos in mortem ipsius re-
 gis. Quorum admiratione coactus Porsena pacis
 conditiones ferre , bellum omisit , acceptis obsidi-
 bus , ex quibus virgo una Clælia , deceptis cu-
 stodibus , per Tiberim ad suos tranavit : & quum
 reddita esset Porsenæ , honorificè remissa , eque-
 strisque statuâ donata est. Ap. Claudius ex Sabinis
 Romam transfagit : ob hoc Claudia tribus ad-
 jecta est. Numerus tribuum ampliatus est , ut es-
 sent viginti una. Adversus Tarquinium Superbum
 cum Latinorum exercitu bellum inferentem , A.
 Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum
 Regillum. Plebs , quum propter nexos ob æs alie-
 num Sacrum in montem secessisset , consilio Me-
 nenii Agrippæ à seditione revocata est. Idem
 Agrippa quum decessisset , propter paupertatem pu-
 blico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque
 creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum
 est , virtute & operâ C. Marcii , qui ob hoc Co-
 riolanus vocatus est. Ti. Atinius , vir de plebe ,
 quum in visu admonitus esset , ut de quibusdam
 religionibus ad senatum perferret , & neglexisset ,
 amisso filio , debilis factus , posteaquam delatus
 ad senatum lecticâ eadem illa indicaverat , usua
 pedum recepto , domum reversus est. Quum C.
 Marcius Coriolanus , qui in exilium erat pulsus ,
 dux Volscorum factus , exercitum hostium urbi
 Romæ admovisset , & missi ad eum primum lega-
 ti , postea sacerdotes frustra deprecari essent , ne
 bellum patriæ inferret ; Veturia mater , & Vo-
 lumnia uxor impetraverunt ab eo , ut recederet.
 Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consu-

laris regni crimine damnatus est, necatusque. Oppia virgo vestalis ob incestum viva defossa est. Quum vicini hostes Veientes, incommodi magis, quàm graves essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit: misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno impubere domi relicto. Appius Claudius consul, quum adversus Volscos contumaciâ exercitûs malè pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res præterea adversum Volscos, & Æquos, & Veientes; & seditiones inter Patres plebemque continet.

LIBER II.

U.C. 245. I. **L**IBERI jam hinc populi Romani res pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum potentiora, quàm hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud immeritò omnes deinceps conditores ¹ partium certè urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur. Neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, ² pessimo publico id factururus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi, aut libertatem, aut certè impunitatem adepta,

Libertas
Pop. Rom.
tempesti-
vè consi-
derata.

¹ Partium. certè urbis] Ita haberi possint.
regnarunt, ut conditores, ² Pessimo publico] Magno
non quidem urbis, sed par- reipublicæ & civitatis Ro-
tium saltem à se additarum manæ damno.

soluta regio metu, agitari cœpta esset tribu-
 nitiis procellis; & in aliena urbe cum Patri-
 bus serere certamina, priusquam pignora con-
 iugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui
 longo tempore assuescitur, animos eorum con-
 sociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discor-
 diâ forent: 3 quas fovit tranquilla moderatio
 imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam
 frugem libertatis maturis jam viribus ferre pos-
 sent. Libertatis autem originem inde, magis
 quia annuum imperium consulare factum est,
 quàm quòd deminutum quicquam sit ex regia
 potestate, numeres. Omnia jura, 4 omnia in-
 signia primi consules tenuere. id modò cau-
 tum est, ne, si ambo fasces haberent, dupli-
 catus terror videretur. Brutus prior, conce-
 dente collegâ, fasces habuit. qui non acrior
 vindex libertatis fuerat, quàm deinde custos
 fuit. Omnium primùm avidum novæ liberta-
 tis populum, ne postmodum flecti precibus aut
 donis regiis posset, jurejurando adegit, nemi-
 nem Romæ passuros regnare. Deinde quo plus
 virium in senatu frequentia etiam ordinis fa-
 ceret, cædibus regis deminutum Patrum nu-
 merum, primoribus equestris gradûs lectis, ad
 trecentorum summam 5 explevit. traditumque

U.C. 245.
 a.C. 507.

P. R. ju-
 rat se re-
 gnari Ro-
 ma non
 passurum.

3 *Quas fovit*] Translatio
 ducta ab herbula illa, quæ
 ex semine prodiens sensim
 adolescit, & salubriter at-
 temperatâ frigoris & calo-
 ris moderatione nutrita eas
 acquirit vires, ut frugem
 spicæ ferre jam & sustinere
 possit. *Tranquilla moderatio*
imperii est mite ac modera-
 tum imperium regum, tran-
 quillitatem publicam fo-
 vens.

4 *Omnia insignia*] Præ-
 ter coronam auream, scep-
 trum, & purpuream auro
 intertextam trabeam. Quan-
 quam trabeâ quidem usi
 consules, sed rarò; statis
 nempe festis diebus, & in
 triumphali pompa.

5 *Explevit*] Tarquinius
 Priscus trecentorum Patrum
 numerum expleverat. Vid.
 suprâ not. ad c. 35. l. I.
 Verùm Tarquinii Superbi

U. C. 245. inde fertur, ut in senatum ⁶ vocarentur, qui
 2. C. 507. Patres, quique conscripti essent. ⁷ Conscriptos, videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendosque Patribus plebis animos.

Rex sacrificulus.

II. Rerum deinde divinarum habita cura: & quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ¹ ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici ² subjecere, ³ ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. Ac ⁴ nescio an nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excefferint. Consulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimium Tarquinius regno assuesse. initium à Prisco factum. regnasse deinde Servium Tul-*

Collatus ob Tarquinii nomen in-
 visus.

crudelitas ad eam paucitatem Patres redegerat, ut hoc tempore soli sex & triginta supra centum remanerent. Brutus igitur, sive Valerius, sive uterque, variant enim auctores, centum & sexaginta & quatuor è primoribus equestribus gradibus in senatum legit, sed ita ut qui eorum de plebe erant, prius in patriciorum ordinem adscriberentur.

⁶ *Vocarentur*] Sive per præconem, qui citabat Patres in curiam, (quo de more vid. infra III. 38.) sive edicto consulis, aut cuiuslibet alterius magistratus cui senatus convocandi jus esset.

⁷ *Conscriptos... appellabant*] Postea obtinuit, ut

senatores omnes promiscue Patres conscripti appellarentur.

¹ *Ne ubiubi*] Ne quacunque in re, quocunque in loco. Sic Horat. Sat. 3. l. l. v. 88. *nummos undevnde extricat.*

² *Subjecere*] Scivere insuper, ne regi sacrificulo aut magistratum gerere, aut orationem habere ad populum liceret.

³ *Ne additus nomini honos*] Ne, si nomini per se magnifico adderetur aliquis honos, id officeret libertati.

⁴ *Nescio an*] Fortasse. Plerumque enim in hac loquendi formula vis est affirmandi; ac supplenda est particula *non*.

am. ^{U.C. 245.} ne intervallo quidem facto oblitum tan- ^{a. C. 507.}
 am alieni regni Superbum Tarquinium, velut
 hereditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso
 superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire
 Tarquinius privatos vivere. non placere nomen.
 periculosum libertati esse. Hic primò sensim ten-
 entium animos sermo per totam civitatem est
 atus; sollicitamque suspicione plebem Brutus
 concionem vocat. Ibi omnium primùm jus-
 randum populi recitat, Neminem regnare pas-
 suros, nec esse Romæ unde periculum libertati fo-
 ret. Id summâ ope tuendum esse: neque ullam
 rem, quæ eò pertineat, contemnendam. Invitum
 dicere hominis causâ: nec dicturum fuisse, nî
 veritas reipubl. vinceret. Non credere populum
 Romanum, solidam libertatem recuperatam esse.
 Regium genus, regium nomen, non solum in ci-
 vitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id
 constare libertati. Hunc tu, inquit, tuâ volunta-
 te, L. Tarquini, remove metum. Meminimus,
 regem, ejicisti reges. Absolve beneficium tuum.
 Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum
 addent cives tui, auctore me: sed, si quid deest,
 munificè ⁶ augebunt. Amicus abi. exonera civi-
 tatem vano forsitan metu. Ita persuasum est ani-
 mis, cum gentè Tarquinia regnam hinc abiturum.
 Consuli primò tam novæ rei ac subitæ admi-
 nistratio incluserat vocem. Dicere deinde incipien-
 tem primores civitatis circumstant, eadem

Ne intervallo quidem
 facto] Ne intervallum qui-
 dem, quo regnaverit Ser-
 vilius, efficere potuisse ut
 superbus Tarquinius obli-
 sceretur regni tanquam
 alieni, nec quidquam jam
 se pertinentis; sed illum,
 sicut hæreditatem pater-

nam, regnum repetisse etiam
 per vim & scelus.

⁶ Augebunt] Et verò vi-
 ginti talenta (marcæ argenti
 Parisienses 1875.) ipsi de pu-
 blico data: quinque (mar-
 cas 468. cum sex unciiis) de
 suo Brutus largitus est.

U. C. 249.
a. C. 507.

*Abdicat
se consula-
tu.*

*Sufficitur
P. Vale-
rius.*

multis precibus orant. Et ceteri quidem mor-
vebant minùs: postquam Sp. Lucretius 7 major
ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere
variè, rogando alternis suadendoque, coepit,
ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens
consul, ne postmodum privato sibi eadem illa,
cum bonorum amissione additaque alia insuper
ignominia, acciderent, abdicavit se consulatus
rebusque suis omnibus Lavinium translatis, ci-
vitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad po-
pulum tulit, ut omnes Tarquinia gentis ex-
sules essent: collegam sibi comitiis centuriatis
creavit P. Valerium, quo adjutore reges eje-
cerat.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset,
bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe
omnium serius fuit. ceterùm, id quod non ti-
mebant, per dolum ac prodicionem prope li-
bertas amissa est. Erant in Romana juventute
adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti,
quorum in regno libido solutior fuerat, æqua-
les sodalesque adolescentium Tarquiniorum,
assueti more regio vivere. Eam tum, æquato
jure omnium, licentiam quærentes, libertatem
aliorum in suam vertisse servitutem inter se
conquerebantur. *Regem hominem esse, à quo
impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit:* 1 esse

7 Major.... dignitate]
Quonam modo major di-
gnitate Lucretius privatus,
quàm Collatinus consul!
Nempe *dignitas* differt ab
honore, seu magistratu,
nec unquam eo sensu apud
probos Latinitatis auctores
sumitur. *Dignitas* idem fe-
rè est quod amplitudo, &
coalescit ex iis rebus omni-

bus quæ alicui splendorem,
existimationem, veneratio-
nem conciliant; genere, re-
bus gestis, actis honori-
bus, ætate, virtute, &c.
Itaque honore Lucretium
Collatinus anteibat; *digni-
tate* Collatinum Lucre-
tius.

1 *Esse gratiæ locum, esse
beneficio*] Regem gratiâ
gratiâ

gratiæ locum, esse beneficio; & irasci, & ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges, rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi quàm potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris. periculosum esse, in tot humanis erroribus, ² solâ innocentia vivere. Ita jam suâ sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione redditus, bona tantum repetentes. eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia & adjumentum essent. Interim ³ legati alii alia moliri: apertè bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere: ⁴ & tanquam ad id quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant. à quibus placidè oratio accepta est, his litteras ab Tarquiniis reddunt: & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitelliis, ¹ Aquilliisque fratribus primò commissa res est. Vitelliorum soror consuli rupta Bruto erat; jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque: eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt. præterea & nobiles aliquot adolescen-

ti ac moveri, beneficio conciliari posse.

² Solâ innocentia vivere] Solius innocentia præsidio vivere ac tutos esse.

³ Legati alii alia moliri] Turbat vox alii. Lege, eâ recisâ, legati alia moliri, quàm quæ suprâ memorata sunt de regionum bonorum restitutione.

⁴ Et, tanquam ad id]

Tom. I.

Et, per speciem ejus negotii quod curare credebantur, circumeuntes domos.

¹ Aquilliis] Sorore Collatini genitis, ex Dion. & Plut. Vitellios quoque Plutarchus aliâ sorore Collatini natos tradit. Eosdem fratres uxoris alterius consulis Bruti fuisse omnes consentiunt.

F

U.C. 245.
a.C. 597.

Conjunctio de regibus revocandis.

U. c. 245.
a. C. 507.

tes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia quæ censebat reddenda bona, eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quòd spatium ad vehicula comparanda à consulibus sumpserant, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consulando absument: evincuntque instando, ut litteræ sibi ad Tarquinius darentur: *nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri?* Datae litteræ ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. nam quum, pridie quàm legati ad Tarquinius proficiscerentur, cœnatum fortè apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem ut litteræ legatis darentur, quæ deprehensa rem coarguere possent, expectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem opprescere: litterarum in primis habita cura, ne interciderent. Proditoribus extemplo in vincula coniectis, de legatis paululum addubitarum est: & quanquam visi sunt commississe ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

Opprimi-
sur.

Bona
Tarqui-
norum di-
ripiuntur
aut con-
secrantur.

V. De bonis regiis, quæ reddi antè censuerant, ¹ res integra refertur ad Patres. illi victi irâ vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut ² contacta

¹ Res integra refertur ad Patres] Jubentur deliberare Patres tanquam de negotio integro & intacto, ita ut super illo decernerent eo-

dem modo ac si nihil unquam de eo statutum esset.

² Contacta regiâ prædâ] Quum diripiendo bona regum, commissâ adversus

regiâ prædâ spem in perpetuum cum his pacis U. c. 247.
a. C. 507.
amitteret. Ager Tarquiniarum, qui inter ur-

bem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Mar-
tius deinde campus fuit. Fortè ibi tum seges
farris dicitur fuisse matura messi. quem campi
fructum quia ³ religiosum erat consumere, de-
sectam cum stramento segetem magna vis ho-
minum simul immissa corbibus fudere in Tibe-
rim, tenui fluentem aquâ, ut mediis calori-
bus solet. ita in vadis hæsitantis frumenti acer-
vos sedisse illitos limo. Insulam inde paulatim,
& aliis quæ fert temere flumen, eodém inve-
ctis, factam. postea credo additas moles, ⁴ ma-
nuque adjutum, ut tam eminens area, firma
templis quoque ac porticibus sustinendis esset.

Direptis bonis regum, damnati proditores, *Prodito-
res panas
dant.*
sumptumque supplicium, conspectus eo quòd
pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis
consulatus imposuit: &, qui spectator erat
amovendus, eum ipsum fortuna exactorem sup-
plicii dedit. Stabant deligati ad palum nobi-
ssimi juvenes. sed à ceteris, velut ab ignotis
capitibus, consulis liberi omnium in se aver-
terant oculos: ⁵ miserebatque non pœnæ ma-
gis homines, quàm sceleris quo pœnam meriti
essent: illos eo potissimùm anno, patriam libera-
tam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex
omni Junia, Patres, plebem, quicquid deorum

os noxâ sese obligasset, se-
adversus eos nocentem
ecisset.

³ Religiosum erat] Nefas
debatur, & religionibus
contrarium: quia nempe
ger modò consecratus fue-
at.

⁴ Manuque adjutum] Et
humano opere solum, quod

fortuito casu coalescere in-
ceperat, firmatum.

⁵ Miserebat... sceleris]

Quia nempe tanta erat il-
lius cæcitas & amentia, ut,
quemadmodum loquitur ip-
se Livius, infra VIII. 18.
captis magis mentibus, quàm
consceleratis, similis res vi-
deretur.

W.C. 245.
2. C. 507.

hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut Superbo quondam regi, tum infesto exsuli proderent. Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cædunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque & os ejus spectaculo esset; ⁶ eminente animo patrio inter publicæ poenæ ministerium. Secundum poenam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum notabile esset, præmium indici pecunia ex ærario, libertas & civitas data. Ille primum dicitur ⁷ vindictâ liberatus. quidam ⁸ vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. ⁹ Post illum observatum, ut qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incen-

⁶ *Eminente*] Erumpentibus paterni in liberos affectus indicii inter triste illud supplicii de eis exigendi ministerium, quod ipsi consularis imponebat.

⁷ *Vindictâ liberatus*] Hic maximè solennis mos fuit servos manumittendi. Per consulem primò, deinde secutis temporibus per prætorem urbanum peragebatur. Dominus servum ante prætorem sistebat, & alapâ percussum circumagebat, atque ita emittebat manu. Tum prætor vindictam, i. e. virgam capiti ejusdem servi imponebat. Quâ deinde lictor à prætore acceptâ caput servi percutiebat, faciem palmâ tergumque ver-

berabat. Quibus actis, tum nomen servi in acta à scriba referebatur.

⁸ *Vindictæ nomen tractum ab illo*] Vel fortasse probabilius ex eo quod illâ virgâ in libertatem vindicaretur servus.

⁹ *Post illum observatum*] Servius manumissionem per censum introduxerat, quæ fiebat, quum servi nomen dominus in tabulas census referendum curaret: quo facto simul libertatem & civitatem adipiscebatur is qui manumittebatur. Post Vindicius observatum est ut non ii modò qui per censum, sed & ii qui vindictâ liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

fus Tarquinius non dolore solum tantæ ad ir-
ritum cadentis spei, sed etiam odio iræque,
postquam dolo viam obseptam vidit, bellum
apertè moliendum ratus, circumire supplex
Etruriæ urbes; orare maximè Veientes Tar-
quinienfesque, ne ¹ se ortum, ejusdem sangui-
nis, extorrem, egentem, ex tanto modò regno,
cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire
fnerent. Alios peregre in regnum Romam acci-
tos: se regem augentem bello Romanum imperium,
à proximis sceleratâ conjuratione pulsum. Eos in-
ter se, quia nemo unus satis dignus regno visus
sit, partes regni rapuisse: bona sua diripienda po-
pulo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam
se regnumque suum repetere, & persequi ingra-
tos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent: suas
quoque veteres injurias ultum irent, toties cæ-
sas legiones, agrum ademptum. Hæc moverunt
Veientes, ac pro se quisque, Romano saltem
duce, ignominias demendas, belloque amissa
repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienfes
nomen ac cognatio movet. pulcrum videbatur
suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum
exercitus, ad repetendum regnum, belloque
persequendos Romanos, secuti Tarquinius.
Postquam in agrum Romanum ventum est, ob-
viâ hosti consules eunt. Valerius, quadrato
agmine, peditem ducit: Brutus ad exploran-
dum cum equitatu antecessit. Eodem modo pri-
mus ² eques hostium agminis fuit. Præerat
Aruns Tarquinius filius regis: rex ipse cum
legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictori-
bus procul consulem esse, deinde jam propiùs
ac certius facie quoque Brutum cognovit, in-

U. C. 249.
a. C. 507.
Tarqui-
nii bellum
moliun-
tur.

¹ Se ortum] Ex se, ex hostium agmine primum
Etruscis ortum. locum tenuit.

² Eques] Equitatus in

U. c. 245.
2. C. 507.

Bruti
mors.

Pugna
dubia.

flammatus irâ, *Ille est vir*, inquit, *qui nos ex-
torres expulit patriâ. Ipse en ille nostris decora-
tus insignibus, magnificè incedit. Dii regum ul-
tores, adeste. Concitat calcaribus equum*, atque
in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se
iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capeffere
pugnam ducibus. Avidè itaque se certamini
offert. adeoque infestis animis concurrerunt,
neuter, dum hostem vulneraret, sui protegen-
di corporis memor, ut contrario ictu per par-
mam uterque transfixus, duabus hærentes ha-
stis moribundi ex equis lapsi sint. simul & ce-
tera equestris pugna cœpit: neque ita multo
post & pedites superveniunt. Ibi variâ victo-
riâ, & velut æquo Marte pugnatum est. dextra
utrimque cornua vicere, læva superata. Veien-
tes vinci ab Romano milite affueti, fusi fuga-
tique sunt. Tarquinienfis novus hostis non ste-
tit solum, sed etiam ab sua parte Romanum
pepulit.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus ter-
ror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut
omissâ irritâ re, nocte ambo exercitus, Veiens
Tarquinienfisque, suas quisque abirent domos.
Adjiciunt miracula huic pugna: silentio pro-
ximæ noctis ex sylva Arlia ingentem editam
vocem; ¹ Sylvani vocem eam creditam; hæc
dicta, *Uno plus Etruscorum cecidisse in acie:
vincere bello Romanum*. Ita certè inde abiire
Romani ut victores, Etrusci pro victis. Nam
postquam illuxit, nec quisquam hostium in
conspectu erat, P. Valerius consul spolia le-
git, triumphansque inde Romam rediit. colle-
gæ funus quanto tum potuit apparatu, fecit.
sed multo majus morti decus publica fuit mœ-

¹ Sylvani] Cui nomen à & pecoris deus, ut habetur
sylva, quod esset arborum apud Virg. Æg. viii. 601.

stitia, eo ante omnia insignis, quia matronæ² annum, ut parentem, eum luxerunt: quod tam acer ultor violatæ pudicitiae fuisset. Consuli deinde qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi,³ ex favore, non invidia modò, sed suspicio etiam cum atroci crimine orta. Regnum eum affectare fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in summa⁴ Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgò creditaque⁵ quum indignitate angerent consulis animum; vocato ad concilium populo,⁶ summissis fascibus, in concionem ascendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit: summissa sibi esse imperii insignia; confessionemque factam, populi quàm consulis majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul laudare fortunam collegæ, quod liberatâ patriâ in summo honore pro republica dimicans, maturâ gloriâ, necdum se verente in invidiam, mortem occubuisse. se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriæ⁷ ad Aquillios Vitelliosque recidisse. Nunquamne ergo, inquit, ulla adeo à vobis spectata virtus erit, ut suspitione violare

U. C. 245.
a. C. 507.

Valerius
affectati
regni insi-
mulatus.

Submittit
fasces po-
pulo.

Se purgari

² Annum] Decem mensium. Non enim ultra hoc spatium maximus luctus excurrerebat, ex instituto Numæ.

³ Ex favore] Pro favore, quo populus Valerium prosequeretur.

⁴ Velia] Editiore parte montis Palatini.

⁵ Quum indignitate angerent] Vetustissima editio auctius: Quum indignitate quoque angerent. Rectè. Præ-

ter invidiæ popularis periculum, etiam ipsâ indignitateangebatur consulis animus.

⁶ Summissis fascibus] Tunc etiam fascibus secureres demsit. Inde institutum mansit, ut fasces cum securibus nunquam in urbe consilibus præferrentur.

⁷ Ad Aquillios Vitelliosque recidisse] Eò recidisse, ut cum Aquilliis Vitelliisque compararetur.

U.C. 247.
a. C. 507.

nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subitum timerem? Ego, si⁸ in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse à civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quàm qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii aedes libertati vestrae, Quirites: tuta eris vobis Velia. Deferam non in planum modò aedes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habiteris. In Velia aedificent, quibus meliùs quàm P. Valerio creditur libertas. Delata confestim materia omnis infra Veliam: &, ubi nunc⁹ Vicæpotæ est, domus in infimo clivo aedificata.

Leges ab
eo latae.

VIII. Latæ deinde leges, non solùm quæ regni suspicione consulem absolverent, sed quæ adeo in contrarium¹ verterent, ut² popularem etiam facerent: (inde cognomen factum Publicolæ est) ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum,³ sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset. Gratae in vulgus leges fuere: quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lu-

⁸ In ipsa arce Capitolioque] *Arx & Capitolium*, ubi propriè & accuratè loquerentur, duæ diversæ erant ejusdem montis partes. Sed utram arcis, utram Capitolii nomine appellarent; an utra templum Jovis esset, ambigitur. Probabilius ramen est, templum in ea parte fuisse, quæ *Capitolium* propriè vocaretur.

⁹ *Vicæpotæ*] *Victoriæ*,

supple aedes. *Vicæpotæ* nomen à vincendo & potiundo.

¹ *Verterent*] Supple rem, opinionem hominum.

² *Popularem*] *Populo* acceptum.

³ *Sacrando*] *Diris* devovendo. Eum, cujus sapientia hoc sensu sacrum esset, cuiusvis impune occidere licebat. Bona ejus divendebantur, ac pecunia ex his redacta. *Cereris* sacra erat,

cretius consul : qui magno natu , non sufficien-
 tibus jam viribus ad consularia munera obeun-
 da , intra paucos dies moritur. Suffectus in
 Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud
 quosdam veteres auctores non invenio Lu-
 cretium consulem : Bruto statim Horatium sug-
 gerunt. credo , quia nulla gesta res insignem
 fecerit consulatum , memoriâ intercuisse. Non-
 dum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes.
 Valerius Horatiusque consules sortiti uter de-
 dicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad
 Veientium bellum profectus. Ægrius quàm di-
 gnus erat tulere Valerii necessarii , dedica-
 tionem tam inclyti templi Horatio dari. Id om-
 nibus modis impedire conati , postquam alia
 frustra tentata erant , 4 postem jam tenenti
 consuli foedum inter precationem deum nun-
 cium incutiunt : mortuum ejus filium esse ,
 5 funestâque familiâ dedicare eum templum
 non posse. Non crediderit factum , an tantum
 animo roboris fuerit , nec traditur certum ,
 6 nec interpretatio est facilis. 7 Nihil aliud ad
 eum nuncium à proposito aversus , quàm ut
 cadaver efferri 8 juberet , tenens postem , pre-
 cationem peragit , & dedicat templum. Hæc

U. C. 245.
 a. C. 507.

*Suffectus
 Bruto Lu-
 cretius ;
 huic Ho-
 ratius.*

*Capito-
 lium dedi-
 catur.*

4 *Postem jam tenenti con-
 suli*] Templi quod dedica-
 bat , postem. Etenim *postem*
teneri oportere in dedicatione
templi testis est Cic. pro do-
mo , n. 121.

5 *Funestâ . . . familiâ*]
Funesta familia dicebatur
 tantisper , dum cadaver hu-
 manum non esset , neque ju-
 sta persoluta. Apud Virgil.
Misenus insepultus totam . . .
incestat funere classem. Æn.
 VI. v. 150.

6 *Nec interpretatio est fa-
 cilis*] Nec facile est ex mera
 conjectura decernere.

7 *Nihil aliud . . . quàm*]
 Duntaxat.

8 *Juberet*] Nimirum con-
 sul illud omen non accepit ,
 sed repudiavit & abjecit.
 Observa *oblativa* auguria ,
 i. e. quæ incogitantibus of-
 ferebantur , licuisse repudia-
 re : non item *impetrativa* ,
 quæ quis à diis petita impe-
 trasset.

U. c. 246.
a. C. 506.
P. Valer-
ius II.
T. Lu-
cretius
Coss.

post exactos reges domi militiaeque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius, consules facti.

IX. Jam Tarquinii ad ¹ Lartem Porfenam Clusinum regem perfugerant. ibi miscendo consilium precesque, nunc orabant, ne se oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exulare pateretur: nunc monebant etiam, ne orientem morem pellendi reges inultum sneret. ² Satis libertatem ipsam habere dulcedinis, nisi quantâ vi civitates eam expetant, tantâ regna reges defendant. æquari summa infimis. nihil excelsum, nihil quod supra cetera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis, rei inter deos hominesque pulcherrimæ.

Porfena
bellum in-
fert P. Ro-
mana.

Porfena tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam aliàs antè tantus terror senatum invasit: adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porfenæ nomen. nec hostes modò timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data: annonæ imprimis habita cura, & ad frumentum compa-

¹ Lartem] Volunt plerique interpretes Lartem nomen esse honoris, eoque vocabulo intelligi debere supremum quemdam moderatorem appositum duodecim lucumonibus, sive regibus, quos duodecim Etruriæ populi sibi quisque præfiebant. Dionysius tamen accipit pro nomine Porfenæ. Sic enim habet l. V. Ἀρσος Ὀρσίου, Ἀρσος Ὀρσίου, i. e. no-

mine Lar, cognomine Porfena.

² Satis libertatem ipsam habere dulcedinis, nisi] Ante vocem nisi supplendum est aliquod orationis membrum, quale esset: & civitates omnes sese in libertatem vindicaturas, nisi &c. Hoc non insolitum Latinis. Sic infra, l. III. c. 38. Jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatus det.

randum missi, alii in Volscos, alii Cumas. U. c. 246.
a. C. 506.

3 Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat in publicum omni sumptu, ademptum privatis: 4 portoriis quoque & tributo plebe liberatâ, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent. pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obfisione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis quam infimi horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidius. Alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter penè hostibus dedit, ni unus vir fuisset, Horatius Cocles: id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit: qui positus fortè in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vi-

Hor. Cocleis fortitudo.

3 Salis quoque] Difficillimum hunc locum feliciter emendare videtur Gronovius hoc modo: *salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omne sumptum, ademptum privatis: i. e. Quum sal nimio pretio veniret, nempe ob aviditatem eorum quibus salinæ circa Ostiam ab Anco rege factæ (l. l. c. 33.) locabantur, ejus vendendi potestas in publicum translata est, adempta privatis. Salinas voluerunt non jam exerceri à publicanis, quibus locatæ*

fuerant, sed in publicum receptas actoribus publicis mandari. Quod quidem sic Gallicè reddere possemus: *Les Gabelles furent ôtées à ceux à qui on les avoit données à ferme, pour être dorénavant exercées par des commis. Arbitrium* secretionis significatu hîc sumitur pro jure vendendi salis publicanis locato, sive eo quod Gallicè diceremus *la part du sel*.

4 Portoriis] Vestigalibus, quæ pro importatione & exportatione mercium solvebantur.

U.C. 246.
a. C. 506.

disset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obfistens, obtestansque deum & hominum fidem, testabatur nequicquam ¹ deserto praesidio eos fugere. ² Si transitum pontem à tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo fore. Itaque monere, praedicere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi possent, interrompant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obfisti, excepturum. Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta ³ cedentium pugnae terga, obversis cominus ad ineundum praelium armis, ipso miraculo audaciae obstupescit hostes, duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, & quod tumultuosissimum pugnae erat, parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes. *Servitia regum superborum, suae libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum aliud alium, ut praelium incipiant, circumspectant. pudor deinde commovit aciem, & clamore sublato undique in unum hostem tela conjiciunt. Quae quum in objecto cuncta scuto haesissent,

¹ *Deserto praesidio*] Deserto loco in quo praesidii causa constituti fuerant, nempe Janiculo.

² *Si transitum pontem*] Si pontem, postquam eum ipsi transissent, à tergo relinquerent, nec eum abrum-

perent. Constarat sensus, etiamsi vox pontem abesset. *Si transitum reliquissent*, i. e. si reliquissent hostibus transseundi copiam.

³ *Cedentium pugnae*] Malelemus cum Gronovio, pugnae.

neque ille minùs obstinatus ingenti pontem ob-
tineret gradu; jam impetu conabantur detru-
dere virum: quum simul fragor rupti pontis,
simul clamor Romanorum alacritate perfecti
operis sublatus, pavore subito impetum susti-
nuit. Tum Cocles, ⁴ *Tiberine pater*, inquit,
se sancte precor, hæc arma & hunc militem pro-
pitio flumine accipias. Ita, ⁵ sic armatus in Ti-
berim defluit: multisque superincidentibus tel-
lis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus
famæ habituram ad posteros, quàm fidei. Gra-
ta erga tantam virtutem civitas fuit: statua in
⁶ comitio posita; agri quantum uno die cir-
cumaravit, datum. Privata quoque, inter pu-
blicos honores, studia eminebant. nam in ma-
gna inopia, pro domesticis copiis, unusquis-
que ei aliquid, fraudans se ipse victu suo,
contulit.

XI. Porsena primo conatu repulsus, consiliis
ab oppugnanda urbe ad obsidendam versis, ^{Porsena}
præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ^{urbem ob-}
bisque Tiberis castra posuit: navibus undique ^{sides.}
accitis, & ad custodiam, ne quid Romam fru-
menti subvehi fineret; & ut prædatum mili-
tes trans flumen, per occasiones, aliis atque
aliis locis ¹ trajicerent, brevique adeo infestum
omnem Romanum agrum reddidit, ut non ce-

⁴ *Tiberine pater*] Numen
invocat fluvii. Virg. VIII.
Æn. v. 31. *Deus ipse loci...*
Tiberinus. Ubi Servius, *Bene*
Tiberinus, quia supra dixe-
rat deus. Nam in sacris Ti-
berinus... vocatur.

⁵ *Sic armatus.*] Sicut erat
armatus, quali eum habitu
deprehendebat salendi in
fluvium necessitas. *et sic in-*

terdum eleganter in hunc
modum usurpatur. Virgilius
Aeneidos libro II. v. 644.
Sic ô sic positum affati dis-
cedite corpus: & Cic. pro
Sex. Roscio, d. 71. Sic nu-
dos in flumen dejicere.

⁶ *Comitio*] Vid. not. ad
I. 36. supra.

¹ *Trajicerent*] Lege *traji-*
ceret.

U.C. 246.
a.C. 506.

tera solùm ex agris, sed pecus quoque omnè in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis non metu magis, quàm consilio concessum. namque Valerius consul, intensus in occasionem multos simul & effusos improvisò adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes portâ Esquilinâ, quæ averfissima ab hoste erat, expellerent pecus: scituros id hostes ratus, quòd in obsidione & fame servitia infida transfugerent. Et sciens perfugæ indicio: multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis, ² ad secundum lapidem, Gabinâ viâ occultum confidere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat, deinde se obicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius portâ Næviâ, cum aliquot manipulis militum, egressus: ipse Valerius Coelio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, ³ concurrit ex insidiis: versisque in Valerium Etruscis, terga cædit. dextrâ lævâque, hinc à porta Collina, illinc ab Nævia redditus clamor. ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam septis omnibus viis: finisque ille tam effusè vagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus, & frumentum cum summa caritate inopia; sedendoque expu-

² Ad secundum lapidem, lapidibus signabantur.

Gabinâ viâ] Ad secundum ab urbe milliarium. In viis publicis singula milliaria

³ Concurrit ex insidiis Lege conjungit.

naturum se urbem, spem Porsena habebat: ^{U.C. 248.}
 um C. Mucius adolescens nobilis, cui indi- ^{a. C. 506.}
 um videbatur, populum Romanum ¹ ser- ^{C. Mucii}
 entem, quum sub regibus esset, nullo bel- ^{facinus.}
 , nec ab hostibus ullis obsessum esse, liberum
 andem populum ab iisdem Etruscis obsideri,
 uorum sæpe exercitus fuderit; ² itaque ma-
 o audacique aliquo facinore eam indignita-
 m vindicandam ratus, primò suâ sponte pe-
 trare in hostium castra constituit: dein me-
 ens ne, si consulum injussu & ignaris omni-
 is iret, fortè deprehensus à custodibus Ro-
 anis retraheretur ut transfuga, ³ fortunâ tum
 bis crimen affirmante, senatum adiit: *Transi-*
Tiberim, inquit, *Patres, & intrare, si pos-*
sumus, castra hostium voto: non prædo, nec popu-
lionum invicem ultor. Majus, si dii juvant, in-
imo est facinus. Approbant Patres: abdito in-
 vestem ferro, proficiscitur. Ubi eò venit,
 confertissima turba prope regium tribunal
 constitit. Ibi quum stipendium fortè militibus
 retur, & scriba cum rege sedens pari ferè
 natu multa ageret, eum milites vulgò adi-
 unt; timens sciscitari uter Porsena esset, ne
 morando regem semetipse aperiret quis esset,
 quò temere traxit fortuna facinus, scribam
 o rege obtruncat. Vadentem inde quâ per-
 epidam turbam cruento mucrone sibi ipse fe-

Servientem, quum sub
regibus esset] Vox *servien-*
tem glossema sapere vide-
 tur. Certè sufficit alterum
 membrum, *quum sub regi-*
bus esset.

Itaque] Adeoque: &
 Circo. Connectit hæc par-
 tula membrum cui præfi-
 citur cum eo quod præcessit.

³ *Fortunâ tum urbis*]
 Quòd status urbis obsessæ
 & ad summam inopiam re-
 ductæ hanc criminationem
 probabilem faceret.

⁴ *Quò temere*] Scribam
 obtruncat, in quem non
 consilio aut judicio, sed te-
 merario fortunæ impulsu
 actus est.

U. C. 246.
a. C. 506.

cerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque inter tantas fortunæ minas metuendus magis quàm metuens, *Romanus sum*, inquit, *ci-vis*: C. Mucium vocant. *hostis hostem occidere volui. nec ad mortem minus animi est, quàm fuit ad cadem. Et facere & 3 pari fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decur.* Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas 6 capite dimices tuo: ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. Hoc tibi inventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prælium timueris. *Uni tibi, & cum singulis res erit.* Quum rex, simul 7 irâ insensu periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret prope quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret; En tibi, inquit, ut sentias quàm vile corpus sit iis qui magnam gloriam vident: dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. Quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; 8 prope attonitus miraculo rex, quum ab sede sua profiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, Tu verò abi, inquit, in te magis quàm in me hostilia ausus. Juberem mactæ virtute esse, si pro mea patria ista virtus

5 *Pati fortia*] Pati ea quæ non possit tolerare nisi fortis & constantis animi vir.

6 *Capite dimices tuo*] In periculum de vita tua venias. Ac fortasse hic desit particula *de*.

7 *Irâ insensus*] Lege incensus.

8 *Prope attonitus*] Attonitur, si vim verbi spectes, est is, qui fulmine afflatus est, qui proinde corpore & animo immobilis stupet. Itaque significantior illa vox est, quàm hæc nostra, quæ tamen ab ea originem ducit, étonné.

aret. Nunc ⁹ jure belli liberum te, intactum, ^{U. c. 246.}
 violatumque hinc dimitto. Tum Mucius, quasi ^{2. C. 506.}
 remunerans meritum, Quandoquidem, inquit,
 est apud te virtuti honos; ut beneficio tuleris à
 me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus
 principes juventutis Romanæ, ut in te hac viâ
 transsaremur. Mea prima sors fuit: ceteri, ¹⁰ ut
 cuique ceciderit primo, quoad te opportunum for-
 tuna dederit, suo quisque tempore aderunt.

XIII. Mucium dimissum, cui postea ¹ Scæv- ^{Porsena}
 ola à clade dextræ manûs cognomen inditum, ^{de pace}
 legati à Porsena Romam secuti sunt. Adeo mo- ^{agit.}
 derat eum & primi periculi casus, quo nihil
 præter errorem insidiatoris texisset, & sub-
 unda dimicatio toties, quot conjurati superes-
 sent, ut pacis conditiones ² ultro ferret Ro-
 manis. Jactatum in conditionibus nequicquam
 de Tarquiniis in regnum restituendis, magis
 quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis,
 quàm quòd negatum iri sibi ab Romanis igno-
 raret. ³ De agro Veientibus restituendo impe-
 ratum: expressaque necessitas obsides dandi

⁹ Jure belli liberum] Im-
 munem ab iis quæ in te mi-
 ni jure belli licerent.

¹⁰ Ut cuique ceciderit pri-
 mo] Resecanda videtur vox
 primo: quæ & impedit sen-
 tum potius quàm juvat, &
 hic potuit immigrare ex
 versu præcedenti, ubi repe-
 ritur prima.

¹ Scævola] Quia amisit à
 extrâ manu, lævâ uti co-
 rebatur, vocatus est Scævo-
 la. Scæva enim, seu scævola
 est qui sinistrâ manu, pro
 extra, utitur: à Græco
 αὐλῆς, sinister.

² Ultro] Vid. not. ad
 c. 5. l. I.

³ De agro] Illum agrum
 Dionys. l. V. tradit voca-
 tum fuisse *Septem pagos*;
 quem, eodem, & Plu-
 tarcho in Rom. testibus,
 Veientibus Romulus ademe-
 rat. Eum sibi, non Veien-
 tibus reddi postulat Porse-
 na apud Dionysium. Quod
 quidem non abhorret à ve-
 ro, quum ipse Livius infra
 c. 15. nullâ Veientium factâ
 mentione, eum à Porsena
 restitutum Romanis dat-
 ret.

U. c. 246.
a. C. 506.

Clœlia.

Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus compositâ pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porfena, & agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causâ trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea fuit Mucia prata appellata. Ergo ita honoratâ virtute, femina quoque ad publica decora excitatâ. Clœlia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum fortè haud procul ripâ Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est, primò incensus irâ oratores Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, *Supra Coclites, Muciosque dicere id facinus esse; & præ se ferre, quemadmodum, si non datur obses, pro rupto se fœdus habiturum, si deditam, inviolatam ad suos remissurum.* Utrumque constitit fides: & Romani pignus pacis et fœdere restituerunt, & apud regem Etruscorum non tuta solùm, sed honorata etiam virtus fuit: laudatamque virginem 4 parte obsidum se donare dixit: ipsa quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse impuberes dicitur: quod & virginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum 5 probabile erat, eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maximè opportuna injuriæ esset. Pace redintegratâ, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statuâ equestri, donavere. in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe

4 Parte obsidum] Dimidiâ.

Simile exemplum vid. infra VIII. 4.

5 Probabile] Quod ipsi

obsides non poterant, quæ probarent.

LIBER II. 139

U. C. 245.
a. C. 596.

regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab anti-
quis, usque ad nostram ætatem inter cetera
solennia manet: ¹ bonis vendendis, bona Porse-
næ regis vendendi. Cujus originem moris ne-
scire est aut inter bellum natam esse, neque
missam in pace; ² aut mitiore crevisse princi-
pio, quàm hic præ se ferat titulus, bona ho-
stiter vendendi. Proximum vero est ex iis quæ
traduntur, Porsenam descendantem ab Janicu-
lo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac-
tibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis
populo dedisse; inopi tum urbe ab longinqua
perfidione. ea deinde, ne populo immisso diri-
gerentur hostiter, venisse, bonaque Porsenæ
appellata; gratiam muneris magis significante
titulo, quàm auctorem fortunæ regiæ, quæ
est in potestatem quidem populi Romani es-
set. Omisso Romano bello Porsena, ne frustra
ea loca exercitus adductus videretur, cum
arte copiarum filium Aruntem Ariciam oppu-
tatum mittit. Primò Aricinos res necopinata
circulerat. arcessita deinde auxilia & à Latinis
populis, & à Cumis, tantum spei fecere, ut
ne decernere auderent. Prælio invito, adeo
concitato impetu se intulerant Etrusci, ut fun-
derent ipso incurfu Aricinos. Cumana cohors
arte adversus vim usæ, declinavere paulu-
m; ⁴ effusæque prælatos hostes conversis si-

1 Bonis vendendis] In se-
nibus, quum venderen-
t bona quæ essent publi-
juris.

2 Aut mitiore] Aut ortam
ac manavisse à mitiore
ncipio, quàm præ se fe-
at hæc verba solennia, ex
ibus bona Porsenæ hosti-
er vendi videantur.

3 In potestatem . . . esset]
Neminem offendere debet
hæc loquendi forma, quæ
apud optimos scriptores usi-
tata est. Vid. infra XXIV.
1.

4 Effusæ . . . prælatos]
Effuso cursu prætervectos lo-
cum in quo Cumani subse-
derant.

U. C. 246.
a. C. 506.

gnis ab tergo adorta sunt. Ita in medio prope jam victores cæsi Etrusci : pars perexigua, ducem amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortunâ & specie supplicum delati sunt. ibi benignè excepti, divisique in hospitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuntii hospitalium beneficiorum : multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit, his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tagecum vicum* appellarunt.

U. C. 247.
a. C. 505.
P. Lucretio,
P. Valerio III.
Coss.

XV. P. Lucretius inde & P. Valerius Publicola tertium consules facti. Eo anno postremum legati à Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus quum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos, missi confestim honoratissimus quisque ex Patribus. *Non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos Patrum ad eum missos, quàm legatis ejus Romæ daretur responsum; sed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis invicem animi sollicitarentur: quum ille periret quod contra libertatem populi Romani esset; Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent negarent, cui nihil negatum vellent.* Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse, induxisse in animum, hostibus potius, quàm regibus portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse vellent Romanam, ut patiatur liberam esse orare. Rex ventura cundiâ victus, *Quando id certum atque obstinatum est, inquit, neque ego obtundam sapius eundem nequicquam agendo: nec Tarquinius spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. aliam hinc, seu bello opus est, seu quiete, exilio querant locum, ne quid meam vobiscum pacem*

neat. Dictis facta amicia adiecit. obsidum U. c. 247.
 mod reliquum erat, reddidit. agrum Veien- a. C. 505.
 m, foedere ad Janiculum icto ademptum,
 stituit. Tarquinius, spe omni reditûs incisâ,
 sulatum ad generum Mamilium Octavium
 usculum abiit. Romanis pax fida ita cum Por-
 na fuit.

*Tarqui-
 nius Tus-
 culum in
 exilium
 abit.*

XVL. Consules deinde M. Valerius, P. U. c. 249.
 ostumius. Eo anno bene pugnatum cum Sa- a. C. 503.
 nis: consules triumpharunt. Majore inde mo- M. Va-
 Sabini bellum parabant. adversus eos, & ne lerio, P.
 id simul ab Tusculo (unde etsi non aper- Postu-
 m, suspectum tamen bellum erat) repentini mio
 ericuli oriretur, P. Valerius quartum, T. Lu- Coss.
 etius iterum consules facti. Seditio inter bel- U. c. 250.
 pacisque auctores orta in Sabinis, aliquan- a. C. 502.
 m inde virium transtulit ad Romanos. nam- P. Va-
 ue Atta Clausus, cui postea Appio Claudio lerio IV.
 it Romæ nomen, quum pacis ipse auctor T. Lu-
 2 turbatoribus belli premeretur, nec par fa- cretio II.
 ioni esset, ab Regillo magnâ clientium co- Coss.
 3 titatus manu, Romam transfugit. His civitas
 4 ata, agerque trans Anienem. 5 vetus Claudia

*Atta
 Clausus
 Romam
 transfa-
 git.*

1 Consules deinde] Omis-
 2 m hîc, seu librariorum,
 3 a fortasse Livii ipsius in-
 4 triâ, par consulum: Sp.
 5 artius, T. Herminius.

2 Turbatoribus belli] Tur-
 3 tores belli intelligi possunt
 4 qui per turbas ac violen-
 5 tias actiones bellum conci-
 6 unt. Placeret tamen magis
 7 gere, ab hortatoribus bel-
 8 : uti apud Virgilium,
 9 hortator scelerum *Eolides*;
 10 apud Ovid. Trist. IV. 2.
 11 . Hortator pugnae consi-
 12 mque fuit.

3 Vetus] Hæc possunt sic
 accipi, ut ii qui cum Atta
 Clauso Romam venerant,
 appellati fuerint *vetus Clau-
 dia tribus*, posteaquam ac-
 cefferunt novi tribules: ita
 ut hæc appellatio non in
 totam tribum, sed in ve-
 terrimam ejus partem cade-
 ret. Si hæc satis clara non
 videntur, suspicari licet Li-
 vium dedisse: agerque trans
 Anienem attributus. *Clan-
 dia tribus*.... Et intelli-
 gendum erit Claudiam tri-
 bum non hoc statim tem-

U.C. 250. tribus, additis postea novis tribulibus qui et
 a. C. 502. eo venerant agro, appellata. Appius inter Pa-
 tres lectus, haud ita multo post in principum
 dignationem pervenit. Consules infesto exer-
 citu in agrum Sabinum profecti, quum ita
 vastatione, deinde prælio afflissent opes ho-
 stium, ut diu nihil inde rebellionis timere pos-
 sent, triumphantes Romam redierunt. P. Va-

P. Vale-
 rii mors.

U.C. 251.

a. C. 501.
 Agr.

Mene-
 nio, P.
 Postu-
 mio II.
 Coss.

lerius omnium consensu princeps belli pacifi-
 que artibus, anno post, Agrippa Menenio, P.
 Postumio consulibus, moritur, gloria ingenti,
 copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri
 sumptus deesset: de publico est elatus. Luxere
 matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ colo-
 niæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos
 deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fuso-
 que ingenti exercitu, qui se ingredientibus
 fines consulibus ferociter obtulerat, omne
 Auruncum bellum Pometiam compulsum est.
 Nec magis post prælium, quàm in prælio ca-
 dibus temperatum est. & cæsi aliquanto plu-
 res erant quàm capti, & captos passim truci-
 daverunt. ne ab obsidibus quidem, qui cæci
 accepti numero erant, iram belli & hostis ab-
 stinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

U.C. 252.

a. C. 500.

Op. Vir-
 ginio,
 Sp. Cas-
 sio Coss.

XVII. Secuti consules Opiter Virginus, &
 Sp. Cassius Pometiam primò vi, deinde i vi-
 neis, aliisque operibus oppugnaverunt. in quos

pore formatam fuisse, sed
 lapsu temporis coaluisse,
 aggregantibus se ad eos qui
 cum Atta clauso venerant
 novis tribulibus ex agro
 trans Anienem.

4 Hostis abstinuit] Hostis
 intelligendus est populus
 Romanus bellans cum Au-
 runcis.

1 Vincis] Vineæ erant
 machinæ lignis & cratibus
 contextæ, ac terrâ adoperi-
 tæ, quæ subjectis rotis
 impellebantur. Harum rebus
 muniti obsidentes vel mu-
 rorum fundamenta ferro
 subruiebant, vel ardentibus
 mœnibus incutiebant.

urunci magis jam inexpiabili odio, quam
 e aliquâ, aut occasione coorti, quum plu-
 s igni quam ferro armati excurrissent, cæde
 cendioque cuncta complent: vineis incensis,
 ultis hostium vulneratis & occisis, consu-
 m quoque alterum (sed utrum, nomen au-
 ores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo
 jectum prope interfecerunt. Romam inde,
 alè gestâ re, reditum. inter multos saucios
 nsul spe incertâ vitæ ² relictus. Interjecto
 inde haud magno spatio, quod vulneribus cu-
 ndis supplendoque exercitui satis esset, tum
 râ majore belli, tum viribus etiam auctis,
 metiæ arma illata. & quum vineis resectis,
 aque mole belli, jam in eo esset, ut in mu-
 s evaderet miles, deditio est facta. Ceterum
 hilominus foedè, deditâ urbe, quam si cap-
 foret, Aurunci passim principes securi per-
 fici, ⁴ sub corona venierunt ⁵ coloni alii,
 pidum dirutum, ager venit. Consules ma-
 ob iras graviter ultas, quam ob magnitudi-
 m perfecti belli triumpharunt.

U. C. 252.
 a. C. 502.

XVIII. Insequens annus Postumum Comi-
 um & T. Lartium consules habuit. Eo anno
 mæ, quum per ludos ab Sabinorum juven-
 e per lasciviam scorta raperentur, concursu
 minum rixa ac prope prælium fuit: parva
 e ex re ad rebellionem spectare res videba-
¹ Supra belli Latini metum id quoque ac-

U. C. 253.
 a. C. 499.
 Post.
 Comi-
 nio, T.
 Lartio
 Coss.

Relictus] In castris ad
 etiam.

Irâ majore belli] Vox
 na necessaria non est.

Sub corona] Captivi
 nati vendebantur.

Coloni alii] Hic ali-
 peccavisse videtur, vel
 riorum manus, vel for-

tasse ipse Livius. Utut sit,
coloni, hic intelligendi sunt,
 ex iis quæ præcedunt, Po-
 metini, quorum urbs colo-
 nia erat Latina.

¹ *Supra belli Latini me-
 tum*] Libenter amplectimur
 certissimam Dujatii coniec-
 turam, qui legendum cen-

U.C. 253.
A.C. 499.

Primus
dictator.

cesserat, quòd triginta jam conjurasse popu-
los, concitante Octavio Mamilio, satis consti-
bat. In hac tantarum exspectatione rerum sol-
licità civitate, ² dictatoris primùm creandi
mentio orta; ³ sed nec quo anno, nec qui-
bus consulibus, quia ex factione Tarquinia ef-
fent, (id quoque enim traditur) parum cre-
ditum sit, nec quis primùm dictator creatus
sit, satis constat. apud veterimos tamen au-
ctores, T. Lartium dictatorem primum, Sp.
Cassium ⁴ magistrum equitum, creatos inve-
nio. ⁵ Consulares legere; ita lex jubebat de
dictatore creando lata. Eo magis adducor ut
credam Lartium, qui ⁶ consularis erat, po-
tius quàm Manium Valerium, M. filium, Vo-
lesi nepotem, qui nondum consul fuerat, mo-
deratorem & magistrum consulibus appositum
⁷ qui, si maximè ex ea familia legi dictatorem

set, belli Sabini. Melius quo-
que nobis, videretur, su-
per... metum. Sic infra 27.
*Super hac timor incessit Sa-
bini belli: & c. 51. Super
bellum annuà premente.* Tri-
ginta populos qui mox me-
morantur, intellige Latinos.

² Dictatoris] Dictatoris
summum belli ac pacis, ce-
terarumque rerum omnium
imperium erat: ei dicto
audientes esse omnes oport-
tebat; nec ab eo, saltem
primis hisce temporibus,
licebat provocare. In sex
mensibus creabatur: sed pau-
ci dictatores hunc magistrat-
um tamdiu retinuerunt.

³ Sed nec quo anno] Dio-
nysius, l. V. primi dicta-
toris creationem rejicit in

quartum abhinc annum
quo T. Lartius iterum con-
sul fuit cum Q. Caelio
eaeque probabilior opinio
est.

⁴ Magistrum equitum] Di-
ctator, qui alio nomine vo-
cabatur *magister populi*, au-
sciscebat sibi *magistrum equi-
tum*, cui potestas in equi-
tes committeretur; sed
tamen, ut ipse dictator
imperio subiectus foret.

⁵ Consulares legere] Le-
gere in dictatorem ac ma-
gistrum equitum viros con-
sulares.

⁶ Consularis erat] Le-
gitur quum maximè consul.

⁷ Qui, si maximè] Re-
fertur qui ad Patres Romanos
eligentes dictatorem.

vellen

vellent, patrem multo potiùs, M. Valerium, U.C. 253.
 spectatæ virtutis & consularem virum, legis- a.C. 499.
 sent. Creato dictatore primùm Romæ, post-
 quam⁸ præferri secures viderunt, magnus ple-
 bem metus incessit, ut intentiores essent ad
 dicto parendum. neque enim ut in consulibus,
 qui pari potestate essent, alterius auxilium,
 neque provocatio erat, neque ullum usquam
 nisi in cura parendi auxilium. Sabinis etiam
 creatus Romæ dictator (eo magis quòd propter
 se creatum crediderant) metum incussit. Ita-
 que legatos de pace mittunt: quibus oranti-
 bus dictatorem senatumque ut veniam erroris
 nominibus adolescentibus darent; responsum,
 agnoscere adolescentibus posse, senibus non pos-
 se, qui bella ex bellis sererent. Actum tamen
 est de pace: impetrataque foret, si, quod im-
 pensæ factum in bellum erat, præstare Sabinis
 id enim postulatum erat) in animum indu-
 cissent. Bellum indictum. tacitæ induciæ quie-
 um annum tenuere.

XIX. Consules Servius Sulpicius, Manius U.C. 254.
 Tullius. nihil dignum memoriâ actum. T. Æbu- a.C. 498.
 us deinde & C. Vetusius. His consulibus Ser. Sul-
 idenæ obsessæ, Crustumeria capta, Prænes- picio,
 e ab Latinis ad Romanos descivit. nec ultrà Man.
 bellum Latinum, ¹ gliscens jam per aliquot Tullio
 annos, dilatatum. A. Postumius dictator, T. Coss.
 Ebutius magister equitum, magnis copiis pe- U.C. 255.
 ctum equitumque profecti, ad lacum Regil- a.C. 497.
 ium in agro Tusculano agmini hostium occur- T. Æbu-
 runt. & quia Tarquinius esse in exercitu La- tio, C.
 norum auditum est, sustineri ira non potuit, Vetustio
 Bellum Coss.
 cum Lati-
 nis.

⁸ Præferri secures] Con- c. 7. suprâ.
 libus enim non præfere-
 tur in urbe secures, ut
 servavimus in not. 6. ad
 tur.

Tom. I.

G

U. C. 255. quin extemplo confugerent. Ergo etiam præ
 a. C. 497. lium ² aliquanto quàm cetera gravius atque
 atrocius fuit. non enim duces ad regendam
 modò consilio rem affuere, sed ³ suismetipsis
 corporibus dimicantes miscuere certamina. nec
 quisquam procerum ferme hac aut illac ex acie
 sine vulnere, præter dictatorem Romanum, ex-
 cessit. In Postumium, prima in acie suos ad-
 hortantem instruentemque, ⁴ Tarquinius Su-
 perbus, quanquam jam ætate & viribus erat
 gravior, equum infestus admisit: ictusque ab
 latere, concursu suorum, receptus in tutum
 est. Et ad alterum cornu Æbutius magister
 equitum in Octavium Mamilium impetum de-
 derat; nec fefellit veniens Tusculanum ducem:
⁵ contra quem & ille concitat equum. tanta-
 que vis infestis venientium hastis fuit, ut bra-
 chium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus
 percussum. Hunc quidem in secundam aciem
 Latini recepere. Æbutius quum faucio brachio
 tenere telum non posset, pugnâ excessit. La-
 tinus dux nihil deterritus vulnere, prælium
 ciet: & quia suos perculos videbat, arcessit
 cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tar-
 quini filius præerat. ea quo maiore pugnabat
 irâ, ob erepta bona patriamque ademptam,
 pugnam parumper restituit.

*Pugna ad
 Regillum
 lacum.*

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte
 Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, con-

² *Aliquanto*] Haud pau-
 lo. *Aliquantum* haberi debet
 tanquam aliquid medium
 inter *paulum* & *multum*.

³ *Suismetipsis corporibus*]
 Lege cum Gronovio *ipss*. Sic
 enim semper ferè Livius.

⁴ *Tarquinius Superbus*]

Dionysio videtur meritò pa-
 rum verisimile, Tarquinium
 Superbum, tunc nonagena-
 rio proximum, in illa acie
 fuisse.

⁵ *Contra quem*] Contra
 Æbutium ipse quoque Ma-
 milius equum concitat.

spicatus ferocem juvenem Tarquinium ostentantem se in prima exsulum acie, domesticâ etiam gloriâ accensus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, & Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infesto cessit hosti. Valerium, temere inductum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehî, suos percussos cedere, animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum præsidii causâ circa se habebat, ¹ dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi à fuga Romani in hostem, & restituta acies. Cohors dictatoris tum primum prælium iniit. integris corporibus animisque, fessos adorti exsules cædunt. Ibi alia inter procures coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum à dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi majore, quàm paulò antè magister equitum, cum hostium duce prælium iniit, ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans ut fesso jam

U. c. 497.

a. C. 497.

¹ Dat signum] Per totam perium suum jubet, ut...
cohortem perferri hoc im- Vid. not. 2. ad l. V. c. 36.

U.C. 255.
a.C. 497.

pedite, ² descendant ex equis, & pugnam cape-
pessant. Dicto paruere : desiliunt ex equis,
provolant in primum, & pro ³ antesignanis
parmas obijciunt. Recipit extemplo animum
pedestris acies, postquam juventutis proceres
æquato genere pugnae secum partem periculi
sustinentes vidit. Tum demum impulsī Latini,
perculsaque inclinavit acies. Equitibus admoti
equi, ut persequi hostem possent. secuta &
pedestris acies. Ibi nihil nec divinae, nec hu-
manæ opis dictator prætermittens, ædem Ca-
stori vovisse fertur; ac pronunciaſſe militi præ-
mia, qui primus, qui secundus castra hostium
intraſſet. tantusque ardor fuit, ut eodem im-
petu, quo fuderant hostem, Romani castra ca-
perent. Hoc modo ad lacum Regillum pugna-
tum est. Dictator & magister equitum trium-
phantes in urbem rediere.

† U. C.
256.
a.C. 496.
* U. C.
257.
a.C. 495.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec
bellum fuit. Consules † Q. Clœlius & ¹ T.
Lartius. Inde * A. Sempronius & M. Minutius.
his consulibus ² ædes Saturno dedicata; ³ Sa-

² *Descendant ex equis*]
Quid igitur tunc agebat e-
quitatus Latinorum? Rectè
observat Clericus mirum vi-
deri debere, quod multis
pugnīs Livius factitatum me-
morat, ut equites Romani
descenderent ex equis: quasi
hostilis equitatus aut nullus
esset, aut torpore quodam
defixus.

³ *Antesignanis*] *Antesi-
gnani* ii sunt qui ante signa
in acie locantur. Probat Lip-
sius l. IV. de Milit. Rom.
Dial. 3. antesignanorum no-
mine intelligi totam primam
aciem, sive Hastatos legio-

num: non quòd ii ante om-
nia signa essent, siquidem
sua habuere; sed quia ante
præcipua legionum signa,
quæ longiùs ab hoste remo-
vebantur.

¹ *T. Lartius*] Hic dicta-
tor hoc anno primus crea-
tus fuit ex Dionysii senten-
tia, ut jam annotavimus ad
c. 18. suprâ.

² *Ædes Saturno*] Legi-
mus Saturni. Vid. infrâ not.
2. ad V. 23. Hæc ædes fuit
ærarium populi Romani, in
quo tum pecunia, tum acta
publica asservabantur.

³ *Saturnalia*] Saturnali-

turnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius & T. Virginius consules facti. Hoc de-
 mum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud
 quosdam invenio: A. Postumium, quia colle-
 ga dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse:
 dictatorem inde factum. Tanti errores impli-
 cant temporum, aliter apud alios ordinatis ma-
 gistratibus, ut nec qui consules 4 secundum
 quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in
 tanta vetustate, non rerum modò, sed etiam
 auctorum, digerere possis. Ap. Claudius dein-
 de & P. Servilius consules facti. Insignis hic
 annus est nuncio Tarquinii mortis. Mortuus est
 Cumis, quò se post fractas opes Latinorum ad
 Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio
 erecti Patres, erecta plebes. sed Patribus 5 ni-
 mis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam
 diem summâ ope inservitum erat, injuriæ à
 primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia
 colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, sup-
 pleto numero colonorum, iterum deducta est;
 Romæ 6 tribus una & viginti factæ. Ædes Mer-
 curii dedicata est idibus Maiis.

U. C. 258.
 a. C. 494.

U. C. 259.
 a. C. 493.

Ap.
 Claudio,
 P. Servi-
 lio Coss.

Mors
 Tarquini-
 ii.

Bellum
 cum Vol-
 scis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello
 neque pax, neque bellum fuerat. nam & Vol-

bus mos fuit crebra convi-
 via agitare, & mittere sibi
 invicem quum alia munera,
 tum etiam cereos. Quin ipsi
 domini servos suos convi-
 viis liberalibus & opiparis
 accipiebant, iisque mini-
 strabant. Hæ feriæ celebra-
 bantur a. d. XIV. Kal. Ja-
 nuar. ac primò uno die ab-
 solvebantur. Augustus eas
 triduo servari iussit.

4 Secundum] Post: ut
 sensus sit, quosdam esse

consules, quibus quinam
 successerint definiri non pos-
 sit. Possis legere secundum
 quos, sive quosnam: ut in-
 certum sit quinam præces-
 serint, quinam secuti fue-
 rint.

5 Nimis luxuriosa] Non
 satis moderata.

6 Tribus una & viginti
 factæ] Additâ, ut videtur,
 tribu Claudiâ. Vid. not. 15.
 ad I. 43. & not. 3. ad 16.
 suprâ.

U.C. 259.
a.C. 493.

sci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: & maturavit Romanus, ne prælio uno cum Latino Volscos contenderet. Hac irâ consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos consilii pœnam non metuentes necopinata res perculit. Armorum immemores, obsides dant trecentos principum à Cora atque Pometia liberos. ita fine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium; rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades¹ Latinos, irâ odioque ejus quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehenso Volscos Romam duxere. Ibi traditi consilibus, indicatumque est Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relatâ re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent; & de foedere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere factis, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua. inde hospitia jungunt. Nunquam aliâ antè publicè privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

¹ Latinos... ne ab legatis quidem violandis abstinuit.] tis quidem violandis se abstinerent.
fecit ut Latini ne ab lega-

XXIII. Sed & bellum Volsicum imminēbat, ^{U.C. 259.}
 & civitas secum ipsa discors intestino inter Pa- ^{a.C. 493.}
 tres plebemque flagrabat odio, maximè pro- ^{Turba ob}
 pter ^{es alie-} ^{num} ¹ nexos ob æs alienum. Fremebant se fo-
 ris pro libertate & imperio dimicantes, domi
 à civibus captos & oppressos esse: tutiorem-
 que in bello quàm in pace, inter hostes quàm
 inter cives, libertatem plebis esse. invidiam-
 que eam suâ sponte gliscentem insignis unius
 calamitas accendit. Magno natu quidam, cum
 omnium malorum suorum insignibus, se in fo-
 rum projecit. obsita erat squalore vestis, foe-
 dior corporis habitus pallore ac macie perem-
 pti. Ad hoc promissa barba & capilli efferave-
 rant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta
 deformitate, & ² ordines duxisse aiebant, alia-
 que militiæ decora vulgò, miserantes eum;
 tactabant. ipse testes honestarum aliquot locis
 pugnarum cicatrices adverso pectore ostenta-
 bat. Sciscitantibus unde ille habitus, unde de-
 formitas, quum circumfusa turba esset prope
 in concionis modum; *Sabino bello ait se mili-*
tantem, quia propter populationes agri non fructu
modò caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta
omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tem-
pore imperatum, æs alienum fecisse: id cumula-
tum usuris, primò se agro paterno avitoque exuis-
se, deinde fortunis aliis: postremò velut tabem
pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non
in servitium, sed in ergastulum & carnificinam
esse. Inde ostentare tergum foedum recentibus

¹ Nexos] Nexi erant ii,
 qui quum creditoribus suis
 satisfacere non possent, iis
 addicebantur, & in vincu-
 lis, haud secus ac servi,
 habebantur.

² Ordines duxisse] Cen-
 turionem fuisse. Ordo erat
 altera pars manipuli: dux
 ordinis, centurio. Vid. in-
 frà VIII. 8.

U. C. 159.
a. C. 493.

vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. ³ Nexu vincti, solutique se undique in publicum proripiunt; implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes, multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui fortè Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni propere consules, P. Servilius & Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multo minaciter magis quàm suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque, ipsi futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumstant. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curiâ modò, sed etiam foro arcebat: nec agnoscere quicquam ⁴ per infrequentiam poterat senatus. Tum verò eludi atque extrahi se multitudo putare; & Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causâ abesse, & consules ipsos tergiversari; nec dubiè ludibrio

³ *Nexu vincti, solutique*] Et ii qui quum maximè in vinculis apud creditores erant; & ii qui, quum olim nexi fuissent, dissoluto ære alieno liberati fuerant. Sed magis placeret legere cum Sigonio: *nexi, vincti solutique*: id est, nexi, alii cum vinculis ipsis, alii soluti, sine vinculis, se in publi-

cum proripiunt.

⁴ *Per infrequentiam ... senatus*] Ut senatusconsultum rite fieret, certum quemdam senatorum numerum adesse oportebat: qui quidem pro diversis reipublicæ temporibus diversum fuit; major nimirum, prout crescebat senatorum numerus.

esse miseras suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coërceret iras hominum: quum incerti, morando, an veniendo plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curiâ, ⁵ non modò inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos satis conveniebat. Appius vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quàm frangi putabat quum tutius, tum facilius esse. Inter hæc major alius terror.

XXIV. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio: Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire. quæ audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longè aliter Patres ac plebem affecere. Exsultare gaudio plebes; ultores superbix Patrum adesse dicere deos. alius alium confirmare, ¹ ne nomina darent: *cum omnibus potius, quam solos perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent.* At verò curia moesta ac trepida incipiti metu, & ab cive, & ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi curæ esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi. *ceterum*

Metu hominis comparsit.

⁵ Non modò inter Patres, sed ne inter consules quidem] Non modò non conveniebat inter Patres, sed ne inter consules quidem. Ubi in altero membro reperitur *ne...* quidem, in priore post non modò intelligendum est non.

Vid: suprâ I. 40. & infrâ IV. 3. V. 42. IX. 19.

¹ Ne nomina darent] Ne, citati ad sumendam militiam, responderent, aut nomina sua inscribenda præberent; sed militiam detrectarent.

U.C. 259. *deliberationi* ² *de maxima quidem illa, sed tamen*
 a.C. 493. *parte civitatis, metum pro universa republica*
intervenisse. nec posse, quum hostes prope ad por-
tas essent, bello prævertisse quicquam: nec, ³ *si*
sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse,
nisi mercede prius acceptâ, arma pro patria non
cepisse; 4 neque Patribus satis decorum, per me-
tum potius, quàm postmodum voluntate, afflictis
civium suorum fortunis consuluisse. 5 Concioni
deinde edicto addidit fidem, quo edixit, Ne
quis civem Romanum vinctum aut clausum te-
neret, quominus ei nominis edendi apud consu-
les potestas fieret. Ne quis militis, donec in ca-
stris esset, bona possideret, aut venderet; 6 libe-
ros, nepotesve ejus moraretur. Hoc proposito
edicto, & qui aderant nexi, profiteri extem-
plo nomina; & undique ex tota urbe propri-
entium se ex privato, quum retinendi jus
creditori non esset, concursus in forum, 7 ut
sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus

² *De maxima quidem]* De plebe, quæ maxima quidem esset pars civitatis, sed tamen pars tantum, non tota civitas.

³ *Si sit laxamenti aliquid]* Si hostis non tantopere urgeat.

⁴ *Neque Patribus]* Hic requiri videtur particula *aut*, potius quàm *neque*.

⁵ *Concioni deinde]* Ea quæ in concione dixerat comprobavit, & ejusmodi esse ostendit quibus fides haberi posset, edicto.

⁶ *Liberos, nepotesve ejus moraretur.]* Liberi erant in potestate patris, qui eos poterat vendere, qui in eos jus

vita necisque habebat. Itaque tanquam res patris, haud aliter ferè quàm servi, habebantur. Nihil mirum igitur eos à patre pignori opponi, à creditoribus retineri potuisse, donec debitum solveretur. Idem jus fuit avi paterni in nepotes è filio. Hic igitur vendit Servilius retineri in vinculis cujusquam civis Romani liberos nepotesve, qui ob æs alienum patrum avitum nexi essent.

⁷ *Ut sacramento dicerent]* Ut sacramento militari se obligarent. Sacramentum illud solenne sic conceptum erat, ut jurarent se iussu

fuit : neque aliorum magis in Volſco bello vir- U. C. 259.
tus atque opera enituit. Conſul copias contra a. C. 493.
hoſtem educit. parvo dirimente intervallo ca-
ſtra ponit.

XXV. Proximâ inde nocte Volſci diſcordiâ
Romanâ freti, ſi qua nocturna tranſitio pro-
ditiove fieri poſſit, tentant caſtra. Senſere vi-
giles : excitatus exercitus : ſigno dato concur-
ſum eſt ad arma. Ita fruſtra id inceptum Vol-
ſcis fuit. reliquum noctis utrimque quieti da-
tum. Poſtero die primâ luce Volſci, ſoſſis re-
pletis, vallum invadunt. Jamque ab omni par-
te munimenta vellebantur, quum conſul,
quanquam cuncti undique, & nexi ante om-
nes, ut ſignum daret, clamabant, experiendâ
animos militum cauſâ parumper moratus, poſt-
quam ſatis apparebat ingens ardor, dato tan-
dem ad erumpendum ſigno, militem avidum
certaminis emittit. Primo ſtatim incurſu pulſi
hoſtes : fugientibus, quoad inſequi pedes po-
tuit, terga caſa : eques uſque ad caſtra pavidos
egit. mox ipſa caſtra, legionibus circumdatis,
quum Volſcos inde etiam pavor expuliſſet,
capta direptaque. Poſtero die ad Sueſſam Po-
metiam, quò confugerant hoſtes, legionibus
ductis, intra paucos dies oppidum capitur :
captum prædæ datum. inde paulum recreatus
egens miles. Conſul cum maxima gloria ſua
victorem exercitum Romam reducit. dece-
dentem Romam Ecetranorum Volſcorum le-
gati, rebus ſuis timentes poſt Pometiam cap-
tam, adeunt. His ex ſenatusconſulto data pax,
ager ademptus.

*Victi
Volſci.*

conſulum conventuros, neque
injuſſu abituros. Vid. infrâ
II. 20. XXII. 38.

& Romam reducit. dece-

dentem Romam] Inutiliter
hic & parum concinnè ite-
ratur vox Romam. Ea po-
ſteriore loco deleri poteſt.

G vj

V. c. 259.
a. C. 493.
Tumulus
us Sabi-
nus.

Bellum
cum Au-
runsis.

Turba ob
nexos re-
grudes-
cunt.

XXVI. Confestim & Sabini Romanos terrere : ¹ tumultus enim fuit veriùs quàm bellum. Nocte in urbe nunciatum est , exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse : ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eò cum omnibus copiis equitum A. Postumius , qui dictator bello Latino fuerat. secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi tum itinere , tum populatione nocturnâ , magna pars in villis repleti cibo vinoque , vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte unâ audito perfectoque bello Sabino , postero die in magna jam spe undique partæ pacis , legati Aurunci senatum adeunt ; ni decedatur Volscis agro , bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama haud procul jam ab Aricia visi , tanto tumultu concivit Romanos , ut nec consuli ordine Patres , nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur , nec procul inde cum Auruncis signa collata : prælioque uno debellatum est.

XXVII. Fugis Auruncis , victor tot intra paucos dies bellis Romanus , promissa consulis , fidemque senatûs exspectabat : quum Appius & insitâ superbiâ animo , & ut collegæ vanam faceret fidem , quàm asperrimè poterat , jus de creditis pecuniis dicere. deinceps & qui antè nexi fuerant , creditoribus tradebantur , & ne-

¹ Tumultus veriùs , quàm bellum.] Hic tumultus levius est , quàm bellum. At longè alia vis hujus vocis est , ubi de Gallico tumultu

agitur , aut decretus tumultus dicitur. Hoc fusiùs explicabimus in not. 3. ad c. 9. l. VII.

stebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, U. C. 2593
collegam appellabat, concursus ad Servilium^a C. 493.
siebat, illius promissa jactabant, illi exprobra-
bant sua quisque belli merita cicatricesque ac-
ceptas. Postulabant, ut referret ad senatum,
ut auxilio esset consul civibus suis, imperator
militibus. Movebant consulem hæc, sed tergi-
versari res cogebat: adeo in alteram causam
non collega solum præcepserat, sed omnis fa-
tio nobilium. ita medium se gerendo, nec ple-
bis vitavit odium, nec apud Patres gratiam
inivit. Patres mollem consulem & ambitio-
sum rati; plebes fallacem. brevique apparuit
æquasse eum Appii odium. Certamen con-
silibus inciderat, uter³ dedicaret Mercurii
idem. Senatus à se rem ad populum rejecit:
ut eorum dedicatio jussu populi data esset,
ut præesse annonæ, mercatorum collegium
constituere, 4 solennia pro pontifice jussit sus-
cipere. Populus dedicationem ædis dat M. Læ-
lio⁵ primipili centurioni: quod facile appa-
ret, non tam ad honorem ejus, cui curatio

Ambitosum] Auctu-
di favoris popularis cu-
sum.

Æquasse eum] Eum
minus invisum esse po-
tuit, quam Appium.

Dedicaret Mercurii æ-
] Hujus dedicationis
tio jam facta est supra
r. sed hic nempe fusiùs
ratur id quod illic uno
um. verbo indicatum
at.

Solennia pro pontifice...
capere] Celebrare, præ-
& præeunte pontifice,
dam sacra auspicandæ

huic collegii mercatorum
institutioni.

5 *Primipili centurioni*]
Primipili centurio erat cen-
turio primi Triariorum or-
dinis, adeoque primus to-
tius legionis centurio. Hu-
jus magna erat dignatio.
Consilii particeps erat. A-
quilæ erat præpositus. Dice-
batur primipili centurio;
quasi centurio primi ordinis.
Pilanorum. Triarii enim,
quia antiquitus proprium
ipsorum telum pilum erat,
Pilani vocabantur. Vid. in-
frà VIII. 8.

V.C. 259. altior fastigio suo data esset, factum, quàm ad
 A.C. 493. consulum ignominiam. Savire inde ⁶ utique
 consulum alter, Patresque. sed plebi creverant
 animi, & longè alià quàm primò instituerant
 vià grassabantur. Desperato enim consulum se-
 natûsque auxilio, quum in jus duci debitorem
 vidissent, undique convolabant. neque decre-
 tum exaudiri consulis præ strepitu & clamore
 poterat: neque, quum decreisset, quisquam
 obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis
 & periculum ⁷ libertatis, quum in conspectu
 consulis singuli à pluribus violarentur, in cre-
 ditores à debitoribus verterat. Super hæc ti-
 mor incessit Sabini belli: delectuque decreto,
 nemo nomen dedit, furente Appio, & infe-
 ctante ⁸ ambitionem collegæ, qui populari si-
 lentio rempublicam proderet, & ad id quòd
 de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret,
 ut ne delectum quidem ex senatusconsulto ha-
 beret. *Non esse tamen desertam omnino rempubli-
 cam, neque projectum consulare imperium. Se
 unum & suæ & Patrum majestatis vindicem fore.*
 Quum circumstaret ⁹ quotidiana multitudo li-
 centiâ accensa, arripi unum insignem ducem
 seditionum jussit. Ille, quum à lictoribus jam
 traheretur, provocavit: nec cessisset provoca-
 tioni consul, quia non dubium erat populi ju-
 dicium, nisi ægre victa pertinacia foret consi-

⁶ *Utique consulum alter*]
 Maximè consulum alter,
 nempe Appius: nam Servi-
 lius molliùs contumeliam
 ferebat.

⁷ *Libertatis*] Hæc vox
 videtur ressecanda.

⁸ *Ambitionem*] Nimiùm
 indulgentem populo molli-
 tiam.

⁹ *Quotidiana multitudo*]
 Multitudo solita, quæ quo-
 tidie concurrere solebat. Ni-
 si satius fuerit, mutato dua-
 rum vocum ordine, legere
multitudo quotidiana licen-
 tiâ accensa: ita ut tò quati-
 diana jungatur cum licen-
 tia.

lio magis & auctoritate principum, quàm populi clamore: ¹⁰ adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum indies, non clamoribus modò apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mirè gratus.

XXVIII. A. Virginii inde, & T. Vetusius consulatum ineunt. Tum verò plebes incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, pars in Esquiliiis, pars in Aventino facere, ¹ ne in foro subitis trepidaret consiliis, & omnia temere ac fortuitò ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consuere ordine non licuit: adeo tumultuosè excopta est clamoribus undique & indignatione Patrum, si, quod imperio consulari ² exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profectò si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, consilium. Nunc in mille curias concionesque (quum alia in Esquiliiis, alia in Aventino habent concilia) dispersam & dissipatam esse rem publicam. Unum Hercule virum, (id enim plus valere quàm consulem) qualis Appius Claudius fuerat, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse. Correpti consules quum quid ergo facere vellent (nihil enim segnius molliusve, quàm Patribus placeat, acturos) percunctarentur.*

U.C. 260.

A.C. 492.

A. Vir-

ginio, T.

Vetustio.

Coff.

¹⁰ Adeo supererant animi
[Adeo plus etiam illi
ro, quàm satis esset, ani-
morum erat ad resistendum
diis popularibus.

² Ne in foro subitis trepi-

daret consiliis] Ne trepidaret incerta in foro, si subito & in re præsentī capiendā consilia essent.

² Exsequendum] Vindicandum.

U.C. 260.
a.C. 492.

tur; decernunt, ut delectum quàm acerrimum habeant: ³ otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt, citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare *ultrà decipi plebem posse*. Numquam unum militem habituros, ⁴ ni præstaretur fides publica. libertatem unicuique prius reddendam esse, quàm arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis pugnent. Consules, quid mandatum esset à senatu, videbant: fecerunt qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse invidiæ suæ participationem. & apparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque quàm ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. Tum verò accersitas consulum propere convolvare minimus quisque natus Patrum, abdicare consulatum jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. ¹ Utrâque re satis expertâ, tum decesserunt consules: *Ne prædictum negetis, Patres Conscripti, adest ingens seditio. Postulamus ut qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio quando ita placet, rem agemus*. Redeunt in tribunal: citari nominatim unum ex iis qui in conspectu erant, deditâ operâ jubent. Quum stare tacitus, & circa eum aliquot hominum ne fortè violaretur, constitisset globus, licet rem ad eum consules mittunt. quo repulsum verò indignum facinus esse clamitantes qui Patrum consulibus aderant, devolant

³ Otio lascivire] Licentiâ ex otio collectâ ferocire.

blicâ promissum erat, & effectu exhiberetur.

⁴ Ni præstaretur fides publica] Ni id quod fide pu-

¹ Utrâque re] Et senatus & plebis pertinaciâ.

tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab licto- U.C. 260
 e 2 nihil aliud quàmprehendere prohibito a.C. 492.
 quum conversus in Patres impetus esset, con-
 sulum intercurſu rixa sedata est: in qua tamen
 ne lapide, sine telo, plus clamoris atque ira-
 um, quàm injuriæ fuerat. Senatus tumultuose
 vocatus, tumultuosius consulitur, 3 quæstio-
 nem postulantibus iis qui pulsati fuerant, de-
 ernente ferocissimo quoque, non sententiis
 magis, quàm clamore & strepitu. Tandem
 uum iræ resedissent, exprobrantibus consuli-
 us nihilo plus sanitatis in curia, quàm in
 oro esse, ordine consuli coepit. Tres fuere
 ententiæ. P. Virginius 4 rem non vulgabat:
 e iis tantum, qui fidem secuti P. Servilii con-
 lis, Volſco, Aurunco, Sabinoque militassent
 llo, agendum censebat. T. Lartius, Non id tem-
 us esse, ut merita tantummodo exsolverentur.
 am plebem ære alieno demersam esse: 5 nec sisti
 ſſe, ni omnibus consulatur. quin, si alia alio-
 am sit conditio, accendi magis discordiam,
 am sedari. Ap. Claudius, & naturâ immitis,
 efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum
 adibus, Non miseriis, ait, sed licentiâ tan-
 m concitum turbarum: & lascivire magis
 ebem, quàm sævire. Id adeo malum ex provo-
 cione natum. quippe minas esse consulum, non
 perium; ubi ad eos qui unà peccaverint, pro-
 care liceat. Agendum, inquit, dictatorem, à quo
 vocatio non est, creemus. Jam hic, quo nunc
 mia ardent, conticescet furor. Pulset tum mihi

*Varia
 sententia
 in senatu.*

Nihil aliud quàm] Tan-
 lebat omnibus indulgeri.
 amodo. 5 Nec sisti posse] Nec pos-
 Questionem postulanti-
 se rem sustineri, inhiberi,
] Postulantibus ut inqui-
 quominus ad perniciem fe-
 tur in auctores injuriæ. ratur. Familiaris Livio lo-
 Rem non vulgabat] No-
 curio.

U.C. 260. *lictorem, qui sciet jus de tergo vitæque sua pennis*
 a.C. 492. *unum illum esse, cujus majestatem violavit.*

Man. Valerius dictator.

XXX. Multis, ut erat, horrida & atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Lartiique, exemplo haud salubres, utique Lartii ¹ putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret. medium maximè, & ² moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione, respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci, Æquique, & Sabini fortè unâ omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus & senioribus Patrum ³ ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. Manium Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebes etiam adversus se creatum dictatorem videbat, tamen quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde à dictatore propositum confirmavit animos, Servilii ferè consulis edictum conveniens. sed & homini & potestati meliorati credi, omisso certamine nomina dedere.

4 Quantus nunquam antè exercitus, legiones

¹ Putabant sententiam] Hæc verba delenda sunt, tanquam glossæma temere injectum. Utique, id est, præcipuè Lartii sententia videbatur exemplo haud salubris, quæ omnino fidem ex societate humana tolleret, liberando debitores omnes à necessitate solvendi ea quæ mutua acceperant.

² Moderatum utroque] Ex

utroque, Appii nempe Lartii, consilio temperatum: quod & fidei, & humanitati consuleret.

³ Ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio] Ut imperium ingenio, id est, vi suâ, naturâ suâ, vehemens, permitteretur mansueto ingenio, id est, viro mansueti ingenio.

4 Quantus nunquam

decem effectæ : ternæ inde datæ consulibus , ^{U.c. 160.}
 quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum ^{a.C. 492.}
 differri. Æqui Latinum agrum invaserant. ora- ^{Bellum}
 tores Latinorum à senatu petebant , ut aut mit- ^{cum Æ-}
 terent subsidium , aut seipsos tuendorum finium ^{quis, La-}
 causâ capere arma sinerent. Tutius visum est , ^{tinorum}
 defendi inermes Latinos , quàm pati retractare ^{causâ.}
 arma. Vetusius consul missus est. is finis popula-
 tionibus fuit. Cessere Æqui campis : locoque
 magis quàm armis freti , summis se jugis mon-
 tum tutabantur. Alter consul in Volscos pro- ^{Bellum}
 ductus , ne & ipse tereretur tempus , vastandis ^{cum Vol-}
 maxime agris hostem ad conferenda propiis ^{scis.}
 castra , dimicandumque acie , excivit. Medio
 inter castra campo ante suum quisque vallum
 infestis signis constitere. Multitudine aliquan-
 tum Volsci superabant. Itaque effusi & con-
 emptim pugnam iniere. Consul Romanus nec
 promovit aciem , nec clamorem reddi passus ,
 cefixis pilis stare suos iussit : ubi ad manum
 venisset hostis , tum coortos totâ vi gladiis rem-
 erere. Volsci cursu & clamore fessi , quum
 velut stupentibus metu intulissent Romanis ,
 postquam impressionem sensere ex adverso fac-
 tum , & ante oculos micare gladios , haud se-
 rius quàm si in insidias incidissent , turbati ver-
 unt terga : & ne ad fugam quidem satis virium
 fuit , quia cursu in prælium ierant. Romani
 contra , quia principio pugnae quieti steterant ,
 vigentes corporibus , facile adepti fessos , &
 castra impetu ceperunt , & castris exutum hos-
 tem Velitras persecuti , uno agmine victores
 eum victis in urbem irrupere. & plusque ibi

exercitus] Legiones decem
 effectæ , qui exercitus major
 erat quàm unquam antea
 præparatus fuisset.

& Plus .. sanguinis .. fac-
 tum] Plus sanguinis fusum ,
 plus cædis factum. Vid. in-
 frâ not. 2. ad XXXV. §1.

U.C. 260.

a.C. 492.

Bellum
cum Sa-
binis.

sanguinis promiscuâ omnium generum cæde;
quâm in ipsa dimicatione, factum. paucis dat
venia, qui inermes in deditionem venerunt.

XXXI. Dum hæc in Volscis geruntur, dicta-
tor Sabinos, ubi longè plurimum belli fuerat,
fundit fugatque, exiitque castris. Equitatus
immissio mediam turbaverat hostium¹ aciem,
quâ, dum se cornua latiùs pandunt, parum
aptè introrsum ordinibus aciem firmaverant.
turbatos pedes invasit. eodem impetu castra
capta, debellatumque est. Post pugnam ad Re-
gillum lacum non alia illis annis pugna clarior
fuit. dictator triumphans urbem invehitur. Su-
per solitos honores, locus in Circo ipsi poste-
risque ad spectaculum datus. sella in eo loco
curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager
ademptus: Velitras coloni ab urbe missi &
colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto
pugnatum est; invito quidem consule, qui
loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed
milites extrahi rem criminantes, ut dictator
priusquam ipsi redirent in urbem, magistratus
abiret, irritaque, sicut antè consulis, promissis
ejus caderent, perpulere ut fortè temere in
adversos montes agmen erigeret. Id malè com-
missum, ignaviâ hostium in bonum vertit
qui, priusquam ad conjectum teli veniretur,
obstupefacti audaciâ Romanorum, relictis ca-
stris, quæ munitissimis tenuerant locis, in
adversas valles defiluere. ³ ubi satis prædæ, &
victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello

Turba do-
mestica,

bene gestâ, de domesticarum rerum even-
tu nec Patribus nec plebi cura decesserat

¹ Aciem, quâ... parum introrsum ordinibus firmaverant.
apud... aciem firmaverant] rant.

Videtur scripsisse Livius: ² Adversas] Lege adversas

Aciem quam... parum aptè ³ Ubi] Rectius foret, ibi

quum gratiâ , tum arte præparaverant U.C. 260.
2.C. 492.
generatores, quæ non modò plebem, sed ip-
sæ etiam dictatorem frustrarentur. Namque
Valerius, post Vetustii consulis reditum, om-
nium actionum in senatu primam habuit pro
populo, retulitque quid de nexis fieri
deberet. quæ quum rejecta relatio esset, Non
timeo, inquit, concordie auctor. optabitis 5 me-
dius Fidius propediem, ut mei similes Romana
cives patronos habeat. Quod ad me attinet, ne-
que frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra-
tor ero. Discordie intestinae, bellum exter-
num fecere ut hoc magistratu egeret respublica.
Foris parta est, domi impeditur. privatus po-
tius quam dictator, seditioni interero. Ita curiâ
relictus, dictaturâ se abdicavit. Apparuit causa
populi, suam vicem indignantem magistratu
re. itaque, velut persolutâ fide, quoniam
populum non steterat quin præstaretur, dece-
dit domum cum favore ac laudibus perse-
cutus sunt.

XXXII. Timor inde Patres¹ incessit, ne, si
hostis exercitus foret, rursus coetus occulti
jurationesque fierent. itaque quanquam
dictatorem delectus habitus esset, tamen,
etiam in consulum verba jurassent, sacra-
mento teneri militem rati, per causam reno-
vata ab Æquis belli, educi ex urbe legiones

[Actionum] Hoc nomi-
ne designatur quidquid agit
dictator, sive apud se-
natum, sive apud populum;
quid vel Patribus decer-
tum, vel populo scis-
sum proponit. Vult Li-
vius hoc loco, dictatorem,
quam ulla alia de re
dictum in senatu, retulisse,

sive jussisse Patres deliberare
de fide victori populo præ-
standa.

5 Medius Fidius] For-
mula jurandi: ita me juvet
dius Fidius. Dius est, Festo
interprete, ab Jove genus du-
cens. Fidius, qui fidei præest.

1 Incessit] Vid. not. 5.
ad c. 56. l. I.

U.C. 160.
a.C. 492.

*Secessio
plebis in
Sacrum
montem.*

jussere : quo facto maturata est seditio. Et primò agitatum dicitur de consulum cæde , ut solverentur sacramento : doctos deinde nullam scelere religionem exsolvi , Sicinio quodam auctore , injussu consulum in ² Sacrum montem secessisse , trans Anienem amnem , tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est , quàm , cujus Piso auctor est , in Aventinum secessionem factam esse. Ibi , sine ullo duce , vallo fossæque communitis castris , quieti , rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo , per aliquot dies , neque laceffiti , neque laceffentes , sese tenuere. Pavor ingens in urbe , metuque mutuo suspensio erat omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum ; timere Patres residem in urbe plebem ; incertum manere eam an abire mallent. *Quàm diu autem tranquillam , quæ secesserit , multitudinem fore quid futurum deinde , si quod externum inter bellum existat ? nullam profectò , nisi in concordia civium , spem reliquam ducere. eam per æqua , per iniqua reconciliandam civitati esse.* Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam , facundum virum , & , quod ³ inde oriundus erat , plebi carum. Is intro missus in castra , prisco illo dicendi & horridi modo , nihil aliud quàm hoc narrasse fertur *Tempore quo in homine non , ut nunc , omnia*

² *Sacrum montem*] Ex eo ipso facto sic cognominatum , quia eum locum in quo confederat plebs , quum rediret in urbem , consecravit : (vid. Dion. l. VI.) vel quia in eo condita Sacrata lex , de qua infrà c. 33.

³ *Inde*] Nimirum ex plebe. Atqui tamen consula-

rum gesserat : (suprà c. 16.) unde certò colligitur eum patricium fuisse. Solis enim patriciis patebat consulatus. At rectè observatum Dujatius eum potuisse eorum esse numero , quod ex equestri gradu in senatum Brutus allegasse dicitur initio hujus libri.

num consentiebant, sed singulis membris suum U.C. 160.
 que consilium, suus sermo fuerat, indignatas a.C. 492.
 liquas partes, suâ curâ, suo labore ac ministe-
 io ventri omnia quæri: ventrem in medio quie-
 am, nihil aliud quàm datis voluptatibus frui.
 onspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent,
 ec os acciperet datum, nec dentes conficerent.
 ac irâ dum ventrem fame domare vellent, ipsa
 nâ membra totumque corpus ad extremam tabem
 enisse. Inde apparuisse ventris quoque haud segne
 inisterium esse: nec magis ali, quàm alere eum;
 addentem in omnes corporis partes hunc quo vi-
 imus vigemusque, divisum pariter in venas
 aturum confecto cibo sanguinem. Comparando
 inc quàm intestina corporis seditio similis esset
 æ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum, *Plebs re-
 ducta.*

oncessumque in conditiones, ut plebi sui ma-
 stratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio
 versûs consules esset: neve cui Patrum ca-
 re eum magistratum liceret. Ita ¹ tribuni *Tribuni
 Pl. creati.*
 bebi creati duo, C. Licinius, & L. Albinus.
 tres collegas sibi creaverunt. in his Sicinium
 isse seditionis auctorem; de duobus, qui fue-
 nt, minùs convenit. ² Sunt qui duos tantum

Tribuni plebei creati duo]

tribuni plebei inde nomen
 xerunt, teste Varr. l. IV.

ling. Lat. quòd ex tri-
 nis militum facti essent.

tribuni autem militum ab
 quibus tribubus Ramnen-

um, Titensium, Luce-

um, quibus terni præfície-

ntur in bello, dicti fue-

nt. *Sunt qui... dicant*

... sacratam legem la-

] Sacratæ leges sunt,

inquit Festus, quibus sanc-
 tum est, qui quid adversùs
 eas fecerit, sacer alicui deo-
 rum sit cum familia pecunia-
 que. Itaque non sola lex de
 tribunis plebis sacrata fuit.
 Aliarum quoque sacrata-
 rum legum mentio identi-
 dem apud Livium occurrit,
 ut III. 32. & VII. 41. Imò
 & apud alios populos sacra-
 tæ leges latæ reperiuntur,
 puta Æquos & Volscos, te-
 ste Livio IV. 26. Lex tamen

U.C. 261.
A.C. 491.
Sp. Cass.
fio II.
Postumo
Cominio
II. Coss.

*Volsi
aristi.*

*C. Mar-
cii operâ
Corioli
capti.*

in Sacro monte creatos tribunos esse dicant,
ibique sacratam legem latam. Per secessionem
plebis, Sp. Cassius & Postumus Cominius
consulatum inierunt. his consulibus cum Lati-
nis populis ictum foedus. ad id feriendum
consul alter Romæ mansit, alter ad Volscum
bellum missus, Antiates Volscos fundit fugat-
que: compulsos in oppidum Longulam perse-
cutus, moenibus potitur. Inde Poluscam, item
Volscorum, cepit: tum magnâ vi adortus est
Coriolos. Erat tum in castris inter primores ju-
venum C. Marcius, adolescens & consilio &
manu promptus, cui cognomen postea Corio-
lano fuit. Quum subito exercitum Romanum
Coriolos obsidentem, atque in oppidanos
quos intus clausos habebat, intentum, sin-
ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volsco-
legiones profectæ ab Antio invasisent, eodem
que tempore ex oppido erupissent hostes; forte
in statione Marcius fuit. Is cum delecta mili-
tum manu, non modò impetum erumpentium
retudit, sed per patentem portam ferox irrupit
caedeque in proxima urbis factâ, ignem

de tribunis, quia sacrata-
rum omnium legum cele-
berrima, & populo caris-
sima fuit, lex sacrata sæpe
nec *ἱερὸν* dicitur. Porro
dubitari non potest, quin
hæc sacrata lex hoc tem-
pore lata sit. Sed illud inter
scriptores fortasse ambige-
batur, utrùm in ipso Sacro
monte, an in urbe post re-
ditum plebis lata fuisset.
Eam autem hoc modo re-
citât Dionysius: *Tribunum
nemo in ordinem redigito,
neque invitum quidquam sa-*

*cere cogito, nec verberare
nec alium verberare jubet
nec occidito, nec occidi ju-
to. Si quis contrâ fecerit,
cer esto, & bona ejus Cere
sacra sunt: & qui eum
ciderit, purus à caede ejus
est.* Hanc legem omnes jura-
runt seque & posteros
sempiternum observaturum.
Præter tribunos, duos quo-
que tum ædiles plebis, ce-
cedentibus Patribus, cre-
verunt, qui tribunorum
ministri & adjutores esse-
nt. 3 In proxima urbis

mere arreptum imminentibus muro ædificiis in-
jecit. Clamor inde oppidanorum mistus mulie-
bri puerilique ploratu & ad terrorem, ut solet,
primo ortu, & Romanis auxit animum, &
turbavit Volscos: utpote captâ urbe, cui ad
ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci An-
tiates: Corioli oppidum captum. tantumque
suâ laude obstitit famæ consulis Marcius, ut,
nisi foedus cum Latinis, columnâ æneâ in-
sculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio
uno, quia collega abfuerat, ictum; Postumum
Cominium bellum gessisse cum Volscis, me-
moriâ cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius
moritur, vir omni vitâ pariter Patribus ac
plebi carus; post secessionem carior plebi factus.
Huic interpreti arbitroque concordiae civium,
legato Patrum ad plebem, reductori plebis
Romanæ in urbem, sumptus funeri defuit.
Extulit eum plebs sextantibus collatis in ca-
pita.

U.C. 261.
a.C. 491.

*Agg.
Menenii
mors.*

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P.
Minucius facti. Eo anno, quum & foris quieta
omnia à bello essent, & domi sanata discordia,
aliud multo gravius malum civitatem invasit:
caritas primum annonæ, ¹ ex incultis per se-
cessionem plebis agris; fames deinde, ² qualis
clausis solet. ventumque ad interitum servi-
torum utique & plebis esset, ni consules

U.C. 262.
a.C. 490.

T. Ge-
ganius,
P. Minu-
cio Coss.

*Caritas
annonæ.*

ea urbis quæ portæ pro-
ma erant.

4 *Ad terrorem, ut solet,*
primo ortu] Lege ad terro-
rem... primum ortus.

5 *Sextantibus*] Sextans
sexta pars assis Romani.

6 *Ex incultis per secessio-*
nem plebis agris] Nempe se-
cessio illa ultra trium men-

sium spatium extracta erat,
idque ipso sementis tempo-
re. Plebs enim secessit ante
Kalendas Septembres, nec
rediit in urbem, nisi a. d.
IV. Idus Decembres.

2 *Qualis clausis solet*]
Non minus sæva, quàm quæ
solet clausam & obsessam
urbem fatigare.

Tom. I,

H

U.C. 262.
a.C. 490.

providissent, dimissis passim ad frumentum
coëmendum, non in Etruriam modò dextris ab
Ostia littoribus, lævoque per Volscos mari
usque ad Cumas, sed ³ quæsitum in Sicilia
quoque: adeo finitimorum odia longinquis
coëgerant indigere auxiliis. Frumentum Cu-
mis quum coëmptum esset, naves, pro bonis
Tarquiniorum, ab Aristodemo tyranno, qui
hæres erat, retentæ sunt. In Volscis Pompti-
noque ne emi quidem potuit: periculum quo-
que ab impetu hominum ipsis frumentatori-
bus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit:
eo sustentata est plebs. Incommodo bello in
tam arctis com meatibus vexati forent, ni
Volscos jam moventes arma pestilentia ingens
invasisset. eâ clade conterritis hostium animis,
ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo
tenerentur, & Velitris auxere numerum co-
lonorum Romani, & ⁴ Norbæ in montes no-
vam coloniam, quæ arx in Pomptino esset,
miserunt. M. Minucio deinde, & A. Sem-
pronio consulibus, magna vis frumenti ex Si-
cilia advecta: agitatumque in senatu, quanti
plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ
plebis putabant, recuperandique jura, quæ
extorta secessione ac vi Patribus essent. in-
primis Marcius Coriolanus, hostis tribunicæ
potestatis, *Si annonam, inquit, veterem vo-
lunt, jus pristinum reddant Patribus. Cur ego
plebeios magistratus, cur Siciniam potentem pol-
lentemque video, & sub jugum missus, tanquam
à latronibus redemptus? Egone has indignitates*

U.C. 263.
a.C. 489.
M. Mi-
nucio II.
A. Sem-
pronio
II, Coss.

³ *Quasitum in Sicilia*]
Plerique scripti in *Siciliam*.
Bene. Sed vox *quasitum* va-
care videtur.

⁴ *Norbæ in montes...* mi-

serunt] Reponendum vide-
tur *Norbam*.

⁵ *Sub jugum missus*] Nor-
minùs contumeliosè habi-
tus, quàm ii qui victi bello

*diutius patiar , quàm necesse est ? Tarquinium U.C. 263.
regem qui non ⁶ tulerim , Sicinium feram ? a.C. 489.*

*Secedat nunc , avocet plebem : patet via in Sa-
crum montem , aliosque colles. Rapiant frumen-
ta ex agris nostris , quemadmodum ⁷ tertio anno
rapuere. ⁸ Utantur annonâ , quam furore suo
fecere. Audeo dicere , hoc malo domitos ipsos
potius cultores agrorum fore , quàm ut armati
per secessionem coli prohibeant. ⁹ Haud tam fa-
cile dictu est faciendumne fuerit , quàm po-
tuisse arbitror fieri , ut conditionibus laxandi
annonam , & tribunitiam potestatem , &
omnia invitis jura imposita Patres demerent
sibi.*

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia
est , & plebem ira prope armavit. Fame jam
se sicut hostes peri , cibo victuque fraudari :
peregrinum frumentum , quæ sola alimenta ex
insperato fortuna dederit , ab ore rapi , nisi C.
Marcio vincti dedantur tribuni , ¹ nisi de tergo

ab jugum ab hostibus mit-
tuntur : quo de more vid.
infra III. 28. *Tanquam à
latronibus redemptus.* Coac-
tus me redimere quovis pre-
tium à ducibus plebis , perin-
de ac si in latronum manus
incidissem.

⁶ *Tulerim*] Hæc dicit
Tarcius , non ex sua perfo-
ra , sed cujusvis senatoris ,
ut , si mavis , senatûs uni-
tati.

⁷ *Tertio anno*] Tertio an-
no.

⁸ *Utantur annonâ , quam*]
utantur annonâ arctâ & du-
râ , qualem ipsi sibi fecere
seditionis furorem , in-
ultos relinquendo agros.

⁹ *Haud tam facile*] Po-
tuisse arbitror fieri , (utrùm
fieri debuerit , haud facile
dictu est) ut Patres & à tri-
bunitia potestate , & ab om-
nibus legibus quas inviti si-
bi imponi tulerant in Sacro
monte , sese liberarent , si
hanc conditionem exegis-
sent pro laxando annonæ
pretio.

¹ *Nisi de tergo plebis Ro-
manæ satisfiat*] Nisi satis-
fiat odio ejus in plebem ,
saviendo verberibus in ter-
ga civium. Hoc ideo dicunt
plebei , quia tribunorum
erat prohibere ne consules
injuriâ & pro libidine vir-
gis animadverterent in ci-

U.C. 263.

a.C. 489.

C. Mar-
cius accu-
satus.

*plebis Romanæ satisfiat. Eum sibi carnificem no-
vum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat.*

In exeuntem è curia impetus factus esset, ni peropportunè tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa. se judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemptim primò Marcius audiebat minas tribunitias: *auxilii, non pænæ jus datum illi potestati: plebisque, non Patrum tribunos esse.* Sed adeo infensa erat coorta plebs, ut ² unius poenâ defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen ³ adversâ invidiâ, ⁴ usque sunt, quâ suis quisque, quâ totius ordinis viribus. Ac primò tentata res est, si dispositis clientibus absterrendo singulos à coitionibus conciliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere (quidquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes: unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent. Ipse quum die dictâ non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benignè excepere: benigniusque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. Longè is tum princeps Volsci no-

*Damna-
tus in Vol-
scos exu-
latum
abit.*

ves; & multâ quoque coer-
cere, aut ad populi judi-
cium adducere creditores
qui in nexos atrociter sæ-
virent.

² *Unius poenâ defungen-
dum*] Uno ad poenam tra-
dito, totus ordo periculo
imminenti eximendus.

³ *Adversâ invidiâ*]

Quamvis illis adversaretur
invidia, quamvis luctandum
illis esset adversus odium
publicum, quo flagrabat
quisquis Coriolanum defen-
deret.

⁴ *Usque sunt*] Eleganti-
videretur: *nisque sunt*: ut
infra c. 50. *nisi corporibus*
armisque.

minis erat, Romanisque semper infestus. ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facillè credebant plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. *Multis sæpe bellis, pestilentiam postremo amisâ juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliquâ irâ exacerbarentur animi.*

U.C. 263.
a.C. 489.

XXXVI. ¹ Ludi fortè, ex instauratione, Magni Romæ parabantur. instaurandi hæc causa fuerat. Ludis manè servum quidam paterfamilix, ² nondum commisso spectaculo, ³ sub furca cæsum medio egerat Circo. cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo post Ti. Atinios, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, *Sibi ludis præfultatorem displicuisse: nisi magnificè instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. iret, ea consulibus nuntiaret.* Quamquam haud sanè liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratuum ⁴ timorem vicit, ne in ora hominum pro

*Ingratus
Jovi præ-
fultator.*

¹ Ludi... Magni] Vid. supra I. 35.

² Nondum commisso spectaculo] Nondum cœpto spectaculo. Verbum committi proprium & solenne in hac re est, quia nimirum in spectaculis committuntur inter se certaturi; eadem prorsus ratione quâ dicitur committi prælium.

³ Sub furca] Furca duplex fuit: alia, quam gestare tantummodo jubebantur servi nequam ignominix causâ, & per omnem vici-

niam circumferre, ut omnibus eorum improbitas notesceret. Inde *furciferi* appellatio in improbum mancipium. Alia furca instrumentum fuit supplicii, aliquando capitalis. Ei inferebatur nudi hominis cervix: deinde duo ejus rami videntur demissi fuisse per humeros versùs pectus secundum brachiorum longitudinem, quæ expansa utrimque ad furcæ cornua alligabantur.

⁴ Timorem vicit, ne] Vicit timorem irarum cœlestium,

U. c. 263.
a. C. 489.

ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit. filium namque intra paucos dies amisit. cuius repentinæ cladis ne causa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis obversata species, visa est rogitare, *Satin' magnam sperari numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat propere ac nunciet consulibus.* Jam præsentior reerat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est, & debilitate subitâ. Tum enimvero deorum ira admonuit. fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita, & obversatum toties somno Jovem, minas irasque cœlestes ⁶ repræsentatas casibus suis exposuisset; consensu inde haud dubio omnium qui aderant, in forum ad consules lecticâ defertur. inde in curiam jussu consulum delatus eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset, ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriam est.

Attii
Tullii Vol-
sci dolus.

XXXVII. Ludi quàm amplissimi ut fierent, senatus decernit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus ut domi compositum cum Marcio fuerat, ac consules venit. dicit esse quæ secretò agere

verente Atinio ne abiret pro ludibrio, tanquam ludibrium, in ora hominum, id est, ne in sermones hominum incideret, ac ludibrio haberetur.

5 *Debilitate*] Paralyti. Infrâ Atinius dicitur captus omnibus membris.

6 *Repræsentatas*] Statim & in præsentem exhibitas ad effectum perductas. Nihil mirum eodem sensu hîc accipiendi videtur vox *repræsentatas*, quo quis dicitur ei repræsentare præmium cui promiserit, vel poenam cui denunciaverit.

de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, U.C. 263.
 inquit, ¹ *quod sequius sit, de meis civibus lo-* a.C. 489.
quor. Non tamen admissum quicquam ab iis,
criminatum venio, sed cautum ne admittant.
Nimio plus, quàm velim, nostrorum ingenia
sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus: quippe
qui non nostro merito, sed vestrà patientiâ inco-
lumes simus. Magna hîc nunc Volscorum multi-
tudo est. ludi sunt, spectaculo intenta civitas
erit. Memini quid per eamdem occasionem ² ab
Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit.
horret animus, ne quid inconsultè ac temere fiat.
Hæc, nostrâ vestràque causâ, prius dicenda vo-
bis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet,
extemplo hinc domum abire in animo est, ³ ne
cujus facti diètive contagione præsens violer.
Hæc locutus, abiit. Consules quum ad Pa-
tres rem dubiam sub auctore certo detulissent,
auctor magis, ut sit, quàm res ad præcaven-
dum vel ex supervacuo movit. factoque sena-
tusconsulto, ut urbem excederent Volsci,
præcones dimittuntur, qui omnes eos profi-
cisci ante noctem juberent. Ingens pavor pri-
mò discurrentes ad suas res tollendas in hospi-
cia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio
oborta: Se, ut consceleratos contaminatosque,
ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo homi-
um deorumque abactos esse.

*Volsci
 urbe exa-*
sti.

XXXVIII. Quum prope continuato agmi-

¹ *Quod sequius sit*] Quod
 civibus meis labem aliquam
 spergat. *Sequior, sequius*
 idem quod *deterior, dete-*
rior: à voce *secus* quæ non
 modo significat *aliter*, sed
 etiam usurpatur pro *non*
ne, ubi rem mollire ora-

² *Ab Sabinorum juven-*
tute] Vide suprâ c. 18.

³ *Ne cuius facti*] Ne, si
 remaneam & præsens ad-
 sum, in me transeat velut
 ex contagione labes ac suspi-
 cio alicujus inconsulti dicti
 factive.

U.C. 263.
a.C. 489.

A Tullio
concitati.

ne irent, prægressus Tullus ad ¹ caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, ² quærendo indignandoque, & eos ipsos ³ sedulò audientes secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam, in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, ⁴ *Veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia, inquit, obliviscamini alia, hodie nam hanc contumeliam quo tandem animo feritis, ⁵ qui per nostram ignominiam ludos commiserunt? An non sensistis triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos ⁶ traductos per ora hominum? Quid eos, qui audire vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profectò nefas esse, quo, inter simus spectaculo, violaturi simus ludos, ⁷ piaculumque meritari: ideo nos ab sede priorum, cætu, concilioque abigi. Quid deinde, il-*

¹ Caput Ferentinum] Vid. not. ad c. 50. l. I.

² Quærendo.] Non minùs placeret querendo.

³ Sedulò audientes secunda iræ verba] Cum cura & attentione audientes verba quæ obsecundarent, faverent iræ quâ incensæ erant.

⁴ Veteres . . . Volscorum] Hæc verba non immeritò censet Gronovius dici ex persona historici, nec quicquam pertinere ad Tulli orationem. Unde sic legit, unicâ sublatâ litterâ: *Oratione exorsus veteres populi Roma-*

ni injurias, cladesque gentis Volscorum. Quod sanè non spernendum.

⁵ Qui] Romanos intellige, qui etsi non nominati fuerunt, satis tamen ex ipso orationis contextu monstrantur.

⁶ Traductos per ora hominum] Alludit ad triumphum, in quo captivi traducebantur in oculis populi victoris, eique spectaculo erant.

⁷ Piaculum . . . meritari Id commissuri, quod piaculo dignum.

lud non succurrit, vivere nos, quod maturari- U.C. 263.
mus proficisci? si hæc profectio, & non fuga est. a.C. 489.
Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi si
unum diem morati essetis, moriendum omnibus
fuit? Bellum vobis indictum est: magno eorum
malo qui indixere, si viri estis. Ita & suâ sponte
ararum pleni, & incitati, domos inde digressi
sunt, instigandoque suos quisque populos,
effecere ut omne Volscum nomen deficeret.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de om-
nium populorum sententia lecti Attius Tul-
lus, & C. Marcius exsul Romanus, in quo
aliquanto plus spei repositum. Quam spem ne-
quaquam fefellit: ut facilè appareret ducibus
validiorem quàm exercitu rem Romanam esse.
Circeios profectus, primùm colonos inde Ro-
manos expulit; liberamque eam urbem Volscis
tradidit. Inde ¹ in Latinam viam transverfis
ramitibus transgressus, Satricum, Longulam,
Poluscam, Coriolos, ² novella hæc Romanis
oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc
inceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam,
Labicos, Pedum cepit. Postremùm ad urbem
Pedo ducit: & ad fossas Cluilias quinque ab-
urbe millia passuum castris positis, populatur
inde agrum Romanum; custodibus inter popu-
latores missis, qui patriciorum agros intactos
servarent: sive infensus plebi magis, sive ut
discordia inde inter Patres plebemque oriretur.
Quæ profectò orta esset: adeo tribuni jam fe-

Volsci
deficiunt,
ducibus
Attio
Tullo &
C. Mar-
cio.

¹ In Latinam viam....
transgressus] Quatuor hæc
oppida, quorum nomina
sequuntur, citra Latinam
viam sunt Circeiis proficif-
centi. Itaque non satis ap-
paret, quare Marcius autè

in Latinam viam transgres-
sus fuisse, quàm has urbes
cepisse dicatur.

² Novella hæc Romanis
oppida] Nuper ab Roma-
nis acquisita. Vid. suprâ
c. 33.

U. c. 263. a. C. 489. rocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant. sed externus timor, maximum concordiae vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat animos. Id modò non conveniebat, quòd senatus consulesque nusquam alibi spem, quàm in armis, ponebant: plebes omnia, quàm bellum, malebat. ³ Sp. Nautius jam, & Sex. Furius consules erant. Eos recensentes legiones, praesidia per muros, aliaque in quibus stationes vigiliasque esse placuerat loca, distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit: deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres, postquam apparuit labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores, atrox responsum retulerunt. *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si prædâ belli per otium frui velint, memorem se & civium injuriæ, & hospitum beneficii, adniscurum ut appareat exsilio sibi irritatos, non fractos animos esse.* Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque suis insignibus velatos isse supplices ad castra hostium, ⁴ traditum est; nihilo magis quàm legatos flexisse animum.

XL. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coëunt. id publicum consilium, an muliebris

³ Sp. Nautius... & Sex. Furius] Ante hos consules duplex par consulum inserit Dionysius: in annum 264.

Q. Sulpicium Camerinum & Sp. Lartium Flavum, quorum in consulatu ludi vitio facti: in annum 265. C. Julium Julum & P. Pinarium

Rufum, qui ludos instaurare. Eorum in numerandis annis rationem habuimus.

⁴ Traditum est] Non aspernanda est Jac. Gronovii conjectura, *traditum*, & *nihilo magis*. Simile exemplum vid. infra VII. 40.

timor fuerit , parum invenio. Pervicere cer- U.C. 266.
a.C. 486.
tè , ut & Veturia magno natu mulier , & Vo-

lumnia , duos parvos ex Marcio ferens filios
secum , in castra hostium irent ; & , quam
armis viri defendere urbem non possent , mu-
lieres precibus lacrymisque defenderent. Ubi
ad castra ventum est , nunciatumque Coriola-
no adesse ingens mulierum agmen , in primo ,
ut qui nec publicâ majestate in legatis , nec
in sacerdotibus tantâ offusâ oculis animoque
religione motus esset , multo obstinatio-
versus lacrymas muliebres erat. Dein familia-
rium quidam , qui insignem mœstitiâ inter ce-
teras cognoverat Veturiam , inter nurum ne-
potesque stantem , *Nisi me frustrantur* , inquit ,
oculi , mater tibi conjuxque & liberi adsunt. Co-
riolanus prope ut amens , ¹ consternatus , ab
sede sua quum ferret matri obviam complexum ;
mulier in iram ex precibus versa , *Sine , prius-*
quam complexum accipio , sciam , inquit , *ad*
hostem , an ad filium venerim : captiva , materne
in castris tuis sim ? In hoc me longa vita , &
infelix senectâ traxit , ut exsulem te , deinde ho-
stem viderem ? Potuisti populari hanc terram ,
quæ te genuit atque aluit ! Non tibi , quamvis
infesto animo & minaci perveneras , ingredientem
fines ira cecidit ? non , quum in conspectu Roma
fuit , succurrit , intra illa mœnia domus ac pe-
nates mei sunt , mater , conjux , liberique ? Ergo
ego nisi peperissem , Roma non oppugnaretur : nisi
filium haberem , libera in libera patria mortua
essem. ² Sed ego nihil jam pati , nec tibi turpius

*Veturia
ad Corio-
lanum fi-
lium ora-
tio.*

¹ *Consternatus*] Turbatus
animo nec jam potens fui.

² *Sed ego nihil jam pati*]

Sed ego nec quidquam jam
pati possum , quod non ma-

gis turpe tibi sit , quàm mi-
serum mihi ; nec , etiamsi
miserrima sim , diu futura
misera sum , ut quæ ob se-
nectam haud procul à morte

U.C. 266. *quàm mihi miserius possum ; nec , ut sim miser-*
 a.C. 486. *rima , diu futura sum. De his videris : quos , si*
pergis , aut immatura mors , aut longa servitus
manet. Uxor deinde ac liberi amplexi. Fletus-
 que ab omni turba mulierum ortus , & com-
 ploratio sui patriæque , fregere tandem virum.
 complexus inde suos , dimittit : ipse ³ retro
 ab urbe castra movit. Abductis deinde legio-
 nibus ex agro Romano , invidiâ rei oppressum
 perisse tradunt ; alii alio leto. ⁴ apud Fabium ,
 longè antiquissimum auctorem , usque ad sene-
 ctutem vixisse eundem invenio. Refert certè
 hanc sæpe eum exactâ ætate usurpasse vocem ,
Multo miserius seni exsilium esse. Non inviderunt
 laudes suas mulieribus viri Romani : adeo sine ob-
 trectatione gloriæ alienæ vivebatur. Monumen-
 to quoque quod esset , templum Fortunæ Mu-
 liebri ædificatum dedicatumque est. Rediere
 deinde Volsci , adjunctis Æquis , in agrum Ro-
 manum. sed Æqui Attium Tullum haud ultrà
 tulere ducem. Hinc ex certamine , Volsci
 Æquine imperatorem conjuncto exercitui da-
 rent , seditio , deinde atrox prælium ortum.
 Ibi fortuna populi Romani duos hostium exer-

absum. De liberis tuis , qui
 hinc se sistunt tibi , vide quid
 agas. Hæc igitur totius hu-
 jus loci mens est. Quia Ve-
 turia , in iis quæ proximè
 præcedunt , de se ipsa lo-
 quuta est , hinc corrigit di-
 cta , probando suâ quidem
 parum referre , qualis even-
 tus belli futurus sit , tum
 quia , si quid ipsa miserum
 ac triste patiat , plus inde
 dedecoris in Coriolanum ,
 quàm miseræ in se redun-
 daturum sit ; tum quia ob

senectam diu misera esse non
 possit : sed rem magnopere
 pertinere ad parvos Corio-
 lani liberos.

³ *Retro ab urbe castra mo-*
vit] Eo consilio ut Volscos
 impellere conaretur ad pa-
 cem faciendam cum populo
 Romano ; si mentionem pa-
 cis aspernarentur , ipse im-
 perium deponeret. Dionys.
 l. VIII.

⁴ *Apud Fabium*] Pisto-
 rem , de quo egimus in not.
 ad I. 44.

citus, haud minùs pernicioso quàm pertinaci certamine, confecit. Consules T. Sicinius, & C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volscis quo Marte discessum est.

U.C. 267.
a.C. 485.

T. Sici-
nio, C.
Aquillio
Coss.

XLI. Sp. Cassius deinde & Proculus Virginius consules facti. cum Hernicis foedus initum, ¹ agri partes duæ ademptæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri à privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebatur. sed & ² publica Patribus sollicitudo intererat, largitione consulem periculosas libertatiopes struere. Tum primùm ³ lex agraria promulgata est, nunquam deinde usque ad hanc memoriam, sine maximis motibus rerum, agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante. quæ primò coeperat ⁴ fastidire munus vulgatum à civibus isse in socios: sæpe deinde & Virginium consulem in concionibus velut vacillantem audiebat, *Pestilens collegæ munus esse. Agros illos servitutem iis qui acceperint, staturos. regno viam fieri. Quid ita enim assumi*

U.C. 268.
a.C. 484.

Sp. Cas-
sio III.
Proc.
Virginio
Coss.

Lex agraria.

¹ Agri partes duæ] Agri bello capti duæ tertiæ partes ademptæ: tertia Hernicis reddita, quod mox Cassio objicietur à collega.

² Publica . . . sollicitudo] Metus & cura pro republica.

³ Lex Agraria] De agro, qui ex hostibus captus ac proinde publicus erat, aut dividendo privatis qui eum

occupaverant, aut inopibus dividundo.

⁴ Fastidire munus vulgatum à civibus isse in socios] Resecandum videtur verbum isse. Sensus est: Fastidire munus, quod non proprium esset civium, sed communicatum sociis quoque, jam vile & vulgare videretur.

U.C. 268. *socios, & nomen Latinum? Quid attinuisse, Her-*
 a.C. 484. *nicis paulò antè hostibus capti agri tertiam par-*
tem reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce
Cassium habeant? Popularis jam esse dissuasor
& intercessor legis agrariæ coeperat. Uterque
deinde consul certatim plebi indulgere. Virgi-
nus dicere, passurum se assignari agros, dum
ne cui, nisi civi Romano, assignentur. Cassius,
quia in agraria largitione 5 ambitiosus in so-
cios, eoque civibus vilior erat, ut alio mune-
re sibi reconciliaret civium animos, jubere pro
Siculo frumento pecuniam acceptam retribui
populo. Id verò haud secus, quàm præsentem
mercedem regni, aspernata plebes: adeo pro-
pter suspicionem infinitam regni, velut abunda-
rent omnia, munera ejus in animis hominum
respuebantur. Quem, ubi primùm magistratu
abiit, damnatum necatumque constat. Sunt
qui patrem auctorem ejus supplicii ferant. eum
cognitâ domi causâ verberasse ac necasse, 6 pe-
culiumque filii Cereri consecravisse. signum
inde factum esse, & inscriptum, EX CASSIA
FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam,
idque 7 propius fidem est, 8 à quæstoribus

Cassius
necatur.

5 *Ambitiosus in socios*]
 Ambiendæ sociorum gratiæ
 studens.

6 *Peculium... filii*] *Pe-*
culium propriè est id quod
 servus concedente domino
 possidet. Similiter usurpatur
 pro eo quod filius possidet
 concessu patris, quia nem-
 pe quemadmodum servi in
 domini potestate, ita & li-
 beri in potestate patris erant,
 & quidquid acquirebant, id
 patri, non sibi, acquire-
 bant. Nihil itaque habebant

verè suum: sed si quæ eis
 pater utenda permisisset, in
 ea pater, tanquam in pecu-
 lium servi dominus, ple-
 nam potestatem retinebat.

7 *Propius fidem*] Credi-
 bilius, cui fides facilius ha-
 beri possit. Vox *fidem* regi-
 tur à præpositione *ad* sup-
 pressa.

8 *A quæstoribus*] Hæc
 prima apud Livium mentio
 quæstorum occurrit. Eorum
 præcipuum munus fuit cu-
 ram ærarii gerere. *Quæsto-*

Cæsone Fabio, & L. Valerio, diem dictam U. c. 269. a. C. 483. perduellionis : damnatumque populi iudicio : dirutas publicè ædes. ea est area ante Telluris ædem. Ceterùm sive illud domesticum, sive Ser. Cornelio, Q. Fabio publicum fuit iudicium, damnatur Coff. Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipsa per se dempto auctore subibat animos. accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum, qui, devictis eo anno Volscis Æquisque, militem prædâ fraudare. quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi, propter novissimum consulem : tenuere tamen Patres, U. c. 270. a. C. 482. ut cum L. Æmilio Cæso Fabius consul crearetur. L. Æmilio, Cæsone Fabio Eo infestior facta plebes, seditione domesticâ bellum externum excivit : bello deinde civiles discordiæ intermissæ, uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos & Æquos, duce Æmilio, prosperâ pugnâ vicere. Plus tamen hostium fuga quàm prælium absumpsit : adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno Idibus Quintilibus dedicata est. vota erat Latino bello, ¹ Postumio dictatore. filius ejus duumvir ad id ipsum creatus dedicavit. Sollicitati & eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis ² popularem potestatem lege populari celebrabant.

res à quarendo dicti sunt, co, tum ex III. 24. 25. : quodd conquirerent pecunias publicas, atque etiam maleficia, quæ postea triumviri capitales conquifivere. Non insolitum ipsis fuisse accusare ad plebem eos qui se aliquo scelere obstrinxissent, patet tum ex hoc loco,

¹ Postumio] Lege à Postumio.

² Popularem potestatem] Potestatem suam, quæ per se grata populo erat, acceptissimâ in vulgus lege celebrabant, id est, celebra-

U.C. 270. Patres satis superque ³ gratuiti furoris in multitudi-
 2.C. 481. tudine credentes esse, largitiones temeritatique invitamenta horrebant. acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea
 U.C. 271. igitur pars reipublicæ vicit, nec in præsens modo;
 2.C. 481. sed in venientem etiam annum M. Fabium
 M. Fabio, L. ⁴ Cæsonis fratrem, & magis invisum alterum
 Valerio ⁵ consulem dedit. Certatum eo quoque anno
 Coss. cum tribunis est. vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens, post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribunitiis certaminibus, habitum. itaque ut bene locatus mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Veiens initum: & Volsci rebellarunt. sed ad bella externa prope supererant vires: ⁶ abutebanturque iis inter semet ipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas. ⁷ motique irâ numinis causam nullam aliam vates canebant, publicè privatimque nunc extis, nunc per aves consulti, quàm haud rite sacra fieri. qui terrores tamen eò evasere, ut Oppia virgo Vestalis damnata incesti poenas dederit.

XLIII. ¹ Q. Fabius inde, & C. Julius con-

tiorem favore hominum & magno circa se civium concursu efficiebant.

³ *Gratuiti*] Spontanei, etiam sine ulla proposita mercede.

⁴ *Cæsonis*] Et Q. Fabii quoque, qui tertio antè anno consul.

⁵ *Consulem*] Lege consules.

⁶ *Abutebanturque iis in-*

ter semetipsos certando] Melius, *inter semet ipsi*.

⁷ *Motique irâ numinis*] Et vates nullam aliam causam afferebant, cur irati dii numen suum per illa prodigia exerent. Vid. not. s. ad c. 55. l. I.

¹ *Q. Fabius inde*] Lege *Q. Fabius II.* id est, iterum, & *C. Julius*.

tules facti. Eo anno non segnior discordia do-
 mi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis
 arma sumpta. Veientes agrum quoque Roma-
 norum populantes inierunt. quorum bellorum
 crescente curâ, Cæso Fabius, & Sp. Furius
 consules fiunt. Ortonam Latinam urbem Æqui
 oppugnabant. Veientes pleni jam populationum
 Romam ipsam se oppugnatu-
 ros minitabantur. Qui terrores, quum compescere deberent,
 auxere insuper animos plebis: redibatque, non
 suâ sponte, plebi mos detrectandi militiam. sed
 Sp. Licinius tribunus plebis venisse tempus ra-
 tus, per ultimam necessitatem legis agrariæ
 Patribus injungendæ, suscepit rem milita-
 rem impediendam. Ceterum ² tota invidia tri-
 bunitiæ potestatis versa in auctorem est, nec
 in eum consules acrius quàm ³ ipsius ejus col-
 legæ coorti sunt: auxilioque eorum delectum
 consules habent. Ad duo simul bella exerci-
 tus scribitur. ducendus Fabio in Æquos, in
 Veientes Furio datur. Et in Veientibus quidem
 nihil dignum memoriâ gestum est. Fabio ali-
 quanto plus negotii cum civibus, quàm cum
 hostibus fuit. unus ille vir ipse consul rem-
 publicam sustinuit; quam exercitus odio con-
 sulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam
 quum consul præter ceteras imperatorias ar-
 tes, quas parando gerendoque bello edidit plu-
 rimas, ita instruxisset aciem, ut solo equitatu
 emissio exercitum hostium funderet, insequi
 fusos pedes noluit. nec illos, etsi non adhor-
 tatio invisi ducis, suum saltem flagitium, &

U.C. 272.
 a.C. 480.
 Q. Fa-
 bio II.
 C. Julio
 Coss.
 U.C. 273.
 a.C. 479.
 Cæsone
 Fabio II.
 Sp. Furio
 Coss.

Romanæ
 milites no-
 lunt vin-
 cere.

² Tota invidia] Quid-
 quid invidiæ & odii in Pa-
 tres Licinius tribunitiæ po-
 testatis gratiâ subnixus ex-
 citare nitebatur, id totum

recidit in ipsum auctorem
 turbulenti conaminis.

³ Ipsius ejus collegæ] Mul-
 ti jam monuerunt hîc le-
 gendum videri ipsi.

U.c. 273. publicum in præsentia dedecus, postmodo per-
 a.C. 479. riculum, si animus hosti redisset, cogere po-
 tuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil,
 4 instare instructos. Injussu signa referunt, mor-
 stique (crederes victos) execrantes nunc im-
 peratorem, nunc navatam ab equite operam,
 redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti
 exemplo remedia ulla ab imperatore quaesita
 sunt: adeo excellentibus ingeniis citius defue-
 rit ars quâ civem regant, quàm quâ hostem
 superent. Consul Romam rediit, non tam belli
 gloriâ auctâ, quàm irritato exacerbatoque in
 se militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut
 in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium
 consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius
 datur.

U.c. 274.
 a.C. 478.
 M. Fa-
 bio II.
 Cn. Man-
 lio Coss.

X L I V. Et hic annus tribunum auctorem
 legis agrariæ habuit. Ti. Pontificius fuit, is
 eandem viam, velut processisset Sp. Licinio,
 ingressus, delectum paulisper impedit. Per-
 turbatis iterum Patribus, Appius Claudius,
 1 *Victam tribunitiam potestatem, dicere, priore*
anno, in præsentia re ipsâ, exemplo in perpe-
tuum, quando inventum sit suis ipsam viribus
dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui &
ex collega victoriam sibi, & gratiam melioris
partis bono publico velit quaesitam. Et plures, si
pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consu-
lum paratos fore: & unum vel adversus omnes
satis esse. Darent modò & consules & primores
Patrum operam, ut si minus omnes, aliquos ta-
men ex tribunis reipublicæ ac senatui concilia-

Interces-
so tribu-
nitia.

4 *Instare*] Rectè censet
 Muretus emendandum *stare*.
 1 *Victam*] Priore anno
 ita victam esse tribunitiam
 potestatem, ut re victa sit

tantum semel & in præsen-
 tia; exemplo, cujus docu-
 mentum in omne deinde
 tempus profuturum sit, vi-
 cta sit in perpetuum.

vent. Præceptis Appii moniti Patres, & uni- U.C. 174.
 versi comiter ac benignè tribunos appellare; a.C. 478.
 & consulares, ut cuique privatim ² aliquid
 juris adversus singulos erat, partim gratiâ,
 partim auctoritate obtinuerent, ut tribunitiæ po-
 testatis vires salubres vellent reipublicæ esse:
 quatuorque tribunorum adversus unum mo-
 ratorem publici commodi auxilio delectum
 consules habent. Inde ad Veiens bellum pro-
 fecti, quò undique ex Etruria auxilia conve-
 nerant, non tam Veientium gratiâ concitata,
 quàm quòd in spem ventum erat discordiâ in-
 testinâ dissolvi rem Romanam posse. Principes-
 que in omnium Etruriæ populorum conciliis
 fremebant, *Æternas opes esse Romanas, nisi in-
 ter semet ipsi seditionibus sæviant. id unum ve-
 nenum, eam labem civitatibus opulentis reper-
 tam, ut magna imperia mortalia essent. Diu su-
 stentatum id malum, partim Patrum consiliis,
 partim patientiâ plebis, jam ad extrema venis-
 se. Duas civitates ex una factas: suos cuique
 parti magistratus, suas leges esse. Primum in de-
 lectibus sævire solitos, eosdem in bello tamen pa-
 ruisse ducibus. qualicunque urbis statu, manente
 disciplinâ militari, ³ sisti potuisse. ⁴ jam non pa-
 rendi magistratibus morem in castra quoque Ro-
 manum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie,
 in ipso certamine, consensu exercitus traditam
 ultro victoriam victis Æquis: signa deserta, im-
 peratorem in acie relictum, injussu in castra re-
 ditum. Profectò, si instetur, suo milite vinci Ro-
 mam posse. Nihil aliud opus esse, quàm indicè*

*Bellum
Veiens.*

² Aliquid juris adversus singulos] Aliqua necessitudo cum singulis.

³ Sisti potuisse] Vid. not. s. ad c. 29. suprà.

⁴ Jam non parendi magistratibus morem] Sensus est: jam mos non parendi magistratibus sequitur in castra Romanum militem.

U.C. 274. *ostendique bellum; cetera suâ sponte fata & deos*
 a.C. 478. *gesturos.* Hæ spes Etruscos armaverant, multis
 invicem casibus victos victoresque.

XLV. Consules quoque Romani, nihil præ-
 terea aliud quàm suas vires, sua arma, horre-
 bant: memoriâ pessimi proximo bello exempli
 terrebantur, ne rem committerent eò, ubi
 duæ simul acies timendæ essent. Itaque castris
 se tenebant, tam ancipiti periculo ¹ averfi,
diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras,
sanitatemque animis allaturum. Veiens hostis
 Etruscique eo magis præpropere agere. laceffere
 ad pugnam primò obequitando castris provo-
 candoque, postremò, ut nihil movebant, quâ
 consules ipsos, quâ exercitum increpando:
Simulationem intestinæ discordiæ, 2 remedium ti-
moris inventum: & consules magis non 3 confide-
re, quàm non credere suis militibus. Novum sedi-
 tionis genus, silentium otiumque inter armatos. Ad
 hæc in novitatem generis originisque, quâ falsa,
 quâ vera jacere. Hæc quum sub ipso vallo portif-
 que streperent, haud ægre consules pati. at im-
 peritæ multitudini nunc indignatio, nunc pudor
 pectora versare, & 4 ab intestinis avertere ma-
 lis: nolle inultos hostes; nolle successum, non
 Patribus, non consulibus: externa & domesti-
 ca odia certare in animis. Tandem superant ex-
 terna: adeo superbè insolenterque hostis elu-
 debat. frequentes in prætorium conveniunt,
 poscunt pugnam, postulant ut signum detur.
 Consules velut deliberabundi capita conferunt,
 diu colloquuntur. pugnare cupiebant, sed re-

Coff. ca-
bris se te-
nent.

Pugnam
poscit mi-
les Rom.

1 *Averfi*] A consilio pro-
 deundi in aciem.

2 *Remedium*] Artificium
 dissimulando timori.

3 *Confidere*] Militum ani-

mis ac robori. *Credere vo-*
luntati.

4 *Ab intestinis avertere*
malis] Sensim avocare à
 civilibus odijs.

tro revocanda & abdenda cupiditas erat, ut U.C. 274.
a.C. 478.
adversando remorandoque incitato semel mi-
liti adderent impetum. Redditur responsum,
immaturam rem agi, nondum tempus pugnae esse:
castris se tenerent. Edicunt inde, *ut abstineant*
pugna. si quis injussu pugnaverit, ut in hostem
animadversuros. Ita dimissis, quo minùs con-
sules velle credunt, crescit ardor pugnandi.
accedunt insuper hostes ferociùs multo, ut
statuisse non pugnare consules cognitum est.
Quippe impune se insultaturos. non credi militi
arma. rem ad ultimum seditionis erupturam, fi-
nemque venisse Romano Imperio. His freti occur-
rant portis, ingerunt probra, ægre abstinere
quin castra oppugnent. Enimvero non ultrà
contumeliam pati Romanus posse: totis castris
undique ad consules curritur. non jam sensim,
ut antè, per centurionum principes postulant,
sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res
erat. tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad
crescentem tumultu jam metum seditionis col-
legâ concedente, quum silentium classico fe-
cisset; *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio:*
vellet ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum at-
que decretum est, non dare signum, nisi victores
se redituros ex hac pugna jurent. Consulem Roma-
num miles semel in acie fefellit: deos nunquam
fallat. Centurio erat M. Flavoleius, inter pri-
mores pugnae flagitator. *Victor, inquit, M. Fa-*
bi, revertar ex acie. Si fallat, Jovem patrem,
Gradivumque Martem, aliosque iratos invo-
cat deos. Idem deinceps omnis exercitus in se
quisque jurat. Juratis datur signum: arma ca-
piunt. eunt in pugnam, irarum speique pleni.
Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc ar-
matis sibi quisque linguâ promptum hostem
offerri. Omnium illo die, quâ plebis, quâ Pa-

U.C. 274.
a.C. 478.

trum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maximè enituit. multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illâ pugna sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: nec Veiens hostis Etruscæque legiones detrectant.

*Prelum
committitur.*

XLVI. Prope certa spes erat non magis secum pugnatos, quàm pugnauerint cum Æquis: majus quoque aliquod, in tam irritatis animis & ¹ occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longè evenit. nam non alio antè bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules morâ exacerbaverant) prælium iniit. Vix ² explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, quum ³ pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quàm emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium (tertio hic anno antè consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferrox viribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul transiluit jacentis corpus, objectâque parinâ, *Hoc jurastis*, inquit, *milites, fugientes vos in castra redituros?* adeo

¹ *Occasione ancipiti*] Ubi victoria incerta futura erat. Romani certam ex Æquis victoriam deferuerant. Quid fiet igitur, inquiebant Veientes, hac in occasione, ubi certamen anceps futurum est?

² *Explicandi ordinis*]

Magis placeret, ordines.

³ *Pilis inter primam*] Inter initia pugnae, dum acies ex propero ad pugnam pro cursu nondum bene constituerant, pilis negligenter & in incertum abjectis potius, quàm certâ manu vibratis in hostem.

ignavissimos hostes magis timetis, quàm Jovem U.C. 274.
 Martemque, per quos jurastis. At ego injuratus a.C. 478.
 aut victor revertar, aut prope te hîc, Q. Fabi,
 dimicans cadam. Consuli tum Cæso Fabius prio-
 ris anni consul, Verbisne istis, frater, ut pu-
 gnent te impetraturum credis? Dii impetrabunt,
 per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut
 Fabio nomine est dignum, pugnando potiùs quàm
 adhortando accendamus militum animos. Sic in-
 primum infestis hastis provolant duo Fabii, to-
 tamque moverunt secum aciem.

XLVII. Prælio ex parte una restituto, nihilo
 segniùs in altero cornu Cn. Manlius consul pu-
 gnam ciebat. Ubi prope similis fortuna est ver-
 tata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in
 hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos
 agentem hostes, & impigre milites secuti sunt,
 & ut ille gravi vulnere ictus ex acie cecidit, in-
 terfectum rati, gradum retulere. cessissentque
 loco, ni consul alter cum aliquot turmis equi-
 tum in eam partem citato equo advectus, vi-
 vere clamitans collegam, se victorem fuso al-
 tero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset.
 Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse
 toram offert. Duorum consulum cognita ora
 accendunt militum animos. simul & ¹ vanior
 am erat hostium acies, dum, abundante mul-
 tudine freti, subtracta subsidia mittunt ad
 castra oppugnanda. In quæ haud magno certa-
 mine impetu facto, dum prædæ magis quàm
 pugnæ memores tererent tempus; triarii Ro-
 mani, qui primam irruptionem sustinere non
 potuerant, missis ad consules nunciis quo loco
 es essent, conglobati ² ad prætorium redeunt,

Vincum-
 tur Veien-
 tes.

¹ Vanior] Minùs densa,
 minùs conferta, minùs fir-
 ma.

² Ad prætorium] Ad eum
 regionem castrorum, in qua
 tentoria consulum erant.

U.C. 174. & suâ sponte prælium ipsi renovant: & Man-
 a.C. 478. lius consul revectus in castra, ad omnes por-
 tas milite opposito, hostibus viam clauserat.
 Ea desperatio Tuscis rabiem magis quàm auda-
 ciam accendit. nam quum incursantes quâcun-
 que exitum ostenderet spes, vano aliquoties
 impetu issent; globus juvenum unus in ipsum
 consulem insignem armis invadit. Prima ex-
 cepta à circumstantibus tela. sustineri deinde
 vis nequii. Consul mortifero vulnere ictus ca-
 dit, fusique circà omnes. Tuscis crescit auda-
 cia. Romanos terror per tota castra trepidos
 agit. & ad extrema ventum foret, ni legati
 raptò consulis corpore patefecissent unâ portâ
 hostibus viam. Eâ erumpunt, consternatoque
 agmine abeuntes in victorem alterum incidunt
 consulem. ibi iterum cæsi, fusique passim. Vic-
 toria egregia parta, tristis tamen duobus tam
 claris funeribus. Itaque consul, decernente
 senatu triumphum, *Si exercitus sine imperatore*
triumphare possit, pro eximia eo bello opera fa-
cile passurum, respondit: *se, familiâ funestâ Q.*
Fabii fratris morte: republicâ ex parte orbâ con-
sule altero amisso, publico privatoque deformem
luctu lauream non accepturum. Omni actò trium-
 pho depositus triumphus clarior fuit: adeo
 sprete in tempore gloria, interdum cumulator
 redit. Funera deinde duo deinceps, collegæ
 fratrisque, ducit: idem in utroque laudator,
 quum concedendo illis suas laudes, ipse ma-
 ximam partem earum ferret. Neque immemor
 ejus quod initio consulatûs imbiberat, recon-
 ciliandi animos plebis, saucios milites curan-
 dos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec
 alibi majore curâ habiti. Inde populares jam
 esse Fabii: nec hoc ullâ, nisi salubri reipubli-
 cæ, arte.

XLVIII. Igitur non Patrum magis quàm U.C. 275.
 plebis studiis Cæso Fabius cum T. Virginio a.C. 477.
 consul factus, ¹ neque bella, neque delectus, Cæsoni
 neque ullam aliam priorem curam agere, quàm Fabio III.
 ut, jam aliqua ex parte inchoatâ concordia T. Vir-
 ginio
 spe, primo quoque tempore cum Patribus Coss.
 coalescerent animi plebis. Itaque principio an-
 ni censuit, *priusquam quisquam agrariæ legis*
auctor tribunus existeret, ² occuparent Patres ipsi
 suum munus facere: *captivum agrum plebi quàm*
maximè æqualiter darent. ³ *verum esse habere eos,*
quorum sanguine ac sudore partus sit. Aspernati
 Patres sunt: questi quoque quidam, nimia
 gloria ⁴ luxuriare & evanescere vividum quon-
 dam illud Cæsonis ingenium. Nullæ deinde ur-
 banæ factiones fuere. Vexabantur incurfioni-
 bus Æquorum Latini. eò cum exercitu Cæso
 missus, in ipsorum Æquorum agrum depopu-
 landum transit. Æqui se in oppida receperunt,
 murisque se tenebant: eo nulla pugna memo-
 rabilis fuit. At à Veiente hoste clades accepta,
 temeritate alterius consulis: actumque de exer-
 citu foret, ni Cæso Fabius in tempore subsidio
 venisset. Ex eo tempore, neque pax, neque
 bellum cum Veientibus fuit. res ⁵ proximè
 formam latrocinii venerat. Legionibus Roma-
 nis cedebant in urbem: ubi abductas senferant

¹ *Neque bella*] Lege belli.

² *Occuparent Patres*] Darent prius operam quàm citissimè Patres, ut hoc munus ab ipsorum benignitate plebs haberet.

³ *Verum*] Æquum.

⁴ *Luxuriare & evanescere*] Levem jactantio-remque fieri, & in vana consilia

prorum, vanæ gloriæ appetentem. Similitudo ducta à nimia frumentorum in herbis copia, quæ sæpe in tenuia & inania grana evanescit.

⁵ *Proximè formam latrocinii venerat*] Prope similis erat latrocinio. *Proximè formam*, quomodo suprà c. 41. *propius fidem*.

U. C. 275.
a. C. 477.

Fabii
suscipiunt
bellum
cum
Veientibus.

legiones , agros incurfabant ; bellum quiete , quietem bello invicem eludentes. Ita neque omitti tota res , neque perfici poterat. & alia bella aut præsentia instabant , ut ab Æquis Volscisque , non diutius , quàm recens dolor proximæ cladis transfiret , quiescentibus ; aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos , Etruriamque omnem. sed Veiens hostis , assiduus magis quàm gravis , contumeliosis sæpius quàm periculo animos agitabat : quod nullo tempore negligi poterat , aut averti aliò
6 sinebat. Tum Fabia gens senatum adit : consul pro gente loquitur : *Assiduo magis quàm magna præsidio , ut scitis , Patres Conscripti , bellum Veiens eget. Vos alia bella curate : Fabios hostes Veientibus date. Auctores sumus , tutam ibi majestatem Romani nominis fore. Nostrium id nobis velut familiare bellum privato sumptu gerere in animo est. Respublica & milite illic , & pecuniâ vacet. Gratia ingentes actæ. Consul è curia egressus , comitante Fabiorum agmine , qui in vestibulo curiæ senatusconsultum expectantes steterant , domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adesse , domos inde discedunt.*

XLIX. Manat totâ urbe rumor : Fabios ad coelum laudibus ferunt. *Familiam unam subivisse civitatis onus : Veiens bellum in privatam curam , in privata arma versum. Si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes ; deposcant , hæc Volscos*

6 Sinebat] Placuit igitur senatui , ut præsidium in finibus agri Romani continenter haberetur. Sed duplex angebat difficultas , tum quòd pecunia , exhausto continuis bellis ærario , non

suppeteret ; tum quòd non facile reperirentur , qui in militiam gravem & assiduam nomina darent. Ideo Fabia gens suam senatui & rei pub. operam offert. Dion. l. IX.

ad
Per
c. 5
min
par
ros
Fab
3
plac
4

sibi, illa Æquos; populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. U.C. 275.
a.C. 477.

Fabii postera die arma capiunt: quò jussi erant, conveniunt. Consul ¹ paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt. acceptus in medium, signa ferri jubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama & admiratione hominum per urbem incessit. ² Sex & trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibusslibet temporibus ³ senatus, ibant, unius familiæ viribus Veienti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo; alia ⁴ publicâ sollicitudine excitata, favore & admiratione stupens: *ire fortes, ire felices jubent, inceptis eventus pares reddere: consularum inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolium, arcemque, & alia templa, quicquid deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, *ut illud agmen faustum atque felix mittant: sospites brevi in patriam ad parentes restituant.* Incassum missæ preces. infelici viâ ⁵ dextro

¹ *Paludatus*] Vid. not. 1. ad c. 26. l. I.

² *Sex & trecenti milites*] Perizonius, Animadv. Hist. c. 5. probare nititur, longè minimam in hoc agmine partem è Fabia gente, plebrosque sodales & clientes Fabiorum fuisse.

³ *Senatus*] Multo magis placeret exercitus.

⁴ *Publicâ sollicitudine ex-*

citata] Excitata ad prosequendos Fabios, non privatis necessitudinibus, sed sollicitudine ad rempublicam spectante.

⁵ *Dextro Jano*] Per dextrum Janum, sive transitum portæ Carmentalis. Janus enim interdum sumitur pro quodam quasi fornice per quem via pateat. Carmentalis igitur porta duos

U.C. 276. Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde, a.C. 476. & C. Servilius consules facti. Et donec nil aliud quàm in populationibus res fuit, non ad præsidium modò tutandum Fabii satis erant, sed totâ regione quâ Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Veientes, accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant, & Romanæ legiones ab L. Æmilio consule adductæ cominus cum Etruscis dimicant acie. Quanquam vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit. adeo inter primam trepidationem, ⁶ dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, invec̃ta subitò ab latere Romana equitum ala, non pugna modò incipiendæ, sed consistendi ademit locum. Ita fusi retro ad saxa Rubra (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. cujus impetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremerâ Romanum præsidium, pœnituit.

Fabii
Veientium
viatores.

L. Rursus cum Fabiis erat Veienti populo sine ullo majoris belli apparatu certamen: nec erant incursiones modò in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo collatisque signis certatum: gensque una populi Romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primò acerbum indignumque Veientibus visum. inde consilium ex re natum, insidiis fe-

tresve tales Janos sive transitus habuit: per dextrum profecti sunt Fabii.

⁶ Dum post signa ordines

introeunt] Dum ordines, sequentes signa, prodeunt in locum pugnae destinatum.

rorem hostem captandi : gaudere etiam , multo
 successu Fabiis audaciam crescere. Itaque &
 pecora prædantibus aliquoties , velut casu inci-
 dissent , obviâ acta : & agrestium fugâ vasti
 relictî agri : & subsidia armatorum ad arcendas
 populationes missa , sæpius simulato , quàm
 vero pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo
 contempserant hostem , ut sua invicta arma ne-
 que loco neque tempore ullo crederent susti-
 neri posse. hæc spes provexit , ut ad conspecta
 procul à Cremera magno campi intervallo pe-
 cora (quanquam rara hostium apparebant ar-
 ma) decurrerent. & quum improvidi effuso
 cursu insidias circa ipsum iter locatas supe-
 rassent , palatique passim vaga , ut fit pavore
 injecto , raperent pecora , subitò ex insidiis
 consurgitur : & adversi , & undique hostes
 erant. Primò clamor circumlatus exterruit :
 dein tela ab omni parte accidebant. coëunti-
 busque Etruscis jam continenti agmine arma-
 torum septi , quo magis se hostis inferebat , co-
 gebantur breviori spatio & ipsi orbem collige-
 re. quæ res & paucitatem eorum insignem , &
 multitudinem Etruscorum , ¹ multiplicatis in
 arcto ordinibus , faciebat. Tum omissâ pugnâ
 quam in omnes partes parem intenderant , in
 unum locum se omnes inclinant. ² eò nisi cor-
 poribus armisque , ³ rupere cuneo viam. Duxit
 via in editum leniter collem. inde primò resti-
 tere. mox ut respirandi superior locus spatium

U.C. 276.
 a.C. 476.

Casi à
 Veientin-
 bus.

¹ *Multiplicatis in arcto ordinibus*] Quum ordines ,
 five orbis illi , quibus Ro-
 manos cingebant , plures
 erent , propterea quòd in
 arctum cogerentur.

² *Eò nisi*] In eam partem
 accedentes.

³ *Rupere cuneo viam*] In
 cuneum formatâ acie , viam
 sibi per vim aperuerunt.
Rumpere sæpe idem est ac
 per vim & impetu facere ali-
 quid. Sic *rupto turbine* , &
rumpebat questus , apud Vir-
 gilium.

U.C. 276.
a.C. 476.

dedit, recipiendique à pavorè tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni iugo circummissus Veiens in verticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. cccvi perisse satis convenit: ⁴ unum ⁵ prope puberem ætate relictum ⁶ stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellicue vel maximum futurum auxilium.

U.C. 277.
a.C. 475.
C. Horatius,
T. Menenius
Coss.

LI. ¹ Quum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius & T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoriâ elatos confestim missus: tum quoque malè pugnatum est, & Janiculum hostes occupavere: obseffaque urbs foret, super bellum annonâ premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius consul ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primò pugnatum ² ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quanquam ³ parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in fu-

⁴ *Unum*] Hoc credibile non est, si sex illi & trecenti omnes è Fabia gente erant. Sed nulla jam aut parva admodum remaneret difficultas, si cum Perizonio statueretur, perpaucos fuisse in illo agmine Fabios.

⁵ *Prope puberem ætate*] Non immeritò suspicatur Gronovius Livium scripsisse *prope puberem ætatem*, ut suprâ I. 35.

⁶ *Stirpem genti Fabiæ*] Propagaturum, & vetitum interire gentem Fa-

biam; futurumque & per se, & multo magis per posteros, vel maximum dubiis & labantibus populi Romani rebus auxilium.

¹ *Quum hæc accepta clades esset, jam... consules erant*] Videtur legendum *Quum hæc accepta clades est*.

² *Ad Spei*] Ad ædem Spei, stadio ab urbe octavo, sive ad mille passus.

³ *Parvo momento superior*] Paulo superior, non plenè & sine controversia victrix.

tura prælia id certamen fecit. A Virginius & Sp. Servilius consules fiunt. 4 Post acceptam proximam pugna cladem Veientes abstinuere acie. populationes erant, & 5 velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, quâ ceperant Fabios. secuti deditâ operâ passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias. 6 quo plures erant, major cædes fuit. ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi castra Servilii consulis adorti sunt oppugnare. inde fusi magnâ cæde in Janiculum se agrè receperunt. Confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. postero die luce ortâ, nonnihil & hesternâ felicitate pugna ferox; magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia; temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit, fœdiusque inde pulsus quàm pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque ejus est servatus. inter duas acies Etrusci, quum invicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Veiens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, & advecto ex Campania frumento, & postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo quod abditum fuerat, prolato. Ex copia

4 Post acceptam proximam pugna cladem] Libenter sequimur Gronovium emendantem proximâ pugna: sicut & haud multum infra legendum videtur hesternâ felicitate pugna, non hesternâ.

5 Velut ab arce Janiculi] E Janiculo tanquam ex arce.

6 Quo plures erant] Quo plures erant quàm Fabii, eo major illorum tunc cædes fuit, quàm Fabiorum ad Cremeram fuerat.

I iiij

U. c. 278.
a. C. 474.
A. Virginius,
Sp. Servilius
Coss.

Veientes
visti.

U. c. 278.
a. C. 474.

deinde otioque lascivire rursus animi : & pristina mala , postquam foris deerant , domi quærere. tribuni plebem agitare suo veneno , agrariâ lege : in resistentes incitare Patres , nec in universos modò , sed in singulos. Q. Confidius & T. Genucius , auctores agrariæ legis , T. Menenio diem dicunt. invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium , quum haud procul inde stativa consul habuisset. ¹ Eum oppressere : quum & Patres haud minùs quàm pro Coriolano annixi essent , & patris Agrippæ favor haud dum exolevisset. In multa temperarunt tribuni : ² quum capitis anquisissent , ³ duo millia æris damnato ⁴ multam edixerunt. ⁵ ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam ægritudinemque : inde morbo absumptum esse.

U. c. 279.
a. C. 473.
C. Nautio , P. Valerio
Coss.

Alius deinde reus Sp. Servilius , ut consulatu abiit , C. Nautio & P. Valerio consulibus , initio statim anni ab L. Cædicio & T. Statio tribunis die dictâ , non ut Menenius , precibus suis aut Patrum , sed cum multa fiducia innocentiae ⁶ gratiæque tribunitios impetus tulit. Et huic prælium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini. sed fervidi animi vir , ut in publico periculo antè , sic tum in suo , non tribunos modò , sed

¹ *Eum oppressere*] Lege potius : ea , nempe invidia , oppressit.

² *Quum capitis anquisissent*] Quum litem ei capitalem intendissent , sive iudicium de capite ejus instituisent.

³ *Duo millia aris*] Asse 2000. æstimari possunt tribus argenti marcis Parisiensibus cum una uncia.

⁴ *Multam edixerunt*] Magis placeret , dixerunt :

sic enim solet Livius.

⁵ *Ea in caput vertit*] Ea multa capitalis illi fuit ; mortis causa illi fuit.

⁶ *Gratiæque*] Intempestiva hîc videtur gratiæ mentio. Ecquam enim gratiam apud populum habere poterat vir in pace adversus agrariæ legi , in bello temeritatis manifestus ? Veniebat in mentem *causæque* , quam scilicet ille optimam & iustissimam esse defenderet.

plebem oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, U.C. 279.
a.C. 473.
cujus patris munere restituta quondam plebs, eos ipsos quibus tum sæviret magistratus, eas leges haberet, periculum audaciâ discussit. juvit & Virginius collega testis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (7 adeo mutaverant animum) profuit iudicium.

LIH. Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quæ pro moenibus sociorum locata erant, confestim aggreditur: tantamque trepidationem iniecit, ut, dum dispersi alii aliâ manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta cui signa primùm intulerat, caperetur. intra vallum deinde cædes magis quàm prælium esse. Tumultus è castris & in urbem penetrat. tanquam Veis captis, ita pavidis Veientes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio, pars Romanos toto impetu intentos in castra adoriuntur. Paulisper averfi turbatique sunt. deinde & ipsi utrôque versis signis resistunt: & eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque. eademque horâ duo exercitus, duarumque potentissimæ & maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatiquæ fines erant. eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti prædâ, præter suas recuperatas res, potiti sunt. Missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos

*Bellum
Veiens &
Sabinum.*

*Bellum
cum Vol-
scis &
Æquis.*

7 Adeo mutaverant animum] Valde Livianum. est: Adeo mutaverant animi. Sic L XXXIX. c. 57.
Mores quidem populi Romani quantum mutaverint.

U.c. 280.
a.C. 472.

L. Fu-
rio, A.
Manlio
Coss.

Rome
discordia.

U.c. 281.
a.C. 471.
L. Æmi-
lio III.
Opit.
Virginio
Coss.

Furius
& Man-
lius ad po-
pulum rei.

credo non placebat, sine Romano duce exerci-
tuque socios propriis viribus consiliisque bella
gerere. nullum genus calamitatis contumelia-
que non editum in Volscos est: nec tamen per-
pelli potuere, ut acie dimicarent.

LIV. L. Furius inde & A. Manlius, consu-
les. Manlio Veientes provincia evenit. non ta-
men bellatum. induciæ in annos quadraginta
petentibus datæ, frumento stipendioque im-
perato. Paci externæ confestim ¹ continuatur
discordia domi. agrariæ legis tribunitiis stimulis
plebs furebat. Consules nihil Menenii damna-
tione, nihil periculo deterriti Servilii, summâ
vi resistunt. ² abeuntes magistratu consules Ge-
nucius tribunus plebis arripuit. L. Æmilius &
Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum
Julium in quibusdam pro Virginio annalibus
consulem invenio. Hoc anno (quoscunque con-
sules habuit) rei ad populum Furius & Man-
lius circumeunt sordidati non plebem magis
quàm juniores Patrum. suadent, monent, Ho-
noribus & administratione reipublicæ abstineant:
consulares verò fasces, prætextam curulemque sel-
lam, nihil aliud quàm pompam funeris pueri.
claris insignibus, ³ velut infulis, velatos ad
mortem destinari. Quòd si consulatûs tanta dulcedo
sit, jam nunc ita in animum inducant, consula-
tum captum & oppressum ab tribunitia potestate
esse: consuli, velut apparitori tribunitio, omnia
ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se
commoverit, si respexerit Patres, si aliud quàm

¹ Continuatur] Statim &
sine ullo intervallo succe-
dit.

² Abeuntes magistratu
consules] Vox consules præ-
figitur præcedenti periodo.

Itaque hæc supervacua vide-
tur, & delenda.

³ Velut infulis] Elegans
similitudo ducta à victimis,
quæ infulis ac vittis velata
mactabantur.

plebem esse in republica crediderit; exsilium C. Marcii, Menenii damnationem & mortem sibi U.C. 287.
a.C. 471.

proponat ante oculos. His accensi vocibus Patres, consilia inde non publica, sed in privato, 4 seductaque à plurium conscientia, habere. ubi quum id modò constaret, jure an injuriâ eripiendos esse reos, atrocissima quæque maximè placebat sententia: nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta expectatione staret, mirari primò quòd non descenderet tribunus: deinde quum jam mora suspectior fieret, deterritum à primoribus credere, & desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant domi mortuum esse inventum. Quod ubi in totam concionem pertulit rumor, sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii aliò. Præcipuus pavor tribunos invaserat, quàm nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderatè ferre lætitiā. adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur malo domandam tribunitiam potestatem.

Tribunus occisus.

L V. 1 Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ulla, consules rem peragunt. Tum verò irasci plebes tribunorum magis silentio, quàm consulum imperio: & dicere, *Actum esse de libertate sua: rursus ad antiqua reditum:* 2 *discedam Genucio unà mortuam ac sepultam tribuni-*

Discedam

4. *Seducta . . . à plurium conscientia*] Quorum multos conscios esse non sine-
rent.

1. *Sub hac . . . victoria*]

Post hanc victoriam. Sic & l. XLV. c. 10. *Sub adventu Romanorum.* Et Florus, l. III. c. 6. *Sub ipso hostis recessu.*

U. c. 281.
a. C. 471.

*Voleronis
audacia.*

tiam potestatem. aliud agendum ac cogitandum; quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor & viginti lictores² apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines. nihil contemptius; neque infirmius, si sint qui contemnant. sibi quemque ea magna atque horrenda facere. His vocibus alii alios quum incitassent, ad Voleronem Publilium, de plebe hominum, quia, quod³ ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, licitor missus est à consulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, & virgas expediri jubent. Provoco, inquit, ad populum, Volero; quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quàm ipsi in lecto suo à vobis trucidari. Quo ferociùs clamitabat, eo infestius circumscindere & spoliare licitor. Tum Volero, & prævalens ipse, & adjuvantibus⁴ advocatis, repulso licitore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eò se in turbam confertissimam recipit, clamitans, Provoco, & fidem plebis imploro. adeste cives! adeste commilitones! nihil est quod expecteris tribunos: quibus ipsis vestro auxilio opus est. Concitati homines, veluti ad prælium se expediunt: apparebatque⁵ omne discrimen adeste, nihil cuiquam san-

² Apparere consulibus] Ministros esse & apparitores consulum.

³ Ordines duxisset] Censurio fuisset. Vid. not. 2. ad c. 23. suprà.

⁴ Advocatis] Iis qui causæ ejus favere se profitebantur, & ei apud populum, ad quem provocabat, ad-

futuros.

⁵ Omne discrimen adeste] Omnia in discrimen & in periculum vocari; nec quemquam reveriturum, aut ea quæ publico jure sancta sunt, puta, leges, potestates; aut ea quæ privata necessitudine cara sunt, amicitiam, cognationem.

Etiam, non publici fore, non privati juris. U. c. 281.
Huic tantæ tempestatì quum se consules obtu- a. C. 471.
lissent, facilè experti sunt parum tutam ma-
jestatem sine viribus esse. violatis lictoribus,
fascibus fractis, è foro in curiam compellun-
tur, incerti quatenus Volo exerceat victo-
riam. Conticescente deinde tumultu, quum
in senatum vocari iussissent, queruntur inju-
rias suas, vim plebis, Voleronis audaciam.
Multis ferociter dictis sententiis, vicere senio-
res, quibus irâ Patrum adversus temeritatem
plebis certari non placuit.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs, *Fit tribus plebis.*
proximis comitiis, tribunum plebei creat in *U. c. 281.*
eum annum qui L. Pinarium, P. Furium con- *a. C. 470.*
sules habuit. contraque omnium opinionem, *L. Pina-*
qui eum vexandis prioris anni consulibus ¹ per- *rio, P.*
missurum tribunatum credebant, post publi- *Furio*
cam causam privato dolore habito, ne verbo *Coss.*
quidem violatis consulibus, rogationem tulit *Lex Pub-*
ad populum, ut plebei magistratus tributis *lilia.*
comitiis fierent. ² Haud parva res, sub titulo

¹ *Permissurum tribuna-*
tum. Metaphora sumpta
ab illis qui *permittere equum*
dicuntur, hoc est, incita-
re, & ei frenos immittere
ad liberum cursum. Est igitur
permissurum tribunatum
vexandis consulibus, tribu-
turi frena laxaturum, po-
testate impotenter usurum
ad vexandos consules. Gro-
tiovius.

² *Haud parva res*. Hæc
non facilè conciliari posse
videntur cum iis quæ infra
de hac eadem re habet Li-
vius in fine c. 60. ubi *plus*
signitatis comitiis per hanc

actionem *detractum* ait,
quàm virium aut plebi ad-
ditum, aut ademptum Patri-
bus. Nec verò mediocriter
imminuta videtur hac lege
Patrum potentia. Primò
enim Patres ex comitiis tri-
butis submovebantur, quod
docet noster in illo c. 60.
loco quem jam attulimus.
Inde est, quòd comitia hæc
habebantur plebis propria,
& leges in iis latæ *plebiscita*
nuncupabantur. ² Diony-
sius hac ipsa de lege agens
l. IX. docet iisdem comitiis
necessarium non fuisse ut
senatus auctor fieret. ³ ni-

U. c. 282.
a. C. 470.

U. c. 283.
a. C. 469.

Ap.
Claudio,
T. Quin-
tio Coss.

Latorii
Tr. Pl.
certamina
cum Ap-
pio cos.

primâ specie minimè atroci, ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi quos vellent tribunos auferret. Huic actioni gratissimæ plebi quum summâ vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulum, aut principum adduci posset; ³ res tamen suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronom tribunum reficit. Patres ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium Appii filium, jam inde à paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quintius datur. Principio statim anni, nihil prius quàm de lege agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Latorius, collega ejus, ⁴ auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens, quòd ætatis ejus haud quisquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil præterquam de lege loqueretur, insectatione abstinens consulum, ⁵ ipse in accusationem Appii familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam exorsus, quum à Patribus non consulem, sed carnificem, ad vexandam & lacerandam plebem creatum esse contendere; rudis in militari homine lingua non sup-

hil in iis opus fuisse sacris aut auspiciis, quorum arbitri Patres erant. At quomodo per clientium suffragia minus valerent Patres tributis comitiis, quàm curiatis, quibus antea tribuni creabantur, haud satis liquet.

³ *Res... suo ipsa molimine gravis*] Res per se gravis, & quæ ad exitum

perduci sine magno & proinde lento molimine non posset.

⁴ *Auctor*] Approbator, firmator, & qui auctoritatem legi præstaret.

⁵ *Ipse in accusationem... exorsus*] Delenda videtur præpositio: nisi malis ex uno è nostris codd. *ipse in accusationem*.

petebat libertati animoque. Itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non tam facile loquor*, inquit, *Quirites*, *quàm quod locutus sum præsto*; *crastino die adeste*. Ego hîc aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem. Occupant tribuni ⁶ templum postero die. consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. ⁷ Submoveri Latorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes ⁸ viatori. tum ex his prehendi quosdam Latorius jubet. Consul Appius negare *jus esse tribuno in quemquam, nisi in plebeium*. ⁹ *Non enim populi, sed plebis eum magistratum esse. nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum: quia ita dicatur*,

U.c. 283
a.C. 469.

⁶ *Templum*] *Templum* est omnis locus auguriis consecratus. Hîc intelligendum est fortasse Capitolium ex Dion. l. IX. Ceterum Comitium quoque ipsum, eo sensu quem modò finivimus, *templum* fuisse probabile est. Siquidem auspicato agi cum populo non poterat, nisi in loco inaugurato, ut patet ex Liv. III. 20. Comitia autem curiata, in quibus auspicia necessaria erant, in Comitio habita esse constat. Suggestum quidem certè, ex quo conciones ad populum habebantur, quodque postea *Rostra* appellatum est, *templum* vocatur & à Livio, VIII. 14. & passim à Cicerone, ut in Vat. n. 24. Vide etiam infra l. III. c. 17.

⁷ *Submoveri Latorius jubet*, *præterquam qui*] Tum

quum in Sacro monte composita inter Patres plebemque pax fuerat, concessum erat plebi, ut quoties tribuni concionem advocassent, ei se patricii ne miscerent.

⁸ *Viatori*] *Viatores* erant ex eorum numero, qui magistratibus apparebant; inde sic dicti, teste Festo, quòd, quum assidue Romani rusticarentur, crebriorum apparitorum illorum opera erat in *via* quam in urbe, quòd ex agris homines plerumque vocabantur à magistratibus. Idem testatur Cic. de Senectute, n. 56. Tribuni viatores, non liatores apparebant.

⁹ *Non... populi, sed plebis*] *Populus* est tota natio, & Patres plebemque complectitur. *Plebs* est pars populi, extra quam Patricii erant.

W.C. 183.
2.C. 469.

» Si vobis videtur, discedite, Quirites. » Facile & contemptim de jure disserendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur irâ tribunus, viatorem mittit ad consulem: consuli factorem ad tribunum, ¹⁰ privatum esse clamitans, ¹¹ sine imperio, sine magistratu. violatusque esset tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset, & concursus hominum in forum ex tota urbe concitata multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinaciâ tantam tempestatem: certatumque haud incruento prælio foret, ni Quintius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset; nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. *Darent iræ spatium. non vim suam illis tempus adempturum, sed consilium viribus additurum. & Patres in populi, & consulem in Patrum fore potestate.*

LVII. Ægre sedata ab Quintio plebs; multo ægrius consul alter à Patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. ubi quum timor atque ira invicem sententias

¹⁰ Privatum] Hunc locum mirè illustrat allatus à Sigonio Plutarchi locus è Quæst. Rom. c. 81. Cur, inquit, quum prætextâ alii magistratus utantur, tribunus plebis non utitur? An, quia tribunus plebis magistratus non est? Neque enim ex sella tribuni jus dicunt: neque in principio anni, ut reliqui magistratus, ineunt: neque creato dictatore se abdicant, sed translati omni

ad dictatorem imperio, ipsi tamen suam potestatem retinent, quasi magistratus non sint... Tribunatus impedimento potius est magistratui, quam magistratus.

¹¹ Sine imperio] Imperium duplex: civile, quod & potestas dicitur, quo auctoritatis jus, & juris dicendi potestas continebatur: militare, quod ad rem bellicam spectabat. Horum neutrum competebar tribuno.

variassent; quo magis, spatio interposito, ¹ ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant à certatione animi: adeo ut Quintio gratias agerent, quòd ejus operâ mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, ² *Ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta in concordia civitate esse posset. Dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahant, nihil relitum esse virium in medio.* ³ *distractam laceratamque rempublicam magis quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri.* Appius contrâ testari deos atque homines, rempublicam prodi per metum ac deferri. non consulem senatui, sed senatum consuli deesse. graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptæ sint. Victus tamen Patrum consensu quievit: lex silentio perferretur.

LVIII. Tum primùm tributis comitiis creati tribuni sunt: numero etiam additos tres, perinde ac duo antè fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Metilium. Volscum Æquicumque, inter seditio-nem Romanam, est bellum coortum. vastaverant agros, ut si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde rebus,

*Tribunū
tributis
comitiis
creati.*

¹ *Ab impetu ad consultandum advocabantur*] Fervido irarum æstu paulatim resistente, ad rem tranquillo & sedato animo inspiciendam invitati transibant.

² *Ut tantam*] Ne majorem consularem majestatem esse vellet, quam quanta esse posset salvâ civitatis concordia.

³ *Distractam laceratamque rempublicam magis quorum*

in manu sit, ... quæri] Hic agnoscenda est Græca loquendi forma & casuum inversio: prorsus quasi scriptum esset: quæri magis, quorum in manu & potestate sit etiam distracta & lacerata respublica, quam ut incolumis sit. Sic Terent. Adelph. Act. V. sc. 4. *illum ut vivat optant*: & Hec. III. 5. *Omnem rem scio ut sit gesta.*

U. c. 283.
a. C. 469.

castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii quæ domi esse; eo liberior, quod sine tribunitiis vinculis erat. Odisse plebem plus quàm paterno odio: *se victum ab ea: se* ¹ *unico consule objecto adversus tribunitiâ potestatem, perlatam legem esse, quam minore conatu, nequaquam tantâ Patrum spe, priores impedièrunt consules.* Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat. nec ullâ vi domari ² poterat: tantum certamen animis imbibebant. Segniter, otiosè, negligenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coërcebat. Si citius agi vellet agmen, tardiùs sedulò incedere: si adhortator operis adesset, omnes suâ sponte ³ motam remittere industriam. ⁴ præsentis vultus demittere, tacitè prætereuntem exsecrari: ut invictus ille odio plebeio animus, interdum moveretur. Omni nequicquam acerbitate promptâ, nihil jam cum militibus agere: à centurionibus corruptum exercitum dicere: tribunos plebei cavillans interdum, & Volerones vocare.

Appio
eos. in sen-
sus exerci-
tus.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium con-

¹ *Unico consule*] Quem senatus consulem fecisset, tanquam unum maximè idoneum ad retundendos tribunitios imperus.

² *Poterat*] Magis placeret poterant, quomodo in proximè sequentibus imbibebant.

³ *Motam*] Quum milites

suâ sponte manum operi admovissent, si hortaturus Appius supervenisset, omnes consultò segniùs agere.

⁴ *Præsentis vultus demittere*] Ubi præsens Appius esset, vultum & oculos defigere in terram, ne eum intuerentur.

fulum habuisset. Ceterum multo Appio, quam Fabio violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem, turpi fugâ petit castra, nec antè restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, foedamque extremi agminis cædem. ¹ Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam à vallo submoveretur hostis: satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. ² alii gaudere suâ clade atque ignominiâ. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique; monentes, *ne utique* ³ *experiri vellet imperium, cuius vis omnis in consensu obedientium esset.* Negare vulgò milites se ad concionem ituros: passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volscis agro moveantur. Hostem victorem paulò antè prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque malì non suspicionem modò, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem (quandoquidem nihil præter tempus ⁴ noxæ lucrarentur) remissâ concione, iter in sequentem diem pronunciari quum iussisset, primâ luce classico signum pro-

U. c. 283.
a. C. 469.

Vinci
vult.

¹ *Tum expressa vis ad pugnandum*] Tum milites coacti vires exerere ad arcendum munimentis hostem.

² *Alii gaudere suâ clade*] Vide an legi possit *aliâ*... *suâ clade*: ut sensus sit, militem Romanum capi tantum castra noluisse; ceterum, quod attinuerit ad reliquam cladem suam & ignominiam, nempe fugam ex acie, cædem plurimo-

rum, eâ gavisum fuisse.

³ *Experiri... imperium*] Periclitari & tentare, quam esset imperii vis, quantum imperatori in milites liceret.

⁴ *Noxæ*] Milites qui in noxa erant. *Noxa* est id omne quod nocet, sive culpa, sive læsio, sive ipse homo qui culpam commisit, damnumve intulit. Sic & *servitia* pro *servis*, *operæ* pro *operariis* dicuntur.

U.c. 183.

a. C. 469.

Fugit.

fectionis dedit. Quum maximè agmen è castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus eo pavore signaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius nisi fugæ memor. Ita effuso agmine ⁵ per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quàm Romanus fugere. Tandem collectis ex dissipato cursu militibus, consul quum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit: advocatâque concione, invectus haud falsò in proditorum exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum, ubi signa, ubi arma essent, singulos rogans; inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc centuriones, ⁶ duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæcos securi percussit. cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

Quintii
cos. Co-
misq.

L X. Contra ea in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. & naturâ Quintius erat lenior, & sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordix ducis exercitûsque non ausi offerre se Æqui; vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo antè bello latius inde actæ prædæ: omnis militi data est. Addebantur & laudes, quibus haud minùs quàm præmio gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem,

⁵ Per stragem corporum armorumque] Per corpora armaque strata passim in agris.

⁶ Duplicarios] Qui du-

plicia cibaria ob virtutem acciperent. Usitatum fuit apud Romanos hoc modo virtutem militarem remunerare. Vid. Liv. VII. 37.

alteri exercitui dominum datum ab senatu, me-
morans. Variâ fortunâ belli, atroci discordiâ
domi forisque annum exactum, insignem maxi-
mè comitia tributa efficiunt: ¹ res major victo-
riâ suscepti certaminis, quàm usu. plus enim
dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patri-
bus ex concilio submovendis, quàm virium aut
plebi additum, aut ademptum Patribus.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. L. Va-
Valerio, Tiberio Æmilio consulibus, tum lio II.
propter certamina ordinum de lege agraria, tum Ti. Æmi-
propter iudicium Ap. Claudii: cui acerrimo lio Coss.
adversario legis, causamque possessorum pu-
blici agri, ¹ tanquam tertio consuli, sustinen-
ti, M. Duilius & C. Sicinius ² diem dixere.
Nunquam antè tam invisus plebi reus ad judi-
cium vocatus populi est; ³ plenus suarum, ^{Accusatus}
plenus paternarum irarum. Patres quoque ⁴ non <sup>tur Ap-
pius.</sup>
temere pro ullo æquè annixi sunt: *propugnato-
rem senatûs, majestatisque vindicem suæ, ad
omnes tribunitios plebeiosque oppositum tumultus,*

¹ *Res major*] Vid. not.
ad c. 56.

¹ *Tanquam tertio consuli*]
hec non ita intelligi de-
bent, quasi communi cum
tribus consulibus animo
esse, tanquam tertius con-
sul, possessorum causam su-
stineret. Uterque enim con-
sul favebat legi, quod do-
ceat Dionysius, & Livius ip-
se. Æmilio agnoscit initio
de se. Appius igitur ideo
tanquam tertius erat consul,
quod consulum ipse partes
susciperet.

² *Diem dixere*] Capitis
periculum quaesierunt: crimini dan-
tum, quod iniquas adversus

plebem in senatu sententias
diceret; quod seditionem
excitasset, sacrosancto tri-
buni corpori violentas intu-
lisset manus; quod denique
exercitui præpositus, cum
magna clade atque ignomi-
nia reversus esset.

³ *Plenus suarum... irarum*] Intelligimus iras, non
quas Appius gereret in ple-
bem, sed quibus plebs in
eum flagrarer. Sensus est
igitur: qui & per se, & ob
memoriam patris, supra
modum iratam in se plebem
haberet.

⁴ *Non temere*] Rarò.

U.C. 284.
a.C. 468.

*modum duntaxat in certamine egressum, obijci-
rata plebi.* Unus è Patribus, ipse Ap. Clau-
dius, & tribunos, & plebem, & suum judi-
cium pro nihilo habebat. Illum non minæ ple-
bis, non senatûs preces percellere unquam po-
tuere, non modò ut ⁵ vestem mutaret, aut sup-
plex prensaret homines; sed ne ut ex consuetu-
quidem asperitate orationis, quum ad popu-
lum agenda causa esset, aliquid leniret atque
submitteret. Idem habitus oris, eadem contu-
macia in vultu, ⁶ idem in oratione spiritus
erat: adeo ut magna pars plebis Appium non
minùs reum timeret, quàm consulem timue-
rat. Semel causam dixit, quo semper agere
omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeo-
que constantiâ suâ & tribunos obstupescit &
plebem, ut diem ipsi suâ voluntate prodice-
rent; ⁷ trahi deinde rem finerent. Haud ita
multum interim temporis fuit. antè tamen
quàm prodicta dies veniret, morbo moriturus
cujus laudationem quum tribuni plebis impe-
dire conarentur, plebs fraudari solenni honore
supremum diem tanti viri noluit: & laudatio-
nem tam æquis auribus mortui audivit, quàm
vivi accusationem audierat: & exsequias fre-
quens celebravit.

*Ante ju-
dicium
morbo mo-
ratur.*

LXII. Eodem anno Valerius consul cum
exercitu in Æquos profectus, quum hostem
ad prælium elicere non posset, castra oppugnare
est adortus. Prohibuit fœda tempestas, cum

⁵ *Vestem mutaret*] Reis
mos erat sordidam togam
induere, squalorem toto ha-
bitu præferre, barbam ca-
pillumque promittere, ut
miserabiliores essent.

⁶ *Idem... spiritus*] Ea-

dem ferocia.

⁷ *Trahi*] Velut languere: non, in longum ex-
trahi. Nullus enim hîc mo-
ræ locus, quum Appius
antequam prodicta dies ve-
niat, moriatur.

grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admir-^{U. c. 284.}
 tionem deinde auxit, signo receptui dato,^{a. C. 468.}
 adeo tranquilla serenitas reddita, ut velut nu-
 mine aliquo defensa castra oppugnare iterum
 religio fuerit. omnis ira belli ad populationem
 agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis
 bellum gessit. Et ibi, quia hostis mœnibus se
 tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde,
 non villarum modò, sed etiam vicorum, qui-
 bus frequenter habitabatur, Sabini exciti,
 quum prædatoribus occurrissent, ancipiti præ-
 lio digressi, postero die retulere castra in tu-
 tiora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo
 relinqueret hostem, integro inde decedens
 bello.

LXIII. Inter hæc bella, manente discordiâ^{U. c. 285.}
 domi, T. Numicius Priscus, A. Virginus con-^{a. C. 467.}
 sules facti. Non ultrà videbatur latura plebes^{T. Nu-}
 ditionem agrariæ legis, ultimaque vis para-^{micio,}
 batur, quum Volscos adesse, fumo ex incendiis^{A. Vir-}
 villarum, fugâque agrestium, cognitum est. ea^{ginio}
 res maturam jam seditionem, ac prope erum-^{Coss.}
 pentem, repressit. Consules coacti extemplo ab
 senatu, ad bellum eductâ ex urbe juventute,
 tranquilliorẽ ceteram plebem fecerunt. Et
 hostes quidem nihil aliud quàm perfusis vano
 timore Romanis, citato agmine abeunt. Nu-
 micus Antium adversus Volscos, Virginus
 contra Æquos profectus. ibi ex insidiis prope
 magnâ acceptâ clade, virtus militum rem pro-
 piam negligentiam consulis restituit. Melius in
 Volscis imperatum est. Fusi primo prælio ho-
 res, fugâque in urbem Antium, ut tum res
 rant, opulentissimam acti. quam consul oppu-
 gnare non ausus, Cenonem aliud oppidum,
 nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus ce-
 dit. Dum Æqui Volscique Romanos exercitus

*Bellum
 cum Æ-
 quis, &
 Volscis.*

U.C. 286. tenent, Sabini usque ad portas urbis popula-
 a.C. 466. tes incessere. deinde ipsi paucis post diebus à
 duobus exercitibus, utroque per iram consu-
 le ingresso in fines, plus cladium, quàm intu-
 lerant, acceperunt.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit: sed,
 ut semper aliàs, sollicita certamine Patrum &
 plebis. Irata plebs interesse consularibus co-
 mitiis noluit. per Patres clientesque Patrum
 T. Quintius, Q. Servilius. consules creati, T. Quintius, Q. Servilius.
 T. Quintio II. similem annum priori consules habent, sedi-
 Q. Servilio Coss. tiosa initia, bello deinde externo tranquilla.
 Bellum Sabinum. Sabini Crustumino campos citato agmine
 transgressi, quum cædes & incendia circum
 Anienem flumen fecissent, à porta prope Col-
 lina moenibusque pulsi, ingentes tamen præ-
 das hominum pecorumque egere. quos Servi-
 lius consul infesto exercitu insecutus, ipsum
 quidem agmen adipisci æquis locis non po-
 tuit: populationem adeo effusè fecit, ut nihil
 bello intactum relinqueret, ² multiplicique
 Volscum. captâ prædâ rediret. Et in Volscis respublica
 egregie gesta, tum ducis, tum militum operâ.
 Primum æquo campo signis collatis pugnatum,
³ ingenti cæde utrimque plurimo sanguine: &
 Romani, quia paucitas damno sentiendo pro-
 prior erat, gradum retulissent, ni salubri men-
 dacio consul, fugere hostes ab cornu altero
 clamitans, concitasset aciem. impetu facto,

¹ Consules creati... consu-
 les habent] Odiosa repeti-
 titio. Legamus: consules crea-
 ti, T. Quintius, Q. Servi-
 lius, similem annum priori
 habent.

² Multiplici... prædâ]
 Multis partibus majore præ-
 dâ, quàm quantam prius

ceperant Sabini.

³ Ingenti cæde... plurimo
 sanguine] Alterutrum ex his
 vacat. Ingenti cæde ponit
 delendum videtur, ut glossa
 sema additum interpretan-
 dis his vocibus, plurimo
 sanguine, quarum ratio
 usus.

dum

dum se putant vincere, vicere. Consul metuens, ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrimque quiete sumptâ, per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque 4 tertiâ ferè vigiliâ ad castra oppugnanda veniunt. Quintius sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem iussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit: cornicines tubicinesque in equos impositos canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos & plures esse, & Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

LXV. Ubi illuxit, Romanus integer satiatumque somno, productus in aciem, fessum stando & vigiliis Volscum primo impetu perculit. quanquam cessere magis, quàm pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos 1 post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles ægre teneri; clamare &

4 Tertiâ... vigiliâ] Distinguebatur tempus noctis in quatuor vigiliis, quarum unaquæque trium horarum erat. Itaque tertia vigilia à media nocte incipiebat, nonâ noctis horâ finiebatur. Singulis autem vigiliis signo

buccinâ dato, vigiles mutabantur.

1 Post principia] Post primam aciem. Frons nempe sola Volsci exercitus turbata est. A tergo primæ aciei, ordines integri & salvi tutum in clivos receptum habuere.

Tom, I.

K

U.C. 286.
A.C. 466.

U.C. 286.
a.C. 466.

poscere, ut percussis instare liceat. Ferocius agunt equites circumfusi duci: vociferantur se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens; conclamant se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus effusus ad primum impetum missilibus telis; saxa obaercentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Restitere primò, obstinatis animis: deinde, ² ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; & clamore renovato commovent aciem. tum rursus impetu capto, enituntur atque exsuperant iniquitatem loci. Jam prope erat ut in summum clivi jugum evaderent, quum terga hostes dedere: effusoque cursu penè agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. In eo pavore castra capiuntur, qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus. paucos circumfesus dies deditur, ³ nullà oppugnantium novà vi; sed quòd jam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

² *Ut in obtinentes locum*] Postquam vires dabant invadere hostem, qui superiorem locum obtinebat.

³ *Nullà oppugnantium novà*

và vi] Non quòd vires Romanorum majores tunc essent quam priore anno, quo Antium oppugnare ausi non fuerant.

EPITOME

LIBRI TERTII LIVIANI.

S Editiones de agrariis legibus factæ. Capito-
 lium ab exsulibus & servis occupatum, cæsis
 is receptum est. Census bis actus. priore lustro
 censa civium capita centum quatuor & viginti
 millia ducenta quatuordecim, præter orbos or-
 basque : sequenti, centum triginta duo millia
 quadringenta novem. Quum adversus Æquos res
 male gesta esset, L. Quintius Cincinnatus dictator
 factus, quum rare intentus rustico operi esset, ad
 id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes
 sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus am-
 pliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno
 primis tribunis plebis. Petitis per legatos, &
 ablatiis Atticis legibus, ad constituendas eas pro-
 ponendasque decemviri pro consulibus sine ullis
 aliis magistratibus creati, altero & trecentesimo
 anno, quàm Roma condita erat : & ut à regibus
 ad consules, ita à consulibus ad decemviros trans-
 latum imperium. Ii decem tabulis legum positis,
 quum modeste se in eo honore gessissent, & ob id in
 alterum quoque annum eundem esse magistratum
 placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis,
 quum complura impotenter fecissent, magistratum
 voluerunt deponere, & in tertium annum reti-
 nuerunt : donec ¹ invicto eorum imperio finem at-

¹ Invicto eorum imperio] Gronovius legit, injusto.

tulit libido Ap. Claudii, qui quum in amorem virginis incidisset, submisso qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret, quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. Hoc tam magnæ ² luxuriæ exemplo plebs incitata, montem Aventinum occupavit: coëgitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius, & unus collegarum, qui præcipuè pœnam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exsilium acti. Res præterea contra Sabinos, & Volscos, & Æquos prospere gestas continet: & parum honestum populi Romani judicium, qui judex inter Ardeates & Aricinos sumptus, agrum de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

² Luxuriæ] Magis placeret, injuriæ.

LIBER III.

U. c. 287.

a. C. 465.

Ti. Æmilio II.

Q. Fabio

Coss.

ANTIO capto, Ti. Æmilius & Q. Fabius consules sunt. ¹ Hic erat Fabius Quintus, qui unus extinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. itaque secundo quoque consulatu ejus, & agrarii se in spem legis erexerant, & tribuni rem contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt: & consul mane-

¹ Hic erat Fabius Quintus] Qui quidem pugnae Cremerensis tempore dictus est prope puberem ætatem fuisse. Hic autem annus ab illa pugna undecimus agi-

tur. Unde apparet Fabium quarto serè & vicesimo ætatis anno consulem factum esse: quod & Valerio Corvo contigisse memorabitur infra VII. 26.

bat in sententia sua. Possessores & magna pars Patrum, ² tribunitiis se jactare actionibus principem civitatis, & largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei à tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerborem expedisset. *T. Quintii ductu & auspicio agrì capti priore anno aliquantum à Volscis esse. Antium, propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore.* Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando ³ creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium. jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia: adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romæ agrum malle, quàm alibi accipere. Æqui à Q. Fabio (is eò cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subitâ incursione in agrum Latinum fecere.

*Antium
colonia
deducitur.*

U. c. 288.
a. C. 464.
Q. Servilio II.
Sp. Postumio
Coss.

II. Q. Servilius insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit. intra castra quies necessario morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio & T. Quintio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. qui haud dubiâ spe profectus, famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nunciare jussit.

U. c. 289.
a. C. 463.
Q. Fabio II.
T. Quintio III.
Coss.

² Tribunitiis se jactare actionibus] Eum qui principem locum in civitate teneret, sibi favorem & gloriam aucupari ex iis quæ apud populum tribuni agerent, vel agendo eadem quæ tribuni.

³ Creat] Creandos curat consul.

U. c. 289.
a. C. 463.

*Æquicum
bellum.*

fit, Q. Fabium consulem dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum asferre, eâdem dextrâ armatâ, quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidiâ & perjurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore ultores. Sed tamen, utcumque sit, etiam nunc pœnitere suâ sponte Æquos, quam pati hostilia, malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, diis magis iratis quàm hostibus gesturos bellum. Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei magis quàm periculum, consulem alterum ab urbe excivit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructâ, ut confestim dimicarent. Sed quum fortè haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. in noctem imminentiem aciem instruitis. longiore luce ad id certamen quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redire in aciem: erit copia pugnandi: ne timere.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur; ¹ longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies: tandem & Æqui processere. Prælium fuit utrimque vehemens, quod & Romanus irâ odioque pugnabat; & Æquos conscientia contracti culpâ periculi, & desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen sustinuerunt aciem

¹ Longam venire noctem longam sibi fingeret, quia notus] Adeo avidus pugnae, moram certamini esset facturus, ut noctem, quæ adveniret, elapsa.

Romanam Æqui: pulsiſque quum in fines ſuos ſe recepiſſent, nihilo inclinatio-
 ribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod
 in aciem, quâ pugnandi arte Romanus excellat,
 commiſſa res ſit. Æquos populationibus incurſioni-
 busque meliores eſſe, & multas paſſim manus,
 quam magnam molem unius exercitus, rectius
 bella gerere.

III. Relicto itaque caſtris præſidio, egreſſi
 tanto cum tumultu invaſere fines Romanos,
 ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. nec-
 opinata etiam res plus trepidationis fecit, quod
 nihil minus, quam ne victus, ac prope in ca-
 ſtris obſeſſus hoſtis, memor populationis eſſet,
 timeri poterat. agreſtesque pavidi incidentes
 portis, non populationem, nec prædonum par-
 vas manus, ſed, omnia vano augentes timore,
 exercitus & legiones aſſeſſe hoſtium, & infe-
 ſto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab
 his proximi ¹ audita incerta, eoque vaniora,
 ferre ad alios. curſus clamorque vocantium ad
 arma, haud multum à pavore captæ urbis ab-
 eſſe. Fortè ab Algido Quintius conſul redie-
 rat Romam: id remedium timori fuit. tumultu-
 que ſedato, victos timeri increpans hoſtes,
 præſidia portis impoſuit. Vocato deinde ſena-
 tu, quum ex auctoritate Patrum ² juſſitio in-

¹ Audita incerta, eoque
 vaniora] Incerta, quia au-
 dierant tantum, non vide-
 rant; adeoque mendaciis
 auctiora.

² Juſſitio indiſto] Fuſius
 explicat noſter quid ſit ju-
 ſſitium, infra c. 27. his ver-
 bis: juſſitium edicit: claudi
 uabernas totâ urbe jubet:
 petat quemquam privata

quicquam rei agere. Diceba-
 tur juſſitium ex eo quod ju-
 ſſeretur, ſive jurisdictio in-
 termitteretur. Hoc in tumultu-
 ſis ac turbulentis tempo-
 ribus ſolebat indici, quum
 aut propinquum muris bel-
 lum, aut violenta intra ur-
 bem ſeditio, cives omnes
 à privatarum rerum cura
 ad publicam avocabat.

U.C. 289. dicto profectus ad tutandos fines esset, Q. Ser.
 a.C. 463. vilio præfecto urbis relicto, hostem in agro
 non invenit. Ab altero consule res gesta egre-
 giè est. qui, quâ venturum hostem sciebat,
 gravem prædâ, eoque impeditiore agmine in-
 cedentem aggressus, funestam ei populationem
 fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: præda
 omnis recepta est. sic finem iustitio, quod qua-
 triduum fuit, reditus Quintii consulis in ur-
 bem fecit. ³ Census deinde actus, & condi-
 tum à Quintio lustrum. censa civium capita
 centum quatuor & viginti millia ducenta qua-
 tuordecim dicuntur, ⁴ præter orbos orbasque.
 In Æquis nihil deinde memorabile actum. in
 oppida sua se recepere, uri sua popularique
 passi. Consul, quum aliquoties per omnem
 hostium agrum infesto agmine populabundus
 issset, cum ingenti laude prædaque Romam re-
 diit.

U.C. 290.

a.C. 462.

A. Po-

sturnio,

Sp. Fu-

rio Coll.

IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp.
 Furius Fusus. ¹ Furios Fusios scripsere quidam.
 id admoneo, ne quis immutationem virorum

³ Censur... actus] Cen-
 sus à Ser. Tullio rege, ut
 vidimus I. 42. institutus,
 & quater actus. Regnante
 deinde Superbo intermissus,
 secundo post exactos reges
 anno revocatus fuerat. Ter
 deinde ante hunc annum
 actus est. Igitur hic census
 de quo nunc agit Livius,
 nonus est ab urbe condi-
 ta.

⁴ Præter orbos orbasque]
 Atque etiam feminas om-
 nes, pueros, servitia, ne-
 gotiatores, opifices inquil-
 nos: quorum quidam inquil-

linorum magna Romæ co-
 pia erat, propterea quod
 Romani ferè agris vaca-
 bant, nec vulgò rum aut
 institores erant mercium,
 aut ullâ sellulariâ arte vi-
 ctum quærebant. Horum
 omnium, quos modò re-
 censuimus, numerus, Dio-
 nysio auctore, l. IX. his
 temporibus civium censo-
 rum numerum triplo exce-
 debat.

¹ Furios Fusios scripsere
 quidam] Quos Furios dici-
 mus, quidam scripsere Fu-
 sios.

ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud U.C. 293.
a.C. 462.

dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. quo cupidè oblato (adeo civitates hæc ² perpetuo in Romanos odio certare) bellum summâ vi parabatur. Sentiant Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse. suspecta & colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos: isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, suâ sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum maturâ re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut principibus coloniarum Romam excitis, quærerent quidnam rei esset. qui quum haud gravatè venissent, introducti à consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quàm venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit: ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugna commisit. primo concursu pulsus se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque & proximâ nocte, & postero die tantâ vi castra sunt circumfessa atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici & malè pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nuntiaverunt: tantumque terrorem incussere Patribus,

*Antium
colonia
suspecta.*

*Furius
Cos. malè
rem gerit.*

*Obsidentur
in castris.*

^{2. Perpetuo in Romanos]} dam perpetui in Romanos
Emulationem inter se quam odii gesserunt.

U.C. 290.
a.C. 462.

ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, ³ *Videret ne quid respublica detrimenti caperet.* Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes qui arma ferre possent, optimum visum est: ⁴ proconsule T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, & colonia Antium dare Quintio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) iussi.

V. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti, quia superante multitudine hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus: consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris. vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita: & (quod necesse erat in tanto tumultu) iustitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul quum primò quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem ¹ Decumanâ portâ erupit: &, quum persequi

³ *Videret ne quid*] Eo senatusconsulto summa rerum omnium potestas consilibus permittebatur.

⁴ *Proconsule*] Hæc prima proconsulis mentio occurrit apud Livium.

¹ *Decumanâ portâ*] Castra Romana quadrata, ut plurimum, fuere, & qua-

tuor habuere portas. Harum ea quæ averssima erat ab hoste, *Decumana* dicebatur à decimis cohortibus juxta eam tendentibus. Unaquæque enim legio in decem cohortes dividebatur. Primæ autem cujusque legionis cohortes juxta Prætorium tendebant, quod in

posset, metu substitit, ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul nuncio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis cautè, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, & suorum animos turbavit, & ferociores hostes fecit. qui cæde legati, & consulis vulnere accensi, ² nullâ deinde vi sustineri potuere, quin compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares: venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes, ab tergo adortus, simul ad signum à se procul editum ex castris eruptione factâ, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano. in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opper-

A T.
Quintio li-
beratur.

fronte castrorum fuit: cetera deinde ex ordine usque ad decimas easdemque postremas, quæ in postrema castrorum parte, adeoque prope portam *Decumanam* locabantur. Reliquæ castrorum portæ fuere *Prætoria*, quæ Prætorio proxima, & versa in hostem: in lateribus *Principales* duæ, sic dictæ quòd in eo loco es-

sent, ubi tendebant *principes ordines*, id est, primi ordines, capita & apices castrorum, puta tribuni, præfecti, primique centurionum.

² Nullâ deinde vi sustineri potuere] Nullâ vi hostibus resisti potuit, aut prohiberi quominus compulsi in castra Romani rursus obsiderentur.

U.C. 290.
A.C. 462.

tuna imposuerat præsidia, impetum dedit. ii vagi dissipato agmine fugientes, in Quintium victorem cum saucio consule revertentem incidere. Tum consularis exercitus egregiâ pugnâ consulis vulnus, legati & cohortium ultus est eadem. magnæ clades ultro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero. audet tamen ³ Antias Valerius concipere summas: Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia quadringentos casos: ceteram multitudinem prædam agentem, quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam esse cæde: interfecta inde quatuor millia, & exsequendo subtiliter numerum, c.c. ait & xxx. Inde Romam reditum est: justitium remissum. Cælum visum est ardere plurimo igni: portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentare species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra ⁴ pacem deum exposcentium virorum mulierumque turbâ implebantur. Cohortes inde Latinae Hernicaeque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates mille milites, quia serum auxilium post prælium venerant, prope cum ignominia dimissi.

VI. Comitia inde habita. creati consules

³ *Antias Valerius*] Historiarum scriptor, qui vixit Syllanis temporibus. Suspecta ejus fides est Livio, qui eum arguit in numeris augendis intemperantissimum

fuisse, l. XXXVI. c. 38. atque etiam mendacii plane arcessit, XXVI. 49.

⁴ *Pacem deum*] Vid. not. 3. ad l. 16. suprâ.

L. Æbutius, P. Servilius, Kalendis Sextilibus, ut tunc principium ¹ anni agebatur, consula-
tum ineunt. Grave tempus, & fortè annus
pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus
magis, quàm pecorì: & auxere vim morbi,
terrore populationis pecoribus agrestibusque in

urbem acceptis. Ea colluvio mistorum omnis
generis animantium, & odore insolito urba-
nos, & agrestem confertum in arcta tecta æstu

ac vigiliis angebat, ministeriaque invicem ac
² contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instan-
tes sustinentibus clades, repentè legati Herni-
ci nunciant, in agro suo Æquos Volcosque

conjunctis copiis castra posuisse: inde ingenti
exercitu fines suos depopulari. Præterquam
quòd infrequens senatus indicio erat sociis

afflictam civitatem pestilentiam esse, mœstum
etiam responsum tulere: ut per se ipsi Hernici
cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam
subita deùm irâ morbo populari. Si qua ejus malè
quies veniat, ut anno antè, ut semper alias,
sociis opem laturos. Discessere socii, pro tristi
nuncio tristiores domum referentes; quippe
quibus per se sustinendum bellum erat, quod
vix Romanis fulti viribus sustinuisent. Non
diutius se in Hernico hostis continuit. pergit
inde infestus in agros Romanos, etiam sine bel-
li injuria vastatos. Ubi quum obvius nemo ne-
inermis quidem fieret, perque omnia non præ-
sidiis modò deserta, sed etiam cultu agresti,
transirent; pervenere ad tertium lapidem Ga-
binâ viâ. Mortuus Æbutius erat Romanus con-

¹ Anni] Consularis; non
civilis, cujus initium sem-
per à Januario. Tempus au-
tem solenne ineundis ma-
gistratibus multum variavit

usque ad annum urbis 599.
quo statutum, ut Kal. Ja-
nuariis consules inirent.

² Contagio ipsa] Conta-
gius.

U.C. 298.
a.C. 467.
L. Æbu-
tio, P.
Servilio
Coss.

Pestis
Roma.

Æqui
& Volsci
præda-
tur.

U.C. 291.
a.C. 461.

ful. collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam; affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris ferè ætas omnis: ut non modò ad expeditiones quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per seipsi obibant: ³ circuitio ac cura ⁴ ædilium plebei erat. ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, dii præfides ac fortuna urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque prædonum potiùs mentem quàm hostium dedit. ¹ adeo enim nulla spes non potiundi modò, sed ne adeundi quidem Romana moenia, animos eorum cepit, rectaque præcul visa atque imminentes tumuli avertère mentes eorum, ut totis passim castris ² fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque, desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* signa repentè convellerent, transversisque itineribus, per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eò vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordiâ solùm, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem

³ *Circuitio ac cura*] Circuibant vigiliis & eas rectè obeundas curabant ædiles plebei.

⁴ *Ædilium plebei*] Hoc primùm loco Livius ædiles plebei appellat. Vid. not. 2. ad c. 33. l. II.

¹ *Adeo enim*] Volsci Romanam oppugnare, si Dionysio fides. Sed urbs naturæ loci & validis munimentis defensa, facilè vim hostium arcuit.

² *Fremitu orto, quid*] Fremitu orto rogitantium inter se, quid...

LIBER III. 231

ullam obsessis fociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii sunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est: fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quàm quanta ferro sociorum facta erat. consul qui unus supererat, moritur. mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, ³ curio maximus; & per ignota capita latè evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad deos populum ac vota vertit. jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere deum. Ad id quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publicâ evocati, omnia delubra implent. stratae passim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum coelestium, finemque pesti exposcunt.

U.C. 291.
a.C. 461.

Latinos
vincunt.

VIII. Inde paulatim, seu pace deum impetratâ, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot ¹ interregna existent, P. Valerius Publicola, tertio die quàm inter-

³ Curio maximus] Unicuique triginta curiarum, in quas divisam fuisse urbem vidimus supra I. 13. suus fuit curio, qui rem divinam pro suis curialibus faceret. Curionibus omnibus moderator quidam impositus erat, curio maximus: qui quidem comitiis curiatis creabatur.

¹ Interregna] Interregni origo supra memorata est

à Livio, l. I. c. 18. post Romuli mortem. Et res, & nomen mansit etiam post pulsos reges. Quando nullus erat patricius magistratus, patricii coibant, & prodebant interregem, cujus imperium quinque diebus finiretur: quo elapso tempore, alius prodebatur interrex, & sic deinceps, donec creati consules forent.

U. c. 292.
a. C. 460.
L. Lu-
cretio,
T. Veturio
Coss.

*Volsi
prædones.*

Casi.

regnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium Geminum, sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis validâ civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nunciantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos, ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultrâ quàm in Hernicos procedit. Veturius primo prælio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde demissum in campos. Vastare agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, ² magis in re subita, quàm quòd ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi. is armatâ juventute, dispositisque prædiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, prædâ ex proximis locis raptâ, appropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore curâ, in Lucretium incidunt consulem, jam antè exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. Igitur præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque: & compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est. tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie.

² *Magis in re subita*] Magis quia subita res fuit.

ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos ^{U.C. 292.}
 captos, signa viginti septem militaria relata, ^{a.C. 460.}
 in quibusdam annalibus invenio. ubi etsi ad-
 jectum aliquid numero sit, magna certè cædes
 fuit. Victor consul ingenti prædâ potitus, ea-
 dem in stativa rediit. Tunc consules castra
 conjungunt: & Volsci Æquique afflictas vires
 suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo
 anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fufis
 hostibus, etiam castra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum statum re-
 diit: secundæque belli res extemplo urbanos.
 motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tri-
 bunus plebis eo anno fuit. is, consulibus ab- ^{Lex Te-}
 sentibus, ratus locum tribunitiis actionibus ^{rentilla.}
 datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad
 plebem criminatus, maximè in consulare im-
 perium, tanquam nimium, nec tolerabile li-
 beræ civitati, invehebatur: *nomine enim tan-*
tum minus invidiosum, re ipsâ prope atrocius,
quàm regium, esse. Quippe duos pro uno domi-
nos acceptos; immoderatâ, infinitâ potestate: qui
soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum,
omniaque supplicia verterent in plebem. Quæ ne
aterna illis licentia sit, ¹ legem se promulgatu-
rum, ut quinque viri creentur legibus de impe-
rio consulari scribendis. Quod populus in se jus
dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidi-

¹ *Legem se promulgatu-*
 rum] Huc usque, per scripta
 non erant jura omnia, qui-
 bus civitas regeretur. Sanè
 regias leges collegerat Sex.
 Papirius, quod *jus Papiria-*
num dicitur. Sed illud pau-
 ca, & ea tantummodo quæ
 maximi momenti visa fue-
 rant, complectebatur. De ce-

tero ad regum arbitrium lites
 dirimebantur: &, quod ju-
 stum illi judicassent, id pro
 lege erat. Eodem ferè mo-
 do penes consules juris ar-
 bitria fuere. Terentillus igitur
 aliquod juris corpus fieri
 volebat, quo in omnibus
 negotiis, tum publicis, tum
 privatis, civitas uteretur.

V.C. 292.
2.C. 460.

nem ac licentiam suam pro lege habituros. Quā promulgatā lege, quum timerent Patres, ne absentibus consulibus jugum acciperent, senatus à præfecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est investus, ² ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit. ~~Insidiatum eum, &~~ tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati dii tribunum dedissent, non potuisse fisci. Mortuis duobus consulibus, jacente ægrā civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum è republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi non licere, si quid consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere; accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit? Non illum consulare imperium, sed tribunizium potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. Neque illum se deprecari, quominus pergat ut cæperit. Vos, inquit Fabius, ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogiteris, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum comparatam esse: tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. non jus vestrum, sed invidiam minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum deferat. ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque

² Ut nihil] Ut nihil superesset minarum ac terroris, quod intentarent con-

sules, si ambo infesti circumstarent tribunum.

nobis bello insitire. Agunt cum Terentillo tribuni, dilatâque in speciem actione, ³ re ipsâ sublatâ, consules extemplo arcessiti.

U.C. 292.
a.C. 460.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit. & auget gloriam adveniens, expositâ omni in campo Martio prædâ, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non exsistere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente: id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies tum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, & destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Aequisque: triumphantem secutæ suæ legiones. alteri consuli datum, ut ¹ ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde sequenti, lex Terentilla ab toto relata collegio, novos aggressa consules est. erant consules P. Volumnio, Ser. Sulpicius. Eo anno cælum ardere visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. inter alia prodigia & carne pluit: quem imbrem ingens numerus avium

Lucretius
trium-
phat.

U.C. 293.
a.C. 459.

P. Vo-
lumnio,
Ser. Sul-
picio
Coss.

³ *Re ipsâ sublatâ*] In presentem annum. Anno enim sequenti relata à toto collegio est.

¹ *Ovans*] Ovatio, minor triumphus. *Ovationis* nomen deducit Plut. in Marcello, ab *ove* quæ tum stabatur, quum in majore triumpho immolaretur taurus: Festus ab eo clamore quem faciunt redeuntes ex pugna victores milites geminatâ O. litterâ. In ea des-

cribenda variant in quibusdam scriptores; sed hæc plurium auctoritate firman-
tur: eum nempe, cui ovatio decreta fuerat, pedibus urbem ingressum esse; non rogâ pictâ neque trabeâ, sed prætextâ tantum indutum; coronatum myrto, non lauro; & ingenti agmine tibicinum cinctum. Primus ovans urbem ingressus est P. Postumius Tubertus, anno ab exactis regibus septimo.

U. C. 193.

A. C. 459.

intervolitando rapuisse fertur; quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. ² Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula à conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus, cædesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (³ ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volscos & Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus: Antii summam rei positam: Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus indicitur: consules belli administrationem inter se dispartiri iussi; alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro personare, *Fabulam compositam Volsci belli; Hernicos* ⁴ ad partes paratos. jam ne virtute quidem premi li-

Volsci &
Æqui bel-
lum in-
aurant.

Conten-
tiones do-
mestica.

² Libri] Sibyllini. Hos scribit Dion. l. IV. ad Tarquinium Superbum delatos esse à muliere quadam externa, quam plurimi Sybillam Cumanam fuisse volunt. Hanc novem habuisse libros, quos quum rex nollet tanti emere, quanti illa indicaverat, abiisse mulierem, & tres libros exussisse: deinde pro sex reliquis idem persolvi sibi pretium postulavisse: ac multo magis aspernante rege, rursus tres ex superstitionibus cremavisse, proque tribus, qui jam soli restabant, tantum adhuc auri postulavisse, quantum primò petierat:

regem admiratum ac religione tactum emisit. Horum librorum mandata est duumviris cura, qui eos asservare conditos in cella subterranea in Capitolio, & in gravibus periculis, aut ob sæda & insolita prodigia, jussu senatûs inspicere, eaque quæ in iis reperissent, ad senatum referre, & exsequenda curare deberent.

³ Ut idem]. Ut eadem rerum conversio, eadem vices in singulos annos redderent.

⁴ Ad partes] Hæc vox refertur ad fabulam, in qua actores partes suas agunt. Sensus est igitur, Hernicos

bertatem populi Romani, sed arte eludi. quia oc- U.C. 293.
cidione prope occisos Volscos & Equos movere a.C. 459.
suâ sponte arma posse, ⁵ id fides abierit; novos
hostes quæri. coloniam fidam, propinquam, in-
famem fieri. bellum innoxiiis Antiatibus indicî,
geri cum plebe Romana: quam oneratam armis
ex urbe, præcipiti agmine, acturi essent, exsilio
& relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic,
⁶ ne quid aliud actum putent, victam legem esse;
nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum
rogati sint, caveant, ne possessione urbis pellan-
tur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non de-
fore auxilium. consentire omnes tribunos. nullum
terrorem externum, nullum periculum esse. Ca-
visse deos priore anno, ut tutò libertas defendi
posset. Hæc tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu
eorum positis sellis, delectum habebant. eò
decurrunt tribuni, concionemque secum tra-
hant. citati pauci, velut rei experiundæ cau-
sâ, & statim vis coorta. Quemcunque licitor
jussu consulisprehendisset, tribunus mitti ju-
bebat. neque suum cuique jus modum facie-
bat, sed virium spe ¹ & manu obtinendum erat
quod intenderes. Quemadmodum se tribuni
gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in
lege, quæ per omnes ² comitiales dies fereba-

paratos esse & edoctos à Pa-
tribus ad agendas suas ve-
tur in fabulâ partes, à jouer
leur rôle dans la pièce.

⁵ Id fides abierit] Fides
abierit circa id: hoc est, id,
nempe Volscos & Equos
suâ sponte movere arma,
credidi jam non possit. Simili
modo locutus est Livius, V.
⁴ quod quidem continens
memoria sit.

⁶ Ne quid aliud actum pu-
tent] Ne quam aliam men-
tem, ne quod aliud consi-
lium fuisse Patribus & con-
sulibus putent.

¹ Et manu] Antiqua le-
ctio, sed manu. Vim quan-
dam habet repetitio r̄s sed.

² Comitiales dies] Qui-
bus comitia haberi pote-
rant. Ab Numa enim con-
stitutum fuisse docuit Livius

V.C. 295. tur, impedienda, gerebant. Initium erat rixæ,
a.C. 459. quum ³ discedere populum iussissent tribuni,
 quòd Patres ⁴ se summoveri haud sinebant. nec
 ferè seniores rei intererant; quippe quæ non
 consilio regenda, sed permissa temeritati auda-
 ciaque esset. ⁵ Multum & consules se abstine-
 bant, ne cui in colluvione rerum majestatem
 suam contumeliæ offerrent. Cæso erat Quin-
 tius, ferox juvenis, quæ nobilitate gentis, quæ
 corporis magnitudine ac viribus. ad ea munera
 data à diis & ipse addiderat multa belli deco-
 ra, facundiamque in foro; ut nemo, non lin-
 guâ, non manu promptior in civitate habere-
 tur. Hic quum in medio Patrum agmine con-
 stitisset, eminens inter alios, velut omnes di-
 ctaturas consulatusque gerens in voce ac vi-
 ribus suis, unus impetus tribunitios popula-
 resque procellas sustinebat. Hoc duce, sæpe
 pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est.
 qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abi-
 bat: ut satis appareret, si sic agi liceret, vi-
 ctam legem esse. Tum prope jam perculsis aliis
 tribunis, A. Virginii, ex collegio unus, Cæ-
 soni capitis diem dicit. atrox ingenium accen-
 derat eo facto magis quàm conterruerat: eo
 acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos
 velut iusto persequi bello. Accusator pati reum
 ruere, invidiæque flammam ac materiam ⁶ cri-

*Hi dies
dicuntur.*

1. I. c. 19. ut quibusdam diebus agi cum populo non liceret.

³ *Discedere*] Ad suffragia ferenda. In septum quod-
 quam, quod *ovile* dicebatur, unaquæque tribus ex ordi-
 ne, prout vocabatur, per
 pontes, sive angustas vias in-
 trabat, ut suffragium da-
 ret.

⁴ *Se summoveri haud sine-
 bant*] Nimirum obstinati in
 eodem vestigio perstabant
 cum clientium manu, ne
 populus se in suas tribus di-
 gerere posset.

⁵ *Multum... se abstine-
 bant*] Magnâ curâ se absti-
 nebant ab his turbis.

⁶ *Criminibus suis*] Cri-
 minationibus tribunitiis.

minibus suis suggerere: legem interim, non tam ad spem perferendi, quàm ad laceffendam Cæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa sæpe ab juventute inconsultè dicta factaque, in unius Cæsonis suspectum incidunt ingenium. tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi, *Ecquid, inquit, sentitis jam vos, Quirites, Cæsonem simul civem, & legem quam cupitis, habere non posse? Quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat: omnes Tarquinius superbiâ exsuperat. Expectate dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus & audaciâ regnantem videris.* Assentiebantur multi, pulsatos se querentes; & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat iudicio dies, apparebatque vulgò homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat neque in *Quintia* gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstirrisse. ¹ *Suum primum militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, missum ab Quintio Capitolino sibi eum, in duobus suis rebus, venisse subsidio. neminem unum esse, cuius magis operâ putet ² *republicam restitutam.* L. Lucretius consul anni prioris, recen-

¹ *Suum primum militem* [Se duce prima stipendia fecisse: vel, si primum sumitur pro nomine adjectivo, primum locum inter suos milites virtute & actis tenuisse.]

² *Rempubicam restitutam*] Hic scripti ferè respuunt publicam. Enimverò satis est laudis, ut observat Gronovius, dici rem, id est, pugnam, restitutam Cæsonis operâ.

U.C. 293.
A.C. 459.

ti gloriâ nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere & monere, juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, ³ maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcumque venisset, suum quàm alienum malent civem esse. Quod offendat in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri. Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, ⁴ sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii ⁵ aversabantur preces, aut verecundiâ, aut metu: alii se suosque mulcatos querentes, atroci responso judicium suum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *Se haud multo postquam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem grassantem in ¹ Subura incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex merbo*

³ Maximum momentum] Qui, in quamcumque civitatem venisset, ejus viribus magnum pondus, magnam accessionem esset adjecturus.

⁴ Sibi... ut condonarent filium] Ut in gratiam patris ignoscerent filio.

⁵ Aversabantur preces] Precanti aurem non præbe-

bant: aut verecundiâ, ne tali viro negarent; aut metu, ne principem civitatis acrius offenderent, si preces ejus semel auditas aspernarentur.

¹ Subura] Vel Suburra aliàs Succusa, fuit regio urbana, à qua prima tribus urbana Suburrana dicta.

sata

factis validum, pugno ictum à Cæsone cecidisse U.c. 293.
semianimem. Inter manus domum ablatum, mor- a.C. 459.
tuumque inde arbitrari: nec sibi rem exsequi tam
atrocem per consules superiorum annorum licuisse.
 Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginius arripit jubet hominem & in vincula duci. patricii vi contra vim resistunt. T. Quintius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum propediem iudicium, eum*² *indemnatum indictâ causâ non debere violari.* Tribunus supplicium negat sumpturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad iudicii diem: ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat. Appellati tribuni³ medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit: ⁴ unum vadem tribus millibus æris obli-

² *Indemnatum... non debere violari*] Hinc apparet Romanis moribus civem in vincula non antè conjici solitum esse, quàm convictus foret. Vid. & c. §6. infra.

³ *Medio decreto jus auxilii sui expediunt*] Expediunt, i. e. extricant. Tribuni metuebant ne, si omnino liberum & sui juris Cæsonem dimisissent, plebs concitata sibi non obtemperaret: si patricio homini tributitium auxilium im-

ploranti non auscultarent, ne juris sui firmandi & augendæ potestatis egregiam occasionem prætermitterent. Itaque decreto ejusmodi, quod & plebi aliquid, & Cæsoni concederet, huic anticipiti periculo jus suum eximunt.

⁴ *Unum vadem*] Deceverunt ut quilibet vas sponderet se tria millia æris, (quæ æstimamus marcis argenti quatuor cum unciiis quatuor & semuncia) po-

U. c. 293. garunt. quot darentur, permissum tribunis est.
 a. C. 419. decem finierunt. ⁵ tot vadibus accusator vada-
 tus est reum. Hic primus ⁶ vades publicos de-
 dit. dimissus è foro, nocte proximâ in Tuscos
Cæso in in exilium abit. *exilium* *abit.* Judicii die quum excusare-
 tur ⁷ solum vertisse exilii causâ, nihilominus
 Virginio comitia habente, collegæ appellati
 dimisere concilium: pecunia ⁸ à patre exacta
 crudeliter, ut divenditis omnibus bonis, ali-
 quamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, in
 devio quodam tugurio viveret. Hoc judicium,
 & promulgata lex exercuit civitatem: ab ex-
 ternis armis otium fuit.

Sodalium
Cæsonis
temperata
comitate
feracia.

XIV. Quum velut victores tribuni, percul-
 sis Patribus Cæsonis exilio, prope perlatam
 esse crederent legem, & ¹ quod ad seniores
 Patrum pertineret, cessissent possessione rei-
 publicæ; juniores, id maxime quod Cæso-
 nis sodalium fuit, auxere iras in plebem,
 non minuerunt animos. sed ibi plurimum pro-
 fectum est, quòd modo quodam temperave-
 re impetus suos. Quum primò post Cæsonis
 exilium lex cœpta ferri est, instructi parati-
 que, cum ingenti clientium exercitu, sic tri-
 bunos, ubi primum summoventes præbuere
 causam, adorti sunt, ² ut nemo unus inde præ-

pulo daturum, si Cæso ad
 diem dictam non adesset.

⁵ Tot vadibus] Tot spon-
 sores, nempe decem, exe-
 git accusator ab reo.

⁶ Vades publicos] Vades
 qui in publicum obligaren-
 tur, pecuniamque populo
 promitterent, nisi reus fi-
 deretur.

⁷ Solum vertisse] Solum
 vertere dicebantur qui lo-
 cum ac sedem mutabant.

⁸ A patre exacta] Exacta
 à vadibus est: à patre data
 vadibus.

¹ Quod ad seniores Pa-
 trum pertineret, cessissent.]
 Seniores quidem Patrum ab-
 jecissent spem & conatum
 administrandæ, ex volunta-
 te & utilitate sua, & ordi-
 nis sui, reipublicæ, ejusque
 possessionem tribunis reli-
 quissent.

² Ut nemo unus] Ut, ne-

cupium quicquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Cæsones exstitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. benignè salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, ³ adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli neque publicè, neque privatim truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juvenus erat. Nec cetera modò tribuni tranquillè peregere; sed refecti quoque in insequentem annum, ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret. Paulatim permulcendo tractandoque ⁴ mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius Appii filius, & P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contrà tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjuratorem factam: Cæsionem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juvenus tribunitiâ potestatem è republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis & Æquis statum jam ac prope

U. c. 293.
a. C. 459.

U. c. 294.
a. C. 458.
C. Claudius, P. Valerius
II. Coss.

mine ita inter ceteros insignem se præbente, ut eorum auxilium videri posset; omnes ad domum referrent parem & gloriæ apud suos & apud plebem invidiæ & odii momentum.

³ Adesse] Iis litigantibus; causas eorum suscipere, aut certè auctoritate & gratiâ, tanquam advocati, juvare.

⁴ Mansuefecerant plebem.] Juniores patricii.

U.C. 294.
a.C. 458.

*Herdo-
nius Capi-
tolium oc-
cupat.*

solenne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum necopinatò exortum. Exsules servique ad quatuor millia hominum & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupare. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare & simul capere arma noluerant. alii inter tumultum præcipientes pavore in forum devolant. alternæ voces, *Ad arma*, &, *Hostes in urbe sunt*, audiebantur. Consules & armare plebem, & inermem pati timebant; incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis an ab servili fraude, urbem invasisset. sedabant tumultus, sedando interdum movebant: nec enim poterat pavida & consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgò; tantum ut incerto hoste præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *Se miserrimi cuiusque suscepisse causam, ut exsules injuriâ pulsos in patriam reduceret, & servitiis grave jugum demeret. Id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum & concitaturum.*

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. præter ea tamen quæ denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere; &, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito aessent; tum æterni hostes Volsci & Æqui, non ad populandos, ut antè, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, ve-

irrent. Multi & varii timores. inter ceteros U. C. 297. a. C. 458.
 eminebat terror servilis, ne suus cuique domi
 hostis esset : cui nec credere ; nec non cre-
 dendo, ne infestior fieret, ¹ fidem abrogare
 satis erat tutum. ² Vixque concordia fisci vi-
 debatur posse : tantum, superantibus aliis ³ ac
 emergentibus malis, nemo tribunos aut ple-
 bem timebat. mansuetum id malum, & per
 aliorum quietem malorum semper exoriens,
 tumque esse peregrino terrore sopitum vide-
 batur. At id prope unum maximè inclinatis re-
 bus incubuit : tantus enim tribunos furor te-
 nuit, ut non bellum, sed vanam imaginem
 belli, ad avertendos ab legis cura plebis ani-
 mos, Capitolium insedissee contenderent : pa-
 tritiorum hospites clientesque, si perlatà lege Tribunū
vetant ar-
ma sumā
in Herdo-
nium.
 frustra tumultuatos esse se sentiant, majore
 quàm venerint silentio abituros. Concilium in-
 de legi perferendæ habere, avvocato populo ab
 armis. Senatum interim consules habent, alio
 se majore ab tribunis metu ostendente, quàm
 quem nocturnus hostis intulerat.

XVII. Postquam arma poni & discedere ho-
 mines ab stationibus nunciatum est, P. Vale- Valerius
cos. inve-
nitur in
tribunos.
 rius, collegâ senatum retinente, se ex curia
 proripit : inde in ¹ templum ad tribunos ve-

¹ *Fidem abrogare*] Non
 habere fidem, non credere.
 Recidendum ergo hîc vide-
 tur inane glossema, *non cre-
 dendo.*

² *Vixque concordia fisci*]
 Vixque, etiam concordia
 manente civitate, videbatur
 resisti posse huic malo. Vid.
 not. 5. ad II. 29.

³ *Ac emergentibus*] Rarò
 admodum, & fortasse nun-

quam particulam *ac* repe-
 rias apud Ciceronem, Li-
 vium, Virgilium, & alios
 aureâ Latinitatis scriptores,
 locatam ante vocalem. Vi-
 dendum an admitti possit
 scriptura quorundam codd.
ac mergentibus, nempe rema-
 publicam.

¹ *Templum*] Hæc comitia
 in foro habebantur. *Comi-
 tia interim in foro sunt*, in-

V.C. 294.
2.C. 48.

nit : *Quid hoc rei est , inquit , tribuni ? Ap. Her-*
donii ductu & auspicio rempublicam everfuri
estis ? Tam felix vobis corrumpendis fuit , qui
servitia vestra non commovit auctor ? Quum ho-
stes supra caput sint , discedi ab armis , legesque
ferri placet ? Inde ad multitudinem oratione
versâ : Si vos urbis , Quirites , si vestri nulla cu-
ra tangit ; at vos veremini deos patrios ab ho-
stibus captos. Jupiter optimus maximus , Juno re-
gina , & Minerva , alii dii deæque obsidentur.
castra servorum publicos vestros penates tenent.
Hæc vobis forma sanæ civitatis videtur ? Tantum
hostium non solum intra muros est , sed in arce su-
pra forum curiamque : comitia interim in foro
sunt : senatus in curia est : velut quum otium su-
perat , senator sententiam dicit : alii Quirites
suffragium ineunt. Non quicquid Patrum plebis-
que est , consules , tribunos ,² deos , hominesque
omnes armatos opem ferre , in Capitolium curre-
re , liberare ac pacare augustissimam illam do-
mmum Jovis optimi maximi decuit ? Romule pater,
tu mentem tuam , quâ quondam arcem ab his
iisdem Sabinis auro captam recepisti ; da stirpi
tuæ. jube hanc ingredi viam , quam tu dux , quam
tuus ingressus exercitus est. Primus en ego con-
sul , quantum mortalis deum possum , te ac tua
vestigia sequar. Ultimum orationis fuit , Se ar-
ma capere , vocare omnes Quirites ad arma. si

quit Valerius in oratione
 mox secutura. Itaque tem-
 plum , de quo hic agitur ,
 vel Comitium est , vel sug-
 gestum ex quo tribuni ad
 populum concionabantur.
 Vid. not. 6. ad c. 56. l. II.

² Deos... armatos...
 currere] Vox deos suspecta
 est Gronovio , qui reponen-

dum censet cives. Sicque non
 inconcinna est gradatio :
 Consules , tribunos , cives ,
 hominesque omnes. Neque
 enim cives erant , quotquot
 in urbe habitabant. Magnus
 numerus erat & servorum ,
 & opificum inquilinorum.
 Vid. not. 4. ad c. 3. hujus
 libri.

quis impediat, ³ jam se consularis imperii, jam ^{U.C. 294.} tribunitiæ potestatis sacratarumque legum obli- ^{a.C. 418.} tum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod ⁴ princeps familiæ suæ ausus in regibus esset. Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina cœpta oppressit; tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones temporis aptos serere: admonere, Ut viderent in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi. Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causâ aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis statu nuncii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is confestim convocato senatu, atque introductis nunciis, magnopere censet, Ne expectent, dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ip-

*Tusculani
Romanis
auxilium
ferunt.*

³ Jam se consularis imperii... oblitum] Oblitum quid esset consulare imperium, quibus limitibus contineretur; & eodem agentem modo, quo, si consul infinita esset potestate, &

imperium sine provocatione haberet.

⁴ Princeps familiæ suæ] Publicola auctor sui cognominis. Illum Dion. affirmat hujus Valerii consulis patrem fuisse.

U. e. 294. *sum discrimenque, ac* ¹ *sociales deos, fidemque*
 a. C. 458. *fœderum, id poscere. Demerendi beneficio tam po-*

tentem, tam propinquam civitatem, nunquam
parem occasionem daturus deos. Placet ferri au-
xilium; juvenus conscribitur: arma dantur.
 Roman primâ luce venientes, procul speciem
 hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi
 sunt. deinde ubi vanus terror abiit, accepti in
 urbem agmine in forum descendunt. ibi jam
 P. Valerius, relicto ad portarum præsidia col-
 legâ, instruebat aciem. Auctoritas viri move-
 rat, affirmantis, *Capitolio recuperato, & urbe*
pacatâ, ² *si edoceri se fissent quæ fraus à tribu-*
nis occulta in lege ferretur; memorem se majo-
rum suorum, memorem cognominis, quo populi
colendi velut hæreditaria cura sibi ³ *à majoribus*
tradita esset, concilium plebis non impediturum.
 Hunc ducem secuti, nequicquam reclamanti-
 bus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt
 aciem. adjungitur & Tusculana legio. certare
 socii civesque, utri recuperatæ arcis suum de-
 cus facerent. dux uterque suos adhortatur.
 Trepidare tum hostes, nec ulli satis rei, præ-
 terquam loco, fidere. trepidantibus inferunt
 signa Romani sociique. Jam in vestibulum per-
 ruperant templi, quum P. Valerius inter pri-
 mores pugnam ciens interficitur. P. Volum-
 nius consularis vidit cadentem. is dato nego-
 tio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum
 vicemque consulis provolat. Præ ardore im-
 petuque tantæ rei sensus non pervenit ad mi-

*Pugna
adversus
Herdo-
nium.*

*Valerius
cos. occi-
ditur.*

¹ *Sociales deos*] Deos ar-
 bitros & testes pactorum
 quibus socii inter se devincti
 sunt.

² *Si edoceri se fissent*] Si
 se fivissent edoceri, quæ-

nam in lege quam ferebant
 tribuni occulta fraus late-
 ret.

³ *À majoribus*] Imo à
 patre, qui primus cognor-
 men Publicolæ tulit.

litem : prius vicit, quàm se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum cæde suâ foedavere templum ; multi vivi capti. Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, ⁴ suæ fortunæ à quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ : Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes ⁵ quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

U.C. 294.
a.C. 458.

Recuperatur
Capitolium.

XIX. Pace partâ, instare tum tribuni Patribus, ut P. Valerii fidem exsolverent : instare Claudio, ¹ *ut collegæ deos Manes fraude liberaret, agi de lege sineret.* Consul, antequam collegam sibi subrogasset, negare passurum agi de lege. Hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quintius Cincinnatus pater Cæsonis consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Percussa erat plebes consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute suâ, tribus liberis, quorum nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi, consilium & modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quàm senatu castigando, vehementior fuit : *cujus ordinis languore, perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, linguâ criminibusque regnarent. Cum Cæsone filio suo virtu-*

Suffectus
Valerio
L. Quintius.

⁴ *Suæ fortunæ à quoque sumptum supplicium est*] Ser-vile supplicium, crux : liberi homines, ut plurimum, securi percutiebantur.

⁵ *Quadrantes*] Quadrans

est quarta pars assis Romani.

¹ *Ut collegæ deos Manes*] Ut collegam mortuum fraudis crimine liberaret, præstando fidem ab illo datam.

U.C. 294. *tem, constantiam, omnia juventutis belli domi-*
 a.C. 458. *que decora pulsa ex urbe Romana & fugata es-*

Invehi-
sus in tri-
bunos.

se. loquaces, seditiosos, semina discordiarum,
iterum atque tertium tribunos, pessimis artibus,
regiâ licentiâ vivere. Aulus, inquit, ille Vir-
ginius, quia in Capitolio non fuit, minus suppli-
cii, quam Ap. Herdonius, meruit? Plus hercule
aliquanto, qui verè rem æstimare velit. Herdo-
nius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope de-
nunciavit, ut arma caperetur: hic negando bella
esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris
& exsulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace,
& P. Valerii mortui loquar) prius in clivum
Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de
foro tolleretur? ² Pudet deorum hominumque.
quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum
& servorum dux, profanatis omnibus, in cella
Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi antequam
Romæ sumpta sunt arma. In dubio fuit, utrum
L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius, &
C. Claudius consules Romanam arcem liberarent;
& qui antè Latinos ne pro se quidem ipsis, quum
in finibus hostem haberent, attingere arma passi
sumus, nunc, nisi Latini suâ sponte arma sumpsis-
sent, capri & deleti eramus. Hoc est, tribuni,
auxilium plebi ferre, inermem eam hosti truci-
dandam objicere? Scilicet, si quis vobis humil-
limus homo de vestra plebe, quam partem, velu-
ti abruptam à cetero populo, vestram patriam pe-
culiaremque rempublicam fecistis; si quis ex his
domum suam obsessam à familia armata nuncia-
ret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter opti-

² Pudet deorum hominum-
 que } Pudore perfundor,
 quum cogito deos homines-
 que tanti flagitii nobis con-
 fectos esse. Sic Terent. Heaut.

Act. II. sc. 2. v. 18. mea
 patri... cuius nunc pudet
 me, id est, de quo cogitare
 non possum, quin me pu-
 dor vitæ meæ capiat.

inuis maximus, exsulum atque servorum septus ^{U.C. 294.}
 armis, nullâ humanâ ope dignus erat? Et hi ^{a.C. 458.}
 postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi
 dii ³ neque sacri, neque sancti sunt! At enim,
 divinis humanisque obruti sceleribus, ⁴ legem
 vos hoc anno perlaturus dictitatis. Tum hercule
 illo die quo ego consul sum creatus, malè gesta
 respublica est, pejus multo quàm quum Valerius
 consul periit, si tuleritis. Jam primum omnium,
 inquit, Quirites, in Volscos & Aequos mihi at-
 que collegæ legiones ducere in animo est. Nescio
 quo fato, magis bellantes, quàm pacati propitios
 habemus deos. quantum periculum ab illis populis
 fuerit, si Capitolium ab exsulis obsessum scis-
 sent, suspicari de præterito, quàm re ipsâ expe-
 riri est melius.

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti
 Patres restitutam credebant rempublicam: con-
 sul alter, comes animosior quàm auctor, sus-
 cepisse collegam priorem actionem tam gravis
 rei facilè passus, ¹ in peragendis consularis of-
 ficii partem ad se vindicabat. Tum tribuni elu-
 dentes velut vana dicta, ² persequi quærendo,
 quonam modo exercitum educturi consules essent, ^{Religiosa}
 quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis ^{jurisju-}
 verò, inquit Quintius, nihil delectu opus est, ^{randi re-}
^{verentia.}

³ Neque sacri, neque sancti
 sunt] Sacrum est id quod
 religio consecravit: sanctum,
 quod ne violetur, sanctio-
 ne cautum est. Itaque san-
 ctus minus valet, quàm sa-
 cer.

⁴ Legem vos... perlaturus
 ... si tuleritis] Ferre
 legem & perferre hoc differe-
 runt, quòd is fert legem,
 qui eam proponit populo
 sciendam; perfert is qui

hoc assequitur ut illa à po-
 pulo accipiat, jubeatur.

¹ In peragendis] In iis
 quæ peragenda erant: ubi
 peragere opus foret ea, quo-
 rum auctor Quintius erat,
 consulem agebat, consulis
 partes implebat.

² Persequi quærendo] In-
 stare, ulterius progredi,
 quærendo. Sic planè infra
 VI. 14. Exsequebantur quæ
 rendo.

U. C. 294. *quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum*
 a. C. 458. *Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba*
juraverint, conventuros se jussu consulis, nec in-
jussu abituros. Edicimus itaque, omnes qui in
verba jurastis, crastinâ die armati ad lacum Re-
gillum adsitis. Cavillari tum tribuni, & popu-
lum exsolvere religione velle: privatam eo tem-
pore Quinium fuisse, quum sacramento adacti
sint. Sed nondum hæc, quæ nunc tenet secu-
 lum, negligentia deum venerat: nec interpre-
 tando sibi quisque jusjurandum & leges aptas
 faciebat, sed suos potius mores ad ea accom-
 modat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nul-
 la spes erat, ³ de proferendo exercitu agere:
 eo magis quod & augures jussos adesse ad Re-
 gillum lacum fama exierat, locumque inaugu-
 rari, ubi auspiciatò cum populo agi posset, ut quid-
 quid Romæ vi tribunitiâ rogatum esset, id comi-
 tiis ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod
 consules vellent, neque enim provocationem esse
 longius ab urbe mille passuum: & tribunos, si
 eò adveniant, in alia turba Quiritium, subjectos
 fore consulari imperio. Terreabant hæc: sed ille
 maximus terror animos agitabat, quod sapius
 Quintius dictitabat, Se consulum comitia non
 habiturum. Non ita civitatem agram esse, ut
 consuetis remediis fisci possit. dictatore opus esse
 reipublicæ, ut qui se moverit ad sollicitandum
 statum civitatis, sentiat sine provocatione dicta-
 turam esse.

XXI. Senatus in Capitolio erat. eò tribuni
 cum perturbata plebe veniunt. multitudo cla-

³ De proferendo exercitu]
 Horum verborum sensus ad-
 modum obscurus est. Dele-
 ti vocè exercitum, legatur,

de proferenda nempe re age-
 re. Proferre rem est differre,
 protrahere.

more ingenti, nunc consulum, nunc Patrum U. c. 294³
 fidem implorant. nec antè moverunt de sen- a. C. 458,
 tentia consulem, quàm tribuni se in auctori-
 tate Patrum futuros esse polliciti sunt. Tunc
 referente consule de tribunorum & plebis po-
 stulatis, senatusconsulta fiunt, Neque tribuni
 legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe
 exercitum educerent. In reliquum magistratus
 continuari, & eosdem tribunos refici, judicare
 senatum contra rempublicam esse. Consules fue-
 re in Patrum potestate; tribuni reclamantibus
 consulibus refecti. Patres quoque, ne quid ce-
 derent plebi, & ipsi L. Quintium consulem ^{Quintium}
 reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio ^{senatum}
 consulis fuit. Mirer, inquit, si vana vestra, ^{castigas.}
 Patres conscripti, ad plebem auctoritas est? ¹ Vos
 elevatis eam. quippe, quia plebs senatusconsul-
 tum in continuandis magistratibus solvit, ipsi
 quoque solutum vultis, ne temeritati multitudi-
 nis cedatis: tanquam id sit plus posse in civita-
 te, plus levitatis ac licentiæ habere. levius enim
 vaniusque profectò est, sua decreta & consulta
 tollere, quàm aliorum. Imitamini, Patres con-
 scripti, turbam inconsultam: & qui exempla
 aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis po-
 tius, quàm alii vestro rectè faciant; dum ego ne
 imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum
 consulem renunciari patiar. Te verò, C. Claudi,
 adhortor, ut & ipse populum Romanum hac li-
 centiâ arceas; & de me hoc tibi persuadeas, me
 ita accepturum, ut non honorem meum à te im-
 peditum, sed ² gloriam sprete honoris auctam,
 invidiamque quæ ex continuato eo impenderet,

¹ Vos elevatis eam] Vos
 eam imminuitis, pondus ei
 detrahitis.

² Gloriam sprete] Auctum
 me gloriâ sprete honoris,
 id est, consularis.

U.C. 195. *levatam putem.* Communiter inde edicunt, Ne
 a. C. 457. *quis L. Quintium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

Q. Fabio III.
 L. Cornelio
 Coss.

*Bellum
 cum Vol-
 scis.*

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi, religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni. Bellum ingens à Volscis & Æquis Latini atque Hernici nunciabant: *jam Antii Volscorum legiones esse.* Et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. ægreque impetratum à tribunis, ut ¹ bellum præverti sine-
 rent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini jussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat: inde lustrato exercitu Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permistam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare jussit, ut pariter & socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites

¹ *Bellum præverti*] Belli priorem curam geri quam legis.

item ² suæ cuique parti ³ post principia col- U.c. 297;
locat. Ita trifariam adortus castra circumve- a. C. 457;
nit : & quum undique instaret , non sustinentes
impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus
inde munitiones , pavidam turbam , inclinatam-
que in partem unam , castris expellit. Inde ef-
fusè fugientes eques , cui superare vallum haud
facile fuerat , quum ad id spectator pugnae ad-
stitisset , libero campo adeptus , parte victoriæ
fruitur , territos cædendo. Magna & in castris
& extra munimenta cædes fugientium fuit ; sed
præda major , quia vix arma secum efferre ho-
stis potuit : deletusque exercitus foret , ni fu-
gientes sylvæ texissent.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur , in- *Arx Tus-*
terim Æqui , robore juventutis præmissio , ar- *culana ab*
cem Tusculanam improvisò nocte capiunt : re- *Æquis*
liquo exercitu haud procul moenibus Tusculi *capta.*
confidunt , ut distenderent hostium copias.
Hæc celeriter Romam , ab Roma in castra An-
tium perlata , movent Romanos haud secus ,
quàm si Capitolium captum nunciaretur : adeo
& recens erat Tusculanorum meritum , & si-
militudo ipsa periculi reposcere datum auxi-
lium videbatur. Fabius omiſſis omnibus , præ-
dam ex castris raptim Antium convehit. Ibi
modico præsidio relicto , citatum agmen Tuscu-
lum rapit. Nihil præter arma , & quod cocti ad
manum fuit cibi , ferre militi licuit. Commea-
tum ab Roma consul Cornelius subvehit. Ali-
quot menses Tusculi bellatum. parte exerci-

² *Suæ cuique parti*] Vide-
mur emendare debere vel
suæ quosque parti , vel *suos*
cuique parti. Similia duo
apud nostrum loca , XXV.
27. XXVI. 29. simili mo-

do curamus.

³ *Post principia*] Post pri-
mam aciem , quæ tota ex-
peditibus erat. Eandem lo-
cutionem notavimus supra
II. 65.

U.C. 295. tūs consul castra Æquorum oppugnabat : par-
 2. C. 457. tem Tusculanis dederat ad arcem recuperan-
 Auxilio Romano- rum re- cepta. dam. Vi nunquam eò subiri potuit. Fames po-
 stremò inde detraxit hostem. ¹ Quò postquam
 ventum ad extremum est , inermes nudique
 omnes sub jugum ab Tusculanis missi. hos
 ignominiosâ fugâ domum se recipientes , Ro-
 manus consul in Algido consecutus , ad unum
 omnes occidit. Victor ad Columen (id loco
 nomen est) ² exercitu relicto , castra locat. Et
 alter consul , postquam moribus Romanis jam
 pulso hoste periculum esse desierat , & ipse ab
 Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi
 hostium fines , ³ ingenti certamine hinc Vol-
 scos , hinc Æquos populantur. Eodem anno
 descisse Antiates , apud plerosque auctores in-
 venio ; L. Cornelium consulem id bellum gef-
 fisse , oppidumque cepisse : certum affirmare ,
 quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei
 mentio est , non ausim.

Tribuni-
 tia con-
 sentiones.

XXIV. Hoc bello perfecto , tribunitium do-
 mi bellum Patres territat. Clamant fraude fie-
 ri , quòd foris teneatur exercitus : ¹ frustratio-
 nem eam legis tollendæ esse. se nihilominus rem
 susceptam peracturos. Obtinuit tamen P. Lu-
 cretius præfectus urbis , ut actiones tribunitiæ
 in adventum consulum differrentur. Erat &
 nova exorta cāusa motûs. A. Cornelius , &

¹ Quò postquam ventum
 ad extremum est] Postquam
 eò tandem ventum est , ut
 fames hostem ex arce Tus-
 culana detraheret.

² Exercitu relicto] Legen-
 dum videtur reducto. Vox
 relicto procul dubio vitiosa
 est.

³ Ingenti certamine] Acti-
 ter inter se certantes , uter
 plus damni hostibus infer-
 ret.

¹ Frustrationem eam legis
 tollendæ esse] Hac specie ,
 hoc colore fraudulenter uti
 patricos tollendæ legis cau-
 sâ.

Q. Servilius ² quæstores, M. Volscio, quod U. C. 295;
a. C. 457.
falsus haud dubiè testis in Cæsonem extitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indiciiis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, unquam non modò visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum; nec his temporibus, in quæ testis crimen coniecisset, Cæsonem Romæ visum, affirmantibus qui unà meruerant, secum eum tum ³ frequentem ad signa sine ullo comœatu fuisse. ⁴ ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio judicem. Quum ad iudicium ire non auderet, omnes ex res in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quàm Cæsonis ⁵ Volscio

² *Quæstores;*] Vid. not. 8.
ad c. 41. l. II.

³ *Frequentem ad signa sine ullo comœatu fuisse*] Affiduum fuisse ad signa, apud exercitum; nec ullum sumpsisse ab imperatore comœatum, sive facultatem discedendi ab exercitu.

⁴ *Ni ita esset*] Præter quæstores, qui publicè & vi magistratûs sui Volscium accusabant, multi privatim & suo nomine eum in jus vocabant, & coram iudice secum disceptare jubebant, spondendo se certam quandam pecuniæ summam daturus, si reus probaret non ita se rem habere. In intentione litis actor & reus se mutuò sponsione provocabant; & utrique necesse erat spondere, se, nisi rem probaret ita esse quemadmodum contenderet, certam quam-

dam pecuniæ summam, quæ finiebatur, soluturum. Porro quum actor *ferre judicem* reo dicitur, intelligendum est ab eo nominatim offerri ac proponi aliquem è iudicibus, apud quem de jure utriusque disceptaretur: qui si probaretur reo, tum iudex convenisse dicebatur. Quum autem in singulas lites iudicem, vel iudices dari oporteret ab eo magistratu, cujus erat jurisdictionis, nempe primis temporibus à consule, postea à prætore; actor & reus communiter ab eo postulabant, ut hic qui convenerat sibi iudex daretur. Nonnunquam actor reo dabat, ut ipse *iudicem diceret*, i. e. eum è iudicibus, quem ipsi videretur, eligeret & à magistratu postularet.

⁵ *Volscio teste*] Ob testimonium Volscii.

U.C. 295. teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant,
 a.C. 457. qui comitia quæstores habere de reo, nisi prius
 habita de lege essent, passuros negabant. ita
 extracta utraque res in consulum adventum
 est. Qui ubi triumphantes victore cum exer-
 citu urbem inierunt, quia silentium de lege
 erat, perculos magna pars credebant tribu-
 nos. At illi (etenim extremum anni jam erat)
 quartum affectantes tribunatum, in comitio-
 rum disceptationem ab lege certamen averter-
 rant. & quum consules nihilo minus adver-
 sus continuationem tribunatûs, quàm si lex
 minuendæ suæ majestatis causâ promulgata fer-
 retur, retendissent; victoria certaminis penes
 tribunos fuit. Eodem anno, Æquis pax est
 petentibus data. Census, res priore anno in-
 choata, perficitur: idque ⁶ lustrum ab ori-
 gine urbis decimum conditum. Fuerunt cen-
 sa civium capita centum triginta duo millia
 quadringenta novem. Consulum magna domi
 bellicque eo anno gloria fuit: quòd & foris
 pacem peperere; & domi, etsi non con-
 cors, ⁷ minus tamen quàm aliàs infesta civitas
 fuit.

*Eu lrum
decimam.*

U.C. 296. XXV. L. Minucius inde & C. Nautius con-
 a.C. 456. sules facti, duas residuas anni prioris causas
 L. Mi- exceperunt. Eodem modo consules legem, tri-
 nutio, buni iudicium de Volscio impediabant; sed in
 C. Nau- quæstoribus novis major vis, major auctoritas
 tio II. erat. cum M. Valerio ¹ Valerii filio, Volesi ne-
 Coss. pote, quæstor erat T. Quintius Capitolinus,

⁶ *Lustrum ... decimum*] Vid. not. 3. ad c. 3. hujus libri.

⁷ *Minus ... infesta*] Mi- nus vexata discordiis.

¹ *Valerii filio*] Lege Ma-

nii filio. Neque enim, quum quis nominabatur, à patris nomine gentilitio, sed à prænومine designabatur. Manius ille Valerius fuit dictator anno u. c. 260.

qui ter consul fuerat. Is, quoniam neque Quintiæ familiæ Cæso, neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, iusto ac pio bello persequabatur. Quum Virginius maximè & tribuni de lege agerent, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem, ut, quum edocuissent populum, ² quid fraudis occultæ ferretur, sine-
rent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillās in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt. qui rupto foedere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt. is tum longè princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione veniunt, plenique prædā in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius legati ab Roma venerunt questum injurias, & ex foedere res repetitum. eos Æquorum imperator, *quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum jubet dicere. se alia interim acturum.* quercus ingens arbor prætorio imminabat cujus umbrā opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *Et hæc, inquit, sacrata quercus, & quidquid deorum est, audiant fœdus a vobis ruptum; nostrisque & nunc querelis adsint, & mox armis, quum deorum hominumque simul violata jura exsequemur.* Romam ut redire legati, senatus iussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delec-

*Bellum
cum Æ-
quis.*

*Legati
Rom. præ-
ti.*

² *Quid fraudis occultæ ferretur*] Vid. not. 2. ad c. 18. supra.

U.c. 296. tum. & forsitan ad ultimum impedissent : sed
a. C. 456. novus subito additus terror est.

*Sabini
bellum in-
ferunt.*

*Minucius
malè rem
gerit ad-
versus
Æquos.*

*L. Quin-
tius dicta-
tor.*

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infestâ populatione venit. foedati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benignè arma cepit. reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit : castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut comparati ad eam prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna, nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam quum haud procul ab hoste castra posuisset, nullâ magnopere clade acceptâ, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserunt hostes, crevit ex metu alieno, ut sit, audacia : & nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quæ priusquam undique vallo objecto clauderent exitus, quinque equites inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil tam nec inopinatum, nec insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt : in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret ; L. Quintius Cincinnatus consensu omnium dicitur. ¹ Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effusè affluant opes. Spes

¹ Operæ pretium est] Di- & attendant ii, qui magna res est, quam audiant nia...

unica imperii populi Romani L. Quintius, U.C. 296.
trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi a. C. 456.
nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat
agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi ab
legatis, seu fossam fodiens palæ innixus, seu
quum araret, operi certè, id quod constat, *Ex opere*
agressi intentus, salute datâ invicem reddita- *rustico su-*
que, rogatus ut, quod bene verteret ipsi reique *mitur.*
publicæ, togatus mandata senatûs audiret; ad-
miratus, rogitanisque, satin' salva essent om-
nia? togam propere è tugurio proferre uxo-
rem Raciliam jubet. Quâ simul, absterfo pul-
vere ac sudore, velatus processit, dictatorem
eum legati gratulantes consalutant; in urbem
vocant; qui terror sit in exercitu, exponunt.
Navis Quintio publicè parata fuit, transvec-
tumque tres obviâ egressi filii excipiunt: in-
de alii propinqui atque amici, tum Patrum
major pars. Eâ frequentîâ stipatus, anteceden-
tibus lictoribus deductus est domum. & plebis
concursum ingens fuit: sed ea nequaquam tam
lata Quintium vidit, & imperii nimium, &
virum ² in ipso imperio vehementiorem rata.
Et illâ quidem nocte nihil præterquam vigila-
tum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lu-
cem in forum venisset, magistrum equitum
dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui
¹ quum stipendia pedibus propter paupertatem

² In ipso imperio] Non eum cujus vehementius &
malè videtur Dujatius reci- imperiosius esset, quàm ip-
dere particulam in. Plebes sius dictaturæ, ingenium.
rebatur Quintium esse & Suprà II. 30. dictaturam Li-
nimium imperii, id est, ni- vius vocavit imperium suo
mum imperioso magistra- ingenio vehemens.

tu, dictaturâ nempe, me- ¹ Quum stipendia pedi-
tuendum; & virum imperio- bus... fecisset] Quum in
ipso vehementiorem, id est, peditum numero militasset.

U.C. 296.

A.C. 456.

fecisset, bello tamen primus longè Romanæ
juventutis habitus esset. Cum magistro equi-
tum in concionem venit; justitium edicit;
claudi tabernas totâ urbe jubet; vetat quem-
quam privatæ quicquam rei agere: tum qui-
cunque ætate militari essent, armati cum ci-
bariis in dies quinque coctis, ² vallisque duo-
denis, ante solis occasum Martio in campo
adessent: quibus ætas ad militandum gravior
esset, vicino militi, dum is arma pararet val-
lumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic ju-
ventus discurrit ad vallum petendum. sumpse-
re, unde cuique proximum fuit: prohibitus
nemo est: impigreque omnes ad edictum di-
ctatoris præsto fuere. Inde composito agmine,
non itineri magis apto, quàm prælio, si res
ita tulisset, legiones ipse dictator, magister
equitum suos equites ducit. In utroque ag-
mine, quas tempus ipsum poscebat, adhorta-
tiones erant: *adderent gradum: maturato opus
esse, ut nocte ad hostem pervenire possent. consu-
lem exercitumque Romanum obsideri. tertium
diem jam clausos esse. quid quæque nox aut dies
ferat, incertum esse. puncto sæpe temporis maxi-
marum rerum momenta verti. Accelera signifer,
sequere miles*, inter se quoque gratificantes du-
cibus clamabant. mediâ nocte in Algidum per-
veniunt: & ut sensere se jam prope hostes es-
se, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte pro-
spici poterat, equo circumvectus, contempla-
tusque qui tractus castrorum, quæque forma

² *Vallisque duodenis*] Val-
li sunt rami arborum cæsi,
ex quibus solo infixis & in-
ter se implicitis fit vallum,
Leves eos, & bifurcos ple-

rosque, vel trium, aut,
quum plurimum, quatuor
ramorum cædebant Roma-
ni, teste ipso Livio, XXXIII.
5.

esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant; militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris: & ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet; clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est. iussa miles exsequitur. clamor hostes circumsonat: superat inde castra hostium, & in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, civilem esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: illo clamore non adventum modò significari, sed rem ab suis acceptam: mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur. Itaque arma suos capere, & se subsequi jubet. ¹ Nocte initum prælium est: legionibus dictatoris clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ² ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoste prælio coepto, ne per media sua castra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introsum versi, vacuum noctem operi dedere: pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce primâ jam circumvallati ab dictatore erant, & vix adversus unum exercitum pugnam su-

Circum-
vallat
Æquos.

¹ Nocte initum prælium
est] A legionibus consulis.
Legionibus dictatoris clamore
significant consulis legiones,
ab ea, id est, à sua quoque
parte rem in discrimine esse,
sive pugnari.

² Ad prohibenda circum-
dari opera] Ad prohiben-
dum ne opera sibi circum-
darentur; nè circum sua ca-
stra duceretur à Romanis
fossa, vallumque jacere-
tur.

U.C. 296. stinebant. tum à Quintiano exercitu, qui con-
 2. C. 456. festim à perfecto opere ad arma rediit, inva-
 ditur vallum. hîc instabat nova pugna; nihil
 remiserat prior. Tum ancipiti malo urgente,
 à prælio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc
 consulem orare, ne in occidione victoriam
 ponerent, ut inermes se inde abire sinerent.
 Ab consule ad dictatorem ire iussis, ignomi-
 niam infensus addidit. Gracchum Cloelium
 ducem, principesque alios, victos ad se ad-
 duci jubet; oppido Corbione decedi: *Sanguinis*
se Æquorum non egere: licere abire. sed ut ex-
primatur tandem confessio subactam domitam-
que esse gentem, sub jugum abituros. Tribus ha-
 stis jugum fit; humi fixis duabus, superque
 eas transversâ unâ deligatâ. ³ sub hoc jugo di-
 ctator Æquos misit.

Sub jugum
mittit.

XXIX. Castris hostium receptis plenis om-
 nium rerum, (nudos enim emiserat) prædam
 omnem suo tantum militi dedit: consularem
 exercitum, ipsumque consulem increpans, *Ca-*
rebis, inquit, prædæ parte, miles, ex eo hoste,
cui prope prædæ fuisti. & tu L. Minuci, donec
consularem animum incipias habere, legatus his
legionibus præeris. Ita se Minucius abdicat con-
 sulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed
 adeo tum imperio meliori animus mansuetè
 obediens erat, ut beneficii magis, quam igno-
 miniae hic exercitus memor, & coronam au-
 ream dictatori libram pondo decreverit, &
 proficiscentem eum patronum salutaverit. Ro-
 mæ à Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus
 triumphantem Quintium, quo veniebat agmi-
 ne, urbem ingredi jussit. ducti ante currum

³ *Sub hoc jugo misit*] Rectius fortasse *emisit*. Infra:
nudos enim emiserat.

hostium duces : militaria signa prælata : secutus exercitus prædâ onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos : epulantesque ¹ cum carmine triumphali, & ² solennibus jocis, comissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent : ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exilium abiit. Quintius sextodecimo die dictaturâ in sex menses acceptâ se abdicavit. Per eos dies, consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregiè pugnat. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum Patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt à canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

*Volscius
falsus te-
stis dam-
natus.*

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus : cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque ventum foret, (adeo exarserant animi) ni, velut deditâ operâ, nocturno impetu Æquorum Corbione

*U. c. 297.
a. C. 455.
Q. Mi-
nucio, C.
Horatio
Coss.*

¹ Cum carmine triumphali] in triumpho usitatis, quos Militibus triumphum nomine cientibus, ut loquitur noster l. XLV. c. 38. sive sapius accinentibus *Io triumphæ!*

² Solennibus jocis] Jocis

Vide infra IV. 53.

Tom. I.

M

U.C. 197. amissum præsidium nunciatum esset. Senatum
 a.C. 455. consules vocant: jubentur subitarium scribere
Bella cum exercitum, atque in Algidum ducere. Inde
Æquis & posito legis certamine, nova de delectu con-
Sabinis. tentio exorta. ¹ vincebaturque consulare im-
 perium tribunitio auxilio, quum alius additur
 terror: Sabinum exercitum prædatum descen-
 disse in agros Romanos; inde ad urbem veni-
 re. Is metus perculit, ut scribi militem tribu-
 ni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quo-
 niam ipsi quinquennium elusi essent, parvum-
 que id plebi præsidium foret, decem deinde
 tribuni plebis crearentur. Expressit hoc neces-
 sitas Patribus. id modò excepere, ne postea
 eosdem tribunos jaberent. Tribunitia comitia
 (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum
 esset) extemplo habita. ² Tricesimo sexto anno
 à primis tribunis plebis, decem creati sunt,
³ bini ex singulis classibus: ⁴ itaque cautum est
 ut postea crearentur. Delectu deinde habito,
 Minucius contra Sabinos profectus non inve-
 nit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Cor-
 bione interfecto præsidio, Ortonam etiam ce-
 pissent, in Algido pugnat: multos mortales oc-
 cidit: fugat hostem non ex Algido modò, sed

¹ *Vincebatur... consulare
 imperium tribunitio auxilio*] Vincebantur consules à tri-
 bunis. Observa hoc loco
 proprietatem verborum.
 Consulum *imperium* erat.
 Tribuni nec imperium, nec
 potestatem habebant, sed
auxilii lationem adversus
 consules. Vid. suprà II. 33.
 & not. 10 & 11. ad II.
 36.

² *Tricesimo sexto anno*] Exeunte, si numeretur du-

plex illud par consulum,
 omissum à Livio, de quo
 monuimus ad c. 39. l. II.
 Si eorum ratio non habere-
 tur, hic annus esset tricesi-
 mus quintus incipiens.

³ *Bini ex singulis classibus*] In quinque classes distribu-
 tus erat populus universus
 à Ser. Tullio. Vid. I. 43. su-
 prà.

⁴ *Itaque*] Et ita: scilicet
 decem tribuni, bini ex sin-
 gulis classibus.

Corbione Ortonaque. Corbionem etiam di-
ruit propter proditum præsidium.

U. c. 298.

a. C. 454.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginio
consules facti. Domi forisque otium fuit. an-
nona, propter aquarum intemperiem, labora-
tum est. ¹ De Aventino publicando lata lex est.

M. Va-

lerio, Sp.

Virginio

Coss.

Tribuni plebis iidem reselecti. Hi sequente an-
no, T. Romilio, C. Veturio consulibus, ² le-

U. c. 299.

gem omnibus concionibus suis celebrant. Pu-
dere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res

a. C. 453.

T. Ro-

milio, C.

Veturio

Coss.

æque suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro
jacuisset. Quam maxime hæc agerent, trepidi

nuncii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro
Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus po-

puli meritum morandi auxilii: ambo consules
cum exercitu missi, hostem in sua sede in Al-

gido inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem
millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta

ingens. Eam propter inopiam ærarii consules
vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum

U. c. 300.

a. C. 452.

Sp. Tar-

peio, A.

Aterio

Coss.

fuit. eademque tribunis materiam criminandi
ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut

magistratu abire, Sp. Tarpeio, A. Aterio

¹ De Aventino publican-

do] Vidimus l. I. c. 33.

Aventinum montem novis

civibus è Politorio, Telle-

nis, Ficanaque datum, ut

in eo scilicet habitarent.

Sed nimirum illi aut eum

non totum occupaverunt,

aut in alia deinde loca com-

migraverunt: siquidem eum

hoc tempore publicum po-

puli Romani fuisse, atque

etiam magna ex parte ar-

boribus obitum memorat

Dion. l. X. De eo igitur

lælius tribunus plebis le-

gem tulit, ut, quæ privati

jure parta possiderent, ea

penes dominos manerent:

quæ per vim aut fraudem

occupassent, ea, restitutis

ex arbitrorum sententia im-

pensis, populo addiceren-

tur, & cum ceteris, quæ

publica mansissent, sine

pretio plebi ad ædificandam

dividerentur.

² Legem omnibus concioni-

bus suis celebrant] Legis as-

siduam mentionem faciat

in omnibus suis ad popu-

lum orationibus.

U.C. 300. consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Alieno, ædili plebis. Uterque magnâ Patrum indignatione damnatus, Romilius 3 x millibus æris, Veturius xv millibus. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules: & se damnari posse aiebant; & plebem, & tribunos legem ferre non posse. Tum abjectâ lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni leniùs agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent. si plebeia leges displicerent, at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari.* Rem non aspernabantur Patres: daturum leges neminem nisi ex Patribus aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, Ser. Sulpicius Camerinus: jussique inclytas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere.

Legati
Athenas
missi, legum causa.

U.C. 301. XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior insequens, P. Curiatio & Sexto Quintilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primò legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum expectatio præbuit; deinde duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque foeda homini, foeda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus; multæ & claræ 1 lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum

3 X millibus æris] Id est, cum dimidia.
argenti marcis Paris. 15.

cum unciis 5. XV. millibus, 1 Lugubres] In luctu, ob
marcis 23. unciis tribus suorum mortes.

C. Veturium eo cupidius, quia damnatus à plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quintilius: quatuor tribuni plebis. Multiplici clade foedatus annus. ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quicquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari Decemviros sine provocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiserentur ne plebei, controversia aliquamdiu fuit. postremò concessum Patribus, modò ne ² lex Icilia de Aventino, ³ aliæque sacratae leges abrogarentur.

U.C. 302.
a.C. 450.

C. Me-
nenio,
P. Sestio
Coss.

XXXIII. ¹ Anno trecentesimo altero, quàm condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad Decemviros, ² quem- admodum ab regibus antè ad consules vene- rat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna mutatio fuit. læta enim principia

Decemviri
creati.

² Lex Icilia de Aventino] De qua suprà ad c. 31.

³ Aliæque sacratae leges] Excipienda est lex sacrata de tribunis, quæ locum non habuit sub Decemviris, quibus administrantibus rempublicam nulli tribuni fore. De sacratis legibus vid. not. 2. ad c. 33. l. II.

¹ Anno trecentesimo altero] Trecentesimum alterum credimus ex vi verborum esse trecentesimum primum. Hic quidem numerus non convenit ad rationes annorum exactorum, quales in ora libri à nobis notantur, nec fortasse ad annos ab ip-

so Livio alibi notatos. Sed hunc eloquentissimum scriptorum in subtilibus ætatum ac temporum computationibus diligentem ac religiosum fuisse, non facile nobis persuademus. Vid. not. ad II. 16. & 39.

² Quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat] Ultimum verbum redundat. Quid enim desideres in hac oratione? Ab consulibus ad Decemviros, quemadmodum ab regibus antè ad consules, translato imperio. Facile est in penultimo membro supplere translatum fuerat.

U.C. 302.
a.C. 450.

magistratûs ejus ³ nimis luxuriavere. eo citius lapsa res est : repetitumque , duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius , T. Genucius , P. Sestius , L. Veturius , C. Julius , A. Manlius , Ser. Sulpicius , P. Curiatius , T. Romilius , Sp. Postumius. Claudio & Genucio , quia designati consules in eum annum fuerant , pro honore honor redditus ; & Sestio alteri consulum prioris anni , quod eam rem collegâ invito ad Patres retulerat. His proximi legati tres habitî , qui Athenas ierant ; simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos ; simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplere ceteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt , quo minùs ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratûs penes Appium erat , favore plebis : adeoque novum sibi ingenium induerat , ut plebicola repentè , omnisque auræ popularis captator evaderet , pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant. eo die ⁴ penes præfectum juris fasces duodecim erant : ⁵ collegis novem singuli accensi apparebant : ⁶ & in unica concor-

U.C. 303.
a.C. 449.
*Decem-
virorum
annus I.*

³ *Nimis luxuriavere*] Vertere se in illam quæ prospera comitari solet lasciviam , insolentiam , fastum. Hæc enim censura cadit in Decemviros , qui à bonis & faustis initiis citò degeneravere.

⁴ *Penes præfectum juris*] Penes eum Decemvirum qui juri dicundo præfectus erat.

⁵ *Collegis novem singuli accensi apparebant*] Unus-

quisque ceterorum Decemvirorum unum accensum habebat , qui ad sua jussa præstò esset. *Accensum* Gallicè possumus interpretari *huissier*.

⁶ *Et in unica*] Et quum Decemviri mirâ inter se concordia agerent , quæ magistratuum concordia interdum privatis exitiosa esse posset , summam adversus alios æquitatem retinebant.

dia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere domi apud P. Sestium patriciæ gentis virum invento, prolatoque in concionem sin re juxtâ manifesta atque atroci, C. Julius Decemvir diem Sestio dixit; & accusator ad populum exstitit, ejus rei iudex legitimus erat; decessitque jure suo, ut demptum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

U. c. 303.
a. C. 449.

Initio
moderati
Decemviri.

XXXIV. ¹ Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum expectacione, propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: & *quod bonum, faustum, felixque reipublica, ipsis, liberisque eorum esset, ire, & legere leges propositas jussere.* Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse. plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem; agitant deinde sermonibus; atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, ² quas con-

Decem
tabulas legum
ferunt.

¹ Quum promptum] Quum summi pariter infimique ab his accipiebant hoc jus promptum, i. e. paratum quodammodo, quod omnibus sine mora pateret, idemque incorruptum, velut ex oraculo prolatum, sive depromptum: tum præterea legibus condendis operam dabant Decemviri. De

particulis quum, tum vid. not. 2. ad c. 21. l. l.

² Quas consensus omnium, non jussisse latas magis, quam tulisse] Ferre leges, magistratum erat; jubere, populi. Hic Decemviri volunt leges novas, non juberi solum à populo universo, sed quodammodo ferri. Non enim illis satis est consulere

W.C. 303. *sensus omnium, non jussisse latas magis, quam*
 a.C. 449. *tulisse videri posset.* Quum ad rumores homi-
 num de unoquoque legum capite edito satis
 correctæ viderentur, centuriatis comitiis de-
 cem tabularum leges perlatae sunt: qui nunc
 quoque, in hoc immenso aliarum super alias
 acervatarum legum cumulo, fons omnis pu-
 blici privatique est juris. Vulgatur deinde ru-
 mor, duas deesse tabulas; quibus adjectis,
 absolvi posse velut corpus omnis Romani ju-
 ris. Ea expectatio, quum dies comitiorum ap-
 propinquaret, desiderium Decemviros iterum
 creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod
 consulum nomen haud secus quam regum pe-
 rosa erat, ne tribunitium quidem auxilium,
³ cedentibus invicem appellatione Decemviris,
 quærebat.

*Iterum
 creantur
 Decemvi-
 ri.*

XXXV. Postquam verò comitia Decemviris
 creandis in ¹ trinum nundinum indicta sunt,
² tanta exarsit ambitio, ut primores quoque

populum, utrum accipiat
 nunc leges, quales ipsi eas
 edidere: sed & earum sen-
 sum ac verba dirigi ac finiri
 volunt ex consensu omnium.

³ *Cedentibus invicem*]
 Cedentibus sibi mutuò De-
 cemviris in appellatione, i.
 e. si quis civis sese ab ali-
 quo ex iis læsum ratus, col-
 legam ejus appellaret.

¹ *Trinum nundinum*] Tri-
 num nundinum, sive tri-
 nundinum, erat id tempo-
 ris spatium intra quod ter
 nundinæ agebantur. Nundi-
 næ autem nono quoque die,
 unde etiam traxere nomen,
 recurrebant: ut rustici,
 octo diebus agris operati,

nono die in urbem venden-
 di mercandique causâ com-
 mearent. Igitur comitia,
 sive legibus rogandis, sive
 judiciis exercendis, sive
 creandis magistratibus, tri-
 nundino antè indici sole-
 bant, ut rustici, qui non
 ferè in urbem, nisi nundi-
 nis, veniebant, rem versa-
 re animis & expendere,
 spatio dato, possent, ante-
 quam in suffragium mitter-
 rentur.

² *Tanta exarsit ambitio*]
 Tantum certamen, tantus
 fuit ardor petendi honoris.
 Sedulò distingue *ambitio-
 nem ab ambitu.* Ambitus
 crimen est, & designat pra-

civitatis (metu, credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines, honorem summâ ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. 3 Demissa jam in discrimen dignitas, eâ ætate, eisque honoribus actis, stimulat Ap. Claudium. nescires utrûm inter Decemviros, an inter candidatos numerares. Propior interdum petendo, quàm gerendo magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque. ipse mediis inter tribunitios Duilios Iciliofque in foro volitare; per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unicè illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere nihil sincerè esse; *Profectò haud gratuitam, in tanta superbia, comitatem fore. nimium 4 in ordinem seipsum cogere, & vulgari cum privatis, non tam propèrantis abire magistratu, quàm viam ad continuandum magistratum quærentis esse.* Propalam obviâ ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur. comitorum illi habendorum, quando minimus natus sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semetipse

Ap. Claudii ambitio.

vas legibusque veritas vias affectandi alicujus magistratus vel imperii. *Ambitio* desiderium honorum indicat, sed innoxium ac legitimum.

3 *Demissa*] Ap. Claudium cura quædam & sollicitudo stimulat, quum videret clarissimos viros, eâ ætate, eisque honoribus actis, demittere in discrimen digni-

tatem suam.

4 *In ordinem seipsum cogere*] Se parem quodammodo ceteris è vulgo facere. Potestate suâ supra ceteros eminebat, & extra ordinem reliquorum positus erat Appius. Vulgando se cum privatis, sese redigit quodammodo in ordinem, è quo suus eum magistratus eximebat.

U.C. 303.
a.C. 449.

creare posset ; quod præter tribunos plebis (& idipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset. Ille enimvero , quod bene vertat , habiturum se comitia professus , impedimentum pro occasione arripuit : dejectisque honore , ⁵ per coitionem , duobus Quintiis , Capitolino & Cincinnato , & patruo suo C. Claudio , constantissimo viro in optimatum causa , & aliis ejusdem fastigii civibus , nequaquam splendore vitæ pares Decemviros creat ; se in primis , quod haud secus factum improbabant boni , quàm nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis , M. Sergius , L. Minucius , Q. Fabius Vibulanus , ⁶ Q. Poetilius , T. Antonius Merenda , Cæso Duilius , Sp. Oppius Cornicen , Man. Rabuleius.

U.C. 304.
a.C. 448.

Decem-
virorum
annus II.

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo jam inde vivere ingenio cœpit , novosque collegas , jam priusquam inirent magistratum , in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris : inde impotentibus instructi consiliis , quæ secretò ab aliis coquebant , jam haud dissimulando superbiam , ¹ rari aditûs , colloquentibus difficiles , ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratûs primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecere. nam quum ita priores Decemviri servassent , ut unus fasces haberet , & hoc insigne regium in orbem suam

⁵ Per coitionem] Coeundo cum ceteris candidatis adversus ingratos sibi competitores.

⁶ Q. Poetilius . . . Cæso Duilius , Sp. Oppius Corni-

cen] Hos plebeios fuisse tradit Dionysius.

¹ Rari aditûs] Hæ voces accipiendæ sunt in patrio casu. Vult Livius novos Decemviros fuisse rari aditûs.

cujusque vicem per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodire. Centum viginti lictores forum impleverant, & fascibus secures illigatas præferebant. ² nec attinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat; multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri: ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu, aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam præterquam quod in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, ³ intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores Decemviri, appellatione collegæ, corrigi reddita ab se jura tulissent; & quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur à Patribus: in humiliores ⁴ libidinosè crudeliterque consulebatur: hominum, non

U.C. 394.

2.C. 448.

Decem-

virorum

insolentia

& tyrann-

nis.

² Nec attinuisse demi securim.... interpretabantur]

Consuetudo erat jam inde à Valerio Publicola tradita, ne secures fascibus illigatæ præferrentur in urbe consue-
tibus. Sed id Decemviri ideo factum esse dicebant, quod à consulibus provocare ad populum liceret. Unde, quum ipsi sine provocatione creati essent, interpretabantur, id est, interpretando mentem hujus consuetudinis, statuebant eâ se non teneri, nec ullam esse rationem cur decernerent è fascibus secures.

³ Intercessionem.... consensu sustulerant] Quum inter se consentirent, &, quidquid ab uno decretum foret, omnes tuerentur, sublata erat intercessio; illorum injuriis qui intercederet & obstiteter, nemo erat. Imo, ut infra habetur, si quis collegam appellasset, ita discedebat, ut paniteret non prioris decreta stetisse.

⁴ Libidinosè] Pro libidine, ita ut facerent quidquid ipsis liberet, nullâ juris aut æquitatis habita-
ratione.

U. C. 304.
a. C. 448.

causarum toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam appellasset, ab eo ad quem venerat, ita discedebat, ut poeniteret non prioris decreto stetitisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modò temporis eos injuriam conspirasse, sed foedus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque Decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii: & ¹ inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo, in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse Decemviros, odisse plebem: nec probare quæ fierent, & credere haud indignis accidere. avidè ruendo ad libertatem in servitutem lapsos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem & status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam & processerat pars major anni, & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatae essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. ² Exspectabant quàm mox consuli- bus creandis comitia edicerentur. Id modò plebes agitabat, quonam modo tribunitiam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Quum interim mentio comi-

*Due ta-
bulae prio-
ribus X.
addita.*

¹ *Inde libertatis captare auram, unde*] A patriciis servitutem dum timent plebei, statum reipublicæ mutari voluerant, Decemviralemque potestatem institui. Nunc ab iisdem afflari sibi

dulcem restituendæ libertatis spem intenti exspectant.

² *Exspectabant quàm mox*] Propediem futurum credebant ut . . . Diceremus Galli, ils n'attendoient que le moment.

tiorum nulla fieri; & Decemviri, qui primò tribunitios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebi, patriciis juvenibus sepserant latera. eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi ³ ferre, agere plebem, plebisque res; ⁴ quum fortuna, quâ quicquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis cædi, alii securi subijci: &, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juvenus nobilis corrupta, non modò non ire obviàm injuriæ; sed propalam licentiam suam malle, quàm omnium libertatem.

XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro Decemviris, neque animis ¹ ad imperium inhibendum imminutis, neque ² ad speciem honoris insignibus, prodeunt. id verò regnum haud dubiè videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam existit, aut futurus videtur. nec ipsi solùm desponderant animos, sed contempti cœpti erant à finitimis populis: ³ imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magnâ manu incursionem in agrum Romanum fecere: latèque populati,

U. c. 304.
a. C. 448.

U. c. 304.
a. C. 447.
Decemviri
rorum an-
nus III.

Sabini
agrum
Rom. po-
pulantur.

³ Ferre, agere] Diripere.
Vid. not. 1. ad XXII. 3. infra.

⁴ Quum fortuna, quâ]
Locus corruptus, quem varii variè tentarunt, nemo efficaciter sanavit. Tolerabilis videtur Dujatii conjectura: Hi ferre, agere plebem, plebisque res fortunasque: quidquid cupitum foret, potentioris esse.

¹ Ad imperium inhibendum] Exercendum; ad utendum imperio in eos qui resisterent. Sic infra: imperioque inhibendo in paucos præferocis animi: & alibi sæpius.

² Ad speciem] Ad pompam & ostentationem.

³ Imperiumque] Legit Perizonius, imperium qui. Vid. not. 3. ad IV. 17. infra.

V. 6. 305.
a. C. 447.

*Æqui
Tusculanum.*

*Senatum
vocant
Decemviri.*

quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant; spem in discordia Romana ponentes: eam impedimentum delectui fore. Non nuncii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem iniecit. Decemviri consultant quid opus facto sit. destitutis inter Patrum & plebis odia addit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum, legati ab Tusculo præsidium orantes, nunciant. Is pavor perculit Decemviros, ut senatum simul duobus circumstantibus urbem bellis consulerent. citari jubent in curiam Patres, haud ignari quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastati agri, periculorumque imminentium causas in se congesturos: tentationemque eam fore abolendi sibi magistratûs, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis Patres in curiam: ad Decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatûs, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quicquam liberæ civitatis fieret.* Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare. curiam inde, ac solitudinem circa Decemviros intueri; 4 quum & ipsi con-

4 *Quum. & ipsi*] Quum & ipsi Decemviri interpretarentur suum imperium invisum esse consensu; i. e. hujus solitudinis causam esse judicarent, quod imperium suum omnibus omnino invisum esset: & plebs interpretaretur, ideo non convenire Patres, quia . . .

sensu invisum imperium, & plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres, interpretarentur: ⁵ *jam caput fieri libertatem reperentium, si se plebs comitem senatui det; &, quemadmodum Patres vocati non coeant in senatum, sic plebs abnuat delectum.* Hæc fremebat plebes. Patrum haud ferè quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros; ⁶ suarumque rerum erant, amissâ publicâ, tantum ab injuria se abesse rari, quantum è coetu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores simul ⁷ ad pignora capienda, sciscitandumque num consulto detrectarent, referunt senatum in agris esse. Latius id Decemviris accidit, quàm si præsentibus detrectare impedirent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt: qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam à Patribus plebs libertatem rata, quòd iis qui jam magistratu abissent, privatis-

[*Jam caput fieri*] Jam, dum detrectant senatores imperium Decemvirale, dari quodammodo caput reperentibus libertatem, omniaque bene cessura, si se plebs comitem senatui det. Jam observavimus ad II. 9. supra, sæpe fieri ut ante particulas *si*, aut *nisi*, suppleri oporteat aliquod orationis membrum ex sensu & mente scribentis.

⁶ *Suarum... rerum erant, amissâ publicâ*] Amissâ reipublicæ possessione, quam pro libidine vexabant De-

cemviri, solummodo privatarum rerum suarum curam gerebant.

⁷ *Ad pignora capienda*] Senatores oportebat in curiam ad edictum magistratûs convenire. Quod si facere neglexissent, multa iis dicebatur. Eam ut solvere cogerentur, pignora ab iis auferebantur: quæ, si multa soluta non esset, cadebantur, id est, vendebantur. Hujus moris insigne exemplum vid. apud Cic. Phil. I. II. 11. & II. 12.

U.C. 305. que, si vis abesset, tanquam jure cogentibus;
a.C. 447. senatus paruisset.

*Aspera
sententia
in Decem-
viros.*

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam, quàm ¹ obnoxiè dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ est, ² post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter Decemviris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum excivisse. nec minùs ferociter M. Horatium Barbatum isse incertamen, *decem Tarquinius* appellan-tem, admonentemque *Valerius & 3 Horatiiis ducibus pulsos reges*. *Nec nominis homines tum pertasum esse, quippe quo Jovem appellari fas sit; quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos; quod sacris etiam ut solenne retentum sit. Superbiam, violentiamque tum perosos regis: quæ si 4 in rege tum eodem, aut in filio regio ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne vetando in curia libere homines*

¹ Obnoxiè] Timidè, tanquam ab humiliter servientibus.

² Post relationem Ap. Claudii] Postquam Ap. Claudius retulit, quibus de rebus deliberari oporteret. Referre est verbum proprium de eo qui aliquid proponit, de quo sententiam dici velit.

³ Horatiiis ducibus pulsos reges] Ex Livii historia non satis patet, quo jure Horatii se pellendis urbe regibus duces fuisse prædicare possint. At Dion. tradit M. Horatio auctore defecisse exercitum à Superbo: & eo-

dem iterum consule Porse-
nam, qui Tarquinius in pa-
triam restituendos suscep-
erat, coactum esse re infectâ
discedere.

⁴ In rege tum eodem, aut in filio regis] Possimus quidem exponere, in hoc eodem rege, cujus modò mentio facta est, aut in Sexto ejus filio. Sed *in eodem* hoc modo intellectum, & super-
vacuum omnino est, & for-
tasse parum Latine dictum.
Quid si legamus? *in rege tum eodem & filio regis*: id est, in eo qui simul & rex esset, & regis (Tarquinius Prisci) filius.

loqui, extra curiam etiam moverent vocem. ne-
 que se videre quí sibi minús privato ad concionem
 populum vocare, quàm illis senatum cogere liceat.
 Ubi vellent experirentur quanto ferocior dolor in
 libertate sua vindicanda, quàm cupiditas in in-
 justa dominatione retinenda esset. De bello Sabino
 eos referre; tanquam majus ullum populo Romano
 bellum sit, quàm cum iis, qui legum ferendarum
 causá creati, nihil juris in civitate reliquerint;
 qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissi-
 tudinem imperitandi (quod unum exæquandæ sit
 libertatis) sustulerint; qui privati fasces & re-
 gium imperium habeant. Fuisse regibus exactis,
 patricios magistratus: creatos postea post secessio-
 nem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent, rogi-
 tare. Populares? quid enim eos per populum
 egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum
 non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica
 loqui prohibeant. Ne nimium in metu alieno spei
 ponerent. graviora quæ patiantur videri jam ho-
 minibus, quàm quæ metuant.

XL. Hæc vociferante Horatio, quum De-
 cemviri¹ nec iræ, nec ignoscendi modum re-
 perirent, nec, quò evalura res esset, cerne-
 rent; C. Claudii, qui patruus Appii Decem-
 viri erat, oratio fuit precibus quàm jurgio si-
 milis, orantis per sui fratris parentisque ejus
 manes, Ut civilis potiùs societatis, in qua natus
 esset, quàm fœderis nefariè icti cum collegis me-
 minisset. multo id magis se illius causâ orare,
 quàm reipublicæ. Quippe rempublicam, si à vo-
 lentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed
 ex magno certamine magnas excitari ferme iras:
 earum eventum se horrere. Quum aliud, præ-

¹ Nec iræ, nec ignoscendi modum.] Nec quatenus exer- cere iras, nec quatenus pa-
 tientia uti deberent.

U.C. 309.
2.C. 447.

L. Cor-
nelius De-
cemviros
factus.

terquam de quo retulissent, Decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos à Claudio iudicatos: multique ex consularibus verbo offensi sunt. Alia sententia asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat. ² censendo enim, quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, iudicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam causâ Decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii Decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consultò servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: quonam fato incidisset, mirari se dictitans, ut Decemviros, qui Decemviratum petissent, ³ aut socii, aut hi maximè oppugnarent: aut quid ita, quum per tot menses vacuâ civitate nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controver-

² Censendo enim] Quum enim hujus alterius sententiæ auctores censerent aliquid, aliquid decernerent; iudicabant eos, qui senarum haberent, esse quoscunque, seu qualescunque magistratus. Vult Livius eos, qui nullum senatusconsultum faciendum esse dicebant, nihil censuisse. Et sanè nihil censere dici potest is, qui nihil fieri censer.

³ Aut socii, aut hi maximè] Legendum videtur, aut soli, aut hi maximè. Miratur M. Cornelius, quòd ii

qui Decemviratum petissent, aut soli, aut vehementissimè præter ceteros omnes, Decemviros oppugnent. Nempe asperrimæ sententiæ, quæ nullum senatusconsultum fieri jubebat, auctor erat C. Claudius, qui petierat Decemviratum. Et Quintios quoque Cincinnatum & Capitolinum, quos suprà dejectos honore ab Appio memoravit Livius, nominatim numerat Dionysius inter eos, qui Decemviros hinc infestantur & impugnant.

nam fecerit, nunc demum quum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, majore curâ occupatis animis, 4 verum esse, præjudicium rei tantæ asserre. Sibi placere, de eo quod Valerius Horatiusque ante Idus Maias Decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, republicâ in tranquillum redactâ, senatu disceptante, agi: Et jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiarum, quæ Decemviris creandis Decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an, donec leges quæ deessent perferrentur. In præsentia omnia, præter bellum, omitti placere: cuius si falso famam vulgatam, vanaque non nuncios solum, sed Tusculanorum etiam legatos attulisse putent; speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant. Sin fides & nunciis & legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; Decemviros, quod cuique eorum videatur, exercitus ducere: nec rem aliam præverti.

XLI. ¹ In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum

4 Verum] Aequum. Non æquum esse, dum majore curâ occuparentur animi, quemquam de re tanta præjudicare. Præjudicium est id quod prius judicatum, aliquod momentum affert ad futurum judicium.

¹ In hanc sententiam ut discederetur] Ut in hanc sententiam senatusconsultum fieret. Verbum discedere hac in re proprium ac solenne est. Nimirum in

hunc modum senatusconsultum fiebant. Is magistratus qui ad senatum de re aliqua retulerat, rogatis sententiis, eam quam ipse magis è republicâ ducebat, primam pronuntiabat. Tum, ut senatus judicaret, his verbis utebatur: "Qui hoc, censetis, illuc transire: qui alia omnia, in hanc partem. Tum igitur fiebat discessio: & senatores in hanc illamve partem disce-

U.C. 304.
A.C. 447.

U.C. 305. coorti Valerius Horatiusque, vociferari, ut de
 a.C. 447. *republica liceret dicere. dicturos ad populum, si
 in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi
 privatos aut in curia, aut in concione posse ob-
 stare; neque se imaginariis fascibus eorum cessu-
 ros esse. Tum Appius jam prope esse ratus, ut,
 ni violentiæ eorum pari resisteretur audaciâ,
 victum imperium esset, ² Non erit melius, in-
 quit, nisi de quo consulimus, vocem misisse. &
 ad Valerium negantem ³ se privato reticere,
 lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem
 implorante Valerio à curiæ limine, L. Corne-
 lius complexus Appium, ⁴ non cui simulabat
 consulendo, diremit certamen. factaque per
 Cornelium Valerio dicendi gratia quæ veller.
 Quum libertas non ultra vocem excessisset,
 Decemviri propositum tenere. Consulares
 quoque ac seniores ab residuo tribunitiæ potes-
 tatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius,
 quàm consularis imperii rebantur esse, prope
 malebant postmodum ipsos Decemviros volun-
 tate abire magistratu, quàm invidiâ eorum ex-
 surgere rursus plebem. Si leniter ductares sine
 populari strepitu ad consules redisset, aut bellis
 interpositis, aut moderatione consulum in imperiis*

*Vincunt
 in senatu
 Decemvi-
 ri.*

*debant, sive transibant, prout hæc aut illa iis sen-
 tentia placuerat.*

² Non erit melius] Verba
 minantis: quæ idem pror-
 sus valent, ac si dixisset Ap-
 pius: malum sibi arcesset,
 quicumque vocem emisserit
 alio de negotio, quàm de
 quo consulimus. Sic ferè in-
 frà, c. 48. *Quiesse erit me-
 lius.*

³ Se privato reticere] Se
 reticere ex jussu privati ho-

minis. Privato in dandi casu.

⁴ Non cui simulabat con-
 sulendo] Simulabat L. Cor-
 nelius se consulere Valerio,
 & impendentia ejus capiti
 ab irato Appio mala velle
 avertere. Re autem ipsâ
 consulebat Appio, & cupie-
 bat prohibere, ne, si im-
 placabilem se præberet Ap-
 pius, inde aliquod nascere-
 tur seditionis incendium,
 quo & ipse & ceteri De-
 cemviri conflagrarent.

exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus. *ju- niores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, & inter se Decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter Decemviros erant Q. Fabius & Ap. Claudius. bellum domi majus, quàm foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: ⁶ in Fabio minùs in bono constans, quàm gnævum in malitia ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiæque, Decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii quàm sui similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, Man. Rabuleio, & Q. Poetilio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio, & T. Antonio, & Cæsone Duilio, & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad urbem tuendam, ⁷ æquo omnium Decemvirorum imperio, decernunt.*

XLII. Nihilò militiæ, quàm domi meliùs respublica administrata est. Illa modò in ducibus culpa, quòd, ut odio essent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque auspicio Decemvirorum

*Decem-
viri malè
rem ge-
runt.*

[Inter se... comparabant] Inter se communi consilio decernebant. Familiaris Livio locutiò.

[In Fabio minùs] Minùs hìc resolvendum videtur in has voces *magis non*, quomodo apud Ter. in Hec. Act. IV. sc. 4. *Non tibi illud factum minùs placet, quàm mihi*: i. e. Non tibi magis illud factum non pla-

cet, seu displicet, quàm mihi. Sensus igitur erit: in Fabio magis esse ingenium non constans, sive inconstans in bono, quàm gnævum in malitia.

[Equo omnium] Ita ut par imperium Appii & Oppii esset, ac Decemvirorum omnium foret, si in urbe essent.

U. G. 305.
A. C. 447.

prosperè usquam gereretur, vinci se per suam
atque illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab
Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis exer-
citus erant. Ab Ereto per silentium noctis pro-
fugi propius urbem inter Fidenas Crustum-
riamque, loco edito, castra communierant.
persecutis hostibus nusquam se æquo certamine
committentes, naturâ loci ac vallo, non vir-
tute aut armis tutabantur. Majus flagitium in
Algido, major etiam clades accepta: castra
quoque amissa erant, exutusque omnibus uten-
silibus miles, Tusculum se fide misericordiâ-
que victurus hospitum (qui tum non sefelle-
runt) contulerat. Romam tanti terrores allati,
ut posito jam Decemvirali odio Patres vigilias
in urbe habendas censerent; omnes qui per
ætatem arma ferre possent, custodire moenia,
ac pro portis stationes agere juberent; ¹ arma
Tusculum ad supplementum decernerent, De-
cemvirosque ab arce Tusculi degressos in castris
militem habere, castra alia à Fidenis in Sabi-
num agrum transferri, belloque ultro inferendo
deterri hostes à consilio urbis oppugnandâ.

L. Siccii
mors.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas, duo
nefanda facinora Decemviri belli domique ad-
jiciunt. ¹ L. Siccium in Sabinis, ² per invi-
diam Decemviralem, tribunorum creandorum
secessionisque mentiones ad vulgus militum
sermonibus occultis ferentem, prospicuum

¹ *Arma Tusculum ad sup-
plementum*] Multum placet
Gronovii conjectura: *Ar-
ma ... ac supplementum.*

¹ *L. Siccium*] Virum stu-
pendæ in bello fortitudinis,
& qui multis quoque jam
antea civilibus adversus Pa-
tres certaminibus inclarue-

rat: de quo opera pretium
est consulere Dionys. l. X.
Valer. Max. III. 2. Plin.
VII. 28.

² *Per invidiam Decemvi-
ralem*] Caprandâ occasione
ex publico in Decemviros
odio, & simul illud quo-
que fovendo.

ad locum castris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se prævalidus pari viribus animo circumventus tutaretur. Nunciant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse: Siccium egregiè pugnantiem, militesque quosdam cum eo amissos. Primò fides nunciantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos qui ceciderant, Decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre, hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium, profectò ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena castra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni Decemviri funus militare ei publicâ impensâ facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitiâ, pessimâ Decemvirorum in vulgus famâ est.

U. C. 308.
a. C. 447.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum, haud minùs fœdo eventu, quàm quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinius expulerat: ut non finis solum idem Decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeïæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius, ¹ honestum

*Appii
libido.*

¹ *Honestum ordinem...*
ducebat] Ordo hîc sumi debet, quemadmodum & sæpe alias, pro centuria, quæ altera pars est manipuli; cuius ductor centurio. Porro

ordines alii aliis honestiores erant. Vult igitur Livius Virginium alicui ex illis honestioribus ordinibus præfuisse.

U.C. 305. ordinem in Alcido ducebat, vir exempli recti,
 a.C. 447. domi militiæque. Perinde uxor instituta fue-
 rat, ² liberique instituebantur. Desponderat
 filiam L. Icilio tribunitio, viro acri, & pro
 causa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem
 adultam, formâ excellentem, ³ Appius amore
 ardens, pretio ac spe pellicere adortus, post-
 quam omnia pudore septa animadverterat, ad
 crudelem superbamque vim animum conver-
 tit. M. Claudio clienti negotium dedit, ⁴ ut
 virginem in servitutem assereret, neque cede-
 ret secundum libertatem postulantibus vindi-
 cias: quod pater puellæ abesset, locum inju-
 riæ esse ratus. Virgini venienti in forum (ibi
 namque in tabernis litterarum ludi erant) mi-
 nister Decemviri libidinis manum injecit; ⁵ *ser-
 vâ suâ natam* (servamque appellans) esse. *se-
 quique se* jubebat; *cunctantem vi abstracturum*.
 Pavidâ puellâ stupente, ad clamorem nutricis
 fidem Quiritium implorantis, fit concursus.
 Virginii patris, sponsique Icilio populare no-
 men celebratur. notos gratia eorum, turbam
 indignitas rei virgini conciliat. Jam à vi tuta
 erat; quum ⁶ assertor, *nihil opus esse multitu-*

*Virginia
 in servi-
 tutem as-
 sertum.*

² *Liberique*] Vox liberi
 de unico filio unicave filia
 dicebatur. Itaque nihil ve-
 rat hîc intelligi solam Vir-
 giniam.

³ *Appius amore ardens*]
 Melius *amens*, quod habent
 complures scripti.

⁴ *Ut virginem*] Ut postu-
 laret virginem sibi addici,
 tanquam servam suam: ne-
 que cederet iis qui postula-
 turi essent, ut, lite penden-
 te, Virginia in possessione
 libertatis maneret. *Vindi-*

ciarum nomine intelligitur
 momentanea possessio re
 controversæ, donec de ipsa
 rei proprietate decretorio
 judicio statuatur: Gallicè
la provision.

⁵ *Servâ suâ natam*] Pla-
 cet id quod è vetustioribus
 editis assert Gronovius: *ser-
 vâ suâ natam servamque ap-
 pellans sequi se jubebat*.

⁶ *Assertor*] M. Clau-
 dius, qui virginem in ser-
 vitutem assererat, seu pe-
 tebat.

din-

line concitatâ ait : se jure grassari , non vi. Vo-
 cat puellam in jus. ⁷ Auctoribus qui aderant , <sup>U.C. 305.
a.C. 447.</sup>
 ut sequeretur , ad tribunal Appii perventum
 est. notam judici fabulam petitor , quippe apud
 ipsum auctorem argumenti , peragit ; *puellam*
domi suæ natam , furtoque inde in domum Vir-
ginii translatam , suppositam esse. Id se indicio
 compertum asserre : probaturumque , vel ipso Vir-
 ginio iudice , ad quem major pars injuriæ ejus
 pertineat. Interim dominum sequi ancillam ,
æquum esse. ⁸ Advocati puellæ , quum Virgi-
 nium reipublicæ causâ dixissent abesse , biduo
 affuturum , si nunciatum ei sit , iniquum esse
 absentem de liberis dimicare , postulant ut rem
 integram in patris adventum differat ; lege ab
 ipso latâ vindicias det secundum libertatem ;
 neu patiatur virginem adultam famæ prius quàm
 libertatis periculum adire.

XLV. Appius decreto præfatus , quàm liber-
 tati faverit , eam ipsam legem declarare , quam
 Virginii amici postulationi suæ prætendant. ¹ Ce-
 terum ita in ea firmum libertati fore præsidium ,
 si nec causis , nec personis variet. In his enim quæ

⁷ Auctoribus qui aderant]
 Iis qui aderant puellæ , sive
 advocatis puellæ , ut infra
 appellantur , suadentibus ei
 ut sequeretur. Eodem sensu
 verbum adesse usurpatum
 est , supra c. 14. & apud
 Hor. Sat. 9. l. I. Si me
 amas ... paulum hinc ades.

⁸ Advocati puellæ] Ii
 qui aderant Virginie , &
 ejus causam auctoritate ,
 gratiâ , consilio tuebantur.
 Advocatus est , qui aut jus
 suggerit , aut præsentiam
 suam in judicio commodat
 amico.

¹ Ceterum ita] Ceterum
 non aliter in ea lege firmum
 libertati fore præsidium ,
 quàm si illa lex non detor-
 queatur ad causas & perso-
 nas diversas ab iis , de qui-
 bus accipi debet. In his enim
 personis , quæ quum in ser-
 vitude sint , asserantur in li-
 bertatem , id juris esse , i. e.
 hoc jus servari , nempe ut
 vindiciæ dentur secundum
 libertatem , quia quivis pos-
 sit lege agere , i. e. actionem
 in judicio intendere , & ne-
 gotium in se suscipere. In ea
 persona , quæ in patris manu

U.C. 305. *asserantur in libertatem*, ² *quia quivis lege agere*
 a.C. 447. *possit, id juris esse: in ea quæ in patris manu*
sit, neminem esse alium, cui dominus possessione
cedat. Placere itaque patrem arcessi. interea juris
sui jacturam assertiorem non facere, quin ducat
puellam, sistendamque in adventum ejus, qui pa-
ter dicatur, promittat. Adversus injuriam de-
creti quum multi magis fremerent, quàm
quisquam unus recusare auderet; P. Numi-
torius, puellæ avunculus, & sponsus Icilius,
interveniant. datâque inter turbam viâ, quum
multitudo Icilii maximè interventu resisti posse
Appio crederet, licitor decreesse ait: vociferan-
temque Icilium summovet. Placidum quoque
ingenium tam atrox injuria accendisset. Ferro
hinc tibi summovendus sum, Appi, inquit, ³ *ut*
tacitum feras quod celari vis. Virginem ego hanc
sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus.
Proinde omnes collegarum quoque lictores convo-
ca, expediri virgas & secures jube: non mane-
bit extra domum patris sponsa Icilii. Non, si tri-
bunitium auxilium & provocationem plebi Ro-
manæ, duas arces libertatis tuendæ, ademistis,
ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum
vestræ libidini datum est. Sævite in tergum &
in cervices nostras: pudicitia saltem in tuto sit.

Icili
 contentio
 cum Appi-
 pio.

sit, qualis erat Virginia, neminem esse alium, cui dominus, i. e. is qui se dominum esse contendit, lite pendente, possessione cedat, quia solus pater, cujus in manu sit, eam defendendi & vindicandi jus habeat.

² *Quia quivis lege agere possit*] Is qui, quum serviret, sese in libertatem vindicari postulabat, non po-

terat jus suum proprio nomine persequi. Necessè erat, ut homo liber periculo suo causam ejus tuendam susceperet. Cuius autem è populo illa actio dabatur.

³ *Ut tacitum feras*] Ut per silentium ac nemine reclamante consequare id quod celari vis. Vid. not. 5. ad c. 50. l. I.

Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium U.C. 305.
2.C. 447.
pro sponsa, Virginii militum pro unica filia,
omnes deorum hominumque implorabimus fidem:
4 neque tu istud unquam decretum sine cæde no-
stra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam
consideres, quò progrediare. Virginii viderit de
filia, ubi venerit, quid agat. hoc tantum sciat,
sibi, 5 si hujus vindictis cesserit, conditionem
filiae quærendam esse. Me vindicantem sponsam
in libertatem, vita citius deseret, quàm fides.

XLVI. Concitata multitudo erat, certamen-
que instare videbatur. lictores Icilium circum-
steterant: nec ultra minas tamen processum
est, quum Appius, Non Virginiam defendi ab
Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum
etiam nunc spirantem, 1 locum seditionis quæ-
rere diceret: non præbiturum se illi eo die ma-
teriam. sed ut jam sciret, non id petulantiae suæ,
sed Virginio absenti & patrio nomini & liber-
tati datum, jus eo die se non dicturum, neque
decretum interpositurum: à M. Claudio petitu-
rum, ut decederet jure suo, vindicarique puel-
lam in posterum diem pateretur. Quòd nisi pater
postero die affuisset, denunciare se Icilio, simi-
libusque Icili, 2 neque legi suæ latorem, ne-

4 Neque tu istud... de-
cretum... referes] Verbum
referes hic videtur eodem fe-
re sensu usurpatum, quo su-
perius dictum est, ut taci-
tum feras. Neque tu id asse-
quere quod hoc decreto ju-
bes: non efficies ut id decre-
tum valeat & ratum habeat
effectum.

5 Si hujus vindictis] Hu-
jus, M. Claudii assertoris.
Vindictis. Hic vindicta su-
mi videntur pro actione quâ

petitur possessio, non pro
possessione ipsa.

1 Locum seditionis quæ-
re] Magis Livianum vide-
retur, seditioni.

2 Neque legi suæ latorem...
desore] Se, qui tulisset illam
legem, eam nempe ipsam,
quam postulationi suæ ad-
vocati Virginiae prætende-
bant, daturum operam ut
ei pareretur; eo scilicet mo-
do intellectæ quo illam in-
terpretatus fuerat.

U.C. 305. *que Decemviro constantiam defore. nec se utique*
 a. C. 447. *collegarum lictores convocaturum ad coercendos*
seditionis auctores : contentum se suis licitoribus
fore. Quum dilatum tempus injuriæ esset , se-
cessissentque advocati puellæ , placuit omnium
primùm fratrem Iciliï , filiumque Numitorii ,
impigros juvenes , pergere inde rectà ad portam ;
& , quantum accelerari posset , Virginium ac-
ciri è castris. In eo verti puellæ salutem , si poste-
ro die vindex injuriæ ad tempus præstò esset. Iussi
pergunt , citatisque equis nuncium ad patrem
perferunt. ³ Quum instaret assertor puellæ , ut
vindicaret , sponsoresque daret ; atque id ip-
sum agi diceret Icilius , sedulò tempus terens ,
dum præciperent iter nuncii missi in castra ;
manus tollere undique multitudo , & se quis-
que paratum ad spondendum Icilio ostendere.
Atque ille lacrymabundus , Gratum est , inquit ;
crastinà die vestrà operà utar. sponsores nunc sa-
tis est. Ita vindicatur Virginia , spondentibus
propinquis. Appius paulisper moratus , ne ejus
rei causà sedisse videretur , postquam , omisis
rebus aliis præ cura unius , nemo adibat ,
domum se recepit ; collegisque in castra scri-
bit , ne Virginio commeatum dent , atque etiam
in custodia habeant. Improbum consilium , se-
rum , ut debuit , fuit : & jam commeatu sum-
pto profectus Virginus primâ vigiliâ erat ,
quum postero die manè de retinendo eo ne-
quicquam litteræ redduntur.

Virginus
pro filia
cum Ap-
pio con-
sensit.

XLVII. At in urbe , primâ luce , quum ci-
 vitas in foro expectatione erecta staret ; Virgi-

³ *Quum instaret assertor* in jure profiteretur , & da-
puellæ] Quum is qui asse- ret qui sponderent fore ut
bat Virginiam in servitu- ea postero die sisteretur cor-
tem , instaret Icilio , ut se ram Decemviro.
defensorem libertatis puellæ

nus sordidatus, filiam suam obsoletâ veste, U. c. 305.
comitantibus aliquot matronis, cum¹ ingenti a. C. 447.
advocatione in forum deducit. Circumire ibi
& prensare homines cœpit; & non orare solum
precariam opem, sed pro debita petere. *Se pro
liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare:
nec alium virum esse, cuius strenuè ac ferociter
facta in bello plura memorari possent. Quid pro-
desse, si incolumi urbe, quæ captâ ultima timean-
tur, liberis suis sint patienda?*² Hæc prope
concionabundus circumibat homines. Similia
his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris
plus tacito fletu, quàm ulla vox movebat. Ad-
versus quæ omnia obstinato animo Appius
(tanta vis amentix veriùs quàm amoris men-
tem turbaverat) in tribunal ascendit: &, ultro
querente pauca petitor, *quod jus sibi pridie
per ambitionem dictum non esset*; priusquam
aut ille postulatum perageret, aut Virginio
respondendi daretur locus, Appius interfatur.
Quem decreto sermonem prætenderit, forsan
aliquem verum auctores antiqui tradiderint.
quia nusquam ullum in tanta foeditate decreti
verisimilem invenio; id quod constat, nudum
videtur proponendum, decrevisse vindicias se-
cundùm servitutem. Primò stupor omnes admi-
ratione rei tam atrocis defixit. silentium inde
aliquamdiu tenuit. Deinde quum M. Claudius
circumstantibus matronis iret ad prehenden-
dam virginem, lamentabilisque eum mulierum
comploratio excepisset; Virginio intentans in
Appium manus, *Icilio, inquit, Appi, non tibi
filiam despondi: & ad nuptias, non ad stuprum*

¹ *Ingenti advocatione*] *dus*] Hæc prope in concio-
Magnâ advocatorum multi- nis modum jactans.
tudine.

³ *Per ambitionem*] Cap-
tandæ in vulgus gratiæ causâ.

² *Hæc prope concionabun-*

U.C. 305. educavi. Placet pecudum ferarumque ritu premis-
 a.C. 447. cuè in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint,
 nescio. non spero esse passuros illos qui arma ha-
 bent. Quum repelleretur assertor virginis à
 globo mulierum circumstantiumque advocato-
 rum, silentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienato ad libidinem
 animo, negat ex hesterno tantum convicio Iciliï,
 violentiaque Virginii, cujus testem populum Ro-
 manum habeat, sed certis quoque indiciis com-
 pertum se habere, nocte totâ cætus in urbe factos
 esse ad movendam seditionem. Itaque se haud in-
 scium ejus dimicationis, cum armatis descendisse;
 non ut quemquam quietum violaret, sed ut tur-
 bantes civitatis otium pro majestate imperii coër-
 ceret. Proinde quiesse erit melius. I, inquit, li-
 ctor, summove turbam; & da viam domino ad
 prehendendum mancipium. Quum hæc intonui-
 set plenus iræ, multitudo ipsa se suâ sponte di-
 movit, desertaque præda injuriæ puella stabat.
 Tum Virginiius, ubi nihil usquam auxilii vidit,
 Quæso, inquit, Appi, primum ignosce patrio
 dolori, si quid inclementius in te sum invectus:
 deinde sinas hâc coram virgine nutricem percon-
 tari quid hoc rei sit; ut, si falsò pater dictus sum,
 æquiore hinc animo discedam. Datâ veniâ, se-
 ducit filiam ac nutricem prope ¹ Cloacinæ ad
 tabernas, quibus nunc Novis est nomen. atque
 ibi ab lanio cultro arrepto, Hoc te uno quo pos-
 sum, ait, modo, filia, in libertatem vindico. Pe-
 ctus deinde puellæ transfigit: respectansque ad
 tribunal, Te, inquit, Appi, tuumque caput sanguine
 hoc ² consecro. Clamore ad tam atrox facinus
 orto excitus Appius, comprehendi Virginium

Virginiius
 filiam oc-
 cidit.

¹ Cloacina] Cloacina dea reperta esset.

nomen invenerat ex eo ² Consecro] Dixit devo-
 quod effigies ejus in cloaca vxo.

jubet. ille ferro, quâcunque ibat, viam facere : U. C. 307. donec a. C. 447. multitudo etiam prosequentium juvenum tuente ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsanguis corpus sublatum ostentant populo : scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *Eamne liberorum procreandorum conditionem ? ea pudicitia præmia esse ?* ceteraque quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum & maxime Iciliæ vox tota, tribunitiæ potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi, postremò, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant, L. Valerius & M. Horatius. qui, repulso lictore, *si jure ageret, vindicare se à privato Icilium aiebant : si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore.* Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor Decemviri invadit. Franguntur à multitudo fascēs. In concionem Appius ascendit : sequuntur Horatius Valeriusque : eos concio audit, Decemviro obstrepitur. Jam ¹ pro imperio Valerius discedere à privato lictores jubebat : quum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. *Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera*

Orta in de certamina.

Appius pulsus foro.

¹ Pro imperio] Vid. not. 1. ad l. 51.

U.C. 305. parte irrumpit. videt imperium vi victum. Agi-
 a. C. 447. tatis deinde consiliis, atque ² ex omni parte
 assentiendo multis auctoribus trepidus, sena-
 tum postremò vocari jussit. ea res, quòd magnæ
 parti Patrum displicere acta Decemvirorum
 videbantur, spe per senatum finiendæ potesta-
 tis ejus, multitudinem sedavit. Senatus nec
 plebem irritandam censuit; & multo magis
 providendum, ne quid Virginii adventus in
 exercitu motûs faceret.

*Motus in
 castris.*

L. Itaque missi juniores Patrum in castra,
 quæ tum ¹ in monte Vecilio erant, nunciant
 Decemviris, *ut omni ope à seditione milites con-
 tineant.* Ubi Virginius majorem, quàm reli-
 querat in urbe, motum excivit. Nam præter-
 quam quòd agmine prope quadringentorum
 hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei
 accensi comites ei se dederant, ² conspectus
 est; strictum etiam telum, respersusque ipse
 cruore tota in se castra convertit. & togæ mul-
 tifariam in castris visæ, majoris aliquanto,
 quàm erat, speciem urbanæ multitudinis fece-
 rant. Quærentibus quid rei esset, flens diu
 vocem non misit: tandem ut jam ex trepida-
 tione concurrentium turba constitit, ac silen-
 tium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, ex-
 posuit. Supinas deinde tendens manus, com-
 militones appellans orabat, *Ne, quod scelus Ap.
 Claudii esset, sibi attribuerent; neu se ut parvi-
 cidam liberum averfarentur. Sibi vitam filię suæ*

² *Ex omni parte assen-
 tiendis multis auctoribus tre-
 pidus*] Trepidus & incertus
 animi, quum multis ex om-
 ni parte consilia suggeren-
 tibus, modò huic, modò
 illi assentiretur.

¹ *In monte Vecilio*] No-
 men loci parum cogniti, in
 quem translata fuerant ca-
 stra.

² *Conspectus est*] Conspi-
 cuus fuit, incurritque in
 oculos.

cariorem fuisse, si liberæ ac pudicæ vivere licitum fuisset. quum velut servam ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quàm contumeliâ liberos, misericordiâ se in speciem crudelitatis lapsum. Nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse: nec cum filia sua libidinem Appii Claudii extinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore. Alienâ calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ. quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam; filiam, quia non ultrâ pudica victura fuerit, miserâ, sed honestâ morte occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua. ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent. Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos. Et immisti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque quanto visa quàm audita indigniora potuerint videri; simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse; 3 insecutique, qui Appium prope interemptum in exilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, 4 vellerentque signa, & Romam

U. c. 305.
a. C. 447.

3 Insecutique] Duo hæc hominum genera distinguuntur: alterum, qui cum Virginio venerant, nec aliud nunciare poterant, nisi Romæ omnia turbarum plena, remque magna ex parte confectam esse: alterum, qui paulo ferius profecti ab urbe hos in castra secuti fuerant, &, quum impe-

rium Decemvirale vi victum vidissent, augentes mendacio rem, etiam Appium in exilium abiisse jactabant. Particulas quum... simul eo sensu accipimus, quo vulgò dicitur quum... tum.

4 Vellerent.. signa] Vid. not. 2. ad 54. infra.

U. C. 305.
2. C. 447.

*Exercitus
Aventi-
num in-
fuit.*

proficiscerentur. Decemviri simul iis quæ videbant, simul his quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum ad sedandos motus discurrent. & leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiheret, & viros & armatos se esse responderetur. Eunt agmine ad urbem, & Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandosque tribunos plebis adhortantes: alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi. quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, Ser. Sulpicius, qui quærerent senatûs verbis, cujus iussu castra deseruissent; aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent, belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent. Non defuit quid responderetur, deerat qui daret responsum, nullo dum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre. id modò à multitudine conclamatum est, ut L. Valerium & M. Horatium ad se mitterent: his se datuuros responsum.

LI. Dimissis legatis admonet milites Virginius, *in re non maxima paulo antè trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit; responsumque, quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quàm communi consilio, esse. Placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari. Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, Melioribus meis vestrisque rebus reservate, inquit, ista de me iudicia. Nec mihi filia*

[Datum locum seditionis esse] Lege seditioni, ut supra c. 46.

inulta honorem ullum jucundum esse paritur ; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur.

U.C. 305.
a.C. 447.

Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab Decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii cædis memoriâ revocatâ, quàm quem nova fama de Virginia adeo foedè ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, & ipse, priusquam iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Portâ Collinâ urbem intravere sub signis, mediâque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quàm consiliis. Siccii cædes Decemviris, & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. Placebat Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quàm

Motus
in alteris
castris.

[Prærogativam] Prærogativa ea erat sive tribus, sive centuria, quæ prima sententiam rogabatur. Interdum etiam usurpatur pro ipsa illius sive tribus, sive centuriæ sententia. Ejus tantæ auctoritas fuit, ut, teste Cic. pro Mur. n. 38. *semper*

omen valuerit prærogativum, i. e. prærogativæ sententiam major semper suffragiorum numerus comprobaverit. Metuit igitur Icilius, ne, sicut ceteræ tribus prærogativæ sententiam, ita comitiorum militarium judicium urbana comitia sequerentur.

U.C. 305.
a.C. 447.

*Plebs in
Sacrum
montem
abit.*

si Decemviri deponerent insignia magistratûs ejus, quo anno jam antè abissent. Decemviri querentes ² se in ordinem cogi, non antè, quàm perlatis legibus quarum causâ creati essent, deposituros imperium se aiebant.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit: affirmante Duilio *non prius, quàm deferi urbem videant, curam in animos Patrum descensuram. admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis.* ¹ *scituros quòd sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* ² Viâ Nomentanâ, cui tum Ficulnensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere, modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo qui per ætatem ire posset retractante. Prosequuntur conjuges liberique, cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam, quàm Horatius & Valerius, vociferabantur, *Quid expectabitis, Patres Conscripti? Si Decemviri finem pertinaciæ non fa-*

² *Se in ordinem cogi*] Vid. not. 4. ad c. 35. hujus libri.

¹ *Scituros quòd*] Hanc quidem loquendi formam tumentur, & immeritò plerique suspectam esse contendunt doctissimi Grammatici, Auctor novæ Methodi linguæ Lat. & Perizonius in notis ad Minervam San-

ctii l. III. c. 14. At hîc notandum, quòd nullâ Mss. auctoritate niti. Igitur quum Mss. plerique habeant *sciturosque*, videndum an debeat legi *scituros quàm*.

² *Viâ Nomentanâ*] Via illa Ficuleam, sive Ficulneam, eademque Nomentum ducebat. Inde illi duplex appellatio.

ciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? *U.C. 305.*
 Quod autem istud imperium est, Decemviri, quod *a.C. 447.*
 amplexi teneris? Tectis ac parietibus jura dicturi
 estis? Non pudet lictorum vestrorum majorem pro-
 pe numerum in foro conspici, quàm togatorum
 aliorum? Quid, si hostes ad urbem veniant, fa-
 cturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum se-
 cessione moveamur, armata veniat? Occasune ur-
 bis vultis finiri imperium? Atqui aut plebs non
 est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos
 citius caruerimus patriciis magistratibus, quàm
 illi plebeiis. Novam inexpertamque eam potestà-
 tem eripuerunt patribus nostris, ³ ne nunc dulcedine
 semel capti ferant desiderium: ⁴ quum præsertim
 nec nos temperemus imperiis, quo minùs illi auxi-
 lii egeant. Quum hæc ex omni parte jactaren-
 tur, victi consensu Decemviri, futuros se,
 quando ita videatur, in potestate Patrum affir-
 mant. Id modò simul orant ac monent, ut ipsi
 ab invidia caveatur, nec suo sanguine ad sup-
 plicia Patrum plebem assuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque missi ad *Valerius
 & Hora-
 tius ple-
 bem reue-
 cant.*
 plebem conditionibus, quibus videretur, re-
 vocandam, componendasque res, Decemvi-
 ris quoque ab ira & impetu multitudinis præ-
 cavere jubentur. Profecti, gaudio ingenti ple-
 bis in castra accipiuntur: quippe liberatores
 haud dubiè, & motùs initio, & exitu rei. Ob
 hæc iis advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro
 multitudine verba facit. Idem quum de condi-
 tionibus ageretur, quærentibus legatis quæ

³ Ne] Nedum. Sic planè
 Cic. l. IX. ad Fam. ep. 26.
*Me verò nihil istorum ne ju-
 venem quidem movit un-
 quam, ne nunc senem.*

⁴ Quum præsertim nec

*nos] Quum præsertim nos
 quoque non demus operam,
 exercendo moderatè impe-
 ria, ut illi minùs egeant
 auxilio tribunorum.*

U. C. 305.
a. C. 447.

postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret in æquitate rerum plus quàm in armis reponi spei. Potestatem enim tribunitiam provocationemque repetebant, quæ ante Decemviros creatos auxilia plebis fuerant: & ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De Decemvirorum modò supplicio atrox postulatatum fuit. Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: ¹ *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum, quàm indulgendum est: quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, & prius penè quàm ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra à suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quàm gladio opus est.* ² *Satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando metuendas vos præbituri estis, quum recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque, tunc, ut quæque causa erit, statuetis. nunc libertatem repeti satis est.*

¹ *Quæ consilii fuerunt....*
Ira vestra] Ira, ut observat Cicero pro M. Marc. n. 9. est inimica consilio. Igitur hîc opponuntur consilium & ira. Quæ judicio & maturâ deliberatione postulastis, ea æquissima sunt. Alia ratio est eorum quæ irâ incitante petitis.

² *Satis superque*] Hæc sententia non satis videtur accurata. Non enim ideo quis humilis est, multò minus humilis ultrâ quàm satis sit, quia jure æquo cum ceteris vivit. Nec quidquam hîc opis aut ab interpretibus, aut à Mss.

LIV. Facerent ut vellent permittentibus U. C. 304.
 cunctis, mox redituros se legati rebus perfe- a. C. 447.
 ctis affirmant. Profecti quum mandata plebis
 Patribus exposuissent; alii Decemviri, quan-
 doquidem præter spem ipsorum supplicii sui
 nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere.
 Appius, truci ingenio, & invidiâ præcipuâ,
 odium in se aliorum suo in eos metiens odio,
 Haud ignaro, inquit, *imminet fortuna. Video,*
donec arma adversariis tradantur, differri adver-
sus nos certamen. dandus invidiæ est sanguis. Ni-
hil ne ego quidem moror, quominus Decemviratu
abeam. Factum senatusconsultum, Ut Decem-
 viri se primo quoque tempore magistratu abdicarent.
 Q. Furius¹ pontifex maximus tribunos ple-
 bis crearet: & ne cui fraudi esset secessio militum
 plebisque. His senatusconsultis perfectis, di-
 missio senatu Decemviri prodeunt in concio-
 nem, abdicantque se magistratu, ingenti ho-
 minum lætitiâ. Nunciantur hæc plebi. legatos
 quicquid in urbe hominum supererat prosequi-
 tur. Huic multitudini læta aliâ turba ex castris
 occurrit. congratulantur libertatem concor-
 diamque civitati restitutam. Legati pro concio-
 ne: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis,*
reique publicæ, redite in patriam ad penates, con-
juges, liberosque vestros: sed quâ hîc modestiâ
fuisstis, ubi nullius ager in tot usu rerum neces-
sario tantæ multitudini est violatus, eam mode-
stiam ferte in urbem. in Aventinum ire, unde
profecti estis. Ibi felici loco ubi prima initia in-
choastis libertatis vestræ, tribunos plebis creabi-
tis. præstò erit pontifex maximus, qui comitiis

¹ Pontifex maximus.] Pon- catus tribunis creandis, qui
 tifex maximus tributis co- & ipsi tributis comitiis crea-
 mitiis deligebatur. Ideo vi- bantur.
 detur idoneus auctor judi-

U. c. 305.
a. C. 447.

*Tribuni
Pl. crean-
tur in A-
ventino.*

habeat. Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. ² Convellunt inde signa, perfectique Romam certant cum obviis gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum L. Virginium & inde L. Icilium, & P. Numitorium avunculum Virginiae, auctores secessionis: tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte proditum memoriae est: & M. Duilium, qui tribunatum insignem ante Decemviros creatos gesserat, nec in Decemviralibus certaminibus plebi defuerat. ³ Spe deinde magis quam meritis electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, & plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab Decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione, M. Duilius rogationem pertulit. ea omnia in prae-Flaminii concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant.

U. c. 306.
a. C. 446.
L. Valerius, M. Horatius
Coss.

*Leges in
gratiam
plebis.*

L V. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius, qui extemplo magistratum occeperunt: quorum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine offensione fuit. quicquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in controver-

² *Convellunt . . . signa]*

Quum exercitus proficisceretur, necesse erat convelli signa, quae in castris fixa in terram statuebantur. Vid. insigne hujus moris exemplum infra XXII. 3.

³ *Spe . . . magis quam*

meritis] Magis quia sperabatur, eos bene merituros de populo, quam in mercedem praecedentium meritorum.

to jure esset, tenerentur ne Patres¹ plebiscitis, U. c. 308.
 legem centuriatis comitiis tulere, *Ut quod tri-* a. C. 446.
buim plebes jussisset, populum teneret. quâ lege
 tribunitiis rogationibus telum acerrimum da-
 tum est. Aliam deinde consularem legem de
 provocatione, unicum præsidium libertatis,
 Decemvirali potestate everfam, non restituerunt
 modò, sed etiam in posterum muniunt; ² san-
 ciendo novam legem, *Ne quis ullum magistra-*
tum sine provocatione crearet. qui creasset, eum
jus fasque esset occidi: neve ea cades capitalis
noxæ haberetur. Et quum plebem hinc provo-
 catione, hinc tribunitio auxilio satis firmas-
 sent, ipsi quoque tribunis ut sacrosancti vide-
 rentur, (cujus rei prope jam memoria abole-
 verat) relatis quibusdam ex magno intervallo
 caerimoniis, renovarunt. & quum religione in-
 violatos eos, tum lege etiam fecerunt, san-
 ciendo, *Ut qui tribunis plebis, ædilibus,* ³ *ju-*
dicibus, ⁴ *Decemviris nocuisset, ejus caput Jovi*

¹ *Plebiscitis*] Iis legibus, quas plebs, plebeio magistratu rogante, tributis comitiis jussisset. Vid. not. 2. ad II. 56.

² *Sanciendo novam legem*] Melius, *novâ lege.*

³ *Judicibus*] Hac appellatione negat infrâ Livius designari hoc loco consules, nec docet quinam intelligi debeant; itaque hæremus. Nobis id unum liquet, in tota hac lege agi de plebeiis magistratibus, vel hominibus de plebe negotiorum publicum gerentibus. In gratiam enim & commodum plebis solius lata est. Deinde, si fuere

judices qui in consilio essent tribunis & ædilibus lites dijudicantibus, de iis hunc locum interpretandum esse putaverimus.

⁴ *Decemviris*] Haud facile videtur assignari posse, quinam sint hi *Decemviri.* Neque enim profectò cavit plebs Decemviris legum ferendarum causâ creatis, à quorum crudelitate sese armis vindicaverat. Fuere quidem Romæ Decemviri *litibus*, sive litibus *judicandis*: sed ii longo post hanc ætatem tempore creati. Forsan hæc vox malè addita est, & ressecanda.

U.C. 306. *sacrum esset* : 5 *familia ad ædem Cereris*, 6 *Liberi* :
 a.C. 446. *ri*, *Liberaeque venum iret*. Hac lege juris inter-
 pretes negant quemquam sacrosanctum esse :
 sed eum qui eorum cuiquam nocuerit , sacrum
 sanciri. Itaque ædilem prehendi , ducique à
 majoribus magistratibus : quod etsi non jure fiat,
 (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen
 argumentum esse , non haberi pro sacrosancto
 ædilem : tribunos 7 *vetere jurejurando plebis*,
 quum primùm eam potestatem creavit , sacro-
 sanctos esse. Fuere qui interpretarentur , ea-
 dem hac Horatiâ lege 8 *consulibus quoque*, &
prætoribus , quia iisdem auspiciis quibus con-
 sules crearentur , tantum esse : judicem enim
 consulem appellari. Quæ refellitur interpreta-
 tio , quòd his temporibus 9 *nondum consulem*
judicem , sed prætorem appellari mos fuerit.
 Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam
 ab iisdem consulibus , ut senatusconsulta in
 ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur
 quæ antè arbitrio consulum supprimebantur
 vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus
 plebis plebem rogavit , plebesque scivit ; quæ
plebem sine tribunis reliquisset , *quique magistra-*
tum sine provocatione creasset , *tergo ac capite pun-*
niretur. Hæc omnia ut invitis , ita non adver-
 santibus patriciis , transacta : quia nondum
 quemquam unum sæviebatur.

5 *Familia*] *Familia* pro
 bonis : ut in actione *familia*
erciscundæ , i. e. dividendæ
 hæreditatis.

6 *Liberi*] Non ejus , qui
 Semele natus erat : sed ejus ,
 qui Cereris filius cum ea co-
 lebatur , & cum Libera ,
 quam & Venerem esse vo-
 lunt.

7 *Vetere jurejurando*]

Vid. not. 2. ad c. 33.
 II.

8 *Consulibus quoque*
Consulibus , tanquam de
 gnatis *judicum* vocabulo
Prætoribus , quia iisdem
 auspiciis , quibus consules
 crearentur.

9 *Nondum consulem*] Non
 dum consul judicis nomen
 sed prætoris gerebat.

LVI. Fundatâ deinde & potestate tribunitiâ, U.C. 308.
& plebis libertate; tum tribuni aggredi singu- a.C. 446.

los tutum maturumque jam rati, accusatorem
primum Virginium, & Appium reum deligunt.
Quum diem Appio Virginius dixisset, & Ap-
pius stipatus patriciis juvenibus in forum des-
cendisset, redintegrata extemplo est omnibus
memoria foedissimæ potestatis, quum ipsum
satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius,
Oratio, inquit, rebus dubiis inventa est. Itaque
neque ego accusando apud vos eum, tempus teram,
cujus crudelitate vosmetipsi armis vindicastis:
nec istum ad cetera scelera impudentiam in defen-
dendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap-
pi Claudî, quæ impiè nefarièque per biennium
alia super alia es ausus, gratiam facio. unius
tantum criminis ¹ nisi judicem dices, te ab liber-
tate in servitutem contra leges vindicias non de-
disse, in vincula te duci jubeo. Nec in tribunatio
auxilio Appius, nec in judicio populi ullam
opem habebat. attamen & tribunos appellavit;
& nullo morante, arreptus à viatore, Provoco,
inquit. Audita vox una vindex libertatis ex eo
missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate di-
scerant, silentium fecit. Et, dum pro se
quisque, Deos tandem esse, & non negligere
humana fremunt, & superbiæ crudelitæque,
si seras, non leves tamen venire pœnas: provo-
care qui provocationem sustulisset; & implorare
auxilium populi, qui omnia jura populi obtrîs-
sit; rapique in vincula egentem jure libertatis,
qui liberum corpus in servitutem addixisset; ipsius
Appii inter concionis murmur fidem populi
Romani implorantis vox audiebatur. Majorum

Appius
accusatur.

¹ Nisi judicem dices] Nisi baturus, te ab libertate...
judicem, quem libuerit, Vid. not. 4. ad c. 24. su-
perabis, cui te sistas pro- præ.

U.C. 306.

a.C. 446.

merita in rempublicam domi militiæque com-
memorabat. *Suum infelix erga plebem Romanam
studium, quod æquandarum legum causâ cum
maxima offensione Patrum² consulatu abisset; suas
leges, quibus manentibus lator earum in vincula
ducatur. Ceterum³ sua propria bona malaque,
quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se ex-
perturum. In præsentia se communi jure civitatis
civem Romanum die dictâ postulare, ut dicere li-
ceat, ut iudicium populi Romani experiri. non ita
se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate &
misericordia civium suorum spei habeat. Quod si
indictâ causâ in vincula ducatur, iterum se tri-
bunos plebei appellare, & monere ne imitentur
quos oderint. Quod si tribuni⁴ eodem fœdere obli-
gatos se fateantur tollendæ appellationis causâ,
in quam conspirasse Decemviros criminati sint;
⁵ ait se provocare ad populum: implorare leges
de provocatione, & consulares, & tribunitias,
eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si
hoc indemnato indictâ causâ non liceat? Cui ple-
beio & humili præsidium in legibus fore, si Ap.*

² *Consulatu abisset*] Con-
sul designatus fuerat Appius
in eum annum quo Decem-
viri primùm creati sunt.
(suprà c. 33.) Eo consulatu
abiit, id est, eum consu-
latum non gessit, obsecutus
populo, qui Decemviros
malebat.

³ *Sua propria bona mala-
que*] Quid sibi propriè in
causâ aut prodesse, aut no-
cere posset; quanam ex par-
te propria sui ipsius causâ
aut firma esset, aut labaret.
Opponit propria sua bona
malaque communi civitatis

juri, quod mox invocatu-
rus est.

⁴ *Eodem fœdere... tol-
lendæ appellationis causâ,
in quam*] Posses referre
quâ ad nomen appellatio-
nis. Sed id verat vox eodem,
quæ manifestè respicit rela-
tivum sequens. Itaque non
dubitamus quin legendum
sit in quod.

⁵ *Ait*] *Lege at.* Sic l. l.
c. 41. *Si tua re subitâ consi-
lia torpent, at tu mea seque-
re.* Vid. & c. 31. hujus li-
bri, & IX. 1.

Claudio non sit ? Se documento futurum , utrum novis legibus dominatio , an libertas firmata sit ; U. c. 306 : a. C. 446.
 & ⁶ appellatio provocatioque adversus injuriam magistratum ostentata tantum inanibus litteris , an verè data sit.

LVII. Contrà Virginius , unum Ap. Claudium , & legum expertem & civilis & humani foederis esse aiebat. Respicerent tribunal homines , castellum omnium scelerum : ubi Decemvir ille perpetuus , bonis , tergo , sanguini civium infestus , virgas securesque omnibus minitans , deorum hominumque contemptor , carnificibus , non licitoribus stipatus , jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verso , virginem ingenuam in oculis populi Romani , velut bello captam , à complexu patris abreptam , ministro cubiculi sui clienti dono dederit : ubi crudeli decreto , nefandisque vindictis dexteram patris in filiam armaverit : ubi tollentes corpus semianime virginis sponsum avunculumque in carcerem duci jusserit , stupro interpellato magis , quàm cæde motus. Et illi carcerem ædificatum esse , quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde ut ille iterum ac sæpius provocet , sic ¹ se iterum ac sæpius judicem illi ferre , ni vindictas ab libertate in servitutem dederit. si ad judicem non eat , pro damnato in vincula duci jubere. Ut haud quodam improbante , sic magno motu animorum , quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur , in carcerem est conjectus. tribunus ei ² diem prodixit. Inter hæc ab

In carcerem ductus.

⁶ Appellatio] Jus appellandi tribunos. Provocatio ad populum.

¹ Se judicem illi ferre , Vid. not. 4. ad c. 24. hujus libri.

² Diem prodixit] Diem longiorem judicio dixit , judicium remisit in aliam diem remotiorem. Sic suprâ II. 61. ut diem ipsi suâ voluntate prodicerent.

U. C. 306.

a. C. 446.

Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt, donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones piè magis, quàm magnificè. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summâ vi bellum apparare. Itaque partiti provincias consules iussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modò, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præstò fuere: eoque non copiâ modò, sed genere etiam militum, veteranis admistis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egredirentur, leges Decemvires, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt qui iussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

Tabula
XII.

LVIII. C. Claudius, qui perosus Decemviro-
rum scelera, & ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum antiquam in patriam se contulerat, is magno jam natu quum ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos: orabatque, *Ne Claudie genti eam inustam maculam vellent, ut carcere & vinculis viderentur digni. Virum honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem, conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: & potius unum tot Claudis deprecantibus condonarent, quàm propter unius odium multorum preces aspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo in*

LIBER III. 311

ariam redisse, cujus adversæ fortunæ velit suc- U. C. 306.
ursum. Virtute libertatem recuperatam esse: cle- a. C. 446.
mentiam concordiam ordinum stabiliri posse. Erant
quos moveret suâ magis pietate, quàm ejus
pro quo agebat causâ. sed Virginus sui po-
tius ut misererentur, orabat, filiæque: nec
parentis Claudiæ¹ regnum in plebem sortitæ, sed
necessariorum Virginie trium tribunorum preces
audirent, qui ad auxilium plebis creati ipsi ple-
bis fidem atque auxilium implorarent. Justiores
lacrymæ videbantur. itaque spe incisâ,
priusquam prodicta dies adesset, Appius² sibi
mortem conscivit. Subinde arreptus à P. Nu-
matorio Sp. Oppius, invidiæ proximus, quod
in urbe fuerat, quum injustæ vindiciæ à col-
lega dicerentur. Plus tamen facta injuria, Op-
pius, quàm non prohibita, invidiæ fecit. testis
productus, qui septem & viginti enumeratis
dipendiis, octies³ extra ordinem donatus, do-
naque ea gerens in conspectu populi, scissâ
veste, tergum laceratum virgis ostendit, nihi-
um deprecans, quin, si quam suam noxam reus
excusare posset, privatus in se iterum sæviret. Op-
pius quoque ductus in vincula est, & ante
iudicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Clau-
dii Oppiique tribuni publicavere. collegæ eo-
rum exilii causâ solum verterunt: bona publi-

*Appius
sibi necem
consciscit.*

*Oppius
accusatur.*

*In vin-
cula du-
ctus ibi
moritur.*

¹ Regnum in plebem for-
[ta] Cui fato videretur da-
mnum, ut regnum & tyran-
nicam dominationem in
plebem exerceret.

² Sibi mortem conscivit]
[Polyf. tradit homines vul-
go existimasse cum jussu tri-
bunorum necatum.

³ Extra ordinem donatus]
[non cum manipulo suo aut

centuria, sed solus & extra
commilitonum ordinem do-
natus. Sæpe universus ali-
quis manipulus ob insignem
in re militari præstiram ope-
ram donabatur. Sed præci-
puo splendore eminebant ea
dona, quæ unus quis miles
aut centurio extra cetero-
rum ordinem referret.

U. C. 306. cata sunt. Et M. Claudius assertor Virginie
 A. C. 446. die dictâ damnatus, ipso remittente Virginie
 ultimam poenam, dimissus Tibur exsulatum
 abiit. Manesque Virginie, mortuæ quàm viva
 felicioris, per tot domos ad petendas poenas
 vagati, nullo relicto fonte tandem quieverunt.

Duilius
 Fr. plebis
 equitas.

LIX. Ingens metus inceserat Patres, vul-
 tusque jam iidem tribunorum erant, qui De-
 cemvirorum fuerant: quum M. Duilius tribu-
 nus plebis, ¹ inhibito salubriter modo nimia
 potestati, *Et libertatis*, inquit, *nostra*, & po-
 narum ex inimicis satis est. itaque hoc anno ne-
 diem dici cuiquam, nec in vincula duci quem
 quam sum passurus. Nam neque vetera peccata
 repeti jam oblitterata placet, quum nova expiari
 sint Decemvirorum suppliciis: & nihil admis-
 sum iri, quod vim tribunitiam desideret, sponde
 perpetua consulum amborum in libertate vesti-
 tuenda cura. Ea primùm moderatio tribuni me-
 tum Patribus dempsit, eademque auxit consu-
 lum invidiam: quod adeo toti plebis fuissent
 ut Patrum salutis libertatisque prior plebei
 magistratui, quàm patricio cura fuisset, & an-
 tē inimicos satietas poenarum suarum cepisset
 quàm obviàm ituros licentiæ eorum consule
 appareret. Multique erant qui molliùs consu-
 tum dicerent, quod legum ab iis latarum Pa-
 tres auctores fuissent. ² neque erat dubium

¹ *Inhibito... modo ni-
 mia potestati*] Apposito &
 adhibito modo nimium jam
 ferocienti potestati tribuni-
 tiæ. Quemadmodum hîc in-
 hibere modum potestati, sic
 infra IV. 53. *Damnum
 aliamve coercionem detrec-
 tantibus militiam inhibenti.*

Et eodem lib. c. 56. *consu-
 bus quoque... vim super ta-
 re inhibitam.*

² *Neque erat dubium*, qui
 Et constabat Patres, turbu-
 to reipublicæ statu, qui
 in totum senatorium ordi-
 nem partem invidiæ Decem-
 viralis, quasi contagio
 qu

quin turbato reipublicæ statu temporì succu- U.C. 306.
buiſſent. a.C. 446.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diverſi abi-¹ere. Valerius adversus conjunctos jam in Al-²gido exercitus Æquorum Volſcorumque ¹ ſu-²ſtinuit consilio bellum. Quòd si extemplo rem ^{Bellum cum Æ-} fortunæ commiſiſſet, ^{quis & Volſcis.} haud ſcio an (qui tum animi, ab Decemvirorum infelicibus auspiciis, Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen ſtaturum fuerit. Caſtris mille paſſuum ab hoste poſitis, copias continebat. hoſtes medium inter bina caſtra ſpatium acie inſtructâ complebant: provocantibusque ad prælium, reſponſum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati ſtando, ac nequicquam exſpectando certamen Æqui Volſcique, poſtquam conceſſum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis caſtris præſidium, quàm ſatis virium ad certamen. Quod ubi ſenſit conſul, reddit illatum antea terrorem: inſtructâque acie ultro hoſtem laceſſit. Ubi illi, conſcientiâ quid abeſſet virium, detrectare pugnam; crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem ſtetiſſent intenti ad certamen, nocti ceſſere. Et Romani quidem pleni ſpei corpora curabant. Haudquaquam pari hoſtes animo, nuncios paſſim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi il-¹luxit, egreditur caſtris Romanus, vallum in-

quadam, manasse intellige- commiſit.

rent, ceſſiſſe temporì.

² Haud ſcio an] Supple,
¹ Suſtinuit.... bellum] non. Hæc loquendi forma
traxit, nec ſe ſtatim pugnae idem valet, ac fortasse.

Tom. I.

O

U.C. 306.

a.C. 446.

vasurus, nī copia pugnae fieret: &, postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul: motaque acie, indignatio Æquos & Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius quam virtus & arma tegerent. igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnae accipere. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus, priusquam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: ³ adortusque nec omnes dum eductos, nec qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primò pedem hostes. deinde quum animos collegissent, & undique duces, victisne cessuri essent, increparent; restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos meminisse jubebat, illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimetipsis victuros, non ut Decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, à liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent prioribus præliis per duces, non per milites, steterisse ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes; & domi, quam foris, servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiae in pace periculum esset; unum Appium civem periculosa libidinis. at si fortuna belli inclinet, om-

³ Adortusque nec omnes erant educti satis temporis
dum eductos] Adortusque ad explicandos ordines ha-
eos, quum necdum omnes buissent.
educti essent, nec ii qui

nium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. ¹ Nolle ominari quæ nec Jupiter, nec Mars

U.C. 306.

A.C. 446.

pater passuri sint ² iis auspiciis conditæ urbi accidere. Aventini, Sacrique montis admonebat, ut, ubi libertas parta esset paucis antè mensibus, eò imperium illibatum referrent: ostenderentque eandem indolem militibus Romanis post exactos Decemviros esse, quæ ante creatos fuerit; nec aquatis legibus imminutam virtutem populi Romani esse. Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit, advolat deinde ad equites: Agite, juvenes, inquit, præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. Primo concursu pedes movit hostem: pulsum vos immissis equis exigite è campo. Non sustinebunt impetum, & nunc cunctantur magis quàm resistunt. Concitant equos permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugnâ: & perruptis ordinibus elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capeßentes plerisque à castris avertunt, præterequitantesque absterrent. Peditum acies, & consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque, cum ingenti cæde, majore prædâ, potitur. Hujus pugnae fama perlata non in urbem modò, sed in Sabinos ad alterum exercitum, in urbe lætitiâ modò celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius ³ eos excursionibus sufficiendo, præliis-

Bellum
cum Sabi-
nis.

¹ Nolle ominari] Ea erat veterum superstitio, ut ipsam malorum mentionem sævi esse ominis existimarent. Ideo hîc consul abstinere ab enumerandis sigillatim malis, quæ victis timenda forent, sed ea intel-

ligi vult potius, quàm à se nominari.

² Iis auspiciis] Talibus, tam felicibus, tam magnis auspiciis.

³ Eos excursionibus sufficiendo] Si vox excursionibus in dandi casu accipietur,

U.C. 306.
a.C. 446.

que levibus experiundo, assuefecerat sibi potius fidere, quàm meminisse ignominiae Decemvirorum ductu acceptae; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, laceessere atque instare, rogitantes, *Quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque, tererent tempus, & in multa praelia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunae rem darent?*

LXII. Ad id quòd suâ sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum: sibi ultro per contumelias hostem insultare. quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore? Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocatâ, *Quemadmodum, inquit, in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse. qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consultu collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, ¹ quod vos, milites, mihi effeceritis. Et trahi bellum salubriter, & maturè perfici potest. si trahendum est, ego ut in dies spes viriusque vestra crescat, eâdem quâ institui disciplinâ efficiam. si jam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi*

sensus erit; eos subministrando quodammodo, eorum operâ utendo ad excursionem; si in auferendi casu; eos excursionibus exercendo, & quasi imbuendo; quo sensu Cicero in Hortensio dixit, *Sufficiunt lanam medicamentis; & Virg. l.*

II. Æn. v. 210. *Ardentesque oculos suffecti sanguine & igni.*

¹ *Quod vos, milites, mihi effeceritis*] Effeceritis hæc parum propriè dictum videtur. Legendum suadent scripti: *Quod vos mihi feceritis.*

LIBER III. 317

estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestrae. U.c. 386.
Postquam ingenti alacritate clamor est a.C. 446.

sublatus, Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum, affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, & ipsi jam pridem avidi certaminis procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambos exercitus; veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper novâ victoriâ elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere. nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressiōnem facerent, tenuere. quæ ubi illatis ex transverso signis degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti ferè ex equis defiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum, simulque & hosti se opponunt, &, æquato primùm periculo, pudore deinde, animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque Marte pugnare; peditem ne ad pedes quidem degressio equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in prælium ab sua parte omissum, & locum ex quo cesserant repetunt: momentoque non restituta modò pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit. transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuncius: simul & in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam debebant: tantùmque hos pudor, quantum

U.C. 306.
a.C. 446.

alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connixi hostem avertunt : nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros castra hosti ad prædam relinquunt. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit. Geminâ victoriâ duobus bifariam præliis partâ, malignè senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu & altero die frequens iit supplicatum : & hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules, ex composito, eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocare. ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum senatum inter milites deditâ operâ terroris causâ haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est (¹ circum jam tum Apollinarem appellabant) avocare senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum. Multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus consules triumphare velle : gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti. nunquam antè de triumpho per populum actum. semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. Ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent,*

Conten-
tiones de
triumpho
et triumpho
Coff.

¹ Circum jam tum] Vox linear . . . quam vocem fingit ad exemplum usitatarum illarum, *Lupercal, Bacchanal, Latiar, Palatuar* apud Festum in voce *Septimontia*.

LIBER III. 319

ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat. In eandem sententiam multa & à ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatûs, populi jussu triumphatum est.

U.C. 386.
a.C. 446.

Jussu plebis triumphant.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem ¹ luxuriam vertit, conspuratione inter tribunos factâ, ut iidem tribuni reficerentur, &, quo sua minùs cupiditas emergeret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent. Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præffet, potissimum M. Duilio forte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratûs invidiam imminuentem cernenti. qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ ut liberis tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiarum collegis, habituris è lege potiùs comitia quàm ex voluntate Patrum; injectâ contentione Duilius consules ad subsellia accitos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, ² auctores

Tribunûs Pl. reficere volunt.

Vetæ Duilius.

¹ *Luxuriam*] Læticiam insolentem, & nova atque illicita tentandi avidam.

² *Auctores popularis sententia* haud populares natus

tus] Sensus expeditior multo foret, si in alium locum retractâ particulâ haud legeremus: auctores haud popularis sententia populares

U. C. 306.
A. C. 446.

popularis sententiæ haud populares nactus , in concionem cum iis processit. Ubi quum consules producti ad populum , interrogatique , si eos populus Romanus , memor libertatis per illos receptæ domi , memor militiæ rerumque gestarum consules iterum faceret , quidnam facturi essent , nihil sententiæ suæ mutassent ; collaudatis consulibus , quod perseverarent ad ultimum dissimiles Decemvirorum esse , comitia habuit ; & quinque tribunis plebis creatis , quum præ studiis apertè petentium novem tribunorum alii candidati ³ tribus non explerent , concilium dimisit , nec deinde comitiorum causâ habuit. Satisfactum legi aiebat , quæ , numero nusquam præfinito tribunis , modò ut relinquerentur sanciret ; & ab iis qui creati essent , cooptari collegas juberet. recitabatque rogationis carmen , in quo , *Si tribunos plebei decem rogabo , si quos minùs hodie decem tribunos plebei* ⁴ *fecerint ; hi tum uti quos sibi collegas cooptassint , ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint , ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius quum ad ultimum perseverasset , negando quindecim tribunos plebei rempublicam habere posse , victâ collegarum cupiditate , pariter Patribus plebique acceptus , magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis

nactus , id est , nactus gratos populo auctores sententiæ haud acceptæ in vulgus. Sententia illa haud popularis , est ipsius Duilii sententia de non rescindendis tribunis plebei , quod populus optabat. Auctores populares sunt consules , qui tum acceptissimi erant populo.

³ *Tribus non explerent*] Non possent legitimum & necessarium suffragiorum numerum ferre , sive à majore tribuum parte creati.

⁴ *Fecerint*] Videtur scriptum fuisse , *feceritis* ; quemadmodum infra : *ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.*

collegis Patrum voluntatem foverunt. duos etiam patricios ¹ consularesque, Sp. Tarpeium & A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Coelimonianus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis infestus Patribus, quod se ab iis incooptandis tribunis fraude captum, proditum à collegis, aiebat, rogationem tulit, *ut qui plebem Romanam tribunos plebei rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebei faceret*: insectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus, & C. Julius consules facti, coitiones tribunorum adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservatâ majestate Patrum, sedavere. plebem, decreto ad bellum Volscorum & Æquorum delectu, ² sustinendo rem, ab seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis, concordiae quoque intestinae causa fuit. sed alter semper ordo gravis alterius modestiae erat. quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri coeptæ. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant; utrique postremis mensibus, quum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset. jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio

U. c. 307.
a. C. 445.
Lar. Herminio,
T. Virginius
Coss.

U. c. 308.
a. C. 444.
M. Geganius,
C. Julius
Coss.

*Juniorum
è Patribus
in plebem
injuria.*

¹ Consulares] Vid. sup. c. 31. c. delect. m. Sic. c. 60. supra: *sustinuit bellum*, id est, traxit.

² Sustinendo rem] Trahendo, proferendo rem, i.

U.c. 308.
a. C. 444.

tribunos haberet : nomine tantum se biennio habuisse. Seniores contra Patrum , ut nimis feroces suos credere juvenes esse ; ita malle , si modus excedendus esset , suis quam adversariis superesse animos. adeo moderatio tuenda libertatis , dum æquari velle simulando ita se quisque extollit , ut deprimat alium , in difficili est : cavendoque ne metuant homines , metuendos ultro se efficiunt : & injuriam à nobis repulsam , tanquam aut facere aut pati necesse sit , injungimus aliis.

U.c. 309.
a. C. 443.
T. Quintio IV.
Agr. Furio Coll.

LXVI. T. Quintius Capitolinus quartum , & Agrippa Furius consules inde facti , nec seditionem domi , nec foris bellum acceperunt : sed imminabat utrumque. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat , & tribunis & plebe incitata in Patres , quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. ¹ Ad quarum primum strepitum , velut signo accepto , arma cepere Æqui ac Volsci : simul quod persuaserant iis duces , cupidi prædarum , ² biennio antè delectum indictum haberi non potuisse , abnuente jam plebe imperium : eo adversus se non esse missos exercitus. dissolvi licentiâ militandi morem , nec pro communi jam patria Romam esse. quidquid irarum simultatumque cum externis fuerit , in ipsos verti. occaecatos lupos intestinâ rabie opprimendi occasionem esse. Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum populati sunt : deinde , postquam ibi nemo vindex occurrebat , tum verò exsultantibus belli auctoribus , ad moenia ipsa Ro-

Æqui & Volsci bellum Rom. inferunt.

Ad moenia ipsa Roma accedunt.

¹ Ad quarum] Melius videretur ad quorum , ut referatur ad certaminum.

² Biennio antè] Hic bienn-

nium intelligi necesse est , non integrum , sed inchoatum tantummodo : quum anno superiore delectus indictus sit.

ma populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum urbi per contumeliam ostentantes. unde postquam inulti prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quintius consul ad concionem populum vocavit.

U.C. 309.
a.C. 443.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio : *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volscos viæ Hernicis modò pares, T. Quintio quartum consule ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse ! Hanc ego ignominiam (quanquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exsilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit ? Satis honorum, satis superque vitæ erat. mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempserunt ? nos consules ? an vos, Quirites ? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis : & si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo deorum, nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites ; vosmet tantum eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contempserunt, nec suæ virtuti confisi sunt : quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro mulctati, sub iugum missi, & se & vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus ; Patrum ac plebis certamina. Dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus ; dum tædet vos patriciorum, nos plebetorum magistratuum, sustulere illi animos. Pro deûm fidem, quid vobis vultis ? Tribunos plebis concupistis : concordiae causâ concessimus. De-*

T. Quintii oratio ad populum.

U. c. 309. *cem viros desiderastis ; creati passi sumus. Decem-*
 a. c. 443. *virorum vos pertaesum est : coëgimus abire magi-*
stratu. Manente in eosdem privatos irâ vestrâ,
mori atque exsulare nobilissimos viros honoratissi-
mosque passi sumus. Tribunos plebis creare iterum
voluistis : creastis. Consules facere vestrarum par-
tium , etsi Patribus videbamus iniquum ; patri-
cium quoque magistratum plebi donum fieri vi-
dimus. Auxilium tribunitium , provocationem ad
populum , scita plebis injuncta Patribus , sub ti-
tulo æquandarum legum nostra jura oppressa tu-
limus & ferimus. Qui finis erit discordiarum ?
Ecquando unam urbem habere , ecquando commu-
nem hanc esse patriam licebit ? Victi nos æquiore
animo quiescimus , quàm vos victores. Satisne est,
nobis vos metuendos esse ? Adversus nos Aventi-
num capitur , adversus nos Sacer occupatur mons.
¹ *Esquilias quidem ab hoste prope captas , & scan-*
dentem in ² *aggerem Volsicum hostem nemo sub-*
movit. in nos viri , in nos armati estis.

LXVIII. *Agite dum , ubi hic curiam circum-*
federitis , & forum infestum feceritis , & carce-
rem impleveritis principibus ; iisdem istis fero-
cibus animis egredimini extra portam. Esquili-
nam : aut , si ne hac quidem audetis , ex muris
visite agros vestros ferro ignique vastatos , præ-
dam abigi , fumare incensa passim recta. At enim
communis res per hæc loco est pejore : ager uri-

¹ *Esquilias . . . (prope cap-*
tas , & . . . hostem nemo sub-
movit] Verbum submovit in
utrumque non convenit. Sed
sæpe plura orationis mem-
bra uno eodemque verbo
claudi videntur , quum ad
verum sensum aliud sup-
plendum sit. Sic Cic. X. ad
Att. 4. Fortunam , quâ illi

florentissimâ , nos duriore
conflictati videmur. Hic igitur
in priore orationis mem-
bro supplendum est nemo
defendit , aut aliud quid si-
mile.

² *Aggerem] Esquilinus*
collis illâ parte adibatur per
aggerem Tarquinii Super-
bi.

ur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. U.c. 309.
 Quid tandem? privata res vestra quo statu sunt? a.C. 443.

Jam unicuique ex agris sua damna nunciabuntur.
 Quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribu-
 ni vobis amissa reddent ac restituent? Vocis ver-
 borumque quantum voletis, ingerent, & crimi-
 num in principes, & legum aliarum super alias,
 & concionum. Sed ex illis concionibus nunquam
 vestram quisquam re, fortunâ, domum auctior
 rediit. Equis retulit aliquid ad conjugem & li-
 beros, præter odia, offensiones, simultates publi-
 cas privatasque? à quibus semper non vestra vir-
 tute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis.
 At Hercules, quum¹ stipendia, nobis consuli-
 bus, non tribunis ducibus; & in castris, non in
 foro faciebatis; & in acie vestrum clamorem ho-
 stes, non in concione Patres Romani horrebant;
 prædâ partâ, agro ex hoste capto, pleni fortu-
 narum, gloriæque simul publicæ, simul privatae,
 triumphantes domum ad penates redibatis. nunc
 oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Hæ-
 rete affixi concionibus, & in foro vivite. Sequi-
 tur vos necessitas militandi quam fugitis. Grave
 erat in Equos & Volscos proficisci? Ante portas
 est bellum. si inde non pellitur, jam intra mœnia
 erit, & arcem & Capitolium scandet, & in do-
 mos vestras vos persequetur.² Biennio antè se-
 natus delectum haberi, & educi exercitum in
 Algidum jussit. sedemus desides domi, mulierum
 ritu inter nos altercantes, præsentî pace læti,
 nec cernentes ex otio illo brevi multiplex bellum
 rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio:

¹ Stipendia... faciebatis] quo stipendia facere & mi-
 litare promiscuè usurpaban-
 tur.
² Biennio antè] Vid. nota
 2. ad c. 66.

U.C. 309. sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites: sed multo malo vos salvos esse, qualicumque erga me animo futuri estis. Naturâ hoc ita comparatum est, ut qui apud multitudinem suâ causâ loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt. nisi fortè assentatores publicos, plebicos istos, qui vos nec in armis, nec in otio esse sinunt, vestrâ vos causâ incitare & stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis: & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se quàm nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, & patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis fumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, & à portis nostris manibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.

Congestæ in T.
Quintium
laudes.

LXIX. Rarò aliàs tribuni popularis oratio acceptior plebi, quàm tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detrectationem militiæ telum acerrimum adversus Patres habere solita erat, bellum & arma spectabat: & agrestium fuga, spoliati-que in agris & vulnerati, foediora iis quæ subijciebantur oculis nunciantes, totam urbem irâ implevere. In senatum ubi ventum est, ibi verò in Quintium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri; & primores Patrum dignam dicere concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus antea actis, dignam vitâ omni plenâ honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum. Alios consules aut per prodicionem dignitatis Patrum plebi adularos, aut

acerbè tuendo jura ordinis asperiores domando U.c. 309.
 multitudinem fecisse : T. Quintium orationem me- a.C. 443.
 morem majestatis Patrum, concordiaeque ordinum,
 & temporum imprimis habuisse. Orare eum col-
 legamque, ut capefferent rempublicam : orare tri-
 bunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab
 urbe ac moenibus propulsari vellent, plebemque
 obedientem in re tam trepida Patribus praeberent :
 1 appellare tribunos communem patriam, auxi-
 liumque eorum implorare, vastatis agris, urbe
 prope oppugnata. Consensu omnium delectus
 decernitur, habeturque. Quum consules in
 concione pronunciaissent, Tempus non esse 2 cau-
 sas cognoscendi ; omnes juniores postero die primâ
 luce in campo Martio adessent ; cognoscendis cau-
 sis eorum qui nomina non dedissent, bello per-
 fecto se daturos tempus ; pro desertore futurum,
 cuius non probassent causam ; omnis juvenus af-
 fuit postero die. 3 Cohortes sibi quæque cen-

*Delectus
habetur.*

1 Appellare] Nimirum communis patria appellat tribunos.

2 Causas cognoscendi] Disceptandi & judicandi causas quibus quisque fretus sibi immunitatem à militia concedendam esse contenderet. Nimirum omnes juniores Romani nomina militiae dare debebant : nec quisquam poterat hoc munus detrectare, nisi causam aliquam attulisset quæ consulibus probaretur. Qui talem aliquam causam habebant, dicebantur *causarii*.

3 Cohortes] Cohors habebat Hastatos, Principes, Triarios : è singulis manipulum unum. Manipulus di-

videbatur in duos Ordines, sive centurias, quibus singulis praeerat centurio. Itaque sex erant in una cohorte centuriones : homines quadringenti trinta quatuor. Manipuli à Hastatorum & Pri- pum, ex Livio VIII. 8. centum viginti quatuor homines singuli continebant ; manipuli Triariorum, centum octoginta sex. Cohors igitur decima pars legionis, & quasi parva legio. Quod hic dicitur centuriones à cohortibus ipsis lectos, id contra solennem militiae morem est, ex quo centuriones à consulibus, & , permisso eorum, à tribunis constitui solebant.

U.C. 309. sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites: sed multo malo vos salvos esse, qualicunque erga me animo futuri estis. Naturâ hoc ita comparatum est, ut qui apud multitudinem suâ causâ loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt. nisi fortè assentatores públicos, plebicolos istos, qui vos nec in armis, nec in otio esse sinunt, vestrâ vos causâ incitare & stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis: & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se quàm nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tedium tandem capere potest, & patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, & à portis nostris manibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transfulero.

Congesta in T. Quintium laudes.

LXIX Rarò aliàs tribuni popularis oratio acceptior plebi, quàm tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detrectationem militiæ telum acerrimum adversus Patres habere solita erat, bellum & arma spectabat: & agrestium fuga, spoliati- que in agris & vulnerati, foediora iis quæ sub- jiciebantur oculis nunciantes, totam urbem irâ implevere. In senatum ubi ventum est, ibi verò in Quintium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri; & primores Patrum dignam dicere concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus antea- ctis, dignam vitâ omni plenâ honorum sape gestorum, sæpius meritorum. Alios consules aut per prodicionem dignitatis Patrum plebi adularos, aut

acerbè tuendo jura ordinis asperiorè domando U.C. 3091
 multitudinem fecisse : T. Quintium orationem me- a.C. 443
 morem majestatis Patrum, concordiaque ordinum,
 & temporum inprimis habuisse. Orare eum col-
 legamque, ut capefferent rempublicam : orare tri-
 bunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab
 urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque
 obedientem in re tam trepida Patribus præberent :
 1 appellare tribunos communem patriam, auxi-
 liumque eorum implorare, vastatis agris, urbe
 prope oppugnata. Consensu omnium delectus
 decernitur, habeturque. Quam consules in
 concione pronunciasient, Tempus non esse 2 cau-
 sas cognoscendi ; omnes juniores postero die primâ
 luce in campo Martio adessent ; cognoscendis cau-
 sis eorum qui nomina non dedissent, bello per-
 fecto se daturos tempus ; pro desertore futurum,
 cuius non probassent causam ; omnis juvenus af-
 fuit postero die. 3 Cohortes sibi quæque cen-

*Delectus
 habetur.*

1 Appellare] Nimirum
 communis patria appellat
 tribunos.

2 Causas cognoscendi] Dis-
 ceptandi & judicandi cau-
 sas quibus quisque fretus sibi
 immunitatem à militia con-
 cedendam esse contenderet.
 Nimirum omnes juniores
 Romani nomina militiæ da-
 re debebant : nec quisquam
 poterat hoc munus detrec-
 tare, nisi causam aliquam
 attulisset quæ consulibus
 probaretur. Qui talem ali-
 quam causam habebant,
 dicebantur *causarii*.

3 Cohortes] Cohors ha-
 bebat Hastatos, Principes,
 Triarios : è singulis manipu-
 lum unum. Manipulus di-

videbatur in duos Ordines,
 sive centurias, quibus singu-
 lis præerat centurio. Itaque
 sex erant in una cohorte
 centuriones : homines qua-
 dringenti triginta quatuor.
 Manipuli enim Hastatorum
 & Principum, ex Livio
 VIII. 8. centum viginti qua-
 tuor homines singuli conti-
 nebant ; manipuli Triario-
 rum, centum octoginta sex.
 Cohors igitur decima pars
 legionis, & quasi parva le-
 gio. Quod hic dicitur cen-
 turiones à cohortibus ipsis
 lectos, id contra solennem
 militiæ morem est, ex quo
 centuriones à consulibus,
 & , permissu eorum, à tri-
 bunis constitui solebant.

U.C. 309. turiones legerunt : bini senatores singulis co-
 a.C. 443. hortibus præpositi. Hæc omnia adeo maturè
 perfecta accepimus , ut signa eo ipso die à
 quaestoribus ex ærario prompta delataque in
 Campum , quartâ diei horâ mota ex Campo
 sint ; exercitusque novus , paucis cohortibus
 veterum militum voluntate sequentibus , man-
 serit ad decimum lapidem. Insequens dies ho-
 stem in conspectum dedit : castraque ad Cor-
 bionem castris sunt conjuncta. Tertio die quum
 ira Romanos ; illos , quum toties rebellassent ,
 conscientia culpæ ac desperatio irritaret : mo-
 ra dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo consu-
 les essent potestate pari , quod saluberrimum
 in administratione magnarum rerum est , sum-
 ma imperii , concedente Agrippâ , penes col-
 legam erat : & prælatus ille facilitati summit-
 tentis se comiter respondebat , communicando
 consilia laudesque , & æquando imparem sibi.
 In acie Quintius dextrum cornu , Agrippa si-
 nistrum tenuit : Sp. Postumio Albo legato da-
 tur mediâ acies tuenda : legatum alterum Ser.
 Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dex-
 tro cornu egregiè pugnare , haud segniter
 resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per me-
 diam hostium aciem cum equitatu perrupit.
 unde quum eâdem reverti posset ad suos , prius-
 quam hostis turbatos ordines reficeret , terga
 impugnare hostium satius visum est. momen-
 toque temporis in averfam incursando aciem
 ancipiti terrore dissipasset hostes , ni suo proprio
 eum prælio equites Volscorum & Æquorum
 exceptum aliquandiu tenuissent. Ibi verò Sul-
 picius negare cunctandi tempus esse , circumven-
 tos interclusosque ab suis vociferans , ni equestre
 prælium conmissi omni vi persicerent. Nec fugare

Volsci
 & Æqui
 vincuntur.

equitem integrum satis esse : conficerent equos U.C. 309.
 virosque , ne quis reveheretur inde ad prælium , a.C. 443.
 aut integraret pugnam. non posse illos resistere
 sibi , quibus conferta peditum acies cessisset. Haud
 surdis auribus dicta : impressione unâ totum
 equitatum fudere , magnam vim ex equis præ-
 cipitavere , ipsos equosque spiculis confodere.
 is finis pugnæ equestris fuit. Tunc adorti pe-
 ditum aciem , nuncios ad consules rei gestæ
 mittunt , ubi jam inclinabatur hostium acies.
 nuncius deinde & vincentibus Romanis ani-
 mos auxit , & referentes gradum perculit Æ-
 quos. In media primùm acie vinci coepti , quâ
 permissus equitatus turbaverat ordines. Sini-
 strum deinde cornu ab Quintio consule pelli
 coeptum ; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi
 Agrippa ætate viribusque ferox , quum omni
 parte pugnæ meliùs rem geri , quàm apud se
 videret , accepta signa ab signiferis ipse infer-
 re , quædam jacere etiam in confertos hostes
 coepit. Cujus ignominia metu concitati mili-
 tes , invasere hostem. ita æquata ex omni parte
 victoria est. Nuncius tum à Quintio venit , vi-
 ctorem jam se imminere hostium castris ; nolle ir-
 rumpere , antequam sciat debellatum & in sini-
 stro cornu esse. Si jam fudisset hostes , conferret
 ad se signa , ut simul omnis exercitus prædâ po-
 tiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatio-
 ne ad victorem collegam castraque hostium ve-
 nit. ibi paucis defendentibus , momentoque
 fusis , sine certamine in munitiones irrumpunt :
 prædâque ingenti compotem exercitum , suis
 etiam rebus recuperatis , quæ populatione agro-
 rum amissæ erant , reducunt. Triumphum nec

1 Prædâ... ingenti com- tis compotem. Hujus loquen-
 potem] Sic Sallustius , ne- di formæ rarissima sunt
 que animo , neque linguâ sa exempla.

U.C. 309. ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu,
 a. C. 443. accipio: nec traditur causa spreti, aut non
 sperati honoris. Ego quantum in tanto inter-
 vallo temporum conjicio, quum Valerio atque
 Horatio consulibus, qui præter Volscos &
 Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pe-
 pererant, negatus ab senatu triumphus esset;
 verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum con-
 sulibus petere triumphum: ne, etiamsi impe-
 trassent, magis hominum ratio, quàm merito-
 rum habita videretur.

*Turpe
 iudicium
 P. R. de
 sociorum
 finibus.*

LXXI. Victoriâ honestam ex hostibus par-
 tam, turpe domi de finibus sociorum iudicium
 populi deformavit. Aricini atque Ardeates de
 ambiguo agro quum sæpe bello certassent, mul-
 tis invicem cladibus fessi, iudicem populum
 Romanum cepere. Quum ad causam orandam
 venissent, concilio populi à magistratibus da-
 to, magnâ contentione actum. Jamque editis
 testibus, quum tribus vocari & populum inire
 suffragium oporteret, confurgit. P. Scaptius
 de plebe, magno natu: &, *Si licet*, inquit,
*consules, de republica dicere, errare ego popu-
 lum in hac causa non pariar.* Quum, ut vanum,
 eum negarent consules audiendum esse, voci-
 ferantemque prodi publicam causam summo-
 veri iussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut
 ferè semper reguntur à multitudine magis quàm
 regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ
 vellet, Scaptius diceret. Ibi inquit, *Annum se-
 tertium & octogesimum agere, & in eo agro de
 quo agitur, militasse, non juvenem, vicesima
 jam stipendia merentem, quum ad Coriolos su-
 bellatum. Eo se rem vetustate oblitteratam, cete-
 rum suæ memoriæ infixam, asserre. Agrum, de
 quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, cap-
 tisque Coriolis jure belli publicum populi Roma-*

factum. Mirari se, quonam more Ardeates Arde-
 cinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint U.C. 309.
 incolumi Coriolanâ re, eum se à populo Roma- A.C. 443.
 no, quem pro domino judicem fecerint, intercep-
 turos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus super-
 esse: non potuisse se tamen inducere in animum,
 quin, quem agrum miles pro virili parte manu
 cepisset, eum senex quoque voce, quâ unâ posset,
 vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inu-
 tili pudore suam ipse causam damneret.

LXXII. Consules quum Scaptium, non silen-
 tio modò, sed cum assensu etiam audiri animad-
 vertissent, deos hominesque testantes flagitium
 ingens fieri, Patrum primores arcessunt. cum
 his circumire ¹ tribunos, orare, Ne pessimum
 facinus pejore exemplo admitterent, judices in
 suam rem ² litem vertendo; quum præsertim,
 etiamsi fas sit curam emolumenti sui judici esse,
 nequaquam tantum agro intercipiendo acquira-
 tur, quantum amittatur alienandis injuriâ socio-
 rum animis. Nam famæ quidem ac fidei damna
 majora esse, quàm quæ æstimari possent. Hoc le-
 gatos referre domum? hoc vulgari? hoc socios
 audire? hoc hostes? quo cum dolore hos? quo cum
 gaudio illos? ³ Scaptione hoc ⁴ concionali senâ

¹ Tribunos] Admittenda
 videtur Perizonii emenda-
 tio, circumire tribus. Nam
 & ipsum verbum circumire
 melius quadrat in tribus,
 quàm in tribunos: & se-
 quens oratio dirigitur ad
 eos qui rem judicaturi erant.
 Populi autem erat, non tri-
 bunorum, judicare.

² Litem] Id de quo lis
 erat. Sic infra interceptoris
 liti alienæ.

³ Scaptione] Putarentne
 finitimos populos hujus ju-
 dicii infamiam & turpitu-
 dinem assignaturos Scaptio,
 ac non potiùs in universum
 populum Romanum eam
 rejeçturos?

⁴ Concionali senâ] Forum
 terere solito, & totos dies
 in concionibus consumere:
 quod erat otiosi hominis,
 & propterea probro daba-
 tur apud Romanos. Cic. l. I.

U.C. 309. assignaturos putarent finitimos populos? Clavum
 a.C. 443. hac fore imagine ⁵ Scaptium nomen. populum Ro-
 manum ⁶ quadruplatoris & interceptoris liti
 alienæ personam laturum. quem enim hoc priva-
 tæ rei iudicem fecisse, ut sibi ⁷ controversosam
 adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, et
 præmortui jam sit pudoris, non facturum. Hæc
 consules, hæc Patres vociferantur. sed plu-
 cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet
 Vocatæ tribus judicaverunt agrum publicum
 populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse,
 ad iudices alios itum foret: nunc haud fan-
 quicquam ⁸ bono causæ elevatur dedecus ju-
 dicii. idque non Aricinis Ardeatibusque, quan-
 Patribus Romanis, foedius atque acerbius vi-
 sum. Reliquum anni quietum ab urbanis mo-
 tibus & ab externis mansit.

ad Att. ep. 16. *Concionalis
 birudo avarii, misera ac je-
 juna plebetula.*

⁵ Scaptium nomen] Pos-
 terior vox redundat. Cla-
 rum hac fore imagine Scap-
 tium, id est, hac actione
 nobilem & celebrem Scap-
 tium fore. Notum est ima-
 gines fuisse insigne nobili-
 tatis apud Romanos. Quod
 igitur accidit hominibus
 novis, qui ad honores ad-
 missi jus imaginis accipiunt,
 aut quod nobilibus sunt ima-
 gines, argumentum ingens
 gloriæ, id Scaptio hanc ac-
 tionem, quasi aucto agro
 publico, dolent fore ad po-
 pulum: qui tamen ipse po-
 pulus eadem actione invi-
 diosum quadruplatoris &

interceptoris litis alienæ no-
 men sibi quærat. Ita expo-
 nit hunc locum Gronovius

⁶ Quadruplatoris] Qua-
 druplatores delatores erant
 criminum publicorum: in
 qua re quartam partem ex
 damnatorum bonis, quæ
 detulerant, consequabantur.
 Alii dicunt quadruplatores
 esse eorum reorum accusa-
 tores, qui convicti quadru-
 pli damnari soleant, ut alea
 &c.

⁷ Controversosam] Vo-
 rarissima, nec fortasse men-
 di experts. Certè Sigonius
 affirmat veteres suos libros
 habere controversam.

⁸ Bono causæ elevatur
 Bonitate causæ immittitur.

E P I T O M E

LIBRI QUARTI LIVIANI.

LEX de connubio Patrum & plebis à tribu-
 nis plebis, contentione magnâ, Patribus
 pugnantibus, perlata est. Tribuni militares. Ali-
 quot annis res populi Romani domi militiæque per
 genus magistratus administrata. Item censores
 primum creati. ¹ Ager Ardeatinus populi
 Romani iudicio ablati, missi in eum colonis,
 constitutus est. Quum fame populus Romanus labo-
 raret, Sp. Mælius eques Romanus frumentum
 populo suâ impensâ largitus est: & ob id factum
 conciliatâ sibi plebe, regnum affectans, à C. Ser-
 gilio Ahala magistro equitum, jussu Quintii Cin-
 nati dictatoris, occisus est: L. Minucius in-
 ter bove auratâ donatus est. Legatis Romanis à
 Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam oc-
 cuberant, statuae in Rostris positæ sunt. Cornelius
 Scipio tribunus militum, occiso Tolumnio rege
 Laurentium, opima spolia secunda Feretrio retulit.
 Mamerco Æmilius dictator, censuræ honore,
 cui antea per quinquennium gerebatur, anni &
 sex mensium spatio, finito, ob eam rem à censo-
 ribus notatus est. Fidenæ in potestatem redactæ,
 quæque coloni missi sunt. quibus occisis Fidenates
 quum defecissent à populo Romano, à Mamerco
 Æmilio dictatore victi sunt, & Fidenæ captæ.

¹ Ager Ardeatinus] Rescribit Gronovius, Ardeatibus.

Conjuratio servorum oppressa. Postumius tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex arario tum primum militibus datum. Res præterea gestas adversum Volscos & Veientes, Fidenates & Faliscos, continet.

LIBER IV.

U.C. 310. I. **H**OS secuti M. Genucius & C. Curtius
 a.C. 442. consules. Fuit annus domi forisque in-
 M. Ge- festus. nam anni principio & ¹ de connubio
 nuncio, Patrum & plebis C. Canuleius tribunus plebis
 C. Cur- rogationem promulgavit; quâ contaminatam
 tio Coss. sanguinem suum Patres, confundique ² jura gen-
Lex de tium rebantur: & mentio primò sensim illata
connubio tribunis, ut alterum ex plebe consulem licere
Patrum fieri, eò processit deinde, ut rogationem non
& plebis. veni tribuni promulgarent, ut populo potestas
De com- esset, seu de plebe, seu de Patribus veller, con-
munican- sules faciendi. Id verò si fieret, non vulgare
do cum
plebe con-
fulatu.

¹ *De connubio Patrum & plebis*] Decemviri duabus postremis tabulis inseruerant legem, ne patriciis cum plebeiis licita essent connubia: non aliam ob causam, si conjecturæ Dionysii fides habetur, quàm ne per affinitates & connubia concordia inter ordines coalesceret.

² *Jura gentium*] *Gens* est hoc loco, quæ è multis familiis conficitur. *Gens* enim complectitur eos omnes, qui eodem sunt & nomine &

cognomine. Jam verò ii soli *gentem habere* dicebantur qui ab ingenuis oriundi essent, quorum majorum nomen servitutem servivisset qui capite non essent deminuti: teste Cic. in Topicis n. 29. Inde patricii solos *gentem habere* gloriabantur (vid. Liv. X. 8.) quòd tales à Romulo electi essent quales modò ex Cicerone descripsimus. Propterea *jura gentium* confundi ac perturbari rebantur admisto plebeiis sanguine, quod negabant *gentem habere*.

modò cum infimis, sed prorsus auferri à pri- U.C. 310;
 moribus ad plebem summum imperium crede- a.C. 442.
 ant. Læti ergo audiere Patres, Ardeatium po-
 pulum ob injuriam agri abjudicati descisse, &
 ientes depopulatos extrema agri Romani, &
 Volscos Æquosque, ob communitam³ Ver-
 ruginem, fremere: adeo vel infelix bellum
 gnominosæ paci⁴ præferebant. His itaque in-
 majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot
 ellorum conticescerent actiones tribunitiæ,
 electus haberi, bellum armaque vi summâ
 apparari jubent, si quo intentius possit, quàm
 Quintio consule apparatus sit. Tum C. Ca-
 uleius pauca in senatu vociferatus, Nequic-
 uam territando consules avertere plebem à cura
 varum legum: nunquam eos se vivo delectum
 abituros, antequam ea, quæ promulgata ab se
 collegisque essent, plebes scivisset, confestim ad
 oncionem advocavit.

II. Eodem tempore & consules senatum in-
 tribunum, & tribunus populum in consules
 incitabat. Negabant consules jam ultrà ferri
 posse furores tribunitios. ventum jam ad finem
 esse: domi plus belli concitari, quàm foris. Id
 adeo non plebis, quàm Patrum; neque tribuno-
 rum magis, quàm consulum culpâ accidere. Cu-
 jus rei præmium sit in civitate, eam maximis
 semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello
 feri. Maximum Romæ præmium seditionum esse:
 id & singulis universisque semper honori fuisse.
 Reminiscerentur quam majestatem senatûs ipsi à
 patribus accepissent, quam liberis tradituri es-
 sent; ¹ ut, quemadmodum plebs gloriari posset,

*Adversus
 utramque
 legem ora-
 tio Coss.*

³ Verruginem] Oppidum
 Volschorum Æquorumque
 confinio: de quo nulla hac-
 tus à Livio facta mentio est.

⁴ Præferebant] Volsci &
 Æqui.

¹ Ut, quemadmodum]
 Locus corruptus, cujus ta-

U. C. 310. *auctiorem amplioremq̃ esse. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec quàm felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Canuleium aggressum? collusionem gentium, ² perturbationem ³ auspiciorum publicorum privatorumque asferre; ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit; ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque: ut qui natus sit, ignoret cujus sanguinis, ⁴ quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors? Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulum vulgi turbatores accingi. & primò, ut alter consul ex plebe fieret, id modò sermonibus tentasse; nunc rogari, ut seu ex Patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: & crea-*

Adversus legem de connubio.

Adversus legem de Coss. plebeiiis.

men sensum assequi haud difficile est. Queruntur consules, quòd Patres tradituri non essent liberis maiestatem senatùs auctiorem amplioremq̃, quemadmodum plebs gloriari posset futurum, ut maiestatem plebis ampliorè posteris traderet, quàm à patribus accepisset. Ad eum sensum refingi potest periodus, si loco particulæ *ut* legas *an*, & in fine reseces esse.

² *Perturbationem auspiciorum*] Contendebant patricii se solos auspicia habere: (vid. infrà c. 6. & l. VI. c. 41.) incertum autem fore, cujus sanguinis, plebeine an patricii, futuri es-

sent ii qui ex connubiis Patrum & plebis nascituri essent.

³ *Auspiciorum...* privata] *Auspicia privata* videntur fuisse ea, quæ super privatorum negotiis capiebantur. *Apud antiquos*, inquit Val. Max. l. II. c. 1. non solum publicè, sed etiam privatim nihil gerebatur, nisi auspicio prius sumpto. Videntur autem patricii tum contendisse plebeios auspiciari omnino non posse. Vide infrà c. 6.

⁴ *Quorum sacrorum*] Sui cuique genti propria fuerunt sacra. Nobile exemplum horum gentilitiorum sacrorum vide l. V. c. 46.

turos haud dubiè ex plebe seditiosissimum quem- U.C. 310.
 que. Canuleios igitur Icilio⁵que consules fore. Ne a.C. 442.
 id Jupiter optimus maximus sineret, ⁵ regiae ma-
 jestatis imperium eò recidere: & se millies mori-
 tuos potius, quàm ut tantum dedecoris admitti
 patiantur. Certum habere, majores quoque, si
 divinassent, concedendo omnia, non mitiorem in
 se plebem, sed asperio⁶rem, alia ex aliis iniquio-
 ra postulando, quum prima impetrasset, futu-
 ram, primò quamlibet dimicationem subituros
 fuisse potius, quàm eas leges sibi imponi pate-
 rentur. Quia tum concessum sit de tribunis, ⁶ ite-
 rum concessum esse. ⁷ Finem non fieri posse. in
 eadem civitate tribunos plebis, & Patres esse:
 aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollen-
 dum esse; poriusque serò, quàm nunquam obviàm
 eundum audaciæ temeritatique. ⁸ Illine ut impune
 primò discordias serentes concitent finitima bella,
 deinde adversus ea quæ concitaverint, armari
 civitatem defendique prohibeant? &, quum ho-
 stes ⁹ tantum non arcessierint, exercitus conscribi
 adversus hostes non patiantur; sed audeat Canu-
 leius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tan-
 quam victoris Patres accipi sinant, delectum ha-

⁵ Regiæ majestatis impe-
 rium] Imperium consulare,
 in quo inest regia majestas.
 Suprà II. 1. Omnia jura re-
 giæ potestatis, omnia insi-
 gnia primi consules habuere.
 Unde & infra VIII. 32.
 Consules, regia potestas.

⁶ Iterum concessum esse]
 De tribunis creandis, qui
 per triennium, quo rempu-
 blicam rexerunt Decemviri,
 nulli fuerant.

⁷ Finem non fieri posse. in
 eadem] Gronovius rectè vi-

detur emendare: Finem non
 fieri. Non posse in eadem....

⁸ Illine ut] Ellipsis ad
 exprimendam indignatio-
 nem appositissima. Quam si
 explere volueris, intellige:
 Quis hoc illis concedat,
 ut.... Particula autem ut
 cadit in omnia verba quæ
 deinceps sequuntur subjun-
 ctivi modi, concitent....
 prohibeant... non patian-
 tur... audeat.

⁹ Tantum non] Ferè, pro-
 pemptum.

U.C. 310. *beri prohibeturum? Quid esse aliud, quàm minari*
 a.C. 442. *se proditurum patriam? oppugnari atque capi*
passurum? Quid eam vocem animorum, non plebi
Romanæ, sed Volscis & Aëquis & Veientibus al-
laturam? Nonne Canuleio duce se speraturos Ca-
pitolum atque arcem scandere posse, si Patribus
tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos
etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius
adversus scelus civium, quàm adversus hostium
arma.

Canuleii
 oratio pro
 legibus
 suis.

III. Quum maximè hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis & adversus consules ita disseruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quàm indignos ducerent, qui unâ secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sæpe equidem & antè videor animadvertisse: nunc tamen maximè, quòd adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt; quibus quid aliud quàm admonemus cives nos eorum esse, & si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Alterâ connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet. nos quidem civitatem, quæ plus quàm connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Alterâ nihil novi ferimus, sed id quod populi est repetimus atque usurpamus; ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cælum ac terras misceant? cur in me impetus modò penè in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuncient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut quibus velit consulum mandet, & non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? & ¹ per-*

Pro lege
 de Coss.
 plebeiis.

¹ Perinde hoc valet, plebeiusne consul fiat] Et quum hoc queritur, licetne plebeium consulem fieri, per-

inde hoc valet, plebeiusne consul fiat, tanquam U.C. 310.
a.C. 442.
servum, aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis in quanto contemptu privatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant. quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (² si diis placet) ³ nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad ⁴ fastos, non ad ⁵ commentarios pontificum admittimur, ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse, nec aut juris, aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus antè fuerit? ⁶ En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modò non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi iussu, Patribus auctoribus, Romæ regnasse? L. dein-

inde hoc accipiendum est, tanquam...

² Si diis placet] Usitata in indignatione loquendi formula.

³ Nefas aiunt esse] Adversum religiones esse dicunt. Vid. not. 5. ad l. 32. de proprietate vocis fas, cui opponitur nefas.

⁴ Fastos] Fasti duplicis generis fuere: alii, quibus & Kalendarii nomen datur, in quibus tota dierum fastorum nefastorumque, festorum vel profestorum &c. ratio continebatur. Hos fastos evulgavit Cn. Flavius scriba, ut habetur l. IX. c. 46. Alii, in quibus nomina magistratuum cujuscunque anni, & res gestæ maximè ad memoriam infi-

gnes perscribebantur. Tales sunt Fasti Capitolini, Fasti Siculi &c. Utrumque fastorum genus à pontificibus, qui tum omnes patricii erant, curabatur: utrumque à vulgi notitia removebatur. De posteriore maximè videtur hîc sermo esse.

⁵ Commentarios] In quibus pontifices suorum temporum historiam summatim describebant. Vid. l. VI. c. 1. ubi pontificum commentarii inter historica monumenta recensentur. Penes pontifices fuisse conficiendorum annalium curam testantur quum alii multi, tum Cic. l. II. de Or. n. 52.

⁶ En unquam] Nunquamne? Vid. l. X. c. 8. XXIV. 14. XXX. 21.

U.C. 310. de Tarquinium, ⁷ non modò Romanæ, sed ne Itæ-
 a.C. 442. licæ quidem gentis, Demarati Corinthii filium,
⁸ incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci,
 regem factum? Servium Tullium post hunc, cap-
 tivâ Corniculânâ natum, patre nullo, matre ser-
 vâ, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim
 de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus
 parens urbis in societatem regni accepit? Ergo
 dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret vir-
 tus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc
 vos plebeii consulis, quum majores nostri adve-
 nas reges non fastidierint, & ne regibus quidem
 exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Clau-
 diam certè gentem, post reges exactos, ex Sabinis
 non in civitatem modò ascepimus, sed etiam in
 patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius,
 deinde consul fiat? civis Romanus si sit ex plebe,
 præcisa consulatûs spes erit? Utrùm tandem non
 credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus,
 pace belloque bonus ex plebe sit, Numæ, L. Tar-
 quinio, Servio Tullio similis? an, ne si sit qui-
 dem, ad gubernacula reipublicæ accedere eum
 patiemur? potiùsque ⁹ Decemviris, deterrimis
 mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant,
 quàm optimis regum, ¹⁰ novis hominibus, simi-
 les consules sumus habituri?

⁷ Non modò Romanæ]
 Non modò non. Vid. l. I.
 c. 40.

⁸ Incolam ab Tarquiniis]
 Qui ab urbe Tarquiniis do-
 micilium suum contulerat
 Romam. Incola opponitur
 civi, & is est qui in aliquam
 regionem, sive urbem aliun-
 de immigravit.

⁹ Decemviris. . . qui tum
 omnes ex Patribus erant]

Annotavimus suprâ III. 35.
 ex posterioribus Decemviris
 tres, si Dionys. credimus,
 plebeios fuisse.

¹⁰ Novis hominibus] Ne-
 vi homines apud Romanos
 opponuntur nobilibus, & ii
 sunt qui quum nullum ex
 majoribus insignitum caru-
 libus magistratibus habeant,
 primi suæ stirpis ad honores
 sese evexere.

LIBER IV. 341

IV. At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? & ¹ quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, ² augures, Romulo regnante nulli erant: ab Numma Pompilio creati sunt. Census in civitate, & descriptio centuriarum classiumque non erat: ab Servio Tullio est facta. Consules nunquam fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat: ³ apud patres esse coepit. Tribuni plebis, ⁴ aediles, ⁵ quaestores nulli erant: institutum est ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos & creavimus, & è republica sustulimus. Quis dubitat, quin, in æternum urbe condita, & in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituuntur? Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset, non Decemviri tulerunt paucis his annis, ⁶ pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major, aut insignior contumelia potest, quam

Pro lege
de connu-
bio Pa-
trum &
plebis.

¹ Quod nondum... ea] Nota formam loquendi, quæ Grammaticas leges aspernatur. Vox multa, ut propior, attraxit ea. Sic l. XXIII. c. 3. Quod sæpe optastis, Campani, ut supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset, eam nunc... habetis.

² Augures.... nulli] Nullum augurum collegium. Jam ante Numam periti auguriorum viri in negotiis consulebantur. Ille eos in collegium redegit, publicosque populi Romani

Sacerdotes esse jussit.

³ Apud patres] Patrum memoriâ: ante annos nimirum 57.

⁴ Aediles] De ædilitatis origine vid. not. 2. ad c. 33. l. II.

⁵ Quaestores] Vid. not. 8. ad c. 41. l. II.

⁶ Pessimo exemplo publico] Aliquid hîc redundat. Vel resectâ voce exemplo, lege, pessimo publico, ut l. II. c. 1. Neque ambigitur quin Brutus.... pessimo publico id facturus fuerit: vel dele publico, ut remaneat solummodo pessimo exemplo.

U.C. 310. partem civitatis, velut contaminatam, indignam
 a.C. 442. connubio haberi? Quid est aliud, quàm ⁷ exsilium
 intra eadem mœnia, quàm relegationem pati?
 Ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent; ne societur sanguis. Quid? hoc si
 polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique
 oriundi ex Albanis & Sabinis, non genere, nec
 sanguine, sed per cooptationem in Patres habetis,
 aut ab regibus lecti, aut post reges exactos iussu
 populi; sinceram servare privatis consiliis non
 poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras
 filias sororesque enubere sinendo è Patribus? Ne-
 mo plebeius patriciæ virginì vim afferret: pa-
 triciorum ista libido est. nemo invitum pactiorem
 nuptialem quemquam facere coëgisset. Verum
 enimvero lege id prohiberi, & connubium tolli
 Patrum ac plebis, id demum contumeliosum ple-
 bi est. Cur enim non ⁸ confertis, ne sit connubium
 divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consi-
 liorum ubique semper fuit, ut in quam cuique
 feminae convenisset domum, nuberet; ex qua pa-
 ctus esset vir domo, in matrimonium duceret: id
 vos sub legis superbissimæ vincula conjicitis, quâ
 dirimatis societatem civilem, duasque ex una ci-
 vitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus pa-
 tricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem
 convivium ineat? ne in foro eodem consistat?
 Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius
 duxerit, si patriciam plebeius? quid juris tandem
 mutatur? nempe ⁹ patrem sequuntur liberi. Nec,
 quod nos ex connubio vestro petamus, quicquam

⁷ Exsilium... relegatio-
 nem] Relegatio minor est
 pcena, quàm exsilium. Exsi-
 lio civitas amittitur, non
 relegatione.

⁸ Confertis] Simul fertis

legem: id quoque lege latâ
 sciscendum curatis.

⁹ Patrem sequuntur liberi]
 Ex justo matrimonio nati.
 Partus extra nuptias conce-
 ptus uterum sequitur.

est, præterquam, ut hominum, ut civium numero simus: nec vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quicquam est.

V. Denique, utrum tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrum vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem? an, ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decerneretis? & simul ego tribunus vocare tribus in suffragium cœpero, tu statim consul sacramento juniores adiges, & in castra educes, & minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non¹ quantum ista minæ adversus plebis consensum valerent, ² bis jam experti essetis? Scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis. an ideo non est dimicatum, quod quæ pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si connubiis redditis unam hanc civitatem tandem facitis; si coalescere, si jungere miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris strenuis & fortibus datur; si in consortio, si in societate reipublicæ esse, si, quod æquæ libertatis est, ³ invicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si hæc impedit aliquis, ferte sermonibus, & multiplicare famâ bella: nemo est nomen da-

¹ Quantum] Quam parum.

² Bis jam experti essetis] Secessionibus plebis 1º. in Sacrum montem, 2º. in Aventinum.

³ Invicem annuis magistratibus] Per annuos magistratus, annuos honores, qui per plebeios ac patricios velut in orbem eant, parere & imperitare vicissim.

U.C. 310.
a.C. 442.

turus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii societas est.

*Perfer-
tur lex de
connubio.*

VI. Quum in concionem & consules processissent, & res à perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, *cur plebeium consulem fieri non oporteret*, ut fortasse verè, sic parum utiliter in præsens certamen, ¹ respondit, *quòd nemo plebeius auspicia haberet: ideoque Decemviros connubium dimisse, ne intertâ prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maximè indignatione exarsit, quòd auspicari, tanquam invisi diis immortalibus, negarentur posse. nec antè finis contentionum fuit, (quum & tribunum acerrimum auctorem plebs nacta esset, & ipsa cum eo pertinaciâ certaret) quàm victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maximè rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos, aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse, contentamque interim connubio plebem, paratam delectui fore. Quum Canuleius victoriâ de Patribus & plebis favore ingens esset; accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summâ vi pugnant, & crescente in dies famâ belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. apparebat, aut hostibus, aut civibus, de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quintiorum Cincinnatique & Capitolini sententiæ ab-

¹ Respondit] Consulum rino codice legere respondit alter: nisi malis ex Victoribus.

horrebant à cæde, violandisque quos fœdere U.C. 310.
 icto cum plebe sacrosanctos accepissent. Per a.C. 442.
 hæc consilia eò deducta res est, ut tribunos Tr. mili-
 militum consulari potestate promiscuè ex Pa- tum consu-
 tribus ac plebe creari sinerent; de consulibus lari potes-
 creandis nihil mutaretur: eoque contenti tri-
 buni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis
 consulari potestate tribus creandis indicuntur.
 quibus indictis, extemplo quicumque aliquid
 seditiosè dixerat, aut fecerat, ² quàm maxi-
 mè tribunitii, & prensare homines, & con-
 cursare toto foro candidati cœpere: ut patri-
 cios desperatio primò irritatâ plebe adipiscen-
 di honoris, deinde indignatio, si cum his ge-
 rendus esset honos, deterreret. postremò coacti
 tamen à primoribus petiere, ne cessisse posses-
 sione reipublicæ viderentur. Eventus eorum
 comitiorum docuit, alios animos in conten-
 tione libertatis dignitatisque, alios secundùm
 deposita certamina incorrupto iudicio esse. tri-
 bunos enim omnes patricios creavit populus,
 contentus eo ³ quòd ratio habita plebeiorum
 esset. Hanc modestiam æquitatemque & altitu-
 dinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ
 tunc populi universi fuit?

VII. ¹ Anno trecentesimo decimo, quàm U.C. 311.
 urbs Roma condita erat, primùm tribuni mi- a.C. 442.
 litum pro consulibus magistratum ineunt, A.

² Quàm maximè] Com-
 plures scripti adjiciunt hunc
 ante vocem quam. Fortasse
 dederat Livius: quicumque
 aliquid seditiosè dixerat aut
 fecerat unquam, maximè tri-
 bunitii.

³ Quòd ratio habita ple-
 beiorum esset] Quòd plebei
 admissi ad petendum magi-

stratum essent, tanquam le-
 gitimi candidati.

¹ Anno trecentesimo deci-
 mo] Hic rursum dissident
 numeri nostri à Livianis. Sed
 in his interdum Livius haud
 facilè secum ipsè concilia-
 tur. Vid. not. 1. ad c. 33.
 l. III.

U.C. 311.

a.C. 441.

A. Sempronio,

&c.

Tribb.

Mil.

Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Clœlius : quorum in magistratu concordia domi, pacem etiam foris præbuit. Sunt qui propter adjectum Æquorum Volscorumque bello & Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe; & imperio, & insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratûs ejus jus : quia tertio mense quàm inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere; quod C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum rectè ² tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut, si demeretur ea, in foedere atque amicitia mansuros restituto agro appareret. Ab senatu responsum est, *judicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam quod nullo nec exemplo nec jure fieret, concordia etiam ordinum causâ. Si Ardeates* ³ *sua tempora expectare velint, arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore ut postmodum gaudeant se iræ moderatos, sciantque Patribus æquæ curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ita legati quum ⁴ se rem integram re-

² *Tabernaculum cepisset*] Comitiorum centuriatorum causâ exercitus imperabatur, civesque omnes armati sub signis, in suis quique centuriis, in campum Martium conveniebant. Is igitur magistratus qui comitiis præerat, tabernaculum, tanquam dux exercitus, extra pomerium capiebat. In eo autem capiendò quædam

observari oportebat, quæ si minus rite acta essent, quidquid comitiis illis justum erat, pro irritò habebatur.

³ *Sua tempora*] Opportuna senatui Romano tempora.

⁴ *Se rem integram relaturos*] Se negotium hoc de integro & novâ deliberatione perpendendum civibus suis permissuros.

laturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine ⁵ curuli magistratu respublica esset, coiere, & interregem creavere. contentio, consulesne an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis & plebs tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia & plebs patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit; & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quàm quibus ut indigni præterirentur. tribuni quoque plebis ⁶ certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quintius Barbatulus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Semppronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est. idque monumentum est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratum inveniuntur. credo, quòd tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, ⁷ suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum. ⁸ Licinius Macer auctor est, & in fœ-

U. C. 311.
a. C. 441.

⁵ Curuli magistratu] Curules magistratus ii fuere qui sella curuli utebantur: quales tum dictatores, consules, tribuni militares; postea censes, prætores, ædiles curules. De sella curuli vid. not. 5. ad c. 8. l. I.

⁶ Certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere] Voluerunt beneficii loco haberi à primoribus Patrum quòd certamen sine effectu reliquis-

sent, nec rem tentatam urgere perseverassent.

⁷ Suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum] Totum hoc additamentum suffectis his consulibus à mala manu esse nobis videtur. Sine eo constat optimè sua orationi perspicuitas; & ingrata est repetitio, his consulibus... consulum horum.

⁸ Licinius Macer] Scrip-
tor & alibi sæpe Livio me-

U.c. 312.
a.C. 440.

M. Ge-
gano II.
T. Quin-
tio V.
Coss.

*Censura
civilium.*

derè Ardeatino, & in 9 linteis libris ¹⁰ ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores à finitimis ostentati essent, & domi otium fuit.

VIII. Hunc annum, (seu tribunos modò, seu tribunis suffectos consules quoque habuit,) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio ¹ Capitolino quintum consulibus. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei à parva origine ortæ; quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratûs, ² publicorum jus privatorumque locorum, vectigalia populi Romani, sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quòd in populo ³ per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque con-

moratus. Eum Vossius, l. I. de Histor. Lat. c. 10. suspicatur fuisse patrem insignis oratoris, Licinii Calvi: ipsum non spernendum oratorem, Cicerone judice in Bruto, n. 238. Certè hunc de quo Livius agit historiarum scriptorem, fuisse perantiquæ, ut inter plebeios, nobilitatis constet ex l. VII. infra, c. 9.

⁹ *Linteis libris*] In quos magistratuum nomina referebantur, ut apparet ex capp. 13. & 20. infra. Unde mirum videtur quonam modo Livius paulo antè scribere potuerit horum consulum nomina in magistratuum libris non inveniri, quæ in linteis libris exstare non negat. Sed nimirum li-

bro linteos non inspexerat Livius, nec fortasse ii jam exstabant quum ille scriberet: in iis autem magistratuum libris quos adire potuerat, nomina horum consulum non comparebant.

¹⁰ *Ad Monetæ*] De ad Monetæ vid. l. VII. c. 28.

¹ *Capitolino quintum consulibus*] Vacat ultima vox.

² *Publicorum jus privatorumque locorum*] Censuram erat urbis templa, vias, aquas tueri: cavere ne privati loca quæ publici essent juris, occuparent, & occupata repetere ac vindicare.

³ *Per multos annos*] Per septemdecim annos: nempe à consulatu Q. Fabii & L. Cornelii.

sulibus, quum tot populorum bella imminerent, ⁴ operæ erat id negotium agere. ⁵ Mentio illata ab senatu est, *Rem operosam ac minime consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, ⁶ custodiæque & tabularum cura, cui ⁷ arbitrium formulæ censendi subiceretur.* Et Patres quanquam rem parvam, tamen quo plures patricii magistratus in republica essent, læti acceperere; id quod evenit futurum, credo etiam, rati, ut mox opes eorum qui præessent, ipsi honori jus maiestatemque adjicerent: & tribuni (id quod tunc erat) magis necessariam, quam speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommodè adversarentur, haud sanè tetendere. Quum à primoribus civitatis spectus honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum expleant, censui agendo populus suffragiis præfecit. Censores ab re appellati sunt.

IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate, renovatoque fœdere recenti, auxilium prope eversæ urbi implorantes. frui namque pace,

U. C. 312.
a. C. 440.

Ardea-
rium inter-
stina disci-
cordia.

⁴ Operæ erat] Operæ pretium erat, vacabat. Vid. I. 24.

⁵ Mentio illata ab senatu est] Lege cum Fighio: mentio illata ab consulibus, sive potius ab iis, nam consules in superiore periodo appellati sunt, in senatu est. Certè vulgata lectio aliquid habet, quod offendere debeat. Si enim mentio illata ab senatu est, quonam modo paulo infra Patres dici pos-

sunt eam rem lati accepisse?

⁶ Custodiæque & tabularum cura] Hic subest aliquid mendi. Vel dele voculam & ; vel scribe custodiæque tabularum & cura.

⁷ Arbitrium formulæ censendi] Jus statuendi quâ formulâ, i. e. quâ ratione quisque censendus esset; quam in tribum, quam in centuriam referendus; quomodo æstimandus cujusque census, &c.

U.C. 312.
a.C. 440.

optimo consilio cum populo Romano servatâ, per intestina arma non licuit, quorum causa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quæ fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quàm bella externa, quàm famines, morbive, quæque alia in deum iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebeii generis maximè formâ notam petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui & ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nullâ re, præterquam formâ captus. adjuvabant eum optimatium studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse, quæ quàm splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est. postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. sed vis potentior fuit. namque tutores inter suæ partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu factâ virginem ex domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum injuriâ juvenem. fit prælium atrox. Pulsâ plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excursions facit. ¹ urbem quoque, omnis etiam expertem antè certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocatâ, obsidere pa-

¹ Urbem quoque, omnis etiam expertem antè certaminis] Nulla nimirum pars damni adhuc pervenerat ad urbem, id est, ad muros

& ædificia. Ceterum partícula quoque, etiam, hic inculcatæ meritò displicere possunt. Libenter deleremus etiam.

LIBER IV. 351

rat. nec ulla species cladesque belli abest,² velut contactâ civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. optimates, Romanos ad auxilium urbis obsessæ; plebs, ad expugnandam secum Ardeam, Volscos excivere. Priores Volsci, duce Æquo Cluilio, Ardeam venerunt, & mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romanam est nunciatum, extemplo M. Geganius consul cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipiti- que jam die curare corpora milites jubet. quartâ deinde vigiliâ signa profert: cœptumque opus adeo approperatum est, ut sole orto Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quàm à se urbem, viderent. & aliâ parte consul muro Ardeæ³ brachium injunxerat, quâ ex oppido sui commeare possent.

U.C. 312.
a.C. 449.

Ardeam
obsident
Volsci.

A Ro-
manis ob-
sidentur.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu præparato, sed ex populatione agrorum raptò in diem frumento, aluisset militem, postquam septus vallo repentè inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, *si solvendæ obsidionis causâ venerit Romanus, abducturum se inde Volscos* ait. Adversus ea consul, *victis conditiones accipiendas esse, non ferendas*, respondit; neque ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedit imperatorem, arma poni jubet: *fatentes victos se esse, imperio parere. aliter tam abeuntibus, quàm manentibus.*

² Velut contactâ civitate rabie] Velut si duorum juvenum rabies toti se civitati per contagionem infudisset.

³ Brachium] Vallum per-
tingens à castris Romanis
ad urbem.

U.C. 312. *se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis,*
 2.C. 440. *quàm pacem infidam Romam relaturum.* ¹ Volsci
Visti,
dedito du-
ce, sub ju-
gum mit-
antur.

Ardea
res com-
posita.

exiguam spem in armis, aliâ undique abscessâ,
 quum tentassent; præter cetera adversa, loco
 quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore
 ad fugam, quum ab omni parte cæderentur,
 ad preces à certamine versi, dedito imperato-
 re, traditisque armis sub jugum missi, cum
 singulis vestimentis, ignominia cladisque pleni
 dimittuntur: & quum haud procul urbe Tus-
 culo consedisent, vetere Tusculanorum odio
 inermes oppressi dederunt pœnas, vix nunciis
 cædis relictis. Romanus Ardeæ turbatas sedi-
 tione res, principibus ejus motûs securi per-
 cussis, bonisque eorum in publicum Ardea-
 tium redactis, composuit: demptamque inju-
 riam judicii tanto beneficio populi Romani Ar-
 deates credebant. senatui superesse aliquid ad
 delendum publicæ avaritiæ monumentum vi-
 debatur. Consul triumphans in urbem rediit,
 Cluilio Volscorum duce ante currum ducto,
 prælatisque spoliis, quibus dearmatum exer-
 citum hostium sub jugum miserat. Æquavit,
 quod haud facile est, Quintius consul toga-
 tus armati gloriam collegæ: qui concordia pa-
 cisque domesticam curam, jura infimis sum-
 misque moderando, ita tenuit, ut eum & Pa-
 tres severum consulem, & plebs satis comem-
 erediderint. Et adversus tribunos ² auctoritate
 plura, quàm certamine, tenuit. Quinque con-
 sulatus eodem tenore gesti, vitæque omnis
 consulariter acta, verendum penè ipsum ma-
 gis, quàm honorem faciebant. eo tribunorum

¹ Volsci] Volsci exiguum
 spem quæ sibi reliqua erat
 in armis, aliâ spe undique
 abscessâ, quum tentassent.

² Auctoritate] Per reve-
 rentiam, quam ei sua vitæ
 tus gravitasque conciliabat.
 Vid. not. 1. ad I. 7.

militarium nulla mentio his consulibus fuit.

XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum,

Postumum Æbutium Cornicinem. Fabius &

Æbutius consules, quo majori gloriæ rerum

domi forisque gestarum succedere se cerne-

bant, (maximè autem memorabilem annum

apud finitimos socios hostesque esse, quòd Ar-

deatibus in re præcipiti tantâ foret curâ sub-

ventum) eo impensius, ut delerent prorsus ex

animis hominum infamiam judicii, senatuscon-

sultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardea-

tium intestino tumultu redacta ad paucos esset,

coloni eò præsidii causâ adversus Volscos scri-

berentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut

plebem tribunosque falleret judicii rescinden-

di consilium initum. Consenserant autem, ut,

multo majore parte Rutulorum colonorum,

quàm Romanorum scriptâ, nec ager ullus di-

videretur, nisi is qui interceptus judicio in-

fami erat; nec ulli priùs Romano ibi, quàm

omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agrî

assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Trium-

viri ad coloniam Ardeam deducendam creati,

Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M.

Æbutius Elua. qui per minimè populare mi-

nisterium agro assignando fociis, quem popu-

lus Romanus suum judicasset, quum plebem

offendissent, ne primoribus quidem Patrum

satis accepti, quòd nihil gratiæ cujusquam de-

derant; vexationes, ad populum jam die dictâ

ab tribunis, coloni adscripti, remanendo in

colonia, quam testem integritatis justitiæque

habebant, vitavere.

XII. Pax domi forisque fuit, & hoc, & in-

U.C. 313

a.C. 437

M. Fa-

bio, Post.

Æbutio

Coss.

Ardea-

tibus ager

redditus,

qui judi-

cio infam-

intercep-

tus erat.

[Rutulorum] Ardeatium. erat: quod nemo planè est.

Ardea enim Rutulorum qui ignoret.

U.C. 314.
a.C. 438.
C. Fu-
rio, M.
Papirio
Coss.

U.C. 315.
a.C. 437.
Proc.
Geganio,
L. Mene-
nio Coss.

Fames.

sequenti anno, C. Furio Pacilo & M. Papirio Crasso consulibus. Ludi ab Decemviris per secessionem plebis à Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequicquam à Petilio quaesita: qui tribunus plebis iterum ¹ ea ipsa denunciando factus, neque ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit; &, quum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creati jussi sunt: ludibrioque erant minæ tribuni denunciantis se delectum impediturum, quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum afuit bellum externum: quo si aggravata res essent, vix ope deorum omnium fisci potuisset. Coepere à fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu, dulcedine concionum & urbis, deserto agrorum cultu. nam utrumque traditur. & Patres plebem desidem, & tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam consulum accusabant. Postremò perpulere plebei, haud adversante senatu, ut L. Minucius praefectus annonae crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quàm ad curationem ministerii sui: quanquam postremò annonae quoque levatae haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Quin ² quum multis

¹ *Ea ipsa*] Ea nempe quæ mox memoratur frustra jactasse: se de agrorum divisione & de tribunorum mi-

litarium comitiis acturum.

² *Quum.... nullum momentum annonae fecisset*] Quum nihil profecisset ad

circa finitimos populos legationibus terrâ ma-
trique nequicquam missis (nisi quod ex Etruria
haud ita multum frumenti advectum est) nul-
lum momentum annonæ fecisset , & revolutus
ad dispensationem inopiæ , profiteri cogendo
frumentum , & vendere quod usui menstuo
superesset , fraudandoque parte diurni cibi ser-
vitia , criminando inde & objiciendo iræ po-
puli frumentarios , acerbâ inquisitione aperi-
ret magis quàm levaret inopiam ; multi ex ple-
be spe amissâ , potiùs quàm ut cruciarentur tra-
hendo animam , capitibus obvolutis se in Ti-
berim præcipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine ,
ut illis temporibus , prædives , rem utilem pes-
simo exemplo , pejore consilio , est aggressus.
frumento namque ex Etruria privatâ pecuniâ
per hospitum clientiumque ministeria coëmpto ,
(quæ credo ipsa res ad levandam publicâ curâ
annonam impedimento fuerat) largitiones fru-
menti facere instituit : plebemque hoc mune-
re delinitam , quacunque incederet , ¹ conspe-
ctus elatusque supra modum hominis privati ,
secum trahere , haud dubium consulatum fa-
vore ac spe despondentem. Ipse , ut est huma-
nus animus insatiabilis eo quod fortuna spon-
det , ad altiora & non concessa tendere ; &
quoniam consulatus quoque eripiendus invitis
Patribus esset , de regno agitare : id unum di-
gnum tanto apparatu consiliorum & certamine ,
quod ingens exsudandum esset , præmium fore. Jam

*Periculum
lata largi-
tiones Sp.
Mælii.*

levandam annonam : & re-
volutus ad dispensationem
inopiæ , & eò redire coac-
tus , ut exiguum illud fru-
menti , quod erat in urbe ,
quodam ordine dispensan-

dum curaret , non cuique
pro arbitrio consumendum
relinqueret.

¹ *Conspēctus*] Insignis , &
in se oculos hominum con-
vertens. Vid. not. j. ad I. 47.

U. C. 316.
a. C. 436.

T. Quintio VI.
Agr. Menenio
Coss.

comitia consularia instabant. quæ res eum, necdum compositis maturisve satis consiliis, oppressit. Consul sextum creatus T. Quintius Capitolinus, minimè opportunus vir ² novantires; collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen: & L. Minucius præfectus annonæ seu ³ refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius eandem publicè curationem agens, quam Mælius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert: *Tela in domum Mælii conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse. tempus agenda rei nondum stare, cetera jam convenisse; & tribunos mercede emptas ad prodendam libertatem: & partita ducibus multitudinis ministeria esse. Serius se penè, quàm tutum fuerit, ne cuius incerti vanique auctor esset, ea deferre.* ⁴ Quæ postquam sunt audita, & undique primores Patrum & prioris anni consules increparent, quòd eas largitiones, eœtusque plebis in privata domo passi essent fieri; & novos consules, quòd expectassent, donec à præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non ⁵ auctorem solùm desiderava-

² Novantires] Vid. not. 1. ad I. § 2.

³ Refectus] Iterum creatus, si potestas ejus cum anno finem acceperat.

⁴ Quæ postquam sunt audita, & ... increparent] Hæc orationis structura parum videtur accurata. Sed non absimili modo Cic. in

Verr. I. IV. n. 36. Si... scriptum nihil est; horum autem temporum... nullas tabulas proferas.

⁵ Auctorem] Auctor est hic is qui princeps rem cepisset, & se ceteris rei incipiendæ ducem; monitorem, exemplumque præbet.

ret, sed etiã vindicem; tum T. Quintius, ^{U.C. 316;} ^{a.C. 436.} *consules immeritò increpari ait, qui constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium laris, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi haberent. opus esse non fortì solùm viro, sed etiã ⁶ libero exsolutoque legum vinculis.* Itaque se dictatorem L. Quintium dicturum. ibi animum parem tantæ potestati esse. Approbantibus cunctis, primò Quintius abnuere, &, quid sibi vellent, rogare, qui se ætate exactâ tantæ dimicationi objicerent. Dein quum undique plus in illo senili animo non consilii modò, sed etiã virtutis esse, quàm in omnibus aliis, dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, & consul nihil remitteret; precatus tandem deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicæ esset, dictator à consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

*Creatus
dictator
Cincinnati.*

XIV. Postero die, dispositis præsidiis quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, & Mæliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quintium post octogesimum annum rectorem reipublicæ quæssisset, rogarent: missus ab dictatore Servilius

⁶ Libero exsolutoque legum vinculis] Ex his Quintii verbis colligi posse videtur, à dictatore tunc provocationem ad populum non fuisse. Tamen l. III. c. 55. Livius latam esse legem memoravit, Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet. Verùm fortasse lege illâ sancitum jus nondum pro firmato stabat, neque adhuc potuerat antiquitus assignatam dictaturæ majestatem imminuere.

U.C. 316.

a.C. 436.

Mælius

occiditur.

magister equitum ad Mælium, *Vocat te*, inquit, *dictator*. Quum pavidus ille, quid vellet, quæreret; Serviliusque causam dicendam esse proponeret, crimenque à Minucio delatum ad senatum diluendum: tunc Mælius recipere se in catervam suorum; & primum circumspectans tergiversari; postremo quum apparitor jussu magistri equitum duceret, ereptus à circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanæ implorare, & opprimi se consensu Patrum dicere, quòd plebi benignè fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari fernerent. Hæc eum vociferantem affecutus Ahalæ Servilius obtruncat: respersusque cruore obtruncati, stipatus catervâ patriciorum juvenum, dictatori renunciat, vocatum ad eum Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Mæle virtute*, inquit, *C. Servili, esto, liberatâ republicâ*.

Factum
defendit
dictator.

XV. Tumultuantem deinde multitudinem, ¹ incertâ existimatione facti, ad concionem vocari jussit; & Mælium jure cæsum pronunciaavit, *etiamsi regni crimine insons fuerit*, qui vocatus à magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad causam cognoscendam consedisse, quâ cognitâ, habiturum fuisse Mælium similem causæ fortunam. Vim parantem ne judicio se committeret, *vi coërcitum esse. nec cum eo tanquam cum cive agendum fuisse, qui natus in libero populo, inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno* ² *sororis filios re-*

¹ Incertâ existimatione facti] Quum dubitaretur quid de Ahalæ facto judicandum esset.

² Sororis filios regis] Hæc verba non immeritò scriptulum movere doctissimi viri, Glareano & Sigonio.

gis, & liberos consulis liberatoris patriæ, propter U.C. 318.
 pacationem indicatam recipiendorum in urbem re- a.C. 436.

gum, à patre securi esse percussos; ex qua Colla-
 tinum Tarquinium consulem, nominis odio ab-
 dicare se magistratu atque exulare jussum; in
 qua de Sp. Cassio post aliquot annos, propter con-
 silia inita de regno supplicium sumptum; in qua
 nuper Decemviros bonis, exsilio, capite multa-
 tos ob superbiam regiam: in ea Sp. Mælius spem
 regni conceperit. Et quis homo? quanquam nul-
 lam nobilitatem, nullos honores, nulla merita
 cuiquam ad dominationem pandere viam; sed ta-
 men Claudios, Cassios, consularibus, Decemvi-
 ribus, suis majorumque honoribus, splendore
 familiarum sustulisse animos, quò nefas fuerit.
 Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optan-
 dus, quàm sperandus fuerit, frumentarium divi-
 sionem, 3 bilibris farris sperasse libertatem se ci-
 vium suorum emisse, 4 ciboque objiciendo ratum
 victorem finitimorum omnium populum in servi-
 tutem perlici posse: ut, quem senatorem conco-
 quere civitas vix posset, regem ferret; Romulî
 conditoris, ab diis orti, recepti ad deos, insignia
 imperii habentem. Non pro scelere id ma-
 gis, quàm pro monstro habendum. Nec satis esse
 sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque in-
 tra quæ tantum amentia conceptum esset, dissipa-

possunt fortasse utcumque
 poni de Bruti liberis, qui
 rant, ex Livii mente, fo-
 ris Tarquinii Superbi non
 uidem filii, sed nepotes.
 ed potius credimus hîc ali-
 quod ulcus latere. Si majora
 poliri liceret, legeremus:
 demque anno liberos consu-
 liberatoris patriæ, & al-
 rius (Collatini) sororis fi-

lios. Vid. not. 1. ad II. 4.

3 Bilibris farris] Binas
 singulis civibus libras farris
 largiendo.

4 Ciboque objiciendo] Tan-
 quam feris, quæ escâ ob-
 jectâ alliciuntur in fraudem
 & laqueum. Cibus vox est
 hac in re propria. Horat.
 Epod. 6. Projectum odoratis
 cibum.

U.C. 316. *rentur*; 5 *bonaque contacta pretiis regni mercan-*
 a.C. 436. *di publicarentur. jubere itaque quæstores vendere*
ea bona, atque in publicum redigere.

XVI. Domum deinde, ut monumento area
 esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jus-
 sit. id¹ Æquimælium appellatum est. L. Minu-
 cius² bove aurato extra portam Trigeminam
 est donatus, ne plebe quidem invitâ, quia fru-
 mentum Mælianum assibus in modios aestima-
 tum plebi divisit. Hunc Minucium apud quos-
 dam auctores transisse à Patribus ad plebem
 undecimumque tribunum plebis cooptatum
 seditionem motam ex Mæliana cæde sedasse
 invenio. Ceterum vix credibile est, numerum
 tribunorum Patres augeri passos: idque potissi-
 mum exemplum à patricio homine introdu-
 ctum: nec deinde id plebem concessum seme-
 obtinuisse, aut certè tentasse. sed ante omni-
³ refellit falsum imaginis titulum paucis ante
 annis lege cautum, ne tribunis collegam
 cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sex-
 titius, soli ex collegio tribunorum, neque
 tulerant de honoribus Minucii legem, & cri-
 minari nunc Minucium, nunc Servilium apud
 plebem, querique indignam necem Mælii non
 destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum

5 *Bona... contacta*] Bona
 velut contagione quadam
 viciata ex domini scelere,
 qui illis mercari regnum
 voluerat.

1 *Æquimælium*] Id est,
 solo æquata Mælii domus.

2 *Bove aurato*] Auratis
 nimirum cornibus. Sed tur-
 bant hæc verba *extra por-
 tam Trigeminam*. In tali do-
 no inepta est mentio loci.
 Plinius Minucio statuam po-

fitam extra portam Trig-
 minam memorat l. XVII
 c. 3. Hic ergo scribe *bo-
 aurato, & statuâ extra por-
 tam Trigeminam.*

3 *Refellit falsum imaginis*
titulum... lege cautum] *Im-*
 probat falsò adscriptum
 imagini Minucii titulum
 bunatûs, quòd lege cautum
 fuerat, ne &c. Legem
 tem intellige Trebonianam
 de qua l. III. c. 65.

militum

militem, potius quam consulum, comitia haberentur: haud dubii, quin sex locis (tor enim jam creari licebat) & plebei aliqui, proficundo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs, quanquam agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures quam tres tribunos consulari potestate creavit, & in iis L. Quintium Cincinnati filium, ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. 4 Prælati suffragiis Quintio Mamercus Æmilius vir summæ dignitatis. L. Julium tertium creant.

XVII. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium Veientium regem ac Veientes defecere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Cloelium Tullum, Sp. Ancium, L. Roscium legatos Romanos, causam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus: in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguan, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem: interventu Fidenatium novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animum; nec deinde in horrorem versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientiam tanti sceleris, voluisse. Legatorum qui Fidenis cæsi erant, statua publicè in Rostris posita sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summæ rerum quietam plebe,

U.C. 316.
a.C. 436.

U.C. 317.
a.C. 435.
Mam.
Æmilio,
&c.
Tribb.
Mil.

Legatis
Rom. à
Fidenatibus
cæsi.

4 Prælati suffragiis Quintio Prior quam Quintius dominatus est.

Tom. I.

1 Ad curam] Quiescente à seditionibus plebe ob curam de summa rerum.

Q

U. C. 318.

2. C. 434.

M. Ge-

ganio

III. L.

Sergio

Coll.

Dictator

Mam.

Æmilius.

tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium, & L. Sergius Fidenas, à bello, credo, quod deinde gessit, appellatus. Hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo prælio conflixit: nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quàm lætitia fuis hostibus fuit: & senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mamercum Æmilium jussit. Is magistrum equitum, ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum ab consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti: & numerus amissorum proximâ pugnam expletus. Legatos Quintium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit. ² Quum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovêre, ³ collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec antè in campos degressi sunt, quàm ⁴ legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro moenibus Fidenarum posita: & dictator Romanus haud procul inde ad

² *Quum potestas major*] Hæc duo, nempe potestatis dictatorialis, quæ major est consulari, terror, & virtus Mam. Æmilii tantæ potestati par, tantum vel solâ famâ valere, ut hostes recederent ex agro Romano trans Anienem, & referentes castra, ceperint colles inter Fidenas atque Anienem.

³ *Collesque*] Doctissimus

Perizonius legendum putat *colles qui*; *quod qui* refert ad *hostes, qui ceperunt colles*: ita ut idem sensus remaneat quem modò exposuimus, sed structura orationis meliorem in formam redigatur. Nec offendere debet pronomen postpositum. Id enim non insolitum Livio.

⁴ *Legiones*] Legiones Faliscorum venerunt auxilio Fidenatibus.

confluentes confedit in utriusque ripis amnis, U. c. 318.
 3 quâ sequi munimento poterat, vallo interpo- a. c. 434.
 sito. postero die in aciem eduxit.

XVIII. Inter hostes fuere variæ sententiæ. Faliscus procul ab domo militiam agre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam. Veienti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quanquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die jam militibus castra urbemque se oppugnuros frementibus, ni copia pugnae fiat, utrimque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Veiens multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggredierentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Veientes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Veientem Capitolinus Quintius intulit signa. ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium & quies fuit, nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris; & dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, 1 simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod ubi

*Veientes
cum sociis
pugnant
adversus
Romanos.*

3 *Quâ sequi*] Vallo interposito in eo loco, ad quem usque sequi ripas utriusque amnis poterat muniendo & castra merando; quo ripæ utriusque amnis non ita divergebant, ut non posset secundum eas castra protendere.

1 *Simul aves rite admisissent*] Simul auspicia secunda contigissent. Eadem locutio reperitur suprâ l. 36. Aves *admittere* vel *addicere* dicuntur, quum ex eorum vel volatu, vel cantu, felix aliquod augurium obtigit.

U.C. 318.
a.C. 434.

conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi confligit. Nullâ parte legiones Etruscæ sustinuerunt impetum Romanorum. eques maximè resistebat; equitumque longè fortissimus ipse rex, ab omni parte effusè sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

Cossus re-
gem eo-
rum occi-
dit.

Vincun-
tur.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximiâ pulcritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris. is quum ad impetum Tolumnii, quacunque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem totâ acie cognosset, *Hiccinè est, inquit, raptor fœderis humani, violatorque gentium juris? Jam ego hanc mactatam victimam (si modò sancti quicquam in terris esse dii volunt) legatorum Manibus dabo.* Calcaribus subditis infestâ cuspide in unum fertur hostem. quem quum ictum equo dejecisset, confestim & ipse hastâ innixus, se in pedes excepit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit. tum exsanguis detracta spolia: caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis, hostes fundit. ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus instat, & ad castra compulsos cædit. Fidenatium pluri mi, locorum notitiâ effugere in montes. Cossus Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Veientano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prælium & ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut antè dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus coronâ primum vallum defendit.

LIBER IV. 365

intentos deinde hostes in vallum , egressus ^{U.c. 345.}
¹ dextrâ principali cum triariis , repente inva- ^{a.C. 434.}
 dit. quo pavore injecto , cædes minor , quia
 pauciores erant ; fuga non minùs trepida ,
 quàm in acie fuit.

XX. Omnibus locis re bene gestâ , dictator
 senatusconsulto jussuque populi triumphans in
 urbem rediit. Longè maximum triumphi spe-
 ctaculum fuit , Cossus spolia opima regis in-
 terfecti gerens. in eum milites carmina incon-
 dita , æquantes eum Romulo , canere. Spolia
 iâ æde Jovis Feretrii , prope Romuli spolia ,
 quæ prima Opima appellata , sola eâ tempesta-
 te erant , cum solenni dedicatione dono fixit.
 averteratque in se à curru dictatoris civium
 ora , & celebritatis ejus diei fructum prope
 solus tulerat. Dictator coronam auream libram
 pondo ex publica pecunia , populi jussu , in Ca-
 pitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me
 auctores secutus , A. Cornelium Cossum tri-
 bunum militum , secunda spolia opima Jovis
 Feretrii templo intulisse exposui. Ceterùm ,
 præterquam quòd ¹ ea rite opima spolia habentur
 quæ dux duci detraxit ; nec ducem novi-
 mus , nisi cujus auspicio bellum geritur : titu-
 lus ipse spoliis inscriptus , ² illos meque arguit ,
 consulem ea Cossum cepisse. ³ Hoc ego quum
 Augustum Cæsarem , templorum omnium con-

*Cossus spo-
 lia Opima.*

¹ *Dextrâ principali*] Vid.
 not. 1. ad c. 5. l. III.

¹ *Ea rite opima spolia ha-
 bentur quæ dux duci detra-
 xit*] Hæc quidem vulgaris
 opinio fuit. Sed non ita vi-
 sum Varroni , qui disertis
 verbis affirmat , ut ex Festo
 cognoscimus , *Opima spolia*
etiam esse , si manipularis

*miles detraxerit , dummodo
 duci hostium.*

² *Illos meque arguit*] Ad-
 versus illos illos meque ipsum
 probat.

³ *Hoc ego quum Augus-
 tum . . . seipsum legisse . . .
 audissem*] Post *Augustum*
 suppleri necesse est *dicentem*.
 Quum audissem ego Augu-

U.C. 318.
A.C. 434.

ditorem aut restitutorem, ingressum ædem Fe-
retrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit,
seipsum in ⁴ thorace linteo scriptum legisse au-
dissem; prope sacrilegium ratus sum, Cossio
spoliorum suorum Cæsarem ipsius templi au-
ctorem subtrahere testem. ⁵ qui si ea in re sit
error, quod ⁶ tam veteres annales, quodque
magistratuum libri, quos linteos in æde repo-

stum dicentem, seipsum le-
gisse hoc. Vid. not. 4. ad
c. 23. l. I.

⁴ *Thorace linteo*] Quem
videlicet Cossus Tolumnio
dextraxerat.

⁵ *Qui si*] Huic loco ma-
gna obscuritas inest, & for-
tasse ab ipso Livio affectata,
dum vult ita Augusto con-
tra rei veritatem assentari,
ut tamen intelligenti & at-
tento lectori subodorandum
relinquat, quid ipse apud
animum suum sentiat. Hæc
ergo videtur esse hujus in-
tricatissimi loci sententia.
Pro certo ponit Livius, non
ex sua nimirum, sed ex Au-
gusti mente, spolia opima
Cossium consulem cepisse.
Sed quum scriptores omnes
in hunc annum spolia ejus
opima, in nonum post an-
num ejusdem consulatum
conferant; in alterutro er-
raverint necesse est: & vel
in hunc annum revocandus
est Cossi consulatus, vel in
nonum post annum reji-
cienda spolia. Utrum retra-
hendus sit in hunc annum
Cossi consulatus, in medio
Livius relinquit; in nonum

post annum spolia vix ac ne
vix quidem rejici posse ait.
Si, inquit, i. e. an ea in re,
sive in eo sit ille error, (eo-
rum nempe qui Cossium spo-
lia opima tribunum mili-
tum cepisse dicunt) quod
Cossi consulatus in nonum
post annum rejectus sit, *exi-
stimatio communis omnibus
est*, i. e. cuilibet de eo suam
existimationem, sive suum
judicium interponere licet.
Sed in nonum post annum
rejici spolia non possunt.
Nam, præter consensum
scriptorum omnium, qui in
hunc in quo nunc versamur
annum ea contulerunt, *etiam
illud accedit, ne tam clara
pugna in eum annum*, i. e.
nonum post annum, *trans-
ferri posset, quod imbelles
triennium circa illud tem-
pus*, quo Cossus consul fuisse
memoratur in annalibus
ac libris magistratuum, *fuit*.
Particulam *si* pro *an* non
rarò usurpat Livius, ut ob-
servabimus ad XXXI. 9.

⁶ *Tam veteres*] Valdè ve-
teres. Nisi forrè magis pla-
cebit rescare *tam*.

fitos Monetæ Macer Licinius citat identidem U.C. 318.
 auctores, nono post demum anno cum T. a.C. 434.
 Quintio Penno A. Cornelium Cossam consu-
 lem habeant; existimatio communis omnibus
 est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pu-
 gna in eum annum transferri posset, quod im-
 belle triennium ferme pestilentia inopiaque
 frugum circa A. Cornelium consulem fuit:
 adeo ut quidam annales 7 velut funesti, nihil
 præter nomina consulum suggerant. Tertius ab
 consulatu Cossi annus tribunum eum militum
 consulari potestate habet; eodem anno magi-
 strum equitum; quo in imperio alteram insi-
 gnem edidit pugnam equestrem. ⁸ ea libera
 conjectura est. Sed (ut ego arbitror) vana
 versare in omnes opiniones licet: quum auctor
 pugna recentibus spoliis in sacra sede positis,
 Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romu-

7 *Velut funesti*] Quasi ob-
 crebra funera mœsticiam
 præferentes.

8 *Ea libera conjectura est*] In his quæ proximè præce-
 dunt novam attulit conje-
 cturam: nimirum, ut Cos-
 sus magister equitum ter-
 tio ab consulatu anno spolia
 opima cepisse dicatur. *Ea*,
 inquit, *libera conjectura est*:
 i. e. per me licet hanc con-
 jecturam, qui voluerit, am-
 plectatur. Hoc autem dicit,
 non quod illam probabi-
 lem ducat, quippe quam
 mox refelleret; sed ut signi-
 ficet se non esse in mora,
 quominus eâ utatur, si cui
 libuerit. Mox transit ad il-
 lam refellendam. *Sed*, ut
 ego arbitror, inquit, *vana*
versare in omnes opiniones

licet: quasi diceret, hoc
 nempe usu venit, simul at-
 que à veritate recessum est,
 ut, tanquam sine duce, in
 quælibet opinionum com-
 menta divagentur conjectu-
 ræ. Versari sanè & quasi
 circumagi in quascunque
 opiniones, meo quidem ju-
 dicio, possunt res vanæ, ac
 nullo veritatis fundamento
 subnixæ, qualia sunt ea
 quæcunque de spoliis opi-
 mis à Cossio non consule de-
 tractis jactabuntur; quæ qui-
 dem certissimè *vana* sunt,
quum is qui pugnam edidit,
recentibus spoliis in sacra sede
positis . . . sese consulem scrip-
serit. De toto hoc loco con-
 sule Perizonium, Animadv.
 Hist. c. 7.

U.c. 318. lumque intuens, haud spernendos falsi tituli
a.C. 434. testes, sese A. Cornelium Cossium consulem scripserit.

U.c. 319. XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio
a.C. 433. Crasso consulibus, exercitus in agrum Veien-
M. Cor- tem ac Faliscum ducti: prædæ abactæ homi-
nelio, L. num pecorumque: hostis in agris nusquam in-
Papirio ventus, neque pugnandi copia facta. urbes ta-
Coss. men non oppugnatae, quia pestilentia populum

*Pestilen-
tia.*

invasit. Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis: qui favore nominis moturum se aliquid ratus, & Minucio diem dixerat, & rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat; falsis criminibus à Minucio circumventum Mælium arguens; Servilio cædem civis indemnati obijciens: 1 quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia: maxime quod crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque à populo 2 duumviris 3 præeuntibus est facta. Pestilentior inde annus C. Julio iterum, & L. Virginio consulibus, 4 tantum metum vastitatis

U.c. 320.
a.C. 432.
C. Ju-
lio II.
L. Vir-
ginio
Coss.

1 *Quæ vaniora*] Quamquam hic irritos fuisse tribuni conatus Livius affirmat, tamen Ahalam Servilium & Valerius Max. l. V. c. 3. *custoditæ libertatis civium pœnas exsilio suo pendisse* tradit; & Cicero pro domo, n. 86. pulsum urbe, in eamque deinde restitutum memorat.

2 *Duumviris*] Librorum Sibyllinorum custodibus.

3 *Præeuntibus*] Certam verborum, in quæ obsecratio fieret, formulam prius

recitantibus, quæ totidem verbis vel à populo, vel à magistratu aliquo referretur. Moris quippe Romanis erat, ut in devotionibus, in fœderibus fangiendis, & aliis ejusmodi ritibus sacris peragendis, pontifex aliquis aut sacerdos prior pronunciarer solennia verba, ne per inscitiam laberetur is qui ea proferre debebat. Vid. l. VIII. 9.

4 *Tantum metum*] Videtur expungenda esse vox *metum*.

LIBER IV. 369

in urbe agrisque fecit, ut non modò prædandi ^{U.C. 320.}
 causâ quisquam ex agro Romano non exiret, ^{a.C. 432.}
 bellive inferendi memoria Patribus aut plebi
 esset; sed ultro Fidenates, qui se primò aut
 oppido, aut montibus, ⁵ aut muris tenuerant,
 populabundi descenderent in agrum Romanum.
 Deinde Veientium exercitu accito (nam Falisci
 perPELLI ad instaurandum bellum, neque clade
 Romanorum, neque sociorum precibus, po-
 tuere) duo populi transire Anienem; atque
 haud procul Collinâ portâ signa habuere. Tre-
 pidatum itaque non in agris magis, quàm in
 urbe est. Julius consul in aggere murisque ex-
 plicat copias: à Virginio senatus in æde Quirini
 consulitur. Dictatorem dici Q. Servilium pla-
 cet: cui Prisco alii, alii Structo fuisse cogno-
 men tradunt. Virginius, dum collegam consu-
 leret, moratus, permittente eo, nocte dicta-
 torem dixit. is sibi magistrum equitum Postu-
 mum Æbutium Eluam dicit.

*Bellum
 cum Fide-
 natibus &
 Veienti-
 bus.*

*Servilius
 dictator.*

XXII. Dictator omnes luce primâ extra
 portam Collinam adesse jubet. quibuscunque
 vires suppetebant ad arma ferenda, præstò fue-
 re: signa ex ærario prompta feruntur ad dicta-
 torem. Quæ quum agerentur, hostes in loca
 altiora concessere. eò dictator agmine infesto
 subit: nec procul Nomento signis collatis fudit
 Etruscas legiones. compulit inde in urbem Fi-
 denas, valloque circumdedit. Sed neque sca-
 lis capi poterat urbs alta, & munita: neque in
 obsidione vis ulla erat; quia frumentum non
 necessitati modò satis, sed copix quoque abun-
 de ex antè convecto sufficiebat. Ita expugnandî
 pariter cogendique ad deditiorem spe amissâ,
 dictator in locis propter propinquitatem notis,

*Fidenas
 oppugnat.*

5 Aut muris] Castellorum.

Q v

U. c. 320. ab averſa parte urbis , maximè neglecta , quia
 a. C. 432. ſuapte naturâ tutiſſima erat , agere in arcem
 cuniculum inſtituit. ipſe diverſiſſimis locis ſub-
 eundo ad mœnia , quadrifariam diviſo exerci-
 tu , qui alii aliis ſuccederent ad pugnam , con-
 tinenti die ac nocte prælio , ab ſenſu operis
 hoſtes avertebat : donec perſoſſo à caſtris
 monte , erecta in arcem via eſt , ¹ intentiſque
 Etruſcis ad vanas à certo periculo minas , cla-
 mor ſupra caput hoſtilis captam urbem oſten-
 dit. Eo anno C. Furius Pacilus , & M. Gega-
 nius Macerinus , cenſores , ² villam publicam
 in campo Martio ³ probaverunt : ibique primum
 cenſus populi eſt actus.

U. c. 321. XXIII. Eoſdem conſules inſequenti anno
 a. C. 431. reſectos , Julium tertium , Virginium iterum ,
 C. Ju- apud Macrum Licinium invenio. Valerius An-
 tio III. tias , & ¹ Q. Tubero , Marcum Manlium , & Q.
 L. Vir- Sulpicium conſules in eum annum edunt. ce-
 ginio II. terum in tam diſcrepanti editione , & Tubero
 Coſſ. & Macer libros linteos auctores profitentur :
 neuter tribunos militum eo anno fuiſſe , tradi-
 tum à ſcriptoribus antiquis , diſſimulat. Lici-
 nio libros haud dubiè ſequi linteos placet :

¹ *Intentis... ad vanas à certo periculo minas*] In-
 tentis ad vanas minas , de
 periculo certo non cogitan-
 tibus.

² *Villam publicam.*] Vil-
 lam in campo Martio ad
 publicos uſus , putà exci-
 piendos legatos , cenſum
 agendum &c. ædificatam.

³ *Probaverunt*] Eam ædi-
 ficandam locaverant : ædi-
 ficatam probaverunt , rectè
 & ex ordine factam eſſe
 pronuntiaverunt.

¹ *Q. Tubero*] Hunc ſcri-
 ptorem laudat Dionyſius ,
 verſus finem libri primi ,
 tanquam acris ingenii vi-
 rum , & in hiſtoria dili-
 gentem. Quæ laudes opti-
 mè quadrant in Tuberone
 illum , quem Cic. in Or.
 pro Ligario n. 10. prædicat
*hominem quum ingenio , tum
 doctrinâ excellentem* ; à quo
 & hiſtoriæ ſcribendæ datam
 operam eſſe idem Cicero
 docet in celebri illa ad Q.
 fratrem epistoſa.

² & Tubero incertus veri est, sed inter cetera U.C. 321.
a.C. 431. vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Veientibus solum exterritis metu similis exscidii, sed etiam Faliscis, memoriâ initi primò cum iis belli, quanquam rebellantibus non affuerant. Igitur quum duæ civitates legatis circa duodecim populos missis impetrassent, ut ad ³ Voltumnæ sanum indicetur omni Etruriæ concilium; velut magno inde tumultu imminente, senatus Mamercum Dictator
Mamer-
cus Æmi-
lius. Æmilium dictatorum iterum dici iussit. ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tanto maiore quàm proximo conatu apparatus est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quàm ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto exspectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum à mercatoribus esset, negata Veientibus auxilia, iussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quærere socios, cum quibus ¹ spem integram communicati non sint; tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materiâ quærendæ bello gloriæ ademptâ, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quàm diuturnitate offensus. Concione itaque

² Et Tubero... sed inter] Particulam & delet Muretus: *sed* mutat in *sit*. Eleganter & verè.

³ Voltumnæ] Voltumna videtur fuisse dea quædam, quæ apud Etruscos colere-

tur. Ad ejus sanum convenire solebant Etrusci populi, quemadmodum Latini ad lucum Ferentinæ.

¹ Spem integram] Spem belli incipientis nullâ adhuc clade imminutam.

U.C. 321.

a.C. 431.

Censura
tempus
imminu-
tum.

advocatâ, rempublicam foris gerendam ait, ¹ *taque omnia præstanda, deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum. maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram: grave esse iisdem per tot annos ² magnâ parte vitæ obnoxios vivere. se legem laturum, ne plus quàm annua ac semestris censura esset. Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. Et ut reipsâ, inquit, sciatis, Quirites, quàm mihi diuturna non placeant imperia, dictaturâ me abdicō. Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, ³ fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægre passi, Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisset, ⁴ tribu moverunt, ⁵ octuplicatoque censu ⁶ ærarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potiùs ignominie*

² *Magnâ parte vitæ*] In plerisque rebus, in quibus vita occupatur. Eodem sensu scripsit Cic. l. I. de Off. n. 4. *Nulla pars vitæ... vacare officio potest.*

³ *Fine alteri*] Rectè videtur Sigonius delere hæc verba, tanquam otiosa.

⁴ *Tribu moverunt*] E tribu honestiore in ignobiliorē, ignominie causâ, transtulerunt. Rusticæ tribus honestiores habebantur urbanis, tum quia vita rustica magno in honore erat apud veteres Romanos; tum

quia in urbanas tribus referri jusserat Servius rex quidquid esset libertini generis.

⁵ *Octuplicatoque censu*] Octies pluris æstimato ejus censu, quàm quanti æstimari revera debebat; ut nempe octies majus tributum penderet.

⁶ *Ærarium fecerunt*] Qui ærarius fiebat, ejus nomen ex albo centuriæ suæ delebatur, & ad hoc erat civis tantum, ut pro capite suo tributum nomine æra penderet.

intuentem, quàm ignominiam; primores Pa-
trum, quanquam ⁷ deminutum censuræ jus
noluissent, exemplo acerbitatis censoriæ of-
fensos: quippe quum se quisque diutius ac
sæpius subjectum censoribus fore cerneret,
quàm ⁸ censuram gesturum. Populi certè tan-
ta indignatio coorta dicitur, ut vis à censori-
bus, nullius auctoritate præterquam ipsius Ma-
merci, deterreri quiverit.

XXV. Tribuni plebis assiduïs concionibus
prohibendo consularia comitia, quum res
prope ad interregnum perducta esset, evice-
re tandem, ut tribuni militum consulari po-
testate crearentur. victoriæ præmium quod
petebatur, ut plebeius crearetur, nullum
fuit. omnes patricii creati sunt, M. Fabius
Vibulanus, M. Fostius, L. Sergius Fidenas.
Pestilentia eo anno aliarum rerum otium præ-
buit. ædes Apollini pro valetudine populi vota
est. multa duumviri ex libris, placandæ deûm
iræ avertendæque à populo pestis causâ, fece-
re: magna tamen clades, in urbe agrisque
¹ promiscuè hominum pecorumque pernicie
accepta. ² famem cultoribus agrorum timen-
tes, in Etruriam, Pomptinumque agrum, &
Cumas, postremò in Siciliam quoque frumenti
causâ misere. Consularium comitiorum nulla

U. c. 322.
a. C. 431.

U. c. 322.

a. C. 430.

M. Fa-

bio, &c.

Tr. Mil.

Pestilencia.

ia.

⁷ Deminutum censuræ jus]

Quoad diuturnitatem pote-
statis.

⁸ Censuram gesturum]

Exemplum nempe acerbita-
tis censoriæ formidolosum
cuique erat, quamdiu cen-
soribus subjectus foret. De-
minutio censorii juris eo
tantum tempore ad quem-
que pertinere poterat, quo
censor futurus esset.

¹ Promiscuè] Mallemus
promiscuâ.

² Famem cultoribus agro-
rum] Non satis apparet cur
fames potius timeatur cul-
toribus agrorum, quàm ur-
bi. Gronovius legendum su-
spicatur: incultu agrorum.
Fortasse deperdita est una
aut altera vox: absumptis
eâ clade cultoribus agrorum.

U.C. 323.

a.C. 429.

L. Pina-

rio, &c.

Tr. Mil.

mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinaris Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno, vis morbi levata; neque à penuria frumenti, quia antè provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, & in Etruria ad Fanum Voltumnæ agitata. Ibi prolata in annum res, decretoque cautum, ne quod antè concilium fieret; nequicquam Veiente populo querente, eandem, quâ ³ Fidenæ deletæ sint, imminere Veis fortunam. Interim Romæ principes plebis jam diu nequicquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cœtus indicare in domos tribunorum plebei. ibi secreta consilia agitare: queri, se à plebe adeo spreto, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit. multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebei magistratus paterent; ⁴ aut patricos habendos fuisse tribunos plebei: adeo se suis etiam sordere, nec à plebe minus, quam à Patribus contemni. Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter. si plebi respirare ab eorum mistis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, & ⁵ parto auxilio impe-

³ Fidenæ deletæ sint] Expugnatas Fidenas supra vidimus c. 22. Magna tum procul dubio cædes Fidenatum fuit. Ideo Fidenas hîc deletas Veientes oratorie dicunt.

⁴ Aut patricos] Aut, b. c. alioquin. Porro duos

l. III. c. 65. memoravit Livius patricos consularesque factos tribunos plebei. Sed quum unicum hoc occurrat exemplum, nulla ejus hoc loco ratio habetur.

⁵ Parto auxilio] Parto, jam tribunitio auxilio adscituram quoque imperium,

rum quoque adscituram. Placet tollendæ ambitionis causâ tribunos legem promulgare, ne cui album in vestimentum addere, petitionis causâ, liceret. Parva nunc res & vix seriò agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque, irritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam. quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

U. c. 323.
a. C. 429.

Lex de
albo in
vestimen-
tum non
addendo.

XXVI. Tumultus causa fuit, quem ab Æquis & Volscis Latini atque Hernici nunciarent. T. Quintius, Lucii filius, Cincinnatus (eidem & Penno cognomen additur) & C. Julius Mento, consules facti: nec ultra terror belli est dilatus. Lege sacratâ, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrimque validi exercitus profecti in Algidum convenere: ibique seorsum Æqui, seorsum Volsci castra communivere, intentiorque quàm unquam antè, muniendi, exercendique militem cura, ducibus erat. eo plus nuncii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu quàm aliàs un-

U. c. 324.
a. C. 428.
T. Quintio, C. Julio
Coss.

Bellum
cum Æ-
quis &
Volsis.

quod proprium erat patriciorum magistratuum, consularis nempe, & militaris tribunatus consulari potestate. Vid. suprâ not. I. ad III. 30.

6 Album in vestimentum addere] Intendendæ albedinis causâ cretam in togam addere. Togam albam Romani omnes gestabant. At qui perebant aliquem magi-

stratum, ii togam cretâ additâ candentem, seu splendidam reddebant: atque hinc dicebantur candidati.

1 Lege sacratâ] Vid. not. 2. ad c. 33. l. II. & adde X. 38. infrâ, ubi delectus per omne Samnium habetur novâ lege: *Ut qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset.*

U.C. 324.
a.C. 428.

quam rebellarent; & aliquantum Romanæ ju-
ventutis morbo absumptum erat. ante omnia
pravitas consulum, discordiaque inter ipsos,
& certamina in consiliis omnibus terrebant.
Sunt qui malè pugnatum ab his consulibus in
Algido auctores sint, eamque causam dictato-
ris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia
discordes, in uno adversus Patrum voluntatem
consensisse, ne dicerent dictatorem: donec,
quum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in
auctoritate senatûs consules essent, Q. Servi-
lius Priscus summis honoribus egregiè usus:
*Vos, inquit, tribuni plebis, quoniam ad exire-
ma ventum est, senatus appellat, ut in tanto dis-
crimine reipublicæ dictatorem dicere consules pro
potestate vestra cogatis.* Quâ voce auditâ, oc-
casionem oblatam ratî tribuni augendæ potesta-
tis, secedunt: ² proque collegio pronunciant,
*placere consules senatui dicto audientes esse; si
adversus consensum amplissimi ordinis ultrâ ten-
dant, in vincula se duci eos iussuros.* Consules ab
tribunis, quàm ab senatu vinci maluerunt:
*proditum à Patribus summi imperii jus, datum-
que sub jugum tribunitiæ potestati consulatum,*
memorantes: *siquidem cogi aliquid pro potestate
ab tribuno consules, & (quo quid ulterius pri-
vato timendum foret?) in vincula etiam duci
possent.* Sors ut dictatorem diceret, (nam ne
id quidem inter collegas convenerat) T. Quin-
tio evenit. is A. Postumium Tubertum, socer-
um suum, severissimi imperii virum, dicta-
torem dixit: ab eo L. Julius magister equitum
est dictus. Simul edicitur & iustitium: neque

Tribuni
pl. minan-
tur vincu-
la consuli-
bus.

Postumius
dictator.

² Pro... collegio] Tan-
quam sententiam & iussum
totius collegii tribunitii,
congregati & præsentis. Eo-

dem ferè modo & sensu
pro collegii sententia, infra
c. 44.

aliud totâ urbe agi, quàm bellum apparari: U. C. 324.
 cognitio vacantium militiæ munere post bel- a. C. 428.
 lum differtur. ita dubii quoque inclinant ad
 nomina danda. & Hernicis Latinisque milites
 imperati. utrimque enixè obeditum dictatori
 est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta:
 relictoque C. Julio consule ad præsidium ur-
 bis, & L. Julio magistro equitum ad subita
 belli ministeria, ne qua res, quâ eguissent in
 castris, moraretur; dictator, ¹ præeunte A.
 Cornelio pontifice maximo, ² ludos magnos
 tumultûs causâ vovit: profectusque ab urbe,
 diviso cum Quintio consule exercitu, ad hos-
 tes pervenit. Sicut bina castra hostium parvo
 inter se spatio distantia viderant, ipsi quoque
 mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo,
 consul ³ Lanuvio propiorem locum castris ce-
 perunt. Ita quatuor exercitus, totidem mu-
 nimenta, planitiem in medio non parvis mo-
 dò excursionibus ad prælia, sed vel ad expli-
 candas utrimque acies satis patentem habebant.
 nec, ex quo castris castra collata sunt, cessa-
 tum à levibus præliis est: facilè patiente dicta-
 tore, conferendo vires, spem universæ victo-
 riæ, tentato paulatim eventu certaminum, suos
 præcipere. Itaque hostes nullâ ⁴ in prælio iusto
 relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem
 in casum ancipitis eventûs committunt. Clamor

Oppugna-
 ta consulis
 castra.

¹ Præeunte] Vid. not. 3.
 ad c. 21. suprâ.

² Ludos Magnos] Memo-
 ravit Livius l. I. c. 35. ludos
 Magnos à Tarquinii Prisci
 temporibus solennes annuos
 mansisse. Itaque hîc intel-
 ligendi videntur ludi Ma-
 gnis similes, qui iisdem diis,

eodem apparatu fierent.

³ Lanuvia] Optimi co-
 dices *Lavinio*. Lege *Lavi-*
co.

⁴ In prælio iusto] In præ-
 lio quo explicatæ utrimque
 acies æquo campo apertâ vi
 congregerentur. Vid. not. 5.
 ad l. 4.

U.C. 324.
A.C. 428.

subitò ortus, non consulis modò vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsenti ope res egebant, consul nec animo deficit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant, pars coronâ vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultûs est, eo plus animadvertitur quid opus facto sit. Misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse partem copiarum, parvo circuitu, locum maximè secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites, nec ante lucem movere jubet manum inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit. illud eximium consilii animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis quòd ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos, neglectis vigiliis stationibusque, est adortus, prius penè cepit castra, quàm oppugnari hostes scirent. inde fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat capta hostium castra, nunciarique passim jubet.

Vincuntur hostes.

XXVIII. Et jam luceſcebat, omniaque sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impe-

5 Misso extemplo ad castra] Consul. Quam vocem hîc expressam cupemus, ut sine qua, etsi non

obscura, minùs integra ratio & rotunda procedit oratio.

tum dederat, & consul eruptionem è castris
 in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem
 parte alterâ, subsidia & secundam aciem ador-
 tus, circumagenti se ad dissonos clamores ac
 subitos tumultus hosti undique objecerat victo-
 rem peditem equitemque. Circumventi igitur
 iam in medio, ad unum omnes pœnas rebel-
 lionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis,
 nobilior vir factis quàm genere, jam¹ orbem
 volventes suos increpans clarâ voce, *Hic præ-*
bituri, inquit, *vos telis hostium estis indefensi,*
multi? Quid igitur arma habetis? aut quid ul-
tro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello
seignes? Quid hîc stantibus spei est? an deum ali-
quem protekturum vos, rapturumque hinc puta-
tis? Ferro via facienda est. Hac, quâ me præ-
gressum videritis, agite, qui visuri domos, pa-
rentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. Non
murus, nec vallum, sed armati armatis obstant.
virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maxi-
um telum est, superiores estis. Hæc locutum,
 exsequentemque dicta, redintegrato clamore
 secuti, dant impressionem, quâ Postumius
 Albus cohortes objecerat; & moverunt victo-
 rem, donec dictator pedem jam referentibus
 suis advenit: eoque omne prælium versum est.
 Uni viro Messio fortuna hostium innititur. mul-
 ta utrimque vulnera, multa passim cædes est.
 Jam ne duces quidem Romani incruenti pug-
 nant. Unus Postumius ictus saxo, perfracto ca-
 pite, acie excessit. non dictatorem humerus
 vulneratus, non Fabium prope affixum equo
 semur, non brachium abscissum consulem ex
 am ancipiti prælio submovit.

¹ *Orbem volventes*] In cumventi ab hostibus in me-
 orbem se conglobantes, ita dio ad unum omnes cæde-
 periculum foret, ne cir- rentur.

U.C. 324.
a.C. 428.

XXIX. Messium impetus per stratos cæde
hostes, cum globo fortissimorum juvenum,
extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta
erant. eodem omnis acies inclinatur. Consul
effusus usque ad vallum persecutus, ipsa castra
vallumque aggreditur: eodem & dictator aliâ
parte copias admovet. non segnior oppugnatio
est, quàm pugna fuerat. Consulem signum
quoque intra vallum iniecisse ferunt, quo mi-
lites acrius subirent; repetendoque signo pri-
mam impressionem factam. Et dictator proruto
vallo, jam in castra prælium intulerat. Tum
abjici arma passim, ac dedi hostes cœpti: ca-
strisque & his captis, hostes, præter senatores,
omnes venundati sunt. Prædæ pars, sua co-
gnoscentibus Latinis atque Hernicis, reddita;
partem sub hasta dictator vendidit: præposito-
que consule castris, ipse triumphans invecus
urbem, dictaturâ se abdicavit. Egregiæ dicta-
turæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab
A. Postumio, quod occasione bene pugnandi
captus, injussu decesserit præsidio, victorem
securi percussum tradunt. ¹ Nec libet credere;
& licet in variis opinionibus: & argumento
est, quod *imperia Manliana*, ² non *Postumiana*
appellata sint; quum qui prior auctor tam sævi
exempli foret, ³ occupaturus insignem titulum
crudelitatis fuerit. ⁴ *Imperioso* quoque Manlio

Postumius
an filium
securi per-
cussit.

¹ *Nec libet credere, & li-
cet*] Nec libet credere, &
licet non credere, quum
non omnes in id consentiant
scriptores, sed aliqua sit
inter eos opinionum varie-
tas.

² *Non Postumiana*] Po-
stumiana tamen imperia
memorat A. Gell. l. I. c. 13.

³ *Occupaturus insignem
titulum crudelitatis fuerit*] Prior habere & sibi quo-
dammodò asserere debuerit
titulum, quo crudelitas ejus
insigniretur & notaretur ad
posteror.

⁴ *Imperioso*] L. Manlius,
Torquati, qui filium occi-
dit, pater, Imperiosus co-

cognomen inditum: Postumius nullâ tristi no- U.C. 324.
 ra est insignitus. C. Julius consul ædem Apol- a.C. 428.
 linis, absente collegâ, sine sorte dedicavit.
 egre id passus Quintius, quum dimisso exer-
 citu in urbem redisset, nequicquam in senatu
 est conquestus. Insigni magnis rebus anno ad-
 dicitur, nihil tum ad rem Romanam pertinere
 visum, quod Carthaginenses tanti hostes fu-
 turi; tum primùm per seditiones Siculorum
 ad partis alterius auxilium in Siciliam exerci-
 tum trajecere.

*Cartha-
 ginenses
 in Sici-
 liam tra-
 jiciunt.*

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, U.C. 325.
 ut tribuni militum consulari potestate crearen- a.C. 427.
 tur: nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Pa- L. Papi-
 pirius Crassus, L. Julius. Æquorum legati fœ- rio, L.
 dus ab senatu quum petissent, & pro fœdere Julio
 deditio ostentaretur, inducias annorum octo Coll.
 impetraverunt. Volsorum res, super acceptam
 in Algido cladem, pertinaci certamine inter
 pacis bellicque auctores, in jurgia & seditiones
 versa. Undique otium fuit Romanis. Legem
 de mulctarum æstimatione pergratam populo

gnominabatur, ipso Livio
 teste, l. VII. 3. & 4. Tor-
 quatus ergo hæreditarium
Imperiosi cognomen habuit
 à patre.

*Carthaginenses . . . tum
 primùm*] Aliquanto anti-
 quiora esse bella Carthagi-
 nensium in Sicilia constat ex
 Herodoto, l. VII.

*Legem de mulctarum
 æstimatione*] Constat inter
 scriptores omnes qui de
 mulctis egerunt, illas pri-
 mò dictas fuisse certi nume-
 ri ovium & boum. Constat
 quoque lege cautum postea,

ut boves ovesque pecuniâ
 æstimarentur: boves quidem
 centenis assibus, id est, unâ
 uncia argenti Parisiensi,
 cum duobus, ut vocant,
grossis; oves autem denis,
 id est, uno argenti *grosso*.
 De reliquis, quo scilicet
 tempore, & à quibus latæ
 sint de mulctis leges, magna
 dissensio est. Lata hoc anno
 lex quum ad mulctarum
 æstimationem pertinuisse di-
 catur, videtur egisse de æsti-
 mandis pecuniâ bubus &
 ovibus, quorum mulcta di-
 cebatur.

U.c. 326. quum ab tribunis parari consules unius ex col-
 a.C. 426. legio prodicione excepissent, ipsi præoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules, A. Cornelius Cossus, T. Quintius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursionem fecerunt. Fama fuit quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio & Q. Servilio, & Mamerco Æmilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quod, cur per eos dies à Fidenis abfuissent, parum constabat. co-

Siccitas. lonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec cœlestes modò defuerunt aquæ, sed terra quoque ingenito humore egens vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum, circa torridos fontes rivosque, stragem siti pecorum morientium dedidit: scabie alia absumpta: vulgarique contactu in homines morbi. Et primò in agrestes ingruerant, servitiaque. urbs deinde impletur. Nec corpora modò affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa, invasit; ² novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: ³ donec publi-

*Externa
superstitione.*

² *Novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos*] Circumeuntibus domos, & in eas inferentibus per vaticinationem, tanquam divinitus mente monitâ, novos sacrificandi ritus.

³ *Donec publicus jam pudor*] Donec pudor jam pro

republica, i. e. pudor de hac fœditate superstitionis, cujus dedecus jam ad rem publicam, non privatos modò, pertinebat, ad primores civitatis pervenit. Sic in re planè simili, XXV. 1. Deinde ad Patres etiam ex ad publicam querimoniam excessit res.

LIBER IV. 383

cus jam pudor ad primores civitatis pervenit, U.c. 327.
cernentes in omnibus vicis facellisque peregri- a.C. 425.
na atque insolita piacula pacis deum exposcen-
dz. Datum inde negotium ædilibus, ut ani-
madverterent, ne qui, nisi Romani dii, neu
quo alio more, quam patrio, colerentur. Iræ U.c. 328.
adversus Veientes in insequentem annum, C. a.C. 424.
Servilium Aham, L. Papirium Mugillanum C. Ser-
vilio, L.
consules, dilata sunt. Tunc quoque ne confe- Papirio
stim bellum indiceretur, neve exercitus mit- II. Coss.
terentur, religio obstitit. feciales prius mitten-
dos ad res repetendas censuere. Cum Veienti-
bus nuper acie dimicatum ad Nomentum &
Fidenas fuerat; induciæque inde, non pax fa-
cta, quarum & dies exierat, & ante diem re-
bellaverant. Missi tamen feciales: nec eorum,
quum morè patrum jurati repeterent res, ver-
ba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum
populi jussu indiceretur bellum, an satis esset
senatusconsultum. Pervicere tribuni, denun-
ciando impedituros se delectum, ut consules
de bello ad populum ferrent. omnes centuriæ
jussere. In eo quoque plebs superior fuit, quod
tenuit, ne consules in proximum annum crea-
rentur.

*Veienti-
bus bellum
indictum.*

XXXI. Tribuni militum consulari potestate U.c. 329;
quatuor creati sunt, ¹ T. Quintius Pennus ex a.C. 423.
consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cor- T. Quin-
nelius Cossus: ex iis Cossus præfuit urbi. tres tio, &c.
delectu habito profecti sunt Veios, documen- Tr. Mil.
toque fuere, quam plurimum imperium bello

¹ T. Quintius Pennus ex
consulatu] T. Quintius, non
anno superiore, sed biennio
ante consul fuisse memora-
tus est. Itaque vel hæ voces
ex consulatu delendæ sunt,

vel intelligendum est T.
Quintium, alterutro ex
prioribus consulibus mor-
tuo, suffectum consulem
tertium fuisse.

U.C. 329. inutile esset. tendendo ad sua quisque consilia
 a.C. 423. quum aliud alii videretur, aperuerunt ad oc-

casione locum hosti. incertam namque aciem
 signum aliis dari receptui, ² aliis cani jubenti-
 bus, invasere opportunè Veientes: castra pro-
 pinqua turbatos ac terga dantes acceperunt. plu-
 itaque ignominia quam cladis est acceptum
 Mœsta civitas, vinci insueta, odisse tribunos
 poscere dictatorem: in eo verti spes civitatis
 &, quum ibi quoque religio obstaret, ³ non
 non posset nisi ab consule dici dictator, augu-
 res consulti eam religionem exemere. A. Con-

*Mamer-
 cus Æmi-
 lius dicta-
 tor.*

nelius dictatorem Mamercum Æmilium dixit
 & ipse ab eo magister equitum est dictus
 adeo, simul fortuna civitatis virtute verâ eguit
 nihil censoria animadversio ⁴ effecit, quom-
 nus regimen rerum ex notata indignè domi-
 peteretur. Veientes re secundâ elati, missis ci-
 cum Etruriae populos legatis, jactando tre-
 duces Romanos ab se uno prælio fusos, ⁵ quum
 tamen nullam publici consilii societatem mo-
 vissent, voluntarios undique ad spem præda-

*Fidena-
 res rebel-
 lant.*

adsciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare
 placuit: &, tanquam nisi ab scelere bellum
 ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita
 tum novorum colonorum cæde imbutis armis
 Veientibus sese conjungunt. Consultare indi-
 principes duorum populorum, Veios an Fide-
 nas sedem belli caperent. Fidenæ visæ oppor-
 tuniores. itaque trajecto Tiberi, Veientes E-

² Aliis cani] Videtur ex-
 cidisse vox bellicum.

³ Ne non posset] Libenter
 deleremus non. Obstaret ne
 posset dici idem est ac vetaret
 dici.

⁴ Effecit] Melius videre-

tur officit.

⁵ Quum... nullam pu-
 blici consilii societatem mo-
 vissent] Quum ab nulla ci-
 vitate impetrassent, ut se in
 publico consilio sociam ad-
 jungeret.

denas transfulerunt bellum. Romæ terror in- U.C. 329.
gens erat. accito exercitu ab Veïis, eoque ipso A.C. 423.
ab re malè gesta perculso, castra locantur ante
portam Collinam; & in muris armati dispositi,
& iustitium in foro, tabernæque clausæ, fiunt-
que omnia castris quàm urbi similia.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconi-
bus per vicos dimissis, dictator ad concionem *Dictato-
ris oratio.*
advocatam increpuit, quòd animos ex tam le-
vibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut
parvâ jacturâ acceptâ, quæ ipsa non virtute ho-
stium, nec ignaviâ Romani exercitûs, sed dis-
cordiâ imperatorum accepta sit, Veientem hostem
sexies victum pertimescant, Fidenasque prope
sapius captas quam oppugnatas. Eosdem & Ro-
manos & hostes esse, qui per tot secula fuerint:
eosdem animos, easdem corporis vires, eadem
arma gerere. se quoque eundem dictatorem Ma-
mercum Æmilium esse, qui antea Veientium Fi-
denatumque adjunctis Faliscis ² ad Nomentum
exercitus fuderit: & magistrum equitum A. Cor-
nelium eundem in acie fore, qui priore bello
tribunus militum Larte Tolumnio rege Veientium
in conspectu duorum exercituum occiso, spolia
prima Jovis Feretrii templo intulerit. Proin me-
iores, secum triumphos, secum spolia, secum
victoriam esse; cum hostibus scelus legatorum
contra jus gentium interfectorum, cædem in pace
Fidenatum colonorum, inducias ruptas, septi-
mam infelicem defectionem, arma caperent. Simul

¹ Sexies victum] Intelli-
ge non prælio tantum &
acie victum, sed bello. Hinc
infra in hac ipsa oratione
nunc numerat dictator septi-
mam infelicem defectionem:
& l. V. c. 4. Appius de iis-

dem Veientibus, septies re-
bellarunt.

² Ad Nomentum] Pugna
illa pro mœnibus Fidenarum
pugnata narratur capp.
17. & 18.

U.C. 329. *castra castris conjunxissent, satis confidere, ne*
 a.C. 423. *sceleratissimis hostibus diuturnam ex ignominia*
exercitus Romani gaudium fore: & populum Ro-
manum intellecturum, quanto ³ melius de repu-
blica meriti sint, qui se dictatorem tertium di-
xerint, quàm eos qui, ob ereptum censurae re-
gnum, labem secundae dictaturae suae imposuerint.
 Votis deinde nuncupatis profectus, mille &
 quingentos passus citra Fidenas castra locat:
 dextrâ montibus, levâ Tiberi amne septus.
 T. Quintium Pennum legatum occupare mon-
 tes jubet, occultumque id jugum capere,
 quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die,
 quum Etrusci pleni animorum ⁴ ab pristini diei
 meliore occasione, quàm pugna, in aciem pro-
 cessissent, cunctatus parumper, dum specula-
 tores referrent Quintium evasisse in jugum
 propinquum arci Fidenarum, signa profert,
 peditumque aciem instructam pleno gradu in
 hostem inducit: magistro equitum præcipit,
ne injussu pugnam incipiat: se, quum opus sit
equestri auxilio, signum daturum. tum ut me-
mor regiae pugnae, memor opimi doni, Romuli-
que ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones im-
 petu ingenti confligunt. Romanus odio accen-
 sus, impium Fidenatem, prædonem Veien-
 tem, ruptores induciarum, cruentos legato-
 rum infandâ cæde, resperfos sanguine colonor-
 um suorum, perfidos socios, imbelles hostes
 compellans, factis simul dictisque odium ex-
 plet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu

³ Melius.... meriti sint,
 quàm eos qui] Dele vocem
 eos, ne solœca sit oratio.

⁴ Ab pristini diei meliore
 occasione, quàm pugna]

Ab pristini diei successu
 qui potius bona occasio
 quàm prospera pugna, dici
 debebat. Vid. n. i. ad V
 54.

hostem : quum repentè , patefactis Fidenarum U.C. 329.
a. C. 423.
Fidenates
erumpunt
facibus
armati.
portis , nova erumpit acies , inaudita ante id
tempus inusitataque. ignibus armata ingens
multitudo , facibusque ardentibus tota collu-
cens , velut fanatico instincta cursu , in hostem
ruit : formaque insolitæ pugnae Romanos pa-
rumper exterruit. Tum dictator , magistro equi-
tum equitibusque , tum ex montibus Quintio
accito , prælium ciens , ipse in sinistrum cornu ,
quod incendio similis quàm prælio territum
cesserat flammis , accurrit : clarâque voce , *Fu-
mone victi* , inquit , *velut examen apum* , loco
vestro exacti , *inermi cederis hosti* ? Non ferro
extingueris ignes ? non faces has ipsas pro se quis-
que , si igni non telis pugnandum est , ereptas ul-
tro inferetis ? Agite , nominis Romani , ac virtu-
tis patrum vestraque memores , vertite incendium
hoc in hostium urbem : & suis flammis delete Fi-
denas , quas vestris beneficiis placare non potui-
stis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque
sanguis , vastatique fines monent. Ad imperium
dictatoris mota cuncta acies : faces partim
emissæ excipiuntur , partim vi eripiuntur : utra-
que acies armatur igni. Magister equitum &
ipse novat pugnam equestrem. frenos ut de-
trahant equis , imperat : & ipse princeps cal-
caribus subditis evectus , effreno equo in me-
dios ignes infertur : & alii concitati equi libe-
ro cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis ela-
tus mistusque fumo , lucem ex oculis virorum
equorumque aufert. ea quæ militem terruerat
species , nihil terruit equos. ruinæ igitur simi-
lem stragem eques , quacunque pervaserat ,
dedit. Clamor deinde accidit novus : qui quum

Quod incendio similis incendium , quàm prælium
quàm prælio] Quod quum
videretur potiùs aliquod in-

U.C. 329.
a.C. 423.

*Virguntur
Veientes
& Fidenates,*

*Capta
Fidena.*

utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, Quintium legatum & suos ab tergo hostem adortos : ipse redintegrato clamore infert acriùs signa. Quum duæ acies, duo diversa prælia, circumventos Etruscos & à fronte & ab tergo urgerent, neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, ² & equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cædem : obtruncantur in ripis : alios in aquam compulsos gurgites ferunt : etiam peritos nandi lassitudo & vulnera & pavor degravant ; pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem : eodem & Romanos sequentes impetus rapit, Quintium maximè, & cum eo degresos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prælio advenerat.

XXXIV. Hi postquam misti hostibus portam intravere, in muros evadunt, suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim & ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe injectâ majoris in urbe prædæ, ad portam ducit ; receptusque intra muros, in arcem, quò ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quàm in prælio fuit, donec abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die, ¹ singulis captivis ab equite ad centurio-

² *Et equitem*] Et equitatum Romanum liberi frenis equi per totum passim campum diffudissent, ita ut

undique objiceretur fugientibus hostibus.

¹ *Singulis*] Quum Romani, non quidem omnes,

nem sorte ductis, & quorum eximia virtus fuerat, binis; aliis sub corona venundatis; exercitum victorem opulentumque prædâ triumphans dictator Romam reduxit; jussuque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. ² Classibus quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus quidam annales retulere: rem æquè difficilem atque incredibilem; nec nunc lato satis ad hoc amne, & tum aliquanto, ut à veteribus accepimus, arctiore: nisi in trajectu fortè fluminis prohibendo aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

*Classibus
pugnatum
ad Fidenas.*

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum viginti induciæ datæ, & Aëquis triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem & tribunorum militum apparatu, &

*U.C. 330.
a.C. 422.
A. Sempronio,
&c. Tr.
Mil.*

sed tantum ab equite ad centurionem, sorte duxissent singulos captivos sibi addicendos; quorum autem eximia virtus fuerat, binos.

² *Classibus*] *Vetustus fuit, inquit in voce Procincla Festus, multitudinem hominum, quàm navium, classem appellari. Itaque & classis procincla dicebatur veteribus pro acie instructa: &*

classes quoque usurpavit Virgilius l. VII. v. 716. pro equestribus copiis. Quum igitur incredibile ipsi Livio videatur navali pugna dimicatum esse apud Fidenas, verisimile est veteres scriptores, qui *classibus pugnatum* retulerunt, nihil aliud voluisse, quàm exercitibus instructis, vel, si quis maluerit, equestribus copiis dimicatum.

U.C. 331. finitimorum concursu fecere. Tribuni consti-
 a. C. 421. lari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp.
 Ap. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sextus
 Clau- Julius Iulus. ¹ Spectaculum comitate etiam
 dio, &c. hospitum, ad quod publico consensu vene-
 Tr. Mil. rant, advenis gratius fuit. Post ludos, con-
 ciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt,

*Quærum-
 tur Tr.
 Pl. quod
 in tribu-
 nis mili-
 tum crean-
 dis plebei
 præteri-
 rentur.*

objurgantium multitudinem, quod admiratione
 eorum quos odisset stupens, in æterno seipsa te-
 neret servitio: & non modò ad spem consularis
 in partem revocandam adspirare non auderet, sed
 ne in tribunis quidem militum creandis (quæ
 communia essent comitia Patrum ac plebis) aut
 sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mi-
 rari, cur nemo de commodis plebis ageret. Eò
 impendi laborem ac periculum, unde emolu-
 mentum atque honos speretur. Nihil non aggressus
 viros homines, si magna conatis magna præmia
 proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis
 ruat cæcus in certamina, periculo ingenti, fructu
 nullo, ex quibus pro certo habeat Patres, adver-
 sus quos tenderet, bello inexpiabili se persecu-
 turos, apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo
 se honoratiorem fore; neque sperandum, neque
 postulandum esse. Magnos animos magnis honori-
 bus fieri. ² neminem se plebeium contemniturum,
 ubi contemni desissent. Experiendam rem denique
 in uno aut altero esse, sine aliquis plebeius se-

¹ Spectaculum] Spectacu-
 lum, ad quod finitimi pu-
 blico consensu venerant, ad-
 venis illis gratius fuit, pro-
 pter comitatem etiam Ro-
 manorum qui eos hospitio
 excipiebant. Ceterum multo
 elegantius id videtur, quod
 Gronovius à Rhenapo mon-
 stratum subjicit; Spectacu-

lum comitate etiam hospitii,
 in quam publicè consenserant
 (Romani,) advenis gratius
 fuit.

² Neminem] Neminem
 plebeium abjectè de se ipsa
 sensurum, & pusillo futu-
 rum animo, si magnis ho-
 noribus eorum erigerentur
 animi.

rendo magno honori : an portento simile miracu-
loque sit, fortem ac strenuum virum aliquem ex-
sistere ortum ex plebe. Summâ vi expugnatum es-
se, ut tribuni militum consulari potestate & ex
plebe crearentur. Petisse viros domi militiaeque
spectatos : primis annis sugillatos, repulsos, ri-
sui Patribus fuisse : desisse postremò præbere ad
contumeliam os. Nec se videre cur non lex quoque
abrogetur, quâ id liceat quod nunquam futurum
sit. minorem quippe ruborem fore in juris ini-
quitate, quàm si per indignitatem ipsorum præ-
tereantur.

XXXVI. Hujus generis orationes cum assen-
su auditæ incitavere quosdam ad petendum tri-
bunatum militum, alium alia de commodis
plebis laturum se in magistratu profitentem.
Agri publici dividendi, coloniarumque dedu-
cendarum ostentatæ spes, &, vectigali posses-
soribus agrorum imposito, in stipendium mi-
litum erogandi æris. Captatum deinde tempus
ab tribunis militum, quo per discessum homi-
num ab urbe, quum Patres clandestinâ denun-
ciatione revocati ad diem certam essent, se-
natusconsultum fieret absentibus tribunis ple-
bis: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros
prædatum exisse fama esset, ad rem inspicien-
dam tribuni militum proficiscerentur, consu-
lariaque comitia haberentur. Profecti Appium
Claudium, filium decemviri, præfectum urbis
relinquunt, impigrum juvenem, & jam inde
ab incunabulis imbutum odio tribunorum ple-
bisque. tribunis plebis nec cum absentibus iis
qui senatusconsultum fecerant, nec cum Ap-
pio, transactâ re, quod contenderent, fuit.

XXXVII. Creati consules, C. Sempronius
Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res,
sed memoriâ digna, traditur eo anno facta : Coll.

U. C. 331.

a. C. 421.

U. C. 332.

a. C. 420.

C. Sem-

pronio,

Q. Fabio

Coll.

U. C. 332.
a. C. 420.

Capua
occupata
à Samni-
tibus.

Bellum
cum Vol-
scis.

Vulturnum Etruscorum urbem, quæ nunc Ca-
pua est, ab Samnitibus captam, Capuamque
ab duce eorum Capye, vel (quod propius ve-
ro est) à campestri agro appellatam. Cepere
autem, prius bello fatigatis Etruscis, in socie-
tatem urbis agrorumque accepti; deinde festo
die graves somno epulisque incolas veteres no-
vi coloni nocturnâ cæde adorti. ¹ His rebus
actis, consules ii quos diximus, Idibus De-
cembribus magistratum occœpere. Jam non
solum qui ad id missi erant, retulerant immi-
nere Volsco bellum; sed legati quoque ab
Latinis & Hernicis nunciabant, *Non autem un-
quam Volsco nec ducibus legendis, nec exercitui
scribendo intentiores fuisse. Vulgò fremere, aut
in perpetuum arma bellumque oblivioni dan-
da, jugumque accipiendum; aut iis cum qui-
bus de imperio certetur, nec virtute, nec pa-
tientiâ, nec disciplinâ rei militaris cedendum
esse.* Haud vana attulere: sed nec perinde Pa-
tres moti sunt, & C. Sempronius, cui ea pro-
vincia sorte evenit, tanquam constantissimâ re,
fortunâ fretus, ² quod victoris populi exer-
citus adversum victos duxisset, omnia temere
ac negligenter egit: adeo ut disciplinæ Roma-
næ plus in Volsco exercitu, quàm in Romano
esset. Ergo fortuna, ut sæpe aliàs, virtutem
est secuta. ³ Primo prælio, quod ab Sempronio

¹ *His rebus actis*] Hoc
frigidum, atque adeo de-
lendum Gronovio videtur:
nec immeritò fortasse.

² *Quod victoris*] Scripti
suadent legendum: *Quod
victoris populi adversus vi-
ctos dux esset.*

³ *Primo prælio*] Hoc pri-
mum ultimumque prælium

est à Sempronio commif-
sum. Deinde hoc membrum,
concursum est, omnino su-
pervacaneum videtur. Si il-
lud reseceamus, vocemque
primo, accurata & rotunda
fluet oratio: *Prælio, quod
ab Sempronio incautè incon-
sultèque commissum est, non
subsidiis firmatâ acie, nec*

incautè inconsultèque commissum est, non ^{U.C. 312.} subsidiis firmatâ acie, non equite aptè locato, ^{a.C. 420.} concursus est. clamor indicium primum fuit, quò res inclinatura esset. excitatio crebrior-
que ab hoste sublatus: ab Romanis dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, 4 incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeæ, & incerti trepidant, applicantque se turbæ. Signa nunc resistentia deferuntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus quàm pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus cædis hostium videre, quàm fugæ.

*Premun-
tur Roma-
ni.*

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur, ne-
quicquam Sempronio consule objurgante atque
hortante: nihil nec imperium, nec majestas va-
lebat: dataque mox terga hostibus forent, ni
Sex. Tempanius, 1 decurio equitum, labente
jam re, præsentis animo subvenisset. Qui quum
magnâ voce exclamasset, ut equites, qui sal-
vam rempublicam vellent esse, ex equis defili-
rent; omnium turmarum equitibus, velut ad
consulis imperium, motis, 2 *Nisi hæc*, inquit,
armata cohors sistat impetum hostium, actum de

*Equites
pugnam
restituenda.*

*equite aptè locato, clamor incertus, prodidit pavorem
indicium primum fuit, quò animorum.*

4 *Incerto clamore*] Ferri
non potest *Clamor... pro-
didit incerto clamore.* Itaque
vel duo hæc postrema ver-
ba omnino delenda sunt,
vel pro iis legendum *incer-
tus. Clamor... dissonus,
impar, segnis, sæpe iteratus,*

1 *Decurio equitum*] Tur-
mæ in decurias divideban-
tur. Decuriæ præfectus vo-
cabatur decurio.

2 *Nisi hæc... armata co-
hors*] Ingeniosè Gronovius
armata. Sic c. seq. *Ut par-
matis, nova cohorti ho-
stium.* Equites non scuta aut

U. C. 332.
a. C. 420.

imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam. Ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares. Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit altè cuspidem gerens. quacunque incedunt, vi viam faciunt: eò se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit: nec dubium erat, quin si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et quum jam parte nullâ sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut par-matis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites nec perrumpere eadem, quâ transierant, posse, ibi maximè confertis hostibus quâ viam fecerant; & consul, legionesque Romanæ, quum, quod tegumen modò omnis exercitûs fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, alterâ fronte instare Tempanio atque equitibus. qui quum sæpe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulto quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnæ finis ante noctem fuit. consul quoque nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit. nox incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventûs utraque castra tenuit pavor, ut, relictis faucibus, & magnâ parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximis reciperent. Tumulus tamen circumseffus clypeos, sed parmas gerebant rotundas, leviores ac minores scutis clypeisque.

*Uterque
exercitus
castra de-
seruit.*

ultra mediam noctem est. quò quum circumse-
 dentibus nunciatum esset castra deserta esse, ^{U.C. 332.}
 victos rati suos, & ipsi, quâ quemque in tene-
 bris pavor tulit, fugerunt. Tempanius, metu
 insidiarum, suos ad lucem tenuit. ^{a.C. 420.} ¹ digressus
 deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab
 fauciis hostibus sciscitando comperisset castra
 Volscòrum deserta esse, lætus ab tumulto suos
 devocat, & in castra Romana penetrat. ubi
 quum vasta desertaque omnia, atque eandem
 quam apud hostes fœditatem invenisset, prius-
 quam Volscos cognitus error reduceret, ² qui-
 bus poterat fauciis ductis secum, ignarus quam
 regionem consul petisset, ad urbem proximis
 itineribus pergit.

XL. Jam eò fama pugnae adversæ castrorum-
 que desertorum perlata erat; & ante omnia de-
 plorati erant equites, non privato magis quàm
 publico luctu; Fabiusque consul, terrore urbi
 quoque injecto, stationem ante portas agebat:
 quum equites procul visi non sine terrore ab-
 dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam
 ex metu lætitiàm fecere, ut clamor urbem per-
 vaderet, gratulantium salvos victoresque re-
 disse equites; & ex mœstis paulo antè domibus,
 quæ ¹ conclamaverant suos, procurreretur in
 vias, pavidæque matres ac conjuges, oblitæ
 præ gaudio decoris, obviàm agmini occurre-
 rent, in suos quæque simul corpore atque ani-
 mo vix præ gaudio compotes effusæ. Tribunis

¹ *Digressus*] Magis pla-
 ceret *degressus*.

² *Quibus poterat*] Vid.
 not. 2. ad c. 29. l. I.

¹ *Conclamaverant*] Pro-
 deploratis ac desperatis ha-
 buerant. Moris erat anti-
 quis, antequam mortuos

sepulcro conderent, ter eo-
 rum nomina magnâ voce
 inclamare. Virgil. VI. *Æn.*
 v. 506. *Et magnâ Manes ter*
voce vocavi. Inde *conclamari*
 dicuntur iis, qui mortui cec-
 duntur.

U. C. 332.
a. C. 410.

Tr. Pl.
Tempa-
nium in-
terrogat
de Sem-
pronio
Cas.

plebis, qui M. Postumio & T. Quintio diem dixerant,² quòd ad Veios eorum operâ malè pugnatum esset, occasio visa est, per recens odium Sempronii consulis, renovandæ in eos invidia. Itaque advocatâ concione, quum proditam Veii rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad eadem fortissimos equites, deserta foedè castra, vociferati essent: C. Junius unus ex tribunis Tempanium equitem vocari iussit, coramque eis, Sexte Tempani, inquit, quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem, aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidii aciem, aut ullo boni consulis functum officio? & tunc ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus, num aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra vestrà virtute perruperis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, quâ unâ hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?

Respon-
det Tem-
panius.

XLI. Adversus hæc Tempanii oratio incompta fuisse dicitur; ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno lata. Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore¹ æstimationem esse.

² Quòd ad Veios] Quinto ante anno. Vid. suprâ c. 31.

¹ Æstimationem] Judi-

cium. Complures scripti habent, existimationem: cujus vocis crebrior usus est in eo qui hîc requiritur sensu.

sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirèrent, ² quæ pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent; sed quod viderit, referre posse. Vidiſſe autem se priusquam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana relaque hostium versantem. Postea ab conspectu suorum ablatum. Ex strepitu tamen & clamore sensisse usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumultum, quem ipse ³ tenuerat, præ multitudinem hostium, credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandæ exercitus causâ loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi Romani. Fortunam noctemque omnia erroris mutui impleſſe. precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude non virtutis magis, quam moderationis, dimissum. Quum hæc agerentur, jam consul viâ Lavicanâ ad fanum Quietis erat. eò missa plaustra jumentaue alia ab urbe, exercitum affectum prælio ac viâ nocturnâ excepere. Paulo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixè amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Mœstæ civitati ab re malè gesta, & iratæ ducibus, M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem millibus ⁴ æris gravis damnatur. T. Quintium collegam ejus,

U.C. 332.
a.C. 410.

² *Quæ pensitanda*] Quæ vel magni animi magnaue ingenia maturè etiam expendere opus haberent.

³ *Tenuerat*] Magis placet tenuentia.

⁴ *Æris gravis*] Assium libralium, qui in solvendo non numerabantur, saltim ubi grandior summa erat, sed appendebantur. Inde orta est appellatio æris gravis,

U.C. 332.
a.C. 420.

quia & in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mamerci Æmilii, res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in prædam-natum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ jam ætatis Capitolinus Quintius, suppliciter orans, ne se brevi reliquo vitæ spatio tam tristem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.

U.C. 333.
a.C. 419.
L. Man-
lio, &c.
Tr. Mil.

*Sempro-
nius accu-
satur ab
Hortensio.*

XLII. Plebs tribunos plebis absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, L. Antistium, Sex. Pompilium, fecit: ¹ quos & pro centurionibus sibi præfecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari jussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda; L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem quum quatuor collegæ, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret; ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ, nec precibus tribunorum,

quod distinguendum est ab ære rudi, quo nomine æs non signatum intelligitur. Decem assium millia æquant quindecim argenti marcas Paris. cum quinquæ unciiis.

¹ Quos & pro centurionibus sibi præfecerant . . . equites] In illa nimirum nocte, quam interclusi à cetero exercitu in tumultu ab hostibus circumfesso sine

certis ducibus egerant. Pro centurionibus autem dicit Livius, non centuriones, quia nulli erant centuriones apud equites, sed proprii erant illi pedestrium copiarum. Sed hi equites, quum sine equis tum essent, pro pedestribus copiis haberi potuerant & voluerant, atque ideo sibi quosdam quasi centuriones præfecerant.

quæ in speciem modò jactentur, sed auxilio
 confidere reum. itaque modò ad eum conversus,
Ubi illi patricii spiritus, ubi subnixus & fidens
innocentiæ animus esset, quærebat. sub tribuni-
tia umbra consularem virum delituisse. modò ad
 collegas: *Vos autem, 2 si reum perago, quid ac-*
turi estis? an erepturi jus populo, & everfuri tri-
bunitiam potestatem? Quum illi, & de Sempro-
 nio, & de omnibus summam populi Romani
 potestatem esse dicerent, nec se judicium po-
 puli tollere aut velle, aut posse; sed, si preces
 suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco,
 non valuissent, se vestem cum eo mutaturos:
 tum Hortensius, *Non videbit, inquit, plebs Ro-*
mana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium ni-
hil moror, quando hoc est in imperio consecutus,
ut tam carus esset militibus. Nec pietas quatuor
 tribunorum, quàm Hortensii tam placabile ad
 justas preces ingenium, pariter plebi Patribus-
 que gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis
 indulgit, qui ambiguam victoriam Volscorum
 pro sua amplexi fuerant.

U.C. 333.
 a.C. 419.

Donatus
 precibus
 Tempa-
 nii.

XLIII. Proximo anno, Numerio Fabio Vi-
 bulano, T. Quintio Capitolini filio Capitolino
 consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provin-
 cia evenerat, nihil dignum memoratu ac-
 tum. quum trepidam tantum ostendissent aciem
 Æqui, turpi fugâ funduntur, haud magno con-
 sulis decore. itaque triumphus negatur. Cete-
 rum, ob Sempronianæ cladis levatam ignomi-
 niam, ut ovans urbem intraret, concessum est.
 Quemadmodum bellum minore, quàm timue-

U.C. 334.
 a.C. 418.
 Num.
 Fabio,
 T. Quin-
 tio Cons.

2 Si reum perago J Si ad
 ultimum perfito in accusan-
 do Sempronio; si reum per-
 severanter insequor, nec ab-
 sto ab accusatione. Parti-

cula per in compositione in-
 dicat absolutionem quam-
 dam perfectionemque rei ad
 ultimum prosectæ.

U. C. 334.
a. C. 418.

*Duplica-
tus qua-
storum nu-
merus.*

rant, dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est, coepta ab duplicando quaestorum numero. quam rem, ut praeter duos urbanos quaestores, duo consulibus ad ministeria belli praestò essent, à consulibus relata, quum & Patres summâ ope approbassent; consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quaestorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actionem primò & consules & Patres summâ ope adnisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum¹ tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adæquè in quaestoribus liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent; totam rem de augendo quaestorum numero omittunt. Excipiunt omis- sam tribuni, aliæque subinde, inter quas & agrariae legis, seditiosae actiones existunt: propter quos motus quum senatus consules quàm tribunos creari mallet, neque posset per intercessionem tribunitias senatusconsultum fieri; respublica à consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Quum pars major insequentis anni per novos tribunos plebis, & aliquot interreges certaminibus extracta esset, modò prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modò interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremò L. Papirius Mugillanus proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebis, *desertam omis- samque ab hominibus rempublicam,*

¹ *Tribunis ... creandis usi sunt, nec sapere videntur sunt*] Hæ postremae voces Livianam elegantiam. *usi sunt, & supervacaneæ*

deorum providentiâ curâque exceptam, memora-
bat, Veientibus induciis & cunctatione Æquorum
flare. ² Unde si quid increpet terroris, sine patri-
cio magistratu placere rempublicam opprimi? non
exercitum, non ducem scribendo exercitui esse?
An bello intestino bellum externum propulsaturos?
Quæ si in unum convenient, vix deorum opibus,
quin obruatur Romana res, resisti posse. Quin illi
remittendo de summa quisque juris, ³ mediis co-
pularent concordiam: Patres patiendò tribunos
militum pro consulibus fieri; tribuni plebis non
intercedendo, quominus quatuor quæstores promif-
cûe de plebe ac Patribus libero suffragio populi
fierent.

U.C. 334.
a.C. 418.

Quæstores
promiscuæ
plebi ac
Patribus.

X L I V. Tribunitia primùm comitia sunt ha-
bita. creati tribuni consulari potestate omnes
patricii, L. Quintius Cincinnatus tertium, L.
Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A.
Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia
quæstorum habente, petentibusque inter ali-
quos plebeios filio Antistii tribuni plebis, &
fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec
potestas, nec suffragatio horum valuit, quin,
quorum patres avosque consules viderant, eos
nobilitate præferrent. ¹ Furere omnes tribuni
plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque,
repulsâ suorum accensi: Quidnam id rei esset?
non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non de-
nique ² usurpandi libidine, quum liceat quod an-

U.C. 335.
a.C. 417.
L. Quintio III.
&c. Tr.
Mil.

Quæstores
patricii
omnes
creati.

² Unde si quid increpet
terroris] Unde si fragor ar-
morum, si belli minæ info-
ruerint. Sic planè Cic. pro
Mur. n. 22. Simul atque in-
crepuit suspicio tumultus.

³ Mediis] Per mediam
aliquam consilii viam, quâ
utrique aliquid de suo jure

remitterent, alterique alte-
ris aliquid concederent.

¹ Furere omnes tribuni ple-
bis, ante omnes] Prius illud
omnes delendum videtur.

² Usurpandi libidine] Ut
expleant naturale deside-
rium fruendi eo jure quod
novum concessum sit.

U.C. 335.
a.C. 417.

*tea non licuerit, si non tribunum militarem, ne quaestorem quidem quemquam ex plebe factum, non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profectò in re esse, & A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quàm fidei. Ejus injuriâ queri suos honore dejectos. Itaque quum in ipsum & innocentiam tutum, & magistratu in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium patrualem Atratinum: eique, ob ignominiam Volsci belli, adjutore collegâ M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est: (cui actioni semper acerrimè C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut depositâ causâ leviolem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub judicii tempus plebem offensurum. Adversæ invidiæ objici maluit, & suæ nocere causæ, quàm publicæ deesse: stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio cessura in triumphum gratiam tribunorum fieret. Nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam quæri. Se quoque subiturum eam tempestatem forti animo. nec senatui tantum se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihilodemissiore animo, quum dies venit, causâ ipse pro se dictâ, nequicquam omnia expertis Patribus ut mitigarent plebem, 3 quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia virgo Vestalis de incestu causam dixit, crimine innoxia, ob suspicionem propter cultum amoeniorem, ingeniumque liberius quàm virginem decet, 4 parum abhorrens famam. Ampliatam,*

C. Sempronius
accusatus
& dam-
natus.

Vestalis
suspecta
ob cultum
amoenio-
rem.

3 Quindecim millibus æris]

Marcis argenti Paris. 23. unciis tribus cum dimidia.

4 Parum abhorrens famam]

Unus Mf. teste Gronovio, habet eam profamam. Quum

LIBER IV. 403

deinde absolutam pro collegii sententia pontifex maximus, abstinere joci, colique sanctè potiùs quàm scitè, jussit. Eodem anno à Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur.

XLV. ¹ Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Mennium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium, C. Servilium: annus, ² felicitate populi Romani, periculo potiùs ingenti, quàm clade insignis. Servitia urbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt, populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi fontes pœnas dederunt. indicibus ³ dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, & libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari coeptum: & novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis armis assuerat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus necdum bellum parari, nec diu-

U.C. 336.
a.C. 417.

U.C. 336.
a.C. 416.
Agr.
Mennio, &c.
Tr. Mil.

Servorum
conjura-
tio.

autem in iis quæ præcedunt nescio quid pingue & redundans esse videatur, inde ille legendum putat: *Ab suspitione, propter cultum amœnorem... parum abhorrens. Eam ampliata...*: Porro *ampliari* dicitur reus, cujus causa nondum satis liquet, ideoque in alium diem rursus disceptanda remittitur.

¹ *Insequens annus tribunos militum c. p. habuit...* annus] Cuius patet poste-

rius hoc annus supervacuum esse.

² *Felicitate*] Qui annus ut insignis esset periculo potiùs ingenti, quàm clade, effectum est felicitate populi Romani. Fecit fortuna populi Romani, ut quamvis periculum ingens, nulla tamen clades foret.

³ *Dena millia gravis æris*] Marcæ argenti Parisienses quindecim cum quinque unciiis.

V.C. 337. turnam pacem fore appareret; Tusculanis negotium datum *adverterent animos, ne quid novitumultus Lavicis oriretur*. Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. Nunciabant legati

L. Sergio, III. &c. Tr. Mil.

Bellum cum Lavicanis & Aquis.

Discordia Tr. Mil.

Lavicanos arma cepisse, & cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum, castra in Algido posuisse. tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subito inter tribunos exortum: se quisque belli ducem potiores ferre, curam urbis ut ingratam ignobilemque aspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla, inquit, nec reipublicæ est verecundia, patria majestas altercationem istam dirimet. filius meus extra sortem urbi præerit. Bellum utinam qui appetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant.*

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit. decem tribus sorte ductæ sunt: ex his scriptos juniōres duo tribuni ad bellum duxere. Coepta inter eos in urbe certamina, cupiditate eadem imperii, multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem: pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere invicem & contemni: donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quæ quum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate & usu doctus, precatus ab diis immortalibus, ne discor-

LIBER IV. 405

diā tribunorum damnosior Reipublicæ esset, ^{U.C. 337.} quàm ad Veios fuisset; &, velut haud dubiā ^{A.C. 415.} clade imminente, institisse filio, ut milites scriberet, & arma pararet. Nec falsus vates fuit, nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eò traxisset, repentino impetu Æquorum ¹ per supinam vallem fusi sunt, multique ² in ruina majore quàm fuga oppressi obtruncatique: castraque eo die ægre retenta, postero die circumfusus jam magna ex parte hostibus, per averfam portam fugā turpi deseruntur. duces, legatique, & quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris quàm accepta erat cladis nuncii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quòd eventus timori hominum congruens fuerat; & quòd subsidia, quæ respicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nunciavere, Tusculi duces exercitumque esse; hostem castra loco non movisse. &, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus, vir, cujus providentiam in republica quum multis aliis tempestatibus antè experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quòd uni certamen tribunorum suspectum ante rem malè gestam fuerat, magistro equitum creato, à

*Pralis
vincun-
tur.*

*Q. Servilius
dictator.*

¹ Per supinam vallem]
Supina vallis est quibus est
à tergo, qui ex colle in val-
lem retrocedunt, facie in
adversum collem directâ, ac

proinde supino corpore.

² In ruina majore quàm
fuga] Quum potius alii su-
per alios ruerent, quàm fu-
gerent.

U.C. 337.
a.C. 415. quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Aham Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

Vincit
hostes. XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. Itaque primo statim prælio quum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere iussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tanta ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique acie quum fugâ effusâ petissent castra, brevior tempore & certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quam prælium fuerat. Captis direptisque castris, quum prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renunciaissent, omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque coronâ circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo quum creatus erat, magistratu se abdicavit; & opportunè senatus, priusquam ab tribunis plebis agrariæ seditiones mentione illatâ de agro Lavicano dividendo fierent, censuit frequens, *coloniam Lavicos deducendam*. coloni ab urbe mille & quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, & L.

U.C. 338.
a.C. 414.
Agr.
Menenio II.
&c. Tr.
Mil.

1 Omnes Lavicanos vi-
[Host] Nobis suspecta est ul-
tima vox, tanquam malè
data ex postremis syllabis
nominis præcedentis. Certè
nihil eâ est opus: & eâ
suppressâ liberius fluit ora-
tio.

Servilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, U.C. 339.
a.C. 413.
iterum omnibus his, & Sp. Rutilio Crasso, &
insequenti anno A. Sempronio Atratio ter-
tium, & duobus iterum M. Papirio Mugillano,
& Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillæ ex-
ternæ res, discordia domi ex agrariis legibus
fuit. A. Sem-
pronio
III. &c.
Tr. Mil.
Discor-
dia ex
agrariis
legg.

XLVIII. Turbatores vulgi erant ¹ Spurii Mæ-
cilius quartum, & Metilius tertium, tribuni
plebis ambo absentes creati. & quum rogatio-
nem promulgassent, ut ² ager ex hostibus cap-
tus viritim divideretur, magnæque partis no-
bilitum eo plebiscito publicarentur fortunæ,
(nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe
alieno solo posita, non armis partum erat; nec,
quod venisset, assignatumve publicè esset, præ-
terquam plebs habebat) atrox plebi Patribus-
que propositum videbatur certamen; nec tri-
buni militum nunc in senatu, ³ nunc in conciliis
privatis principum cogendis, viam consilii inve-
niebant: quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui
Decemvir legibus scribendis fuerat, minimus
natu ex Patrum consilio dicitur dixisse, *Verus se
ac familiare consilium domo afferre.* ⁴ proavum
enim suum Appium Claudium ostendisse Patribus
viam unam dissolvendæ tribunitiæ potestatis, per
collegarum intercessionem. Facile homines novos
auctoritate principum de sententia deduci, si tem-
porum interdum potius quàm majestatis memor

*Appii
consilium
de paran-
dis inter-
cessoribus.*

¹ Spurii Mæcilius... & Metilius] Ambobus nimi-
rum cognomen erat Spu-
rius.

² Ager ex hostibus captus]
Quidquid agri ab urbe con-
dita ex hostibus captum
erat, præter id quod venie-
rat, assignatumve publicè

erat, ut patet ex sequentibus.

³ Nunc in conciliis... co-
gendis] Videtur delenda
præpositio. Cogendis conci-
liis idem est ac cogendo con-
cilia.

⁴ Proavum] Propriè ab-
avum. De re ipsa vid. II.
44. suprâ.

U.C. 339. adhibeatur oratio. ⁵ Pro fortuna illis animos esse.
 a.C. 413. ubi videant collegas principes agenda rei gratiam
 omnem ad plebem præoccupasse, nec locum in ea
 relictum sibi; haud gravatè acclinaturos se ad cau-
 sam senatus, ⁶ per quam universo ordini cum pri-
 moribus se Patrum concilient. Approbantibus
 cunctis, & ante omnes Q. Servilio Prisco,
 quod non degenerasset ab stirpe Claudia, col-
 laudante juvenem, negotium datur, ut, quos
 quisque posset ex collegio tribunorum ad in-
 tercessionem perlicerent. Misso senatu prensan-
 tur à principibus tribuni: suadendo, monen-
 do, pollicendoque gratum id singulis privatim,
 gratum universo senatui fore, sex ad interces-
 sionem comparavere. Posteroque die quum ex
 composito relatum ad senatum esset de seditione,
 quam Mæcilius Metiliusque largitione pessimi
 exempli concirent; ex orationes à primoribus
 Patrum habitæ sunt, ut pro se quisque jam nec
 consilium sibi suppetere diceret, nec se ullam
 opem cernere aliam usquam, præterquam in tri-
 bunitio auxilio. in ejus potestatis fidem circum-
 ventam rempublicam, tanquam privatum ino-
 pem, confugere. Præclarum ipsis potestatique esse,
 non ad vexandum senatum, discordiamque ordi-
 num movendam, plus in tribunatu virium esse,
 quàm ad resistendum improbis collegis. Fremitus
 deinde universi senatûs ortus, quum ex omni-
 bus partibus curiæ tribuni appellarentur. tum
 silentio facto, ii qui præparati erant gratiâ prin-
 cipum, quam rogationem à collegis promulgatam
 senatus censeat dissolvendæ reipublicæ esse, ei se

⁵ Pro fortuna illis animos
 esse] Illorum consilia ex
 fortuna pendere; eos, per-
 inde ut se fortuna der, ita
 animatos esse.

⁶ Per quam universo] Mæ-
 cilius videretur: Per quam
 quum universo ordini, tum
 primoribus....

LIBER IV. 409

intercessuros ostendunt. Gratiæ intercessoribus U.C. 339.
ab senatu actæ. Latores rogationis concione a.C. 413.
advocatâ, proditores plebis commodorum, ac
servos consularium appellantes, aliâque truci
oratione in collegas invecti, actionem depo-
suere.

XLIX. ¹ Duo assidua bella insequens annus U.C. 340.
habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Vale- a.C. 412.
rius Potitus, Q. Quintius Cincinnatus, Nume- P. Cor-
rius Fabius Vibulanus, tribuni militum consu- nelio,
lari potestate fuerunt: ni Veiens bellum religio &c. Tr.
² principum distulisset, quorum agros Tiberis Mil.
super ripas effusus maximè ruinis villarum vaf-
tavit. Simul Æquos triennio antè accepta clades
prohibuit Volanis, suæ gentis populo, præsi-
dium ferre. Excursiones inde in confinem agrum
Lavicanum factæ erant, novisque colonis bel-
lum illatum. quam noxam quum se consensu
omnium Æquorum defensuros sperassent; de-
serti ab suis, ne memorabili quidem bello, per
obsidionem levemque unam pugnam, & oppi-
dum & fines amisere. ³ Tentatum ab L. Sextio
tribuno plebis, ut rogationem ferret, quâ Vo-
las quoque, sicut Lavicos, coloni mitteren-
tur, per intercessionem collegarum, qui nul-
lum plebiscitum nisi ex auctoritate senatûs pas-
suros se perferri ostenderunt, discussum est.
Volis insequente anno receptis Æqui, coloniâ-
que eò deductâ, novis viribus oppidum firma-
runt, tribunis militum Romæ consulari potes-

¹ *Duo assidua bella*] Dele-
voca *assidua*, quæ abest à
plerisque codicibus.

² *Principum*] Intellige
Veientes principes.

³ *Tentatum ab L. Sex-*
tio.... discussum est] Quod

Tom. I.

tentaverat L. Sextius... dis-
cussum est. Hujus loquendi
formæ exempla jam obser-
vavimus & explicavimus,
not. 1. ad I. 52. & not. 3.
ad IV. 16.

S

U.C. 341.
2.C. 411.
Cn. Cornelio,
&c. Tr.
Mil.

M. Postumii vox
stolida &
vecors.

tate Cn. Cornelio Cossio, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversus Æquos permisum est, pravæ mentis homini; quam tamen victoria magis, quam bellum ostendit. Nam exercitu impigre scripto, ductoque ad Volas, quum levibus præliis Æquorum animos fregisset, postremò in oppidum irrupit. deinde ab hostibus in cives certamen vertit: &, quum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido fidem mutavit. Eam magis adducor ut credam iræ causam exercitui fuisse, quam quòd in urbe nuper direpta, coloniaque nova, minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam ab collegis accessitus propter seditiones tribunitias in urbem revertit, audita vox ejus in concione, stolida ac prope vecors: quâ Sextio tribuno plebis legem agrariam ferenti; simul Volas quoque ut mitterentur coloni laturum se dicenti, ⁴ *dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Volanum esse*; ⁵ *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint*. quod auditum, non concionem magis, quam mox Patres offendit: & tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium, immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ non ipsi tantum, sed causæ atque universo ordini essent, neminem ex collegio

⁴ *Dignos enim esse... eorum urbem... esse*] Vitiiosa verborum constructio. Amplectenda videtur Tan. Fabri conjectura: *dignum*, i. e. æquum enim esse....
⁵ *Malum quidem militibus meis*] *Malum quidem*

habebunt milites mei, & gravi pœnâ coercerentur. Sermo minax, & in servos sapius, quam in liberos, usurpatus. Unde infra: *Auditis, Quirites, sicut servis malum minantem militibus?*

tribunorum militum sæpius quàm Postumium in disceptationem trahebat. Tum verò secundum tam sævum atque inhumanum dictum, *Auditis, inquit, Quirites, sicut servis malum minantem militibus? Tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quàm qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti vestræ prospiciunt, qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari cur pauci jam vestram suscipiant causam. quid ut à vobis sperent? an honores? quos adversariis vestris potiùs quàm populi Romani propugnatoribus daris. Ingemistis modò, voce hujus auditâ. quid id refert? Jam si suffragium detur, hunc qui malum vobis minatur, iis qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis.*

*Sextius
T. P. in
eum in-
vehitur.*

L. Perlata hæc vox Postumii ad milites, multo in castris majorem indignationem movit. *Prædane interceptorem fraudatoremque etiam malum minitari militibus? Itaque quum fremitus apertè esset, & quæstor P. Sestius eâdem violentiâ coerceri putaret seditionem posse, quâ mota erat, misso ad vociferantem quemdam militem lictore, quum inde clamor & jurgium oriretur, saxo ictus turbâ excedit: insuper increpante qui vulneraverat, habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus. Ad hunc tumultum accitus Postumius, asperiora omnia fecit, acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis. postremò, quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum quos necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes poenam vecors de tribunali de-*

¹ Necari sub crate] Hoc supplicii genus clariùs describitur l. I. c. 51.

U. c. 341.

a. C. 411.

Ab exercitu lapidibus obruitur Postumius.

currit. Ibi quum summoventes passim lictores; centurionesque vexarent turbam, eò indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quòd cura incesserat Patres, ne metu quæstionum plebs irâque, tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summâ ope ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit, Victoria deinde penes Patres fuit.

U. c. 342.

a. C. 410.

M. Cornelio, L. Furio Coss.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt M. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent: plebesque præficeret quæstioni quem vellet. ¹ A plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui summâ moderatione ac lenitate, per paucorum supplicium, quos sibimetipsos conscisse mortem satis creditum est, transactâ re, nequivere tamen consequi, ut non ægerrimè id plebs ferret. *jacere tamdiu irritas sanctiones quæ de suis commodis ferrentur; quum interim de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim exerceri, &*

Quæstio de Postumio cade.

¹ *A plebe consensu populi*] Posset utcunque exponi: plebiscito tributis comitiis dato, quod subsecuta est lex centuriatis comitiis ab universo populo comprobata. At magis placeret, deletâ voce populi, legere: *A ple-*

be consensu, i. e. consentientibus suffragiis, *negotium mandatur consulibus*. Vox *consensu* eodem modo absolute ponitur suprâ l. III. c. 38. *Consensu invisum imperium*.

tantam vim habere. Aptissimum tempus erat, U. C. 342.
a. C. 410.
vindictis seditionibus, delinimentum animis
Volani agri divisionem objici: quo facto minuif-
sent desiderium agrariæ legis, quæ possessio per
injuriam agro publico Patres pellebat. Tum hæc
ipsa indignitas angebat animos: non in retinen-
dis modò publicis agris, quos vi teneret, per-
tinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum qui-
dem agrum nuper ex hostibus captum plebi
dividere, mox paucis, ut cetera, futurum
prædæ. Eodem anno adversùs Volscos, popu-
lantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Fu-
rio consule, quum hostem ibi non invenissent,
Ferentinum, quò magna multitudo Volscorum
se contulerat, cepere. Minus prædæ quàm spe-
raverant fuit, quòd Volsci, postquam spes
tuendi exigua erat, sublati rebus nocte, op-
pidum reliquerunt. postero die prope desertum
capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

LII. Annum modestià tribunorum quietum U. C. 343.
a. C. 409.
Q. Fa-
bio, C.
Furio
Coss.
Pestilentia.
excepit tribunus plebis L. Icilius, Q. Fabio
Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is quum
principio statim anni, velut pensum nominis
familixque, seditiones agrariis legibus pro-
mulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior
tamen quàm perniciosior, cogitationes homi-
num à foro certaminibusque publicis ad do-
mum, curamque corporum ¹ nutriendorum
avertit: minùsque eam damnosam fuisse, quàm
seditio futura fuerit, credunt. ² Defunctâ ci-
vitate plurimorum morbis, perpaucis funeri-

¹ Nutriendorum] Foven-
dorum, curandorum. Eo-
dem sensu dicitur l. VII.
c. 4. *nutriendum vitium*,
i. e. clementibus remediis
curandum.

² Defunctâ civitate]
Quum civitas à pestilentia
ita liberata esset, ut nulla
major contigisset clades,
quàm plurimorum morbi,
perpauca funera.

U.C. 344.

a. C. 408.

M. Pa-

pirio, C.

Nautio

Coss.

*Inopia**frugum.*

bus, pestilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames quàm pestilentia tristior erat: ni dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. Superbè ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benignè ab Siculorum tyrannis adjuti. maximos com meatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt, quum in legationes non plus singulis senatoribus inveniētes, coacti sunt binos equites adicere. Præterquam ab morbo annonæque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. At ³ ubi hæ sollicitudines discessere, omnia quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

U.C. 345.

a. C. 407.

Man.

Æmilio,

C. Vale-

rio Coss.

*Bellum**cum Æ-**quis.*

LIII. Manio Æmilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Æqui parabant: Volscis, quam non publico consilio capeffentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Heranicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis, legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repentè nunciatur arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta quum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis jam antè præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit ius-

³ Ubi hæ sollicitudines discessere] Legi jubet Gronovius decessere.

tiorem causam resistendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset; consuli-
bus deos hominesque testantibus, quicquid ab hostibus cladis ignominiaque aut jam acceptum esset aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret; Mænio contra vociferante, si iniusti domini possessione agrî publici cederent, se moram delectui non facere; decreto interposito novem tribuni sustulerunt certamen, pronuntiaveruntque ex collegii sententia, C. Valerio consuli se, ¹ *damnum aliamque coërcitionem, adversus intercessionem collegæ, delectûs causâ, detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto consul armatus, quum paucis appellantis tribunum ² collum torfisset; metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quanquam invisus infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit. prædatores ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex assiduâ populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores iussit, tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ, itaque quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentiâ jactati, quibus consul increpitus, Mæni

¹ *Damnum*] *Damnum* propriè videtur intelligi de eo quod jacturam aliquam rei familiaris importet. Vid. infra VII. 4. *Damnum inhibenti*, i. e. inferenti: quomodo supra III. 38. *ad im-*

perium inhibendum.

² *Collum torfisset*] Manus injici à lictoribus jussisset. Familiaris locutio, *collo oborto rapere*, id est, per vim injectis in caput & collum manibus.

U.C. 345. celebre nomen laudibus fuit, quum ad om.
 a.C. 407. nem mentionem tribuni, favor circumstantis
 populi plausuque & assensu cum vocibus mili-
 tum certaret. Plusque ea res, quàm ³ prope
 solennis militum lascivia in consulem, curæ
 Patribus iniecit. & ⁴ tanquam haud dubius in-
 ter tribunos militum honos Mæni, si peteret,
 consularibus comitiis est exclusus.

U.C. 346. LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius
 a.C. 406. Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non aliàs
 Cn. Cor- ægrius plebs tulit, tribunitia sibi comitia non
 nelio, L. commissa. eum dolorem quæstoriiis comitiis si-
 Furio II. mul ostendit & ulta est, tunc primum plebeiis
 Coss. quæstoribus creatis: ita ut in quatuor creandis,
Questores uni patricio Cæsoni Fabio Ambusto relinque-
plebeiis, retur locus; tres plebei, Q. Silius, P. Ælius,
indeque P. Pupius, clarissimarum familiarum juvenibus
discordia. præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo
 suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima
 Patribus tres in eum annum tribunos plebis
 creatos, multarum magnarumque rerum mo-
 lem ¹ avidissimo adeo populo ostentantes: quum
 affirmassent nihil se moturos, si ne quæstoriiis
 quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi
 Patribusque reliquisset senatus, satis animi po-
 populo esset ad id, quod tamdiu vellent, & per
 leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit
 plebi: quæsturamque eam ² non honoris ipsius

³ *Prope solennis*] Quæ
 prope in consuetudinem
 abierat.

⁴ *Tanquam haud dubius*] Senatus, qui videret haud
 dubium inter Tribunos mi-
 litum honorem Mæni, si
 peteret, id est, Mænum
 haud dubiè perventurum es-
 se ad Tribunatum militum,

si peteret, spem honoris ei
 ademittit, indictis consulari-
 bus comitiis, in quibus ra-
 tio ejus haberi non poterat.

¹ *Avidissimo adeo*] Avidissimo proinde; nempe
 quia multæ & magnæ res
 ostentabantur.

² *Non honoris ipsius sine*] Non honore ipso tenus;

sine æstimabant; sed patefactus ad consulatum U. c. 346.
 ac triumphos locus novis hominibus videba- a. C. 406.
 tur. ³ Patres contrà, non pro communicatis,
 sed pro amissis honoribus fremere: negare, *Sic*
ea ita sint, liberos tollendos esse; qui pulsi ma-
jorum loco, cernentesque alios in possessione digni-
tatis suæ, Salii Flaminesque, ⁴ *nusquam aliò*
quàm ad sacrificandum pro populo, sine imperiis
ac potestatibus relinquuntur. Irritatis utriusque
 partis animis, quum & spiritus plebes sump-
 sisset, & tres ad popularem causam celeberrimi
 nominis haberet duces; Patres omnia
 quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi lice-
 ret, similia fore cernentes, tendere ad consu-
 lum comitia, quæ nondum promiscua essent.
 Icillii contrà tribunos militum creandos dicere,
 & tandem aliquando impartiendo plebi ho-
 nores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam
 impediendo, id quod petebant exprimerent:
 quum mirâ opportunitate Volscos & Æquos Volscæ
& Æquæ
bellum in-
ferunt.
 prædatum extra fines exisse in agrum Latinum
 Hernicumque, affertur. ad quod bellum ubi ex
 senatusconsulto consules delectum habere oc-
 ciipiunt, ob stare tunc enixè tribuni, sibi ple-
 bique eam fortunam oblatam memorantes. Tres
 erant, & omnes acerrimi viri, ¹ generosique Discordia
domestica.
 jam, ut inter plebeios. duo singuli singulos sibi

non tanti modò, quanti ip-
 se per se quæsturæ honos
 pretii erat.

³ *Patres...*, non pro com-
 municatis] Patres fremunt,
 indignantur pro honoribus,
 non tanquam communica-
 tis, sed tanquam amissis.
 Quia è quatuor quæstoriis
 locis tria plebei tenebant,
 Patres queruntur non tan-

tum communicatos esse cum
 plebeiis honores, sed planè
 amissos sibi.

⁴ *Nusquam aliò*] Ad ni-
 hil aliud adhibiti.

¹ *Generosique jam*] Quæ
 jam inciperent aliquà ge-
 neris claritudine nobilitari,
 ut inter plebeios tamen,
 apud quos nulla tunc nobi-
 litas erat.

U.C. 346.
a.C. 406.

consules asservandos assiduâ operâ desumunt : uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs. Nec delectum consules, nec comitia quæ petebant tribuni expediebant. inclinante deinde fortunâ ad causam plebis, nuncii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus qui in præsidio erant, Æquos interfectis paucis custodibus arcis invasisse : alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res, vires tribunitiæ actioni adjecit. nequicquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis : certo tamen pacto, ne cuius ratio haberetur qui eo anno tribunus plebis esset ; neve quis resciretur in annum tribunus plebis : haud dubiè Icilius denotante fenatu, quos mercedem seditiosi tribunatûs ² petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari coeptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt : ³ illa pro certo ha-

² *Petere consulatum*] Consulatus nondum patebat plebeiis, proindeque Icilius, quum fieri consules omnino non possent, insimulari quoque non poterant affectati consulatûs. Præterea eo senatusconsulto, quo denotari haud dubiè Icilius suprà dicuntur, excluduntur illi qui eo anno tribuni plebis fuerant, non à consulatu sed à tribunatu militum. Unde existimamus mendum esse

in voce *consulatum*, & ejus loco legi posse *consularem*, Quos mercedem, id est, pro mercede *seditiosi tribunatûs* petere *consularem* nempe tribunatum *insimulabant*. Tam dici potest *tribunatus consularis*, quàm *tribuni consulares* : quo nomine illi magistratus appellantur infrâ, V. 25. & VI. 39.

³ *Illam pro certo habendam*] Sic suprà I. 3. Quis rem tam veterem pro certo affirmet ?

benda, in quibus non dissentiunt, ab arce Car-
 ventana, quum diu nequicquam oppugnata
 esset, recessum; Verruginem in Volscis eodem
 exercitu receptam, populationesque & prædas
 & in Æquis & in Volscis agro ingentes factas.

LVI. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo,
 ut quæ mallent comitia haberent, ita eventu
 comitiorum Patres vicere. namque tribuni mi-
 litum consulari potestate contra spem omnium
 tres patricii creati sunt, C. Julius Iulus, P.
 Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem
 adhibitam ferunt à patriciis, (cujus eos Icili-
 tum quoque insimulabant) quod turbam indi-
 gnorum candidatorum intermiscendo dignis,
 rædio sordium in quibusdam insignium, popu-
 lum à plebeiis avertissent. Volscos deinde &
 Æquos, seu Carventana arx retenta, in spem,
 seu Verrugine amissum præsidium, ad iram com-
 pulisset, fama affertur, summâ vi ad bellum
 coortos: caput rerum Antiates esse. eorum le-
 gatos utriusque gentis populos circumisse, cas-
 tigantes ignaviam, *Quod abditi intra muros,*
populabundos in agris vagari Romanos priore an-
no, & opprimi Verruginis præsidium, passi essent.
jam non exercitus modò armatos, sed colonias
etiam in suos fines mitti: nec ipsos modò Romanos
sua ¹ divisa habere, sed Ferentinum etiam de se
captum Hernicis donasse. Ad hæc quum inflam-
 marentur animi, ut ad quosque ventum erat,
 numerus juniorum conscribebatur. Ita omnium
 populorum juvenus Antium contracta, ibi
 castris positis hostem opperiebantur. Quæ ubi
 tumultu majore etiam, quàm res erat, nun-
 ciantur Romam, senatus extemplo (quod in

U.C. 347.
 a.C. 405.
 C. Ju-
 lio, &c.
 Tr. Mil.

*Bellum
 à Volscis
 & Æquis
 illatum.*

¹ Divisa habere] Elegantius videretur divisui. Vid.
 not. 4. ad l. 54.

U. C. 347.
A. C. 405.

rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici iussit. quam rem ægre passos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum nequicquam conquesti, non esse in auctoritate senatûs tribunos militum, postremò etiam tribunos plebei appellarent, & consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent; tribuni plebei læti discordiâ Patrum, *nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent. si quando promiscui honores, ² communicata respublica esset; tum se animadversuros, ne quâ superbîâ magistratuum irrita senatusconsulta essent. Interim patricii soluti legum magistratuumque verecundiâ, per se quoque tribunitiam potestatem agerent.*

LVII. Hæc contentio minimè idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatum sibi à populo eripi honorem, dissuere, tum Ahala Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tamdiu, ait, non quia incertus sententiæ fuerit: (quem enim bonum civem secernere sua à publicis consilia?) sed quia maluerit collegas suâ sponte cedere auctoritati senatûs, quàm tribunitiam potestatem adversus se implorari paterentur. Tum quoque, si res sine-
ret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ. sed quum belli necessitates non expectent humana consilia, pot-
torem sibi collegarum gratiâ rempublicam fore:*

² Communicata respublica] In societatem reipublicæ gerendam admissi plebei.

LIBER IV. 421

Et, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proximâ dicturum; ac, si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum. U.C. 347.
a.C. 405.

Quo factô, quum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quàm gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili prælio cæsi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum, atque in eo tria milia hominum capta, ceteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunæ videretur, felicitate quàm gloriâ major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nullâ comitiorum consularium habitâ, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum verò gravior cura Patribus incescit; quippe quum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium etiam

P. Cornelius dictator.

Vici Volsci.

1 *Auctoritate*] *Auctoritas* senatus est iudicium senatus perscriptum, cui legitima senatusconsulti forma accedere non potuit. Quum enim aut numerus senatorum sufficiens non adesset, aut non loco dieve idoneo, aut edito non legitimo convocatus esset senatus, aut intercessio fieret senatusconsulto ab eo magistratu, cuius id ius esset; tum senatusconsultum fieri non poterat: ju-

dicium tamen senatus perscribatur, eaque auctoritas vocabatur.

2 *Tulisset*] Consecutus esset.

3 *Cura Patribus incescit*] *Observa* verbum *incescit*, etiam pro *invasit* positum, ut hoc loco, cum dandi casu. jungi. Sic Virg. Georg. IV. 67. *Nam saepe duobus Regibus incescit magno discordia motu.*

V. c. 348.
a. C. 404.

L. Fu-
rio, &c.
Tr. Mil.

dignorum traditum fecerant; sic tum primoribus Patrum splendore gratiâque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuerunt, ne cui plebeio aditus esset. Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Numerius Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic relictus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unicâ moderatione partum.

*Amis-
sum Ver-
rugine
præsidium.*

LVIII. Eo anno, quia ¹ tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti cœptæ. quibus venientibus ² ad finem legatio Veientium obviâ fuit. Petiere ne, priusquam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. Ab senatu impetratum, quia discordiâ intestinâ laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur; tantum absuit ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi à Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit quàm in tribunis. ³ qui, quia summâ vi restare nunciabantur, pa-

¹ *Tempus induciarum*....
exierat] Suprà c. 35. anno ante hunc undevicesimo Veientibus annorum viginti induciæ datæ dicuntur. Itaque nondum earum tempus exierat: nisi fortè placuerat harum initium sumi à fine priorum induciarum, quarum dies exiisse dicitur an-

no 328. suprà c. 30.

² *Ad finem*] Ad fines agri Veientis. Sic infrà IX. 6. *ad finem Campanum.*

³ *Qui, quia*] Non immerito videtur Gronovius delere voculam *qui*, tanquam nocentem sensui, & malè natam ex repetitione *quæ quia*. Sensus est: *Quia*

rum cogitaverunt, nullâ virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites, non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. & Cn. Corneliis Cossis, Numerio Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum motum, ob superbum responsum Veientis senatûs, qui legatis repetentibus res, ni facefferent propere urbe finibusque, daturus quod Lars Tolumnius dedisset, responderi iussit. Id Patres ægre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primò promulgatum est, fremere juven-
Decretum senatûs de indicendo Veientibus bello.
 tus, *Nondum debellatum cum Volscis esse: 4 modò duo præsidia occisione oscisa, & cum periculo retineri. nullum annum esse, quo non acie dimicetur. & 5 tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo. & potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.* Hæc suâ sponte agitata, insuper tribuni plebis accendunt. Maximum bellum Patribus cum plebe esse dicunt: eam de industria vexandam militiâ, trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut

summâ vi restare i. e. resistere nunciabantur præsidarii milites, parum cogitaverunt Patres nullam virtutem posse plus efficere, quàm pateretur humanarum virium modus.

4 *Modò duo præsidia*] Videlicet apud Verruginem priore anno, & apud arcem Carventanam tribus antè annis. Quod autem additur

& cum periculo retineri, eo indicatur arcem Carventanam receptam esse, quod tamen nusquam memoratum est. Porro vox *præsidia* hîc accipitur primò pro præsidariis militibus, deinde pro arcibus ipsis.

5 *Tanquam pœniteat laboris*] Tanquam non satis laboris à plebe tolerari putent.

V. c. 349. *suffragii libere ferendi consilia agitet* : 6 *pre-*
 a. C. 403. *santesque veteranos, stipendia cujusque & vul-*
nera ac cicatrices numerabant : quid jam inte-
gri esse in corpore loci ad nova vulnera accipien-
da ? quid super sanguinis qui dari pro republica
posset ? rogantes. Hæc quum in sermonibus,
 concionibusque interdum, agitantes, avertis-
 sent plebem ab suscipiendo bello, profertur
 tempus ferendæ 7 legis : quam, si subjecta in-
 vidia esset, antiquari apparebat.

Bellum
cum Vol-
scis.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum
 agrum ducere exercitum placuit. Cn. Corne-
 lius unus Romæ relictus. Tres tribuni, post-
 quam nullo loco castra Volscorum esse, nec
 commissuros se prælio apparuit, tripartitò ad
 devastandos fines discessere : Valerius Antium
 petit, Cornelius Ectras. quacunque incesse-
 re, latè populati sunt tecta agrosque, ut di-
 stinerent Volscos. Fabius, quod maximè pete-
 batur, ad Anxur oppugnandum sine ulla popu-
 latione accessit. Anxur fuit quæ nunc Tarraci-
 næ sunt, urbs prona in paludes. ab ea parte
 Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ
 quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala,
 quum imminenti urbi collem cepissent, ex
 loco altiore, quâ nullum erat præsidium, in-
 genti clamore ac tumultu mœnia invasere. ad
 quem tumultum obstupefacti, qui adversus
 Fabium urbem infimam tuebantur, locum de-
 dère scalas admovendi : plenaque hostium cun-
 cta erant, & immitis diu cædes pariter fugien-
 tium ac resistentium, armatorum atque iner-
 mium, fuit. Cogebantur itaque victi, quia ce-

6 *Prentantesque veteranos*] Veientibus bello : quam, si
 Et veteranorum corpora hoc tempore ferretur quum
 prentantes ostentantesque. ingrata populo erat, rejecti
 7 *Legis*] De indicendo apparebat.

uentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum ^{U. c. 349.}
^{a. C. 403.} pronunciatum repentè, ne quis præter arma-
 tos violaretur, reliquam omnem multitudinem
 voluntariam exiit armis: quorum ad duo mil-
 lia & quingenti vivi capiuntur. à cetera præda
 Fabius militem abstinuit, donec collegæ veni-
 rent: ab illis quoque exercitibus captum An-
 xur dictitans esse, qui ceteros Volscos à præ-
 sidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt,
 oppidum vetere fortunâ opulentum tres exer-
 citus diripere: eaque primùm benignitas im-
 peratorum plebem Patribus conciliavit. Addi-
 tum deinde omnium maximè tempestivo prin-
 cipum in multitudinem munere, ut ante men-
 tionem ullam plebis tribunorumve decerneret
 senatus, ² ut stipendium miles de publico ac-
 ciperet, quum ante id tempus de suo quisque
 functus eo munere esset.

*Decretum
militibus
stipen-
dium.*

LX. Nihil acceptum unquam à plebe tanto
 gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam
 esse, prensatasque exeuntium manus, & Patres
 verè appellatos: effectum esse fatentibus, ut
 nemo pro tam munifica patria, donec quicquam
 virium superesset, corpori aut sanguini suo
 parceret. ¹ Quum commoditas juvaret, rem
 familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo

¹ *Pronunciatum repentè...* quarto post hunc anno. Vid.
 l. V. c. 7.

exiit] Diditum repentè pro-
 nunciatumque per præcones
 ducum Romanorum impe-
 rium, ne quis præter arma-
 tos violaretur, impulit reli-
 quam omnem hostium mul-
 tudinem, ut volens & suâ
 sponte arma poneret.

² *Ut stipendium miles*] Hic miles sumitur pro pe-
 dite. Equiti enim non assi-
 gnatum est stipendium, nisi

¹ *Quum commoditas ju-
 varet*] Quum illa commo-
 ditas multum placebat,
 quod res familiaris acquies-
 ceret... tum eo efficiebatur
 multiplex, id est, multo
 majus gaudium, quod mu-
 nus hoc ultro sibi oblatum
 esset. De particulis *quum*
tum vid. not. 2. ad c. 11. l. I.

U. C. 349. corpus addictum atque operatum reipublicæ
a. C. 403. esset; tum, quod ultro sibi oblatum esset,

Calum-
nia tribu-
torum.

Tributum
indictum.

Patres
conferunt
primi.

2 non à tribunis plebis unquam agitatam, non
suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat mul-
tiplex gaudium, cumulationemque gratiam
rei. Tribuni plebis communis ordinum lætitiæ
concordiæque soli expertes, negare, 3 Tam id
latum Patribus universis, nec prosperum fore,
quàm ipsi crederent. consilium specie primâ melius
fuisse, quàm usu apparitum. Unde enim eam
pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto?
Ex alieno igitur aliis largitos. neque id etiam si
ceteri ferant, passuros eos quibus jam emerita sti-
pendia essent, meliore conditione alios militare
quàm ipsi militassent, 4 & eosdem in sua stipendia
impensas fecisse, & in aliorum facere. His vo-
cibus moverunt partem plebis. postremò indi-
cto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, au-
xilium se futuros, si quis in militare stipendium
tributum non contulisset. Patres bene cœptam
rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi:
&, quia nondum argentum signatum erat, 5 æs
grave plaustris quidam ad ærarium convehen-
tes, 6 speciosam etiam collationem faciebant.

2 Non à tribunis plebis
unquam agitatam] Mentio
jam aliqua facta erat stipen-
dii militibus constituendi.
Vid. suprâ c. 36. Sed levi-
ter ac semel tantum jactata
res in oblivionem abierat.

3 Tam id latum Patribus
universis] Supervacanea hîc
est vox universis. Melius
fortasse transferretur post
particulam nec. Tam id la-
tum Patribus, nec universis,
i. e. universæ civitati prof-
perum fore.

4 Et eosdem] Et simul in

sua stipendia impensas fe-
cisse, quum nihil è publico
militantes acceperint; simul
in aliorum stipendia impen-
sas facere, quum tributum
conferant, unde illis sti-
pendium persolvatur.

5 Æs grave] Vid. suprâ
not. 4. ad c. 41.

6 Speciosam etiam colla-
tionem faciebant] Efficie-
bant ut collatio tributi etiam
speciem, id est, pompam,
dignitatem aliquam habe-
ret, quæ converteret oculo-
los vulgi.

LIBER IV. 427

Quum senatus summâ fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quos quum & à Patribus collaudari, & à militari ætate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repente spreto tribunitio auxilio, certamen conferendi est ortum. & lege perlatâ de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quintius Capitolinus, P. Quintius Cincinnatus, C. Julius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus iterum, Manius Æmilius Mamercinus. Ab his primum circumfessi Veii sunt. sub cujus initium obsidionis quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Veientes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volscum advocatâ bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, Manium Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossam, Cæsonem Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis, inter Ferentinum atque Ecetram, signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri cœpta. inde inter eruptionem tentatam compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi, ¹ præterque arcem cetera capta. in arcem munitam naturâ globus armatorum con-

U. C. 349.
a. C. 403.

Plebs se-
quitur.

U. C. 350.
a. C. 402.
T. Quintio, &c.
Tr. Mil.

Obsess
Veii.

U. C. 351.
a. C. 401.
C. Valerio III.
&c. Tr. Mil.

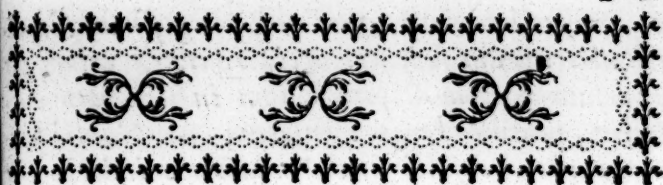
Victi
Volsci.

¹ Præterque arcem] Sexies intra paucos versus arcem.
vel arx repeti observabit lector.

U. C. 351.
a. C. 401.

cessit. Infra arcem cæsi captique multi mortales. arx deinde obsidebatur : nec aut vi capi poterat , quia pro spatio loci satis præsidii habebat ; aut spem dabat deditiois , omni publico frumento , priusquam urbs caperetur , in arcem convecto. tædioque recessum inde foret , ni servus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti , ceperunt à quibus quum custodes trucidarentur , cetera multitudo repentino pavore oppressa in deditioem venit. Diruta & arce & urbe Artenâ , reductæ legiones ex Volscis ; omnisque vis Romana Veios conversa est. Proditori , præter libertatem , duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt qui Artenam Veientium , non Volscorum fuisse credant. Præbet errorem , quòd ejusdem nominis urbs inter Cære atque Veios fuit : sed eam reges Romani delevere , Cæretumque non Veientium fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volscis agro fuit , cujus exscidium est dictum.

E P I T O M E

LIBRI QUINTI LIVIANI.

IN obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt. ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi, nec per hiemem, militiae requiem. Equites tum primum equis suis merere ceperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit: simulacrum Junonis Romam transtulit: decimam partem praeda Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditioe facta, Faliscorum victoriam iustitia consecutus est. Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius successit. nec id postea factum est: quoniam eo lustro à Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies à L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exsilium abiit. Quum Senones Galli Clusum obsiderent, & legati à senatu missi ad componendam inter eos & Clusinos pacem, pugnanter contra Gallos in acie Clusinorum steterissent; hoc facto eorum concitari Senones urbem infesto exercitu perierunt, fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod se juventus contulerat: majores natu cum

insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes occiderunt. & quum per aversam partem Capitolii jam in summum evassissent, proditi clangore anserum, M. Manlii præcipuè operâ dejecti sunt. ¹ coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, & hoc prærio finem obsidionis emerent; Furius Camillus dictator absens creatus, interpendendum aurum cum exercitu venit, & Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. Ædes Aio Loquutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est ad Veios migrandum esse, propter incensam & dirutam urbem. quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quæque omen ex centurione auditæ, qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat, Stet miles, hîc optimè manebimus.

¹ Coactis :... Romanis descendere. Eò descendere ut descendere, ut] Rectè videtur Gronovius adjicere voculam eò ante verbum descendere. idem est ac, durissimam hanc conditionem subire, ut...

LIBER V.

U.C. 352.
a.C. 400.

Man.
Æmilio
II. &c.
Tr. Mil.

I. **P**ACE alibi partâ, Romani Veique in armis erant, tantâ irâ odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longè diversâ ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. ¹ octo, quot nunquam antea, creati, Manius Æmilius Mamercinus iterum, L.

¹ Octo] Probabilius est, tem Camillum & M. Postumium Albinum censores fuisse, non tribunos.

Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quintilius Varus, L. Julius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postu-

U.C. 352.
a.C. 400.

mius Albinus. Veientes contra tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni quàm ipsius regis. Gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiâque, quia solennia ludorum, quos intermitteri nefas est, violenter diremisset: quum ob iram repulsæ, quòd suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatuſ esset, ² artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repentè abduxit. Gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quòd excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cujus decreti suppressa fama est Veiis propter metum regis; qui, à quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non ³ vani sermonis auctore habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent. alia in urbem & contra oppidanorum eruptiones versa: ⁴ aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua fortè inde venirent, obstruebatur.

Veientes regem creant.

II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione quàm in oppugnatione esset, hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: consiliumque erat, hiemando

Hibernacula ad Veiios.

² *Artifices*] Scenicos: mere ac sine consilio jactati. eos qui ludicris artibus operam dabant, putà histriones, tibicines, &c.

⁴ *Aliis*] Per alia munimenta *frons in Etruriam spectans obstruebatur* adversus

³ *Vani*] Inconsiderati, te-

auxilia.

U. c. 352.
2. C. 400.

Tribuno-
rum pl.
querela de
hiberna-
culis.

continuaré bellum. quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem profiliunt, sollicitant plebis animos, Hoc illud esse dictitantes, quod ara militibus sine constituta: nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore. ¹ Venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum & ablegatam ab urbe & ab republica juventutem, jam ne hiemi quidem, aut tempori anni cedere, ac domos & res invisere suas. Quam putarent continuatae militiae causam esse? Nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari praeterea & subigi multo acrius, quam Veientes. quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris, situque naturali urbem tutantes. militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quae omnium bellorum terrâ marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribunitiam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos Decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent: quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam saevam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito. non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire: & ne in turba quidem harere plebeium quemquam, qui, si ni-

¹ Venisse] Venundatam esse

nil aliud, admoneat collegas, liberos, & cives eorum, non servos militare; quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat, & aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, & usurpare libertatem, & creare magistratus. Hæc taliaque vociferantes, adversarium haud imparem nacti sunt, Ap. Claudium, relictum à collegis ad tribunitias seditiones comprimendas, virum imbutum jam ab juvena certaminibus plebeiis: quem auctorem aliquot annis antè fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem tribunitiæ potestatis dissolvendæ.

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si unquam dubitatum est, Quirites, utrùm tribuni plebis, vestrâ, an suâ causâ seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno dedisse dubitari certum habeo: & quum lator tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum quòd secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatum, & vobis, & propter vos reipublicæ gratulor. An est quisquam qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ fortè aliquando fuerunt, unquam æquè quàm munere Patrum in plebem, quum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitados esse? Quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare vellet, nisi concordiam ordinum, quam dissolvendæ maximè tribunitiæ potestatis rentur esse? Sic, hercule, tanquam artifices improbi, opus querunt: qui & semper ægri aliquid esse in republica volunt, ut sit ad cujus curationem à vobis adhibeantur. Utrùm enim defenditis, an impugnatam plebem? utrùm militantium adversarii estis, an causam agitis? Nisi fortè hoc dicitis, Quicquid Patres faciunt, displicet; sive illud pro plebe,*

*Respondet
Ap. Claudius.*

U.C. 352.
A.C. 400.

five contra plebem est: & , quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse , pariterque in iis beneficio ac maleficio abstineri æquum censent , sic vos interdicitis Patribus commercio plebis : ne nos comitate ac munificentia nostrâ provocemus plebem , nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. Quanto tandem , si quicquam in vobis , non dico civilis , sed humani esset , favere vos magis , & , quantum in vobis esset , indulgere potius comitati Patrum atque obsequio plebis oportuit ? quæ si perpetua concordia sit , quis non spondere ausit , maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse ?

IV. Atque ego , quàm hoc consilium collegarum meorum , quo abducere infectâ re à Veiiis exercitum noluerunt , non utile solum , sed etiam necessarium fuerit , postea edisseram : nunc de ipsa conditione militantium dicere libet. Quam orationem , non apud vos solum , sed etiam in castris si habeatur , ipso exercitu disceptante , æquam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil , quod dicerem , in mentem venire posset , adversariorum certè orationibus contentus essem. Negabant nuper danda esse æra militibus , quia nunquam data essent. ¹ Quonam modo igitur nunc indignari possunt , quibus aliquid novi adjectum commodi sit , eis laborem etiam novum pro portione injungi ? Nusquam nec opera sine emolumento , nec emolu-

¹ Quonam modo igitur] Contendit Appius ex ipsis tribunorum orationibus id sibi suggeri , quod sit alicujus ad tuendam causam suam momenti. Ideo , inquit , negabant tribuni danda esse æra militibus , quia nunquam data essent. Novitatem rei tum exagitabant

in orationibus suis. At hæc ipsa rei novitas mihi favet , & ipsis in præsentī causa adversatur. Si enim novi aliquid adjectum commodi militibus est , quomodo indignari possunt tribuni aliquid etiam iis novi laboris accedere ?

mentum ferme sine impensa opera est. labor vo-
luptasque dissimillima natura, societate quadam
inter se naturali sunt juncta. Molestè antea fere-
bat miles, se suo sumptu operam reipublicæ præ-
bere: gaudebat idem partem anni se agrum suum
colere, quærere unde domi militiæque se ac suos
tueri posset. Gaudet nunc fructui sibi rempubli-
cam esse, & lætus stipendium accipit. æquo igi-
tur animo patitur se ab domo, ab re familiari,
cui gravis impensa non est, paulo diutius abesse.
An, si ad calculos eum respublica vocet, non me-
ritò dicat? annua æra habes, annuam operam
ede. an tu æquum censes militiâ semestri soli-
dum te stipendium accipere? Invitus in hac
parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere
debent qui mercenario milite utuntur. at nos tan-
quam cum civibus agere volumus; agique tan-
quam cum patria nobiscum, æquum censemus.
Aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro di-
gnitate populi Romani, & perfici quamprimum
oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos; si
non antè abscedimus, quam spei nostræ finem cap-
tis Veïis imposuerimus. Si, hercule, nulla alia
causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere
debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata
est, ob unam mulierem, ab universa Græcia,
quàm procul ab domo? quot terras, quot maria
distans? Nos intra vicesimum lapidem, in conspe-
ctu prope urbis nostræ annuam oppugnationem per-
ferre piget. Scilicet, quia levis causa belli est,
nec satis quicquam justî doloris est, quod nos ad
perseverandum stimulet. ² Septies rebellarunt: in
pace nunquam fidi fuerunt: agros nostros millies
depopulati sunt: Fidenates, deficere à nobis cœge-
runt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores

² Septies rebellarunt] Vid. suprà IV. 32.

U.C. 352. *fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum*
 a.C. 400. *nostrorum : Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliantur : res repetentes legatos nostros haud procul absuit quin violarent. Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet ?*

V. *Si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent ? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non coluit, & culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est qui dubitet illos, non à cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate impositâ ex alieno prædandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros ? Non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid ? illud quod propriè ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est ? Vallum, fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt : castella primò pauca, postea exercitu aucto creberrima fecerunt : munitiones non in urbem modò, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. Quid turrets, quid ¹ vineas, ² testudinesque, & alium oppugnandarum urbium apparatus, loquar ? Quum tantum laboris exhaustum sit, & ad finem jam operis tandem perventum, relinquendane hæc censeatis, ut ad æstatem rursus novus de integro his instituendis exsudet labor ? Quanto est minus opera tueri facta, & instare, & perseverare, defungique curâ ? Brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiore*

¹ *Vineas*] Vid. not. I. ad c. 17. l. II.

² *Testudines*] Hic intelli-

ge machinas vineis & usu & formâ non absumiles.

spem nostram facimus. Loquor de opere & de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irati sunt, oderrunt, negant missuros, quantum in illis est, capere Veios licet. Quis est qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea fore? quum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: quum, id quod nunc offendit Etruscum, rex creatus Veius, spatio mutari interposito possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Videte quot res,³ quàm inutiles, sequantur illam viam consilii: jactura operum tanto labore factorum: vastatio, imminens finium nostrorum: Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra: non, hercule, dissimilia, ac si quis ægro, qui curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit,⁴ cibi gratiâ præsentis aut potionis, longinquum & forsitan insanabilem morbum efficiat.

VI. Si medius fidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certè militiæ plurimum intererat, insuescere militem nostrum, non solum¹ partâ victoriâ frui, sed, si res etiam lentior sit, pati tedium, & quàmvis seræ spei exitum expectare; & si non sit æstate perfectum bellum, hiemem opperiri; nec, sicut æstivas aves, statim

³ Quàm inutiles] Quàm damnosæ. Sic sæpe utitur illâ voce Cicero.

⁴ Cibi gratiâ] Cibi præsentis voluptate impertientiâ.

¹ Partâ] Editio Clar.

Drakenborkii præfert paratâ: optimo sensu. Paratâ victoriâ frui est tam facile vincere, ut potius devolantis in sinum victoriæ compos fieri, quàm illam tuis viribus reportare videre.

U.C. 352. fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum
 a.C. 400. nostrorum : Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliantur : res repetentes legatos nostros haud procul absuit quin violarent. Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet ?

V. Si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent ? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non coluit, & culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est qui dubitet illos, non à cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate impositâ ex alieno prædandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros ? Non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid ? illud quod propriè ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est ? Vallum, fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt : castella primò pauca, postea exercitu aucto creberrima fecerunt : munitiones non in urbem modò, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. Quid turres, quid ¹ vineas, ² testudinesque, & alium oppugnandarum urbium apparatus, loquar ? Quum tantum laboris exhaustum sit, & ad finem jam operis tandem perventum, relinquendane hæc censes, ut ad æstatem rursus novus de integro his instituendis exsudet labor ? Quanto est minus opera tueri facta, & instare, & perseverare, defungique curâ ? Brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiore

¹ Vineas] Vid. not. I. ad
 c. 17. l. II.

² Testudines] Hic intelli-

ge machinas vineis & usu
 & formâ non absimiles.

spem nostram facimus. Loquor de opere & de temporis jactura. Quid ? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur ? Ut nunc res se habet, irati sunt, ode-
runt, negant missuros, quantum in illis est, capere Veios licet. Quis est qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea fore ? quum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit : quum, id quod nunc offendit Etruscum, rex creatus Veiiis, spatio mutari interposito possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Videte quot res, ³ quàm inutiles, sequantur illam viam consilii : jactura operum tanto labore factorum : vastitas imminens finium nostrorum : Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra : non, hercule, dissimilia, ac si quis ægro, qui curari se fortiter passus, ex templo convalescere possit, ⁴ cibi gratiâ præsentis aut potionis, longinquum & forsitan insanabilem morbum efficiat.

VI. Si medius fidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certè militiæ plurimum intererat, insuescere militem nostrum, non solum ¹ partâ victoriâ frui, sed, si res etiam lentior sit, pati tedium, & quàmvis seræ spei exitum expectare ; & , si non sit æstate perfectum bellum, hiemem opperiri ; nec, sicut æstivas aves, statim

³ Quàm inutiles] Quàm damnosæ. Sic sæpe utitur illâ voce Cicero.

⁴ Cibi gratiâ] Cibi præsentis voluptate impertientiâ.

¹ Partâ] Editio Clar.

Drakenborkii præfert paratâ : optimo sensu. Paratâ victoriâ frui est tam facilè vincere, ut potiùs devolantis in sinum victoriæ compos fieri, quàm illum tuis viribus reportare videre.

U. C. 352.

A. C. 400.

autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes sylvasque rapit: belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adeone effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut, tanquam navale bellum, tempestatibus captandis & observando tempore anni, gerant? non aestus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis eis hæc objiciat: contendantque, & animis, & corporibus suis virilem patientiam inesse; & se juxta hieme atque æstate bella gerere posse; nec se patrocinium molliæ inertiaque mandasse tribuntis; & meminisse, ² hanc ipsam potestatem non in umbra, nec in tectis majores suos creasse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna: non Veios tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam & ad alia bella & ad ceteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis, utrum tandem finitimi populi Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat: an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumfessa semel amovere possit, nec finem ullum alium belli quam victoriam noverit, nec impetu potius bella quam perseverantiâ gerat? Quæ in omni quidem genere militiæ, maximè tamen in obsidendis urbibus necessaria est: quarum pleraque munitioibus ac naturali situ inexpugnabiles,

² Hanc ipsam potestatem] Potestatem tribunitiâ creatam in Sacro monte.

fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat; U.C. 342.
a.C. 400.
sicut Veios expugnabit, nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, & Romæ invenerint præsidia Veientes, quæ nequicquam in Etruria quarunt. An est quicquam quod Veientibus optatum æquè contingere possit, quàm ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut ³ non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos. morietur enim extemplo, quicumque erit seditionis auctor: nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. ⁴ Fustuarium meretur, quæ signa relinquit, aut præsidio decedit. Auctores signa relinquendi, & deserendi castra, non unum aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur: adeo quicquid tribunus plebei loquitur, etsi prodendæ patriæ dissolvendæque reipublicæ est, assuectis æqui audire; & dulcedine potestatis ejus capiti, qualibet sub ea scelera latere finitis. Reliquum est, ut quæ hic vociferantur, eadem in castris & apud milites agant; & exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur: quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatum, non magistratus, non

³ Non obsidionis tædio, non denique regni] Latini scriptores etiam in ea enumeratione quæ duo tantum habeat membra, præfigunt sæpe alteri particulam denique. Sic initio statim celebris illius epistolæ Ciceronis ad Q. fratrem: multi nuntii, fama denique... ipsa: id est, fama etiam ipsa. Pariter in hoc Livii loco non denique regni erit, non ip-

sus quoque regni.

⁴ Fustuarium] Militaris poena est, quæ sic à Polyb. describitur l. VI. Accepto fuste tribunus vix leviter attingit damnatum: quo facto omnes ejusdem legionis milites, quæ fustibus, quæ saxis inibi intra castra fontem, ut plurimum, necant. Sed & si qui evaserint, non tamen salvi propterea sunt: quum neque in patriam iis

U. C. 352. *leges, non mores majorum, non instituta patrum;*
 a. C. 400. *non disciplinam vereri militiae.*

*Opera
 Rom. ad
 Veios in-
 cendio ab-
 sumpta.*

*Equites
 equis suis
 merentes.*

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunus plebis, quum subito, ¹ unde minimè quis crederet, accepta calamitas apud Veios, & superiorem Appium in causa, & concordiam ordinum majorem, ardoremque ad obsidendos pertinaciùs Veios fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non jam injunctæ mœnibus essent; dum opera interdiu fiunt intentiùs, quàm nocte custodiuntur, patefactâ repentè portâ, ingens multitudo, facibus maximè armata, ignes conjecit: horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit; multique ibi mortales nequicquam opem ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Romam est nunciatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum verò sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis velut ab se victæ reipublicæ insultarent: quum repentè, ² quibus census equester erat, equi publici non erant

redire liceat, neque quifquam necessariorum eos ausit tecto recipere. Quamobrem qui semel in hanc calamitatem inciderunt, planissimè pereunt.

¹ Unde minimè quis crederet] Lege, quod minimè quis crederet. Infra, XXII. 24. Ipse autem, quod minimè quis crederet, quum hostis propius esset...

² Quibus census equester erat, equi publici non erant assignati] Qui eum habebant censum, ea bona, ut

in equestrem ordinem referri possent; sed quibus nondum equi publici assignati erant à censoribus, nec proinde equestris gradus attributus. Non enim alii Equites Romani erant, quam quibus equus à censoribus assignatus esset: atque is equus dicebatur publicus, quia & à magistratibus populi Romani dabatur, & de publico emebatur, & alebatur, ut memoravit Livius suprâ I. 43.

assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt; factaque dicendi potestate, *equis se suis stipendia facturos* promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, fama quæ ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis. ³ *Pedestris ordinis* se aiunt nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu *Veios*, seu quod aliò ducere velint. si *Veios ducti sint*, negant, se inde prius, quàm captâ urbe *hostium*, reddituros esse. Tum verò jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari iussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiâ. Beatam urbem Romanam, & invictam, & æternam illâ concordiam dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatûs: certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ: donec revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Ut tribuni militares, concione advocatâ, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore. placere autem omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam* ⁴ *ara procedere.* Et equi-

U.C. 352.
a. C. 400.

Plebs
pedestrem
militiam
extra ordinem
proficitur.

³ *Pedestris ordinis*] Locus parum fortasse sanus; quem hoc modo emendare possis: *Pedestris ordinis aiunt nunc esse operam reip. polliceri.* Nisi fortè quis malit: *Pedestris ordinis vices aiunt nunc esse.*

⁴ *Ara procedere*] Annos militiæ numerari perinde ac si à tribunis militum lecti essent. Eodem sensu L. XXV. c. 5. dixit Livius *stipendia procedere.*

U.C. 352. ti certus numerus æris est assignatus. tum pri-
 a. C. 400. mum ⁵ equis merere equites coeperunt. Vo-
 Stipen- luntarius ductus exercitus Veios, non amissa
 dium equi- modò restituit opera, sed nova etiam instituit.
 si assigna- ab urbe commeatus intentiore quàm antea sub-
 tum. vehi curâ, ne quid tam bene merito exercitui
 ad usum deesset.

U.C. 353. VIII. Insequens annus tribunos militum
 a. C. 399. consulari potestate habuit, C. Servilium Aha-
 C. Ser- lam tertium, Q. Servilium, L. Virginium,
 vilio III. Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, Manium
 &c. Tr. Sergium iterum. His tribunis, dum cura om-
 Mil. nium in Veiens bellum intenta est, neglectum
 Anxuri præsidium vacationibus militum, &
 Volscos mercatores vulgò receptando, ¹ pro-
 ditis repentè portarum custodibus oppressum
 est. minus militum periit, quia præter ægros
 lixarum in modum omnes per agros vicinalque
 urbes negotiabantur. Nec Veis melius gesta
 res, quod tum caput omnium curarum publi-
 carum erat. nam & duces Romani plus inter
 se irarum, quàm adversus hostes animi habue-
 runt: & auctum est bellum adventu repentino
 Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ
 populi, quia proximi regione erant, devictis
 Veis, bello quoque Romano se proximos fore
 credentes; Falisci propriâ etiam causâ infesti,
 quòd Fidenati bello se jam antea immiscue-
 rant, per legatos ultro citroque missos jureju-
 rando inter se obligati, cum exercitibus nec-

⁵ *Equis merere*] Videtur
 hic interjiciendum *suis*,
 quemadmodum & in Epito-
 me hujus libri, & suprà hoc
 ipso capite legitur. Huc us-
 que non alii equites fuerant
 in exercitibus Romanis,

quàm quibus equi publici
 assignati essent.

¹ *Proditis repentè porta-
 rum custodibus oppressum est*]
 Junge sibi invicem *repentè
 oppressum est*.

opinatò ad Veios accessere. Fortè eâ regione, U.C. 353.
 quâ Manius Sergius tribunus militum præerat, a.C. 399.
 castra adorti sunt, ingentemque terrorem in-
 tulere: quia Etruriam omnem excitam sedibus
 magnâ mole adesse Romani crediderant. eadem
 opinio Veientes in urbe concitavit. Ita an-
 citi prælio castra oppugnabantur: concursan-
 tesque, quum huc atque illuc signa transfer-
 rent, nec Veientem satis cohibere intra muni-
 tiones, nec suis munimentis arcere vim, ac
 tueri se ab exteriori poterant hoste. Una spes
 erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut
 diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac
 Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidano-
 rum pugnarent. Sed castris præerat Virginus,
 privatim Sergio invisus infestusque. is, quum
 pleraque castella oppugnata, superatas muni-
 tiones, utrimque invehi hostem nunciaretur,
 in armis milites tenuit; si opus foret auxilio,
 collegam dictitans ad se missurum. Hujus ar-
 rogantiam pertinacia alterius æquabat, qui ne
 quam opem ab inimico videretur petisse, vinci
 ab hoste, quàm vincere per civem maluit. Diu
 in medio cæsi milites, postremò desertis muni-
 tionibus perpauca in majora castra, pars maxi-
 ma atque ipse Sergius Romam pertenderunt.
 ubi quum omnem culpam in collegam inclina-
 ret, acciri Virginium ex castris, interea præ-
 esse legatos placuit. Acta deinde in senatu res
 est, certatumque inter collegas maledictis.
 2 pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque
 studium privatim aut gratia occupaverunt, ad-
 sunt.

2. *Pauci reipublicæ*] Pau- quemque propensus in hunc
 ei, quid publica utilitas po- vel illum privatim amor
 flulet, intuentur: plerique aut gratia præoccupave-
 huic atque illi favent, prout runt.

U.C. 353.

a.C. 399.

Fr. Mil.

ante tem-

pus abdi-

care co-

guntur.

IX. Primores Patrum, five culpâ, five infelicitate imperatorum, tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, *Non expectandum justum tempus comitiorum; sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobris magistratum occiperent.* In quam sententiam quum¹ pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos poenitere magistratum ejus anni senatum apparebat, primò deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, solennem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repentè, minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatûs essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, nã ego libenter experirer quàm non plus² in his juris, quàm in vobis animi esset. Sed nefas est tendere adversùs auctoritatem senatûs. Proinde & vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere: & collegæ aut facient quod censet senatus, aut, si pertinaciùs tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribunitiæ potestatis terriculis, inventam esse aliam vim majorem ad coërcendos magistratus, victi consensu omnium comitia tribuno-

¹ *Pedibus iretur*] Is senator pedibus ibat in aliquam sententiam, qui non voce aut oratione quid sentiret exponebat, sed solo

pedum motu, transeundo scilicet in hanc illamve partem. Vid. not. 1. ad III. 41.

² *In his*] In minis vestris.

rum militum habuere, qui Kalendis Octobris U.C. 354.
magistratum occiperent: seque eam ante diem a.C. 398.
magistratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum, Manio Æmilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cossio iterum, Cæsone Fabio Ambusto, L. Julio Iulo, tribunis militum

L. Valerio IV.
&c. Trib. Mil.

consulari potestate, multa domi militiaeque gesta. nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Veios, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis ut Anxur ab hostibus recuperaretur. & Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: & de tribunis plebei cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo antè¹ consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modò conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecuniâ in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus qui domi remanebant, quia tuentibus urbem operâ quoque militari laborandum, serviendumque reipublicæ erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; ideo æra militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. Unum bellum² annum jam tertium

Tributum
agre col-
latum.

¹ Consulari potestate] Ante hæc verba vel adde, vel supple tribuni militum.

² Annum jam tertium] Quintum jam annum Veiens bellum durabat. Verum hîc numerandi initium sumitur ab eo anno, quo hiberna-

cula circa Veios ædificari cœpta. Quod quidem mirum videri potest, quum tribuni, quos loquentes facit Livius, augere potius dicendo rem, quàm minuire debuerint. Libenter legemus annum jam quintum.

U. C. 354.
A. C. 398.

trahi, & consultò malè geri, ut diutius gerant, in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, & pueros quoque ac senes extractos. Jam non æstatis, nèc hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut quum confecta labore, vulneribus, postremo ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiarari pendant, æraque militaria, velut sænore accepta, multiplicia reipublicæ reddant. Inter delectum tributumque, & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequivit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Treboniæ causâ effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius & M. Acutius, haud dubiè patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis C. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrociniū. is quod petissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse vociferans; legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos plebis, non suffragiis populi, sed imperio patriciorum: & eà devolvī rem, ut aut patricii, aut patriciorum affectu habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribunitiam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum arguere. Quum arderent invidiā, non

3 Legis Treboniæ] Vid. l. III. c. 65.

1 Quum arderent invidiā] Quum invisi & infames apud populum essent. Invi-

diā plerumque sumitur passivo, ut loquuntur Grammatici, sensu, non pro odio quod gerimus, sed pro eo quod in nos quis habet.

Patres modò, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dictâ, avertunt. *Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitasque belli sit gravis, qui clade acceptâ ad Veios doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatiue doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se memorant. Omnium namque malorum in Sergio Virginioque causas esse. nec id accusatorem magis arguere, quàm fateri reos; qui noxii ambo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii Virginii, Sergius prodicionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit compacto eam rem & communi fraude patriciorum actam.*² *Ab his & prius datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi causâ; & nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consenescat ad Veios juventus; nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni,*³ *frequentiâque urbanâ celebrare actiones, & resistere conspirationi patriciorum possint.*⁴ *Præjudicium jam de reis & ab*

U. c. 354.
a. C. 398.
Duo Tr.
Mil. anni
superioris
accusati.

² *Ab his*] Patriciis. Nondum enim tribuni militum erant Sergius & Virginius, quum opera à Veientibus incensa sunt.

³ *Frequentiâ . . . urbanâ celebrare actiones*] Frequentiâ urbanâ multitudinis robor & dignitatem concilia-

re actionibus tribunitiis.

⁴ *Præjudicium jam de reis . . . factum esse*] Jam præjudicatam esse reorum causam, & illos, antequam à tribunis dies eis diceretur, damnatos jam esse ab senatu &c.

U.C. 354.
a.C. 398.

senatu, & à populo Romano, & ab ipsorum collegis factum esse. nam & senatusconsulto eos ⁵ ab republica remotos esse; & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coercitos esse; & populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die solenni, sed exemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia stare diutius respublica his manentibus in magistratu non posset. Et tamen eos tot iudiciis confossos prædamnatosque venire ad populi iudicium: & existimare defunctos se esse, satisque pænarum dedisse, quòd duobus mensibus citius privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœnam irrogatam. quippe & collegis abrogatum imperium, qui certè nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade acceptâ habuissent, quum fugâ trepidum, ⁶ plenum vulnerrum ac pavore incidentem portis exercitum viderint; non fortunam, aut quemquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunamque L. Virginii ac M. Sergii sit exsecratus detestatusque. Minimè convenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in iis suâ potestate, quum liceat & oporteat, non uti. Nunquam deos ipsos admoveere nocentibus manus. satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment.

Damnati. XII. His orationibus incitata plebs ¹ denis millibus æris gravis reos condemnat; nequicquam Sergio Martem communem belli, for-

⁵ Ab republica remotos] Ab administratione reipublicæ remotos, quum iussi fuerint abdicare se magistratu.

⁶ Plenum vulnerrum ac pa-

vore] Magis placeret, pa-
voris.

¹ Denis millibus æris gravis] Id est, argenti mar-
cis Parisiens. 15. cum un-

Pri-
trib-
Serg-
sa c-
rian-
rum

tunamque accusante; Virginio deprecante, ne ^{U.C. 354.} infelicioꝝ domi, quàm militiæ esset. ^{a.C. 398.} 2 In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem Treboniam factæ, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem iudicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, ³ resque militiæ ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. Namque Veiis castra, quæ amissa erant, ^{Bellum multiplex.} recuperata castellis præsidisque firmantur. Præstant tribuni militum M. Æmilius, & Cæso Fabius. A M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis depopulato agro Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto situm, & postquam vis irrita erat, vallo fossæque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quàm bella tractabantur: & quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis ^{Tr. Mit. plebeius.} in Patres, quum tribuni plebis nunc illud

2 In hos versa ira populi] Prius irascebatur populus tribunis suis. At tum ira in Sergium Virginiumque versa delevit ex animis memoriam cooptationis tribunorum.

3 Resque militiæ ita prospere] Resque militiæ prospere quidem gererentur, sed ita tamen ut nullum bellum terminaretur speratâ victoriâ.

U.C. 355.
a.C. 397.

P. Lici-
nio Cal-
vo, &c.
Tr. Mil.

tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultrà processum est, quàm ut unus ex plebe, ⁴ usurpandi juris causâ, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volsus. Ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modò qui creatus erat, vir nullis antè honoribus usus, ⁵ vetus tantum senator, & ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, ⁶ triplexque stipendium equitibus dederat, gratiâ extractum ad tantum honorem credunt. alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoriâ comitiorum exultantes tribuni plebis, quod maximè rempublicam impediēbat, de tributo remiserunt. collatum obediēter, missumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volsis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelidâ ac nivôsâ fuit: adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex antè convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuosè magistra-

⁴ *Usurpandi juris causâ*] Ut jure suo plebs frui inciperet.

⁵ *Vetus tantum senator*] Hoc primum loco fit mentio apud Livium senatoris plebei. Quo autem tempore aditus in senatorium or-

dinem plebeiis patuerit, non satis constat, nec certi quidquam hac de re apud antiquos auctores reperitur.

⁶ *Triplex stipendium*] Triplum ejus quod pediti dabatur.

tum, majore gaudio plebis, quàm indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit. plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes ferè centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronom Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium factâ, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit. cujus insanabili¹ perniciæ quando nec causa, nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, ² lectisternio tunc primùm in urbe Romana factò, per dies octo Apollinem, Latonamque, & Dianam, Herculem, Mercurium, atque Neptunum, tribus, quàm amplissimè tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum est. totâ urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benignè ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum: victis quoque dempta in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem dii tulissent, vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit,

M. Veturio
&c. Tr.
Mil.

Pestilencia.

Lectisternium pri-
mum.

¹ Pernicie] Hæc vox accipienda videtur in dandi casu, antiquè. Potest tamen intelligi in auferendi casu: cujus quum insanabilis perniciës esset. Sic l. VI. c. 6. absolutè ponitur, *tanto de se consensu civitatis.*

² Lectisternio] Hic extraordinarius fuit supplicandi diis ritus. Ad epulas dii invitabantur, iisque lecti sternebantur, in quibus eorum reponebantur simulacra: tum convivium apponebatur.

U.C. 356.
a.C. 396.

tribus in unum bellis collatis. namque eodem quo antea modo, circa munimenta, quum repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii & Virginii. itaque ³ majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatium circumductæ copiae, Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediuntur. Inde pugna coëpta & Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportunè facta avertit. repulso deinde insecuti victores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, ⁴ veluti fortè oblato populatores Capenatis agri, reliquias pugnae absumpsere: & Veientium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum excludere. Hæc eo anno acta.

XIV. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major Patribus, quàm belli cura erat; quippe non communicatum modò cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homi-

³ Majoribus castris] E
majoribus castris: & forsi-
tan excidit præpositio.

⁴ Veluti fortè oblato popu-
latores] Suspectum est nobis
quod veluti, cujus vocis nul-
lus hîc sensus est. Forsitan
scriptum fuerat Uti: quod
librarii interpretati fuerint
veluti, quum legere de-

buisent quingenti. Popula-
tores autem de quibus hîc
agitur, sunt Romani. Sen-
sus ergo est: Quingenti Ro-
mani, qui ad pabulandum
in agrum Capenatem exce-
sserant, palantes jam Falis-
cos Capenatesque, reliquias
pugnae, fortè oblato, dele-
vere.

nes modò, sed deos etiam ¹ excipiebant, in ^{U.C. 356.}
religionem vertentes comitia biennio habita: ^{a.C. 396.}

priore anno intolerandam hiemem, prodigiisque
divinis similem coortam; proximo non prodigia,
sed jam eventus, pestilentiam agris urbique illa-
tam, haud dubiâ irâ deum: quos pestis ejus ar-
cendæ causâ placandos esse, in libris fatalibus
inventum sit. Comitibus, auspiciatò quæ fierent,
indignum diis visum honores vulgari, ² discrimi-
nataque gentium confundi. Præterquam majes-
tate petentium, religione etiam attoniti ho-
mines, patricios omnes, partem magnam ho-
noratissimum quemque, tribunos militum con-
sulari potestate creavere, L. Valerium Poti-
tum quintum, M. Valerium Maximum, M. ^{U.C. 357.}
Furium Camillum tertium, L. Furium Medul-
linum tertium, Q. Servilium Fidenatem ite-
rùm, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His ^{a.C. 396.}
tribunis ad Veios nihil admodum memorabile
actum est. tota vis in populationibus fuit. Duo
summi imperatores, Potitus à Faleriis, Ca-
millus à Capena prædas ingentes egere; nullâ
incolumi relictâ re, cui ferro aut igni noceri
posset.

XV. Prodigia interim multa nunciari; quo-
rum pleraque, & quia singuli auctores erant,
parum credita, spreteque; & quia, hostibus
Etruscis, per quos ea procurarent haruspices
non erant. in unum omnium curæ versæ sunt,
quòd lacus in Albano nemore sine ullis cœ-
lestibus aquis, causave qua alia, quæ rem mi-
raculo eximeret, in altitudinem insolitam cre-
vit. Quidnam eo dii portenderent prodigio, <sup>Albanus
lacus in
altitudi-
nem insolitam
creverat.</sup>

¹ Excipiebant] Clarum sensum adducebant.
est ex ipsa re sensum hujus
verbi hîc esse, ad partes

² Discrimina... gentium]
Vid. not. 2. ad IV. 1.

trahebant, in suæ causæ de-

U.C. 357. missi sciscitatum oratores ad Delphicum ora-
 a. C. 395. culum : sed propior ¹ interpret fatis oblatus
 senior quidam Veiens, qui inter cavillantes in
 stationibus ac custodiis milites Romanos Etrus-
 cosque, vaticinantis in modum ² cecinit, *Prius-*
quam ex lacu Albano aqua emissa foret, nunquam
potiturum Veis Romanum. Quod primò velut
 temere jactum sperni, agitari deinde sermoni-
 bus coeptum est : donec unus ex statione Ro-
 mana percunctatus proximum oppidanorum,
 jam per longinquitatem belli commercio ser-
 monum facto, quisnam is esset, ³ qui per am-
 bages de lacu Albano jaceret ; postquam audi-
 vit haruspice[m] esse, vir haud intacti religione
 animi, causatus de privati portenti procura-
 tione, si operæ illi esset, consulere velle, ad
 colloquium vatem elicit. Quumque progressi
 ambo à suis longiùs essent inermes, sine ullo
 metu ; prævalens juvenis Romanus senem in-
 firmum in conspectu omnium raptum, nequic-
 quam tumultuantibus Etruscis, ad suos trans-
 tulit. qui quum perductus ad imperatorem,
 inde Romam ad senatum missus esset, scisci-
 tantibus quidnam id esset, quod de lacu Al-
 bano docuisset, respondit, *Profectò iratos deos*
Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam men-
tem objecissent, ut excidium patriæ ⁴ *fatale pro-*
deret. Itaque quæ tum cecinerit divino spiritu

Ejus res-
ponsum de
lacu Al-
bano.

¹ *Interpres fatis*] Qui interpretaretur & edoceret deum voluntatem.

² *Cecinit*] Verbum proprium de vaticinantibus.

³ *Qui per ambages*] Qui obscura quædam & ambagibus involuta dicta jaceret. Hoc autem obscurum fortasse videbatur militi Ro-

mano, quòd Etruscus senex non explicarat quonam modo emittenda aqua ex lacu foret.

⁴ *Fatale*] *Fatale est* quid quid pertinet ad fata. Itaque hinc *excidium fatale* est excidium fati decretum. Paulo infra libri fatales sunt libri quibus fata continentur.

instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare U.C. 397.
posse; & tacendo forsitan quæ dii immortales a.C. 395.
vulgari velint, haud minus, quàm celanda ef-
fando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus,
sic disciplinâ Etruscâ traditum esse, 5 ut quando
aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus
rite emisisset, victoriam de Veientibus dari: an-
tequam id fiat, deos mœnia Veientium deser-
turos non esse. Exsequebatur inde, 6 quæ so-
lennis derivatio esset. Sed auctorem levem,
nec satis fidum super tanta re Patres rati,
decrevere legatos sortesque oraculi 7 Pythici
exspectandas.

XVI. Priusquam à Delphis oratores redi-
 rent, Albanive prodigii piacula invenirentur,
 novi tribuni militum consulari potestate, L. U.C. 398.
 Julius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, a.C. 394.
 L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, L. Julio
 P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, ma- Iulo II.
 gistratum inierunt. Eo anno Tarquinienfes, &c. Tr.
 novi hostes exorti. quia multis simul bellis, Mil.
 Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obside-
 batur, Æquorum ad Lavicos, qui Romanam
 ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Veienti
 quoque, & Falisco, & Capenati bello occu-
 patos videbant Romanos, nec intra muros
 quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac
 plebis; inter hæc locum injuriæ rati esse, præ-
 datum in agrum Romanum cohortes expeditas
 mittunt. aut enim passuros inultam eam injuriam

5 *Ut quando*] Delenda est
 particula *ut*, quæ vitiosam
 orationis structuram facit.

6 *Quæ solennis derivatio*
esset] Quæ legitima & diis
 accepta derivatio esset; quo-
 nam modo dii juberent a-

quam ex lacu derivari. Vid.
 cap. seq. responsum oraculi
 Delphici.

7 *Pythici*] De hoc Apol-
 linis cognomine, & de voce
sortes, vid. not. ad c. 56.
 l. I.

U.C. 358. *Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo;*
 a.C. 394. *eoque parum valido, exercitu persecuturos.* Ro-

manis indignitas major quam cura populatio-
 nis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu
 suscepta, nec in longum dilata res est. A Pos-
 tumius, & L. Julius, non iusto delectu (ete-
 nim ab tribunis plebis impediabantur) sed
 prope voluntariorum, quos adhortando inci-
 taverant, coactâ manu, per agrum Cæretem
 obliquis tramitibus egressi, redeuntes à po-
 pulationibus gravesque prædâ Tarquinienses
 oppressere. multos mortales obtruncant, om-
 nes exuunt impedimentis: & receptis agro-
 rum suorum spoliis, Romam revertuntur. Bi-
 duum ad recognoscendas res datum dominis:
 tertio incognita (erant autem ea pleraque
 hostium ipsorum) ¹ sub hasta veniere; quod-
 que inde redactum, militibus est divisum. Ce-
 tera bella, maximèque Veiens, incerti exitûs
 erant. Jamque Romani, desperatâ ope huma-
 nâ, fata & deos spectabant, quum legati ab

*Apollinis
 Delphici
 responsum
 de lacu
 Albano.*

Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes,
 congruentem responso captivi vatis. *Romane,*
² *aquam Albanam cave lacu contineri, cave in*
mare manare suo flumine sinas. emissam per agros
rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Tum tu
insiste audax hostium muris; memor, quam per
tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ
nunc panduntur, satis victoriam datam. Bello
perfecto, donum amplum victor ad mea templa
portato: sacraque patria, quorum omissa cura
est, instaurata, ut assolet, facito.

XVII. Ingens inde haberi captivus vates

¹ *Sub hasta*] Hastâ po-
 sitâ: quod in auctonibus
 apud Romanos fieri solebat.
 Unde sæpe hasta pro au-

ctione ipsa sumitur.

² *Aquam . . . rigabis*]
 Sic Virg. IV. Georg. v. 115.
 & *amicos irriget imbres.*

coeptus,

coeptus, eumque adhibere tribuni militum U.c. 358.
Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani a. C. 394.
procuracionem ac deos rite placandos coepere.
Inventumque tandem est, ubi neglectas cæri-
monias, intermissumve solenne dii arguerent,
nihil profectò aliud esse, quàm magistratus
vitio creatos, ¹ Latinas, sacrumque in Albano
monte non rite ² concepisse. unam expiation-
em eorum esse, ut tribuni militum abdica-
rent se magistratu; auspicia de integro repe-
terentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta
sunt ex senatusconsulto. Interreges tres dein-
ceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas,
M. Furius Camillus. Nunquam desitum inter-
rim turbari, comitia interpellantibus tribunis
plebis, donec convenisset priùs, *ut major pars*
tribunorum militum ex plebe crearetur. Quæ
dum aguntur, concilia Etruriæ ad Fanum Vol-
turnæ habita; postulantibusque Capenatibus
ac Faliscis, ut Veios communi animo consilio-
que omnes Etruriæ populi ex obsidione eripe-

¹ *Latinas*] Férias. Earum auctor Tarquinius Superbus, qui post ictum cum Latinis fœdus, (de quo noster l. I. c. 52.) cui & Hernici, & quidam è Volscis adscripti sunt, ut ejus fœderis mæmoria nunquam aboleretur, commune horum omnium populorum sacrum instituit, quod Jovi Latiori quotannis in monte Albano fieret. Hujus sacri participes erant septem supra quadraginta populi: Romani præerant. Hoc quum celebraretur, ab omni vi ac bello cessabatur. Tarquinius unum diem iis feriis dica-

verat: alter adjectus est post exactos reges; tertius, post plebem Patribus reconciliatam anno 261. quartus denique post legem de plebeio consulatu latam. Mos erat, ut consules non antè in provincias proficiscerentur, quàm has férias indixissent & celebrassent.

² *Concepisse*] Nota proprietatem verbi. Feriæ enim Latinæ *conceptivæ* erant: i. e. non statos ac certos habebant in anno ac mense dies, sed quotannis agebantur iis diebus, in quos consules indixissent.

U.c. 358.
a.C. 394.

rent, responsum est: *antea se id Veientibus negasse, quia, unde consilium non perissent super tanta re, auxilium petere non deberent. nunc jam pro se fortunam suam illis negare.* 4 *maximè in ea parte Etruriæ gentem inusitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique & præsentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediunt.* Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat, eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, coeptæ.

P. Licinio offer-
tur tribu-
natus Mil.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum¹ prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterum jam tum exactæ ætatis: 2 omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium. qui³ priusquam renuncia-

3 *Pro se fortunam suam*] Non se, sed præsentem rerum suarum statum negare Veientibus auxilia.

4 *Maximè in ea parte*] Qua in parte, non definitur. Fortasse legendum est *maxima in parte.*

1 *Prærogativa.... creant*] Legendum videtur *creat.* *Prærogativa centuria* est centuria forte educta, quæ prima rogaretur suffragium.

2 *Omnes... ex collegio ejusdem anni*] Ex iis quorum nomina sequuntur, tres quidem, qui appellantur primi, collegæ fuerunt P.

Licinii Calvi. At duo postremi non eodem quo Licinius anno, sed sequente tribunatum gesserunt. Vid. *suprà* 12. & 13.

3 *Priusquam renunciarentur jure vocatis tribubus*] Priusquam præco renunciaret ad jure vocatas tribus nomina eorum, qui prærogativæ suffragiis ad tributatum vocabantur. Moris enim erat ut, post suffragium ab unaquaque tribu vel centuria latum, præco sententiam ejus clarâ voce renunciaret.

rentur ⁴ jure vocatis tribubus, permissu inter-
regis, P. Licinius Calvus ita verba fecit : U. c. 358.
a. C. 394.

*Omen concordiae, Quirites, 5 rei maximè in hoc
tempus utili, memoriâ nostri magistratûs vos his
comitiis petere in insequentem annum video, si
collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores fac-
tos. Me jam non eundem, sed umbram nomenque
P. Licinii relictum videtis. vires corporis affectæ;
sensus oculorum atque aurium hebetes; memoria
labat; vigor animi obtusus. En vobis, inquit,
juvenem, filium tenens, effigiem atque ima-
ginem ejus, quem vos antea tribunum militum
ex plebe primum fecistis. Hunc ego institutum
disciplinâ meâ, vicarium pro me reipublicæ do-
dicoque. Vosque, quæso, Quirites, delatum mihi
ultra honorem, huic petenti, meisque pro eo ad-
jectis precibus, mandetis. Datum id petenti pa-
tri, filiusque ejus P. Licinius tribunus militum
consulari potestate, cum iis quos suprâ scrip-
simus, declaratus. Titinius Genuciusque tri-
buni militum, profecti adversus Faliscos Ca-
penatesque, dum bellum majore animo ge-*

*Ejus fi-
lio, peten-
te patre,
manda-
tur.*

*U. c. 359.
a. C. 393.
P. Lici-
nio, &c.
Tr. Mil.
Apud
Faliscos
matè res
gesta.*

⁴ *Jure vocatis tribubus*]
Tribus, centuriæ omnes in
comitiis præter prærogati-
vam tribum, centuriam,
jurevocata dicebantur, inde
ducto, ut videtur, nomine,
quod hæc jam jure, hoc est,
legitimo inter se ordine,
non sorte prælatæ postposi-
tæve, ad suffragium feren-
dum vocarentur. *Tribus* er-
go *jurevocata* in comitiis
centuriatis; qualia sunt hæc,
de quibus hoc loco Livius
agit, intelligendæ sunt eæ
tribus, ex quibus centuriæ
non sorte, sed suo quæque

ordine, ut quæque maximi
erat censûs, ad suffragium
ferendum citabantur.

⁵ *Rei maximè... utili,
memoriâ nostri magistratûs*]
Videtur legendum, *rei ma-
ximè... utili è memoria.*
Hæc adjecta præpositio mul-
to clariorem sensum efficit.
Video, inquit Licinius, vos
è memoria nostri magistratûs
concordissimè acti petere
in his comitiis concordiae
(rei maximè in hoc tempus
utili) omen in insequentem
annum, dum eosdem colle-
gas reficitis.

U.C. 359.
a.C. 393.

runt, quàm consilio, præcipitavere in insidias. Genucius morte honestâ temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit: nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominia erat quàm cladis acceptum, quæ prope in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romæ modò, quò multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. Ægre ibi miles retentus à fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus, exercituque cæso, victorem Capenatem ac Faliscum, Etruriaque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ, jam castra ad Veios oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursumque in muros est; & matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ; precibusque ab diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac Romanis moenibus arcerent, Veiosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

*Camillus
dictator.*

XIX. ¹ Jam ludi Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis, ² servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repentè mutaverat imperator mutatus. alia

¹ *Jam ludi Latinæque]* Latinæ feriæ, & ludi qui eas comitari solebant, quique proinde, quum instaurarentur Latinæ, quas supra c. 17. non rite conceptas es-

se scripsit Livius, & ipsi instaurandi erant.

² *Servandæque patriæ]* Et ad servandam patriam. Alludit ad ereptam Gallis à Camillo Romam,

3
nor.
4
fuit
Bacch
manu

spes, alius animus hominum, fortuna quoque ^{U.C. 359.}
 alia urbis videri. Omnium primum in eos qui ^{a.C. 395.}
 à Veïis in illo pavore fugerant, more militari
 animadvertit, effecitque ne hostis maximè ti-
 mendus militi esset. deinde indicto delectu in
 diem certam, ipse interim Veios ad confir-
 mandos militum animos intercurrit: inde Ro-
 mam ad scribendum novum exercitum redit,
 nullo detrectante militiam. Peregrina etiam
 juventus, Latini Hernicique, operam suam
 pollicentes ad id bellum, venerunt: quibus
 quum gratias in senatu egisset dictator, satis
 jam omnibus ad id bellum paratis, ³ ludos Ma-
 gnos ex senatusconsulto vovit Veïis captis se
 facturum; ædemque ⁴ Matutæ matris refec-
 tam dedicaturum, jam antè ab rege Servio
 Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab
 urbe, exspectatione hominum majore, quàm
 spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis &
 Capenatibus signa confert. Omnia ibi summâ
 ratione consilioque acta, fortuna etiam, ut fit,
 secuta est. non prælio tantum fudit hostes, sed
 castris quoque exiit, ingentique prædâ est po-
 titus: cujus pars maxima ⁵ ad quæstorem re-
 ducta est; haud ita multum militi datum. Inde
 ad Veios exercitus ductus, densioraque cas-
 tella facta: & à procurfationibus, quæ multæ
 temere inter murum ac vallum fiebant, edicto
 ne quis injussu pugnaret, ad opus milites tra-
 ducti. Operum fuit omnium longè maximum
 ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hos-

*Cunicu-
 lum in ar-
 cem Veio-
 rum agit.*

³ *Ludos Magnos*] Vid. Ovid. IV. Metam. & VI.
 not. 2. ad c. 27. l. IV. Fast.

⁴ *Matutæ matris*] Hæc ⁵ *Ad quæstorem redacta*
 fuit Ino, Semelès soror, *est*] Quæstori tradita est &
 Bacchi matertera, Atha- in publicum redacta.
 mantis uxor. De ea vid.

U. C. 359.
a. C. 393.

tium agi cœptus. quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eisdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senæ horæ in orbem operi attributæ sunt: nocte ac die nunquam antè omis- sum, quàm in arcem viam facerent.

XX. Dictator quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis antè bellis fuisset, ne quam inde aut militum iram ¹ ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit: *Deum immortalium benignitate, suis consiliis, patientiâ militum, Veios jam fore in potestate populi Romani. quid de præda faciendum censerent?* Dux senatum distinebant sententiæ: ² senis P. Licinii, quem primum dixisse à filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut qui particeps esse prædæ vellet, in castra Veios iret: altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributum plebes conferret. *Ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos: non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia esse; quum ita ferme eveniat, ³ ut segnior sit prædator, ut quis-*

Delibe-
ratio de
præda
Veiorum.

¹ Ex malignitate prædæ partitæ] Ex maligna, id est, nimium parca prædæ partitione: si nimium parcus militibus in dividenda præda videretur.

² Senis P. Licinii] Vel

lege vel intellige, una senis.

³ Ut segnior] Ut, quo quisque ad laborem cape- sendum periculaque adeunda promptior est, eo segnior plerumque sit ad prædan- dum.

4
crim
9X

que laboris periculique præcipuam petere partem soleat. Licinius contra suspectam & invisam semper eam pecuniam fore aiebat, causasque criminum ad plebem, seditionum inde, ac legum novarum præbituram. Satiùs igitur esse reconciliari eo dono plebis animos; exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri; & sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint. gratius id fore lætiusque, quod quisque suâ manu ex hoste captum domum retulerit, quàm si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem ⁴ fugere invidiam ex eo, criminaque. eo delegasse ad senatum. Senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere quod cuique fors belli dederit. Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad prædam Veientem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur. Ingens profecta multitudo replevit castra.

XXI. Tum dictator auspicatò egressus, quum edixisset ut arma milites caperent, *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo*, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Veios: tibi que hinc decimam partem prædæ voveo. Te simul, Juno regina, quæ nunc Veios colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tuâ templum accipiat. Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes ignari, se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos deos, ¹ alios votis ex

*Veiorum
ex/ci-
dium.*

⁴ Fugere invidiam ex eo, criminaque] Vitare velle ne ex eo sibi invidia crimina-

tionesque creentur.

¹ Alios (deos) votis...

evocatos] Docet Macrobius,

V.C. 359.
2.C. 393.

urbe sua evocatos hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minus timentes, quàm subrutis cuniculo moenibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt: mirantes quidnam id esset, quòd, quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum velut repentino icti furore improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: immolante rege Veientium, vocem haruspiciis dicentis, qui ejus hostiæ exta² profecuiisset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperent, & ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sunt, pro veris accipiantur, satis habeam. hæc ad ostentationem scenæ gaudentis miraculis aptiora, quàm ad fidem, neque affirmare, neque refellere operæ pretium est. Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Veientana arce erat, armatos repentè edidit: & pars aversos in muris invadunt hostes; pars claustra portarum revellunt; pars, quum ex tectis saxa tegulæque à mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, misto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefa-

l. III. Saturn. c. 9. morem Romanorum arcanum & multis ignotum fuisse, ut, quum obsiderent urbem hostium, eamque jam capi posse confiderent, certo carmine evocarent tutelares deos: quòd aut aliter urbem capi posse non crederent,

aut, si posset, nefas æstima-
rent deos habere captivos.
Numinibus autem evocatis,
urbes exercitusque hostium
devovebant.

² *Profecuiisset*] Verbum sacrificiorum proprium: in quibus exta victimarum dissecta aris imponebantur.

Etisque portis, quum alii agmine irruerent, alii U.C. 359.
a.C. 393.
desertos scanderent muros, urbs hostibus im-

pletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multâ jam editâ cæde, senescit pugna: & dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur. is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes coepti: & ad prædam miles permissu dictatoris discurret. quæ quum ante oculos ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cælum tollens precatus esse, ut, si cui deorum hominumque nimia sua fortuna, populique Romanæ videretur, ut eam invidiam lenire suo privato incommodo, ³ quàm minimo publico populi Romani liceret. ⁴ Convertentem se inter hanc venerationem traditur memoriæ, prolapsus cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventum rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli; captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus.

XXII. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis: & quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset, nec senatui; sed Liciniæ

³ *Quàm minimo*] Potest exponi, quàm minimo fieri posset publico incommodo. Sed præstat ita interpretari, ut accipiatur quàm pro potius quàm: quemadmodum l. III. c. 40. C. Claudii oratio fuit precibus, quàm jurgio similis. Optat Camillus ut ea invidia leniatur priva-

to suo infortunio potius, quàm vel minimo civitatis incommodo.

⁴ *Convertentem se*] Solabant Romani post preces conversiones convertere se & circumagere in dextram partem, ut testatur Plut. in Cam.

¹ *Sub corona*] Vid. not. 4. ad c. 17. l. II.

U.C. 359.
a. C. 393.

*Dii Veii
ablati.*

familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egestæ à Veiiis essent, amoliri tum deûm dona, ipsosque deos, sed colentium magis quàm rapientium modo, cœpere. namque delecti ex omni exercitu juvenes, purè lotis corporibus, candidâ veste, quibus deportanda Romam Regina Juno assignata erat, venerabundi templum iniere, primò religiosè admoventes manus, quòd id signum, more Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos attrectare non esset solitus. dein quum quidam seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, *Visne Romam ire Juno?* dixisset, annuisse ceteri deam conclamaverunt: inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam. motam certè sede suâ parvi molimenti adminiculis, ² sequentis modo accepimus levem ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quò vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem qui voverat Camillus dedicavit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis; magnitudinem suam vel ultimâ clade indicantis, quòd ³ decem æstates hiemesque continuas circumfessa, quum plus aliquanto cladium intulisset quàm accepisset, postremò jam, fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nunciatum est Veios ca-

² *Sequentis modo*] Tanquam non auferretur, sed sui sponte sequeretur.

³ *Decem æstates hiemesque continuas*] Veii decimo quidam anno postquam obside-

ri cœpti erant, ab Romanis capti sunt. At hibernacula tertio demum obsidionis anno ædificari cœpta. Itaque octo, non decem æstates hiemesque continuas circumfessi fuere.

ptos, quanquam & prodigia procurata fuerant, ^{U. C. 359.}
 & vatum responsa, & Pythicæ sortes notæ, ^{a. C. 393.}
 &, quantum humanis adjuvari consiliis potue-
 rat res, ducem M. Furium maximum impera-
 torum omnium legerant; tamen, quia tot an-
 nis variè ibi bellatum erat, multæque clades
 acceptæ, velut ex insperato immensum gau-
 dium fuit: &, priusquam senatus decerneret,
 plena omnia templa Romanarum matrum gra-
 tes diis agentium erant. Senatus in quatri-
 dum, quot dierum nullo antè bello, suppli-
 cationes decernit. Adventus quoque dictato-
 ris, omnibus ordinibus obviàm effusis, cele- ^{Dictator}
 brator, quàm ullius unquam antea fuit: ^{trium-}
 triumphusque omnem consuetum honorandi ^{phat.}
 illius diei modum aliquantum excessit. Ma-
 ximè conspectus ipse est, curru equis albis
 juncto urbem invectus: ¹ parumque id non
 civile modò, sed humanum etiam visum. Jovis
 Solisque equis æquiparari dictatorem, in re-
 ligionem etiam trahebant: triumphusque ob
 eam unam maximè rem clarior quàm gratior
 fuit. Tum Junoni Reginae templum in Aven-
 tino locavit, ² dedicavitque Matutæ matris.
 atque his divinis humanisque rebus gestis, dic-
 taturâ se abdicavit. Agi deinde de Apollinis ^{Decima}
 dono cœptum. cui se decimam vovisse prædæ ^{præda}
 partem quum diceret Camillus, pontifices sol- ^{pars A-}
 vendum religione populum censerent; haud ^{pollinis}
 faciliè inibatur ratio jubendi referre prædam ^{data.}
 populum, ut ex ea pars debita in sacrum
 fecerneretur. tandem eò, quod levissimum

¹ Parum... non civile mo-
 dò, sed humanum etiam]
 Parum conveniens non so-
 lum civis modestiæ, sed
 etiam hominis conditioni.

² Dedicavitque Matutæ
 -matris] Supple, templum,
 sive ædem. Dicebant locare
 templum alicui deo; dedi-
 care templum alicujus Dei.

U. c. 349.
a. C. 393.

videbatur , decursum est , ut qui se domumque religione exsolvere vellet , quum sibimet ipse prædam æstimasset suam , decimæ pretium partis in publicum deferret : ut ex eo donum aureum , dignum amplitudine templi , ac numine dei , ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque collatio plebis animos à Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati à Volscis & Æquis venerunt : impetrataque pax , magis ut fessâ tam diutino bello acquiesceret civitas , quàm quòd digni peterent.

U. c. 360.
a. C. 392.

P. Cornelio
Cossio ,
& c. Tr.
Mil.

*Varia
bella.*

*Seditio
domi.*

*Veios
transmi-
grare
plebs Ro-
mana cu-
pit.*

XXIV. Veiiis captis , sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit , duos Publios Cornelios , Cossium & Scipionem , M. Valerium Maximum iterum , Cæsonem Fabium Ambustum tertium , L. Furium Medullinum quintum , Q. Servilium tertium. Corneliis Faliscum bellum , Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ , sed ager est depopulatus , prædæque rerum agrestium actæ. nulla felix arbor , nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex feditio erat : cujus leniendæ causâ coloniam in Volscos , quò tria millia civium Romanorum scriberentur , deducendam censuerant ; triumvirique ad id creati , terna jugera & ¹ septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni cœpta , quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. *Cur enim relegari plebem in Volscos , quum pulcherrima urbs Veii , agerque Veientanus in conspectu sit , uberior ampliorque Romano agro ? Urbem quoque*

¹ Septunces] Septem uncias , id est , septem duodecimæ jugeri partes.

urbi Romæ, vel situ, vel magnificentiâ publicorum privatorumque tectorum ac locorum, præponebant. quin ² illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Romam à Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios. Ceterùm, partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Veios; duasque urbes communis reipublicæ incolæ à populo Romano posse. ³ Adversus quæ quum optimates ita tenderent, ut morituros se citiùs dicerent in conspectu populi Romani, quàm quicquam earum rerum rogaretur: (*quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse: quid in duabus fore? Victamne ut quisquam victrici patriæ præferret, sineretque majorem fortunam captis esse Veis, quàm incolumibus fuerit? Postremò, se relinquere à civibus in patria posse.*) ⁴ ut relinquant patriam atque cives, nullam vim unquam subacturam, & T. Sicinium, is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat, conditorem Veios sequantur, relicto deo Romulo, dei filio, parente & auctore urbis Romæ.) hæc quum fœdis cer-

*Obsistunt
optimates.*

² Illa quoque actio movebatur] Ad populum quoque agi incipiebat de illa re, quæ post captam præcipuè à Gallis Romam majore animorum motu & frequentioribus vulgò studiis agitata est, nempe de migrando Veios.

³ Adversus quæ quum optimates] Pendet oratio usque ad hæc verba, nulla res alia plebem manibus temperare cogebat. Ideo sequentem oratiunculam parenthesi includimus. Quum autem nimium distaret posterius hu-

jus periodi membrum à priore, ob eam rem, absolutâ oratiunculâ optimatum, Livius revocat prioris membri memoriam his verbis, hæc quum fœdis certaminibus agerentur.

⁴ Ut relinquant patriam atque cives] Non Patribus relinquendi erant cives, qui ardebant abire, ut observat Tan. Faber. Utrum hîc peccaverit aliquid librariorum manus, an Livius ipse styli calore abreptus, aliis dijudicandum permittimus.

U.C. 369.
a.C. 392.

taminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quàm quòd, ubi rixæ committendæ causâ clamor ortus esset, principes senatûs primi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum ætatibus, dignitatibusque, & honoribus violandis dum abstinēbatur, & ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat.

Religio
injecta à
Camillo
de deci-
ma præda
Veientia-
um.

XXV. Camillus identidem omnibus locis concionabatur, *Haud mirum id quidem esse: furere civitatem, quæ*¹ *damnata voti, omnium rerum priorem curam, quàm religione se exsolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere,*² *stipis veriùs, quàm decimæ: quando eâ se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimverò illud se tacere, suam conscientiam non pati, quòd ex ea tantum præda, quæ rerum moventium sit, decima designetur. urbis atque agri capti, quæ & ipsa voto contineantur, mentionem nullam fieri.* Quum ea disceptatio anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset, adhibito Camillo, visum collegio,³ quod ejus ante conceptum votum Veientium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decimam Apollini sacram esse. Ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum consula-

Donum
Apollini
decretum.

¹ *Damnata voti*] Adstricta & obligata ad persolvendum votum, cujus eam dii compotem fecerant.

² *Stipis veriùs, quàm decimæ*] Hæc est mens Camilli, ut dicat tam angustè & tenuiter in decimam contulisse privatos, ut stipem

eam, quàm decimam appellari veriùs sit. Stipem conferunt qui nihil debentes, quantum volunt, exile plerumque ac minutum, ultro conferunt.

³ *Quod ejus*] Quod extorta illa præda.

ribus, ut aurum ex ea coëmerent, negotium datum. cuius quum copia non esset, matronæ coetibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum & omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maximè senatui unquam fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut 4 pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto, æstimatoque, ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis. incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum: *eum prædam Veientanam publicando sacrandoque ad nihilum redeuisse. 5* absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt; & Patres hoc idem 6 de intercessoribus legis annisi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

Ad id
matronæ
aurum
suum com-
ferunt.

Seditio
redinte-
grata.

XXVI. Comitiiis tribunorum militum Patres summâ ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem: sed largitioni tribunitiæ adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum

V.C. 367.
A.C. 391.
M. Furius
Camillo
IV. &c.
Tr. Mil.

4 Pilento . . . carpentis]
Ex hoc loco apparet pilenta fuisse carpentis elegantiora ac molliora. Virgil. Æn. l. VIII. v. 666. *Pilentis matres in mollibus*, id est, pensilibus, ut interpretatur Servius. Pilentum quatuor totis instructum erat, teste

Isid. l. XX. c. 12.

5 Absentes] Principes absentes ferociter increpant multitudinem.

6 De intercessoribus legis]
Intellige tribunos plebei, amicos Patrum, & intercedentes rogationi collegarum suorum.

U.C. 361.
a.C. 391.

*Bellum
Faliscum.*

consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Poplicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt: donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res: & Camillo, quem adversarium maximè metuerant, gloria in Faliscis crevit. Nam quum primò moenibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; sed timor longiùs progredi prohibuit. Mille ferè passuum ab oppido castra locant, nullâ re aliâ fidentes ea satis tuta esse, quàm difficultate aditûs, asperis confragosisque circà, & partim arctis, partim arduis viis. Ceterum Camillus captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multâ nocte motis, primâ luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant. alius exercitus prælio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque: tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut effusâ fugâ¹ castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. castra capta, præda ad quaestores redacta, cum magna militum ira: sed severitate imperii victi, eandem virtutem & oderant, & mirabantur. Obsidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, præliaque parva fieri: & teri tempus, neutro inclinâtâ spe, quum frumentum copiæque aliæ ex antè convecto largiùs obsessis quàm obsidentibus suppeterent. Videbaturque æquè diu-

¹ *Castra sua prælati*] Præter castra sua ablatis.

turnus futurus labor, ac Veiis fuisset, ² ni U.C. 361.
 fortuna, imperatori Romano, simul & cogni- a.C. 391.
 tæ rebus bellicis virtutis specimen, maturam
 victoriam dedisset.

XXVII. ¹ Mos erat Faliscis, eodem magi- Magistri
 stro liberorum & comite uti: simulque plures Faliscæ
 pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, juventutis
 unius curæ demandabatur. principum liberos, scelus &
 sicut ferè fit, qui scientiâ videbatur præcelle- pæna.
 re, erudiebat. Is quum in pace instituisset pue-
 ros ante urbem lusûs exercendique causâ pro-
 ducere, nihil eo more per belli tempus inter-
 misso, tum modò brevioribus, modò longio-
 ribus spatiis trahendo eos à porta, lusu sermo-
 nibusque variatis, longiùs solito, ubi res de-
 dit, progressus, inter stationes eos hostium
 castraque inde Romana in prætorium ad Camil-
 lum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem
 sermonem addidit: *Falerios se in manus Roma-
 nis tradidisse, quando eos pueros, quorum pa-
 rentes capita ibi rerum sint, in potestatem dedi-
 derit. Quæ ubi Camillus audivit, Non ad simi-
 lem, inquit, tui nec populum, nec imperato-*

² Ni fortuna] Sensus esse
 debet: Nisi imperatori Ro-
 mano simul fortuna, simul
 specimen virtutis, quæ co-
 gnita jampridem erat rebus
 bellicis, sed tum fidei ex-
 perimento claruit, matu-
 ram victoriam dedisset. Gro-
 novius totum locum refin-
 git, vultque legi: *ni fortuna
 imperatoris Romani simul,
 & cognita re non bellicâ vir-
 tutis specimen, ei maturam
 victoriam dedisset.* Sanè est
 aliquid quod desideres in
 vulgata lectione. Sed nihil

audemus sine libris.

¹ Mos erat Faliscis] Hoc
 ideo observat Livius, quia
 apud Romanos res aliter se
 habebat. Diversa erant præ-
 ceptorum pædagogorumque
 munia. Præceptores publicè
 docebant: puerorum comi-
 tandorum privatimque insti-
 tuendorum cura ad pædago-
 gos pertinebat. Nec simul
 plures pueri unius magistrî
 curæ edocendi demandaban-
 tur: sed suus cujusque fami-
 liæ pueris pædagogus præ-
 erat.

U.C. 361. rem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti.
 a.C. 391. Nobis cum Faliscis, quæ pacto sit humano, societas non est. quam ingeneravit natura, utrisque est eritque. Sunt & belli, sicut pacis jura: justæque² ea non minùs quàm fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversum eam aetatem, cui etiam capris urbibus parcitur; sed³ adversus armatos & ipsos, qui nec lasi, nec laceffiti à nobis, castra Romana ad Veios oppugnaverunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Veios, vincam. Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primùm factò, deinde à magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modò efferati odio iræque, Veientium exitum penè quàm Capenatium pacem mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Falisci dedunt se Romanis.* Patres conscripti, ⁴ victoriâ, cui nec deus, nec homo quisquam invidet, victi à vobis & imperatore vestro, dedimus nos vobis: rati, quo nihil victori pulcrius est, meliùs nos sub imperio ve-

² Ea] Bella. Observa ipsi quoque arma gerant.
 exemplum orationis grammaticas leges spernentis. ⁴ Victoriâ, cui nec deus, nec homo quisquam invidet] Quia nimirum illa victoria fortunæ non est, sed virtutis ac fidei.

³ Adversus armatos & ipsos] Adversus eos qui, ut nos sumus armati, ita &

stro, quàm legibus nostris victuros. Eventu hu- U.C. 361.
A.C. 397.
jus belli duo salutaria exempla prodita humano
generi sunt. Vos fidem in bello, quàm præsentem
victoriam maluistis: nos fide provocati, victo-
riam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus.
Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem pa-
rentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostræ,
nec nos imperii vestri pœnitebit. Camillo, & ab
hostibus, & à civibus gratiæ actæ. Faliscis in
stipendium militum ejus anni, ut populus Ro-
manus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace
datâ, exercitus Romam deductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude;
 quàm quum triumphantem albi per urbem ve-
 xerant equi, ¹ insignis justitiâ fideque hostibus
 victis, quum in urbem redisset, ² tacitè ejus
 verecundiam non tulit senatus, quin sine mora
 voti liberaretur: crateramque auream donum
 Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Vale-
 rius, L. Sergius, A. Manlius missi ³ longâ unâ
 nave, haud procul freto Siculo à piratis Lipa-
 rensium excepti devehuntur Liparas. Mos erat
 civitatis, velut publico latrocinio, partam
 prædam dividere. Fortè eo anno in summo ma-
 gistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir
 similior quàm suis. qui legatorum nomen, do-

*Missi De-
phos lega-
ti cum do-
no.*

*Timasi-
thei Lipa-
rensis reli-
gio.*

¹ *Insignis justitiâ fideque hostibus victis*] Insignis vi-
 toriâ ex hostibus per justi-
 tiam & fidem reportatâ.

² *Tacitè ejus verecundiam*]
 Gronovius legit *taciti*, id
 est tacentis, non querentis.
 Etiam tacens, solo aspectu,
 admonebat voti non exsolu-
 ti: quam verecundiam non
 tulit senatus, statimque de-
 dit operam ut respublica

voti liberaretur.

³ *Longâ... nave*] Lon-
 gis navibus, quas & Græci
 vocant *μακρὰς*, opponuntur
 onerariæ, quæ Græcè sæpè
σπυγύλας, i. e. rotundæ
 dicuntur. Illis ad bella, his
 ad negotiationem & expor-
 tationem mercium, com-
 meatuum &c. utebantur. Il-
 læ remis, hæ velis ageban-
 tur.

U.C. 361.
a.C. 391.

*Bellum
Æ-
quis.*

numque , & deum cui mitteretur , & doni causam veritus ipse , multitudinem quoque , quæ semper ferme regenti est similis , religionis justæ implevit : adductosque in publicum hospitium legatos , cum præsidio etiam navium Delphos profecutus , Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum : donaque 4 publicè data. Eodem anno in Æquis variè bellatum : adeo ut in incerto fuerit , & apud ipsos exercitus , & Romæ , vicissent victine essent. Imperatores Romani fuerunt ex tribunis militum C. Æmilius , Spurius Postumius. Primò rem communiter gesserunt : fuis inde acie hostibus , Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit , Postumium fines vastare. Ibi eum incomposito agmine negligentius , ab re bene gesta , euntem adorti Æqui , terrore injecto in proximos compulere tumulos : pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius suis intuitum receptis , quum concione advocatâ terrorem increparet ac fugam , *fusos esse ab ignavissimo & fugacissimo hoste* ; exclamat universus exercitus , meritò se ea audire , & fateri admissum flagitium : sed eosdem correcturos esse , neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes ut confestim inde ad castra hostium duceret (in conspectu erant posita in plano) nihil poenæ recusabant , ni ea ante noctem expugnassent. Collaudatos , corpora curare , paratosque esse quartâ vigiliâ jubet. Et hostes , 5 nocturnam fugam ex tumultu Roma-

4 Publicè] Publico jussu :
jussu senatûs populi que Ro-
mani.

5 Nocturnam fugam] Ut
Romanos , si per noctem fu-

gere ex tumultu vellent , ex-
cluderent ab ea via quæ du-
cebat ad oppidum Verrugi-
nem.

norum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii. præliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: & ⁶ haud incertius diurno prælium fuit. sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ⁷ ubi prima lux metum insidiarum effusè sequentibus sustulit, quum perequitasset aciem promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultrà sustinuerint impetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis ubi irâ magis quàm virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est: tristemque ab Tusculo nuncium, nequicquam exterrita civitate, literæ à Postumio ⁸ laureatæ sequuntur, *victoriam populi Romani esse, Æquorum exercitum deletum.*

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & Patres reficere intercessores legis annisi sunt. sed plus suis co-

⁶ *Haud incertius*] Non fuit quidem incertum & anceps magis, quàm prælium diurnum fuerat; sed ingentis pavoris, atque adeo fugæ, alteri exercitui, qui Verruginem præsidio obtrinebat, causa & origo fuit. Ceterum in hoc orationis membro vox *prælium* otiosa est.

⁷ *Ubi prima lux*] Ubi prima lux fecit, ut nullæ jam insidiæ metuendæ Romanis essent, si effusè se-

querentur. *Sequentibus* non potest hîc exponi iis qui sequebantur. Nondum enim Romani sequebantur eos hostes, quos nondum terga vertisse ex tota hac narratione patet.

⁸ *Laureatæ*] Lauro involutæ: quod solitum Romanis ducibus de re à se bene gesta ad senatum scribentibus. Liçtores quoque lauro coronati laureatos fasces victoriam adeptis imperatoribus præferebant.

U.C. 361.
a.C. 391.

U.C. 362.
a.C. 390.

L. Lucretio,
Ser. Sulpicio
Coss.

mitiis plebs valuit. quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Servius Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perfendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversâ, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per averſa urbis fugam dederat, Romam perſugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. is cum exercitu profectus, acie hostes vicit: victorque Romam ad majus aliquanto

Duo Tr.
Pl. accusati,
& damnati.

certamen rediit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio & Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu, ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio, aut gesti magistratus, quisquam arguebat; præterquam quod gratificantes Patribus rogationi tribunitiæ intercessissent. Vicit tamen gratiam senatus plebis ira: & pessimo exemplo innoxii, ¹ denis millibus gravis æris condemnati sunt. Id ægre passi Patres. Camillus palam ² sceleris plebem argue-
re, quæ jam in suos versa, non intelligeret se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublata, tribunitiam potestatem evertiſſe. Nam quod illi sperarent effrenatam licentiam ejus magistratus Patres laturos, falli eos.

Camillus
invehitur
in plebem
Rom.

¹ Denis millibus gravis æris] Id est, argenti mar-
cis Paris. 15. cum unciiis 5.

² Sceleris] Scelus propriâ

significatione est id quod ad-
versatur pietati. Porro con-
tra pietatem est in suos ver-
ti, suos violare.

Si tribunitia vis tribunitio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse. Confulesque increpabat, quòd 3 fide publicâ decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatûs auctoritatem secuti essent. Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatum verò incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, quum dies ferendæ legis venisset, quàm ut qui meminissent sibi pro aris, focisque, & deûm templis, ac solo in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim attineat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse urbem ab se captam frequentari; quotidie se frui monumento gloriæ suæ, & ante oculos habere urbem latam in triumpho suo; insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere desertam ac relictam ab diis immortalibus incolì urbem; & in captivo solo 1 habitare populum Romanum; & victrice patriâ victam mutari.* His adhortationibus principis concitati Patres senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrymis cœpere, *Ne eam patriam, pro qua fortissimè felicissimèque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent: Capitolium, ædem Vestæ, cètera circà templa deorum ostentantes. Ne exsulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio, ac diis penati-*

Senatum incitat adversus legem de migrando Veios.

3 *Fide publicâ decipi*] In quod verissimum putamus. fraudem impelli fiduciâ promissi ab senatu auxilii, quod illis præstitum non fuerit. Hoc enim verbum propriè dicitur de incolentibus solum alienum. Plinius l. XVII. c. 20. de castanea:

1 *Habitare*] Verustissima translata nescit hospitari, editio præfert hospitari: pavetque novitatem.

U.C. 362. *bus, in hostium urbem agerent; eoque rem ad-*
 a.C. 390. *ducerent, ut melius fuerit non capi Veios, ne Ro-*
ma defereretur. Quia non vi agebant, sed pre-
cibus, & inter preces multa deorum mentio
erat, religiosum parti maximæ fuit: & legem
2 unâ plures tribus antiquarunt, quàm juss-
erunt. Adeoque ea victoriâ læta Patribus fuit,
Antiqua- ut postero die, referentibus consulibus, sena-
tur lex. tusconsultum fieret ut agri Veientani septena
jugera plebi dividerentur: nec patribus fami-
liæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum
capitum ratio haberetur, vellentque in eam
spem liberos tollere.

U.C. 363. XXXI. Eo munere delinitâ plebe, nihil cer-
 a.C. 389. *tatum est, quominus consularia comitia habe-*
rentur. creati consules L. Valerius Potitus,
L. Va- M. Manlius, cui Capitolino postea fuit cognomen.
lerio Po- Hi consules Magnos ludos fecere, quos
rito, M. M. Furius dictator voverat Veienti bello. Eo-
Manlio dem anno ædes Junonis Reginae ab eodem di-
Coff. ctatore, eodemque bello vota, dedicatur: ce-
lebratamque dedicationem ingenti matronarum
studio tradunt. Bellum haud memorabile in
Algido cum Æquis gestum est; fufis hostibus
prius penè quàm manus consererent. Valerio,
quod perseverantior cædendis in fuga fuit,
triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur ur-
bem, decretum est. Eodem anno, novum bel-

lulum cum Volsiniensibus exortum: quod, pro-
pter famem, pestilentiamque in agro Romano
ex siccitate caloribusque nimis ortam, exerci-
tus duci nequivit. ob quæ Volsinienses Salpi-
natibus adjunctis superbiâ elati, ultro agros

2 *Unâ plures*] Ex tribus est, quo populus significabat
 quæ antiquabant, vicere se non accipere legem. *Ant-*
 unius tribus numero. Porro *tiquo*, id est, antiqua pro-
antiquare verbum solenne bo, nihil novi statui volo.

Romanos

Romanos incurfavere. Bellum inde duobus po-
 pulis indictum. ¹ C. Julius censor decessit: in
 ejus locum M. Cornelius suffectus. quæ res po-
 stea religioni fuit: quia eo lustro Roma est ca-
 pta. nec deinde unquam in demortui locum
 censor sufficitur. Consulibusque morbo impli-
 citis placuit per interregnum renovari auspi-
 cia.

XXXII. Itaque quum ex senatusconsulto
 consules magistratu se abdicassent, interrex
 creatur M. Furius Camillus, qui P. Cornelium
 Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum in-
 terregem prodidit. ab eo creati sex tribuni mi-
 litum consulari potestate, ut, etiam si cui eo-
 rum incommoda valetudo fuisset, copia magi-
 stratum reipublicæ esset, Kalendis Quintili-
 bus magistratum occœpere, L. Lucretius, Ser-
 vius Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medul-
 linus septimùm, Agrippa Furius, C. Æmilius
 iterùm. Ex his L. Lucretio & C. Æmilio Vol-
 finientes provincia evenit: Salpinates, Agrip-
 pæ Furio & Servio Sulpicio. Priùs cum Volsi-
 niensibus pugnatum est: bellum numero ho-
 stium ingens, certamine haud sanè asperum
 fuit. Fusa concursu primo acies in fugam: mil-
 lia octo armatorum ab equitibus interclusa,
 positis armis, in deditionem venerunt. Ejus
 belli fama effecit, ne se pugnx committerent
 Salpinates. mœnibus armati se tutabantur. Ro-
 mani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex
 Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt:
 donec Volsiniensibus fessis bello, eâ conditio-
 ne ut res populo Romano redderent, stipen-
 diumque ejus anni exercitui præstarent, in

U.c. 363.
 a.C. 389.

M. Cor-
 nelius cen-
 sor suffe-
 ctus.

U.c. 364.
 a.C. 388.

L. Lu-
 cretio,
 &c. Tr.
 Mil.

Volsinien-
 ses victi.

¹ C. Julius censor] Hujus Cursorem discimus ex c. 34.
 collegam fuisse L. Papirium l. IX. infrà.

U.C. 364.

a.C. 388.

Vox di-

vinitus

missa de

Gallorum

adventu.

Camillus

accusatus

in exsi-

lium abiit.

viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, *Se in Nova via*, ubi nunc sacellum est, *supra ædem Vestæ*, *vocem noctis silentio audisse clariorem humanâ*, *quæ magistratibus dici juberet*, Gallos adventare. Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spre- tum, & quòd longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque deorum modò monita ¹ ingruente fato spreta: sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere. qui die dictâ ab L. Appuleio tribuno plebis, ² propter prædam Veientanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum accitis domum tribulibus & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percunctatus animos eorum, responsum tulisset, *se collaturos quanti damnatus esset*, ³ *absolvere eum non posse*, in exsilium abiit: precatus ab diis immortalibus, *Si innoxio sibi ea injuria fieret*, primo quoque tempore *desiderium sui civitati ingrata facerent*. absens ⁴ quindecim millibus gravis æris damna- tur.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si

¹ *Ingruente fato*] Fato eum pestem moliente Romanis, & eos, quo facilius perirent, excæcante.

² *Propter prædam Veientanam*] Ex ea Camillum tribunus arguebat quædam intervertisse: adeoque valvas quasdam æreas ex hostibus captas domi ejus visas esse jactabatur. Plut. in Cam,

³ *Absolvere eum*] Efficere ut absolveretur. Probabile enim non est tribules & clientes Camilli ei dixisse, se non posse suffragio suo

eum absolvere. Sed nimis- rum, quemadmodum dam- nare reum dicitur accusator qui efficit ut reus damnetur, eodem sensu hi videntur respondisse Camillo se non posse eum absolvere, quia major pars populi irâ & indignatione adversus eum inflammata adduci ad eum absolvendum non posset.

⁴ *Quindecim millibus gravi- aris*] Id est, argenti marcis Parisiensibus 23. un- cis tribus cum dimidia.

quicquam humanorum certi est, capi Roma U.c. 364. a.C. 388.
 non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Legati Clusini auxilium petunt contra Gallos.
 Gallos petentes. Eam gentem traditur famâ, dulcedine frugum, maximéque vini novâ tum voluptate captam, Alpes transisse, agrosque ab Etruscis antè cultos possedisse: & invexisse in Galliam vinum illiciendæ gentis causâ Aruntem Clusinum, irâ corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, & à quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsitæ esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos qui oppugnaverint Clusium, non fuisse qui primi Alpes transferint, satis constat. ducentis quippe annis antè, quàm Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primùm Etruscorum, sed multo antè cum iis qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnare. Tuscorum, Tuscorum antiqua opes.
 ante Romanum imperium, latè terrâ marique opes patuere. mari Supero Inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quòd alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare, ab Adria Tuscorum coloniâ, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. ¹ Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum, ad Inferum mare; postea trans Apenninum totidem,

¹ Ii... vergentes] Tusci utrumque mare duodenis in
 incoluere terras vergentes in quaque regione urbibus.

U.C. 364.
a.C. 388.

quot capita originis erant , coloniis missis : quæ , trans Padum omnia loca , excepto Venetorum angulo , qui sinum circumcolunt maris , usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubiè origo est , maximè Rhætis : quos loca ipsa efferarunt , ne quid ex antiquo , præter sonum linguæ , nec eum incorruptum , retinerent.

*Transitus
Gallorum
in Italia-
m,*

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante , Celtarum , quæ pars Galliæ tertia est , penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit , virtute fortunæque quum suâ , tum publicâ præpollens , quòd imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit , ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam , exonerare prægravante turbâ regnum cupiens , Bellovesum ac Sigovesum , sororis filios , impigros juvenes , missurum se esse in quas dii dedissent anguriis sedes , ostendit. *quantum ipsi vellent numerum hominum , excirent , ne qua gens arcere advenientes posset.* Tum Sigoveso fortibus dati Hercinii saltus : Belloveso haud paulo lætiorem in Italiam viam dii dabant. Is , ¹ quod eis ex populis abundabat , Bituriges , Arvernos , Senones , Æduos , Ambarros , Carnutes , Aulercos , excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis , in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant , quas inexsuperabiles visas haud equidem minor , nullâ dum viâ (² quòd quidem continens

¹ *Quod eis ex populis abundabat , Bituriges]* Bituriges , Arvernos , &c. non quidem universos sedibus excitos , sed quod eis ex po-

pulis abundabat. Loco tamen eis malleus his.

² *Quod quidem continens memoria sit]* Quod factum esse , vel circa quod certa

memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspicerentque quam per iuncta cœlo iuga in alium orbem terrarum transirent, ³ religio etiam tenuit: quod allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erant hi, navibus à Phocæa profecti. Id Galli fortunæ suæ omen rati, adjuvare ut, quem primum in terram egressi occupaverant locum, ⁴ patentibus silvis, communirent. ipsi Taurino saltu invias Alpes transcenderunt: fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo confederant, agrum Insu-
brium appellari audissent, ⁵ cognomine Insu-
bribus pago Æduorum, ibi omen sequentes loci, condidere urbem: Mediolanum appellarunt.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt (¹ locos tenere Libui) confidunt: ² post hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævus Ligu-

fides sit ex monumentis à tempore rei gestæ ad nostrum ævum transmissis. Sic suprâ III. 10. id fides abierit.

³ Religio] Quod ibi repertum ab iis est fortunæ suæ omen.

⁴ Patentibus silvis] Quo in loco nihil aliud tum erat, quàm patentes sylvæ.

⁵ Cognomine] Melius cum Gronovio legeris cognominem: qui eodem nomine esset, quo Insu-
bres Æduo-

rum gentis pagus. De voce pagus vid. not. 3. ad I. 1. suprâ.

¹ Locos tenere Libui] Quos quidem locos antea tenebant Libui.

² Post hos Salluvii] Salluvii, qui post hos transire, confidunt prope antiquam gentem Lævus Ligures, sive è Ligurum genere, incolentes circa Ticinum amnem. Ceterùm in iis quæ hîc leguntur de Cenomanis & Salluviis occurrunt quædam

U. c. 364.
a. C. 388.

res, incolentes circa Ticinum amnem. 3 Penino
deinde Boii Lingonesque transgressi, quum jam
inter Padum atque Alpes omnia tenerentur,
Pado ratibus trajecto, non Etruscos modò, sed
etiam Umbros agro pellunt: intra Apenninum
tamen sese tenuere. Tum Senones, recentis-
simi advenarum, ab Utente flumine usque ad
Æsim fines habuere. Hanc gentem Clusium,
Romamque inde venisse comperio: id parum
certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpi-
norum Gallorum populis adjutam. Clusini no-
vo bello exterriti, quum multitudinem, quum
formas hominum inusitatas cernerent, & ge-
nus armorum, audirentque sæpe ab iis cis Pa-
dum ultraque legiones Etruscorum fusas, quan-
quam adversus Romanos nullum eis jus focie-
tatis amicitiaeve erat, nisi quòd Veientes con-
sanguineos adversus populum Romanum non
defendissent, legatos Romam, qui auxilium
ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil
impetratum. legati tres M. Fabii Ambusti filii
missi, qui senatûs populique Romani nomine
agerent cum Gallis, Ne, à quibus nullam in-
juriam accepissent, socios populi Romani atque
amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque,
si res cogat, tuendos esse. sed melius visum bellum
ipsum amoveri, si posset; & Gallos, novam gen-
tem, pace potius cognosci, quàm armis.

Legatos
à Roma-
nis ad
Gallos im-
petrant.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces lega-
tos, Gallisque magis quàm Romanis similes,
habuisset. quibus, postquam mandata edide-
runt in concilio Gallorum, datur responsum:
Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen

difficultates ad Geogra-
phiam pertinentes, de qui-
bus differere non est præ-
sentis instituti.

3 Penino] Jugo. Unde
nomen Alpibus inditum sit
Peninis docet Livius l. XXI.
c. 38.

credere viros fortes esse, quorum auxilium à Clusinis, in re trepida, sit imploratum. & quoniam legatione adversus se maluerint quàm armis tueri socios, ne se quidem pacem quam illi afferant, aspernari, si Gallis egentibus agro, quem latius possideant quàm colant Clusini partem finium concedant. aliter pacem impetrari non posse. Et responsum coram Romanis se accipere velle: & si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicatu-
ros, ut nunciare domum possent, quantum Gallis virtute ceteros mortales præstarent. Quodnam id jus esset, agrum à possessoribus petere, aut minari arma, Romanis quærentibus, & quid in Etruria rei Gallis esset; quum illi se in armis jus ferre, & omnia fortium virorum esse, ferociter dicerent, accensis utrimque animis ad arma discurretur, & prælium conferitur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventutis pugnarent: tantum eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius evectus extra aciem equo, ¹ ducem Gallorum ferociter in ipsa signa Etruscorum incurfantem, per latus transfixum hastâ occidit, spoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, ² signum datum est. Omis-
sâ inde in Clusinos irâ, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent. vicere seniores, ut legati

U.C. 364.
a.C. 388.

Legati
contra
Gallos
arma sa-
piunt.

¹ Ducem Gallorum] Quem-
dam è ducibus.

² Signum datum est] Hoc
est, jussu imperatoris per
totam aciem, singulis ad

proximos perferentibus, num-
ciatum est: eodem modo
quo signum ante pugnam
datur. Sic ferè XXI. 14. Si-
gno dato, ut omnes puberes
interficerentur.

U. c. 364.
a. C. 388.

Galli
postulant
ut legati
Rom. sibi
dedantur.

Eluditur
eorum po-
stulatio.

U. c. 365.
a. C. 387.
Tribus
Fabiis,
& c. Tr.
Mil.

Negligen-
ter para-
tur bellum
in Gallos.

prius mitterentur questum injurias, postula-
tumque, ut pro jure gentium violato Fabii
dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut
erant mandata, exposuissent, senatui nec fa-
ctum placebat Fabiorum, & jus postulare
barbari videbantur. sed ne id quod placebat
3 decernerent in tantæ nobilitatis viris, 4 am-
bitio obstabat. Itaque ne penes ipsos culpa es-
set cladis fortè Gallico bello acceptæ, cogni-
tionem de postulatis Gallorum ad populum re-
jiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes va-
luere, ut, quorum de pœna agebatur, tri-
buni militum consulari potestate in insequen-
tem annum crearentur. Quo facto haud secus
quàm dignum erat infensi Galli, bellum propa-
lam minantes, ad suos redeunt. Tribuni mi-
litum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius
Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius
Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret;
(adeo occæcat animos fortuna, ubi vim suam
ingruentem refringi non vult) civitas, quæ
adversus Fidenatem & Veientem hostem, alio-
que finitimos populos ultima experiens auxi-
lia, dictatorem multis tempestatibus dixisset;
ea tunc inusitato atque inaudito hoste ab
Oceano terrarumque ultimis oris bellum cien-
te, nihil extraordinarii imperii, aut auxilii
quæsit. Tribuni, quorum temeritate bellum
contractum erat, summæ rerum præerant: de-
lectumque nihilo accuratiorem quàm ad me-
dia bella haberi solitus erat, extenuantes etiam
famam belli, habebant. Interim Galli, post-
quam acceper¹ ultro honorem habitum vio-

3 Decernerent] Patres.
4 Ambitio] Prævus in po-
tentes favor.

1 Ultro honorem habitum]
Non modò nullam indictam
esse pœnam, sed etiam ho-

latoribus juris humani, elusamque suam le-
 gationem esse, flagrantem irâ, cujus impotens
 est gens, confestim signis convulsis, citato
 agmine iter ingrediuntur. Ad quorum præter-
 euntium raptim tumultum quum exterritæ
 urbes ad arma concurrerent, fugaque agres-
 tium fieret, Romam se ire, magno clamore
 significabant; quacunque ibant, equis viris-
 que longè ac latè fuso agmine immensum ob-
 tinentes loci. Sed antecedente famâ, nunciis-
 que Clusinarum, deinceps inde aliorum po-
 pulorum, plurimum terroris Romam cele-
 ritas hostium tulit: quippe quibus, velut tu-
 multuario exercitu raptim ducto, ægre ad un-
 decimum lapidem occursum est, quâ flumen
 Allia Crustumini montibus præalto defluens
 alveo, haud multum infra viam Tiberino am-
 ni miscetur. Jam omnia contrâ circâque hostium
 plena erant, & nata in vanos tumultus gens,
 truci cantu, clamoribusque variis, horrendo
 cuncta compleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco
 castris antè capto, non præmunito vallo, quò
 receptus esset, non deorum saltem, si non ho-
 minum, memores, nec auspicato, nec litato,
 instruunt aciem¹ diductam in cornua; ne cir-
 cumveniri multitudine hostium possent. nec
 tamen æquari frontes poterant, quum exte-
 nuando, infirmam & vix cohærentem mediam
 aciem haberent. Paulum erat ab dextera editi

*Vincunt
 Romanos
 ad Al-
 liam.*

norem habitum iis qui vio-
 lassent jus ad totam generis
 humani societatem perti-
 nens. De voce *uliro* vid. not.
 5. ad I. 4.

¹ *Diductam*] Proba qui-
 dem vox, & huic apta lo-
 co, quæ designat aciem di-

vergentem, in diversa hinc
 inde productam. Sed magna
 veterum librorum manus
 præfert *deductam*, id est,
 parum densam, longiorem
 quàm latiore. *Deductus*
 idem est ac *tenuis*, sive *te-
 nuatus*.

U.c. 385. loci, quem subsidiariis repleti placuit: eaque
 a.C. 387. res ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus
 fugientibus fuit. Nam Brennus regulus Gallo-
 rum, in paucitate hostium artem maximè ti-
 mens, ratus ad id captum superiorem locum,
 ut, ubi Galli cum acie legionum rectâ fronte
 concurrissent, subsidia in averfos transversos-
 que impetum darent, ad subsidiarios signa con-
 vertit: si eos loco depulisset, haud dubius fa-
 cilem in æquo campi tantum² superanti mul-
 titudine victoriam fore: adeo non fortuna mo-
 dò, sed ratio etiam cum barbaris stabat. In al-
 tera acie nihil simile Romanis, non apud du-
 ces, non apud milites, erat. pavor fugaque oc-
 cupaverat animos,³ & tanta hominum obli-
 vio, ut multo major pars Veios in hostium
 urbem, quum Tiberis arceret, quàm recto
 itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent.
 Turpis
 Romano-
 rum fuga. Parumper subsidiarios tutatus est locus. in re-
 liqua acie, 4 simul est clamor proximis ab la-
 tere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hos-
 tem prius penè quàm viderent, non modò
 non tentato certamine, sed ne clamore quidem
 reddito, integri intactique fugerunt. Nec ul-
 la cædes pugnantium fuit. terga cæsa suomet
 ipsorum certamine in turba impredientium fu-
 gam. Circa ripam Tiberis, quò armis abjectis
 totum finistrum cornu⁵ defugit, magna strages
 facta est: multosque imperitos nandi, aut in-
 validos, graves lorice aliisque tegminibus,

² Superanti multitudo]
 Legendum videtur, superan-
 te multitudo. Suprà c. 21.
 Hac precatus, superante mul-
 titudine, ab omnibus locis
 urbem aggreditur.

³ Et tanta hominum obli-
 vio] Lege, & tanta am-

nium oblivio.

⁴ Simul est clamor] Simul
 atque clamorem quasi ab
 latere venientem proximi,
 quasi ab tergo venientem
 ultimi acceperunt.

⁵ Defugit] Gronovius mal-
 let diffugit.

haufere gurgites. maxima tamen pars incolu- U.C. 365.
a.C. 387.
mis Veios perfugit: unde non modò præsidii
quicquam, sed ne nuncius quidem cladis Ro-
mam est missus. Ab dextro cornu, quod pro-
cul à flumine, & magis sub monte steterat,
Romam omnes petiere, &, ne clausis quidem
portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos Galli
spoliis le-
dis Ro-
mam
eunt.
miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit. &
ipsi pavore defixi primùm steterunt, velut igna-
ri quid accidisset: deinde insidias vereri; postre-
mò cæsorum spolia legere, armorumque cu-
mulos, ut mos eis est, coacervare. Tum de-
mum, postquam nihil usquam hostile cerne-
batur, viam ingressi, haud multo ante solis
occasum ad urbem Romam perveniunt. ubi
quum prægressi equites, non portas clausas,
non stationem pro portis excubare, non ar-
matis esse in muris, retulissent, aliud priori
simile miraculum eos sustinuit; noctemque ve-
riti, & ignotæ situm urbis, inter Romam at-
que Anienem confedere, exploratoribus missis
circa mœnia aliasque portas, quænam hostibus
in perdita re consilia essent. Romani, quum
pars major ex acie Veios petiisset, nemo super-
esse quemquam præter eos qui Romam refuge- Romano-
rum pa-
vor.
rant, crederet, complorati omnes pariter vivi
mortuique, totam prope ¹ urbem lamentis
impleverunt. privatos deinde luctus stupefecit
publicus pavor, postquam hostes adesse nun-
ciatum est. mox ululatus cantusque dissonos,
vagantibus circa mœnia turmatim barbaris,
audiebant. Omne inde tempus suspensos ita
tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identi-

¹ Urbem lamentis imple- lamentis, quibus urbs im-
verunt] Dederunt causam pleta est.

U.c. 365. dem jam in urbem futurus videretur impetus.

a.C. 387. ² Primo adventu, quo accesserant ad urbem; (*mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret*) deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremò lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum ³ continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen eâ nocte, neque insequenti die, similis illi, quæ ad Alliam tam pavidè fugerat, ⁴ civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam parvâ relictâ manu, spes nulla esset, placuit cum conjugibus ac liberis juventutem militatem, *Capitolium militaris juventus occupat.* senatûsque robur, in arcem Capitoliumque conscendere; armisque & frumento collatis, ex loco inde munito deos, hominesque, & Romanum nomen defendere: ⁵ flaminem, sacerdotesque vestales, sacra publica à cæde, ab incendiis procul auferre; nec antè deferri cultum eorum, quàm non superessent qui colerent. *Si arx Capitoliumque, sedes deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse senioram, relictæ in urbe utique perituræ turbæ.* Et, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul

² *Primo adventu*] Supple ex sequentibus, rati sunt se invasuros. His vocibus primo adventu... deinde sub occasum solis... tum... postremò, designantur quatuor velut gradus ac temporum discrimina, quibus explicatur idem.

³ *Continens*] Sine ullo in-

tervallo conjunctum.

⁴ *Civitas*] Cives, Romani. Sensus est, Romanos eâ nocte & insequenti die longè alios se præstitisse, quàm fuerant ad Alliam, unde tam pavidè fugerant.

⁵ *Flaminem*] Quirinalem, ut patet ex c. sequenti.

*se cum illis palam dicere obituros : nec his corporibus , quibus non arma ferre , non tueri patriam possent , oneratu-
ros inopiam armatorum.* Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia.

U.C. 365.

A.C. 387.

XL. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum , quos in Capitolium atque in arcem prosequabantur , commendantes virtuti eorum juventæque , urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis , quæcunque reliqua esset , fortunam. Digredientibus qui spem omnem atque opem secum ferebant , ab iis qui captæ urbis non superesse statuerant exitio , quum ipsa res speciesque miserabilis erat , tum muliebris fletus & concursatio incerta , nunc hos nunc illos sequentium , rogitantiumque viros natosque , cui se fato darent , ¹ nihil , quod humanis superesset malis , relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos prosecutæ sunt , nec prohibente ullo , nec vocante : quia , quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem , id parum humanum erat Alia , maximè plebis , turba , quam nec capere tam exiguus collis , nec alere in tanta inopia frumenti poterat , ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsi , pars urbes petunt finitimas ; sine ullo duce , aut consensu , suam quisque spem , sua consilia , communibus deploratis , exsequentes. Flamen interim Quirinalis , virginesque vestales , omisâ rerum suarum curâ , quæ sacrorum secum ferenda , quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent consultantes , quisve ea locus fideli asservaturus custodiâ esset , optimum du-

¹ Nihil , quod humanis superesset malis , relinquebant] Nihil relinquebant , quod humana omnia mala

possent adjicere ad præsentem Romanorum calamitatem.

U.C. 365. cunt, condita in doliolis sacello proximo ædi-
 a.C. 387. bus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui reli-
 gio est, defodere: cetera inter se onere partito fe-
 runt, viâ quæ sublicio ponte ducit ad Jani-
 culum. In eo clivo eas quum L. Albinus de
Albinus
pietas. plebe Romana homo conspexisset, plaustro
 conjugem ac liberos vehens, inter ceteram
 turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat;
 2 salvo etiam tum discrimine divinarum hu-
 manarumque rerum, irreligiosum ratus sa-
 cerdotes publicos, sacraque populi Romani pe-
 dibus ire ferrique, se ac suos in vehiculo cons-
 pici, descendere uxorem ac pueros jussit, vir-
 gines sacraque in plaustrum imposuit, & Cæ-
 re, quò iter sacerdotibus erat, pervexit.

XII. Romæ interim satis jam omnibus, ut
 in tali re, ad tuendam arcem compositis, tur-
 ba seniorum domos regressa adventum hostium
 obstinato ad mortem animo exspectabat. qui eo-
 rum curules gesserant magistratus, ut in for-
 tunæ pristinæ, honorumque, aut virtutis in-
 signibus morerentur, quæ augustissima vestis
 est 1 thesas ducentibus, triumphantibusve,
 eâ vestiti medio ædium eburneis sellis sedere.
 Sunt qui, M. Fabio pontifice maximo 2 præfan-
 te carmen, devovisse eos se pro patria Quiri-

Senes
mortem
exspectant
domi.

2 Salvo etiam tum discrimine] Quum, etiam in tan-
 to malo, servaretur discrimen divinarum humana-
 rumque rerum, & humana divinis cedere juberentur.
 Plerumque magna calamitas omnia jura confundit ac
 turbat, nec quisquam est ul-
 lius nisi fugæ propriæque sal-
 lutis memor. Albinus etiam
 tum divina jura sibi & suis
 necessitudinibus anteponit.

1 Thesas ducentibus] Thesæ sunt sacra vehicula,
 quibus simulacra deorum
 ludis Circensibus in Circum
 ad pulvinar deferabantur.
 Ante ipsas lora tendeban-
 tur, quæ fortasse manu te-
 nebant principes viri; atque
 ideo ducere eas diceban-
 tur.

2 Præfante carmen] Vid.
 not. 3. ad IV. 21.

tibusque Romanis tradant. Galli, & quia in-^{U.c. 366.}
terpositâ nocte à contentione pugnae remiserant^{a.C. 387.}
animos, & quòd nec in acie ancipiti usquam
certaverant praelio, nec tum impetu aut vi
3 capiebant urbem, sine ira, sine ardore ani-
morum ingressi postero die urbem, patente Col-
linâ portâ, in forum perveniunt, circumfe-
rentes oculos ad templâ deûm, arcemque so-
lam belli speciem tenentem. Inde modico reli-
cto præsidio, ne quis in dissipatos ex arce aut
Capitolio imperus fieret, dilapsi ad prædam,
vacuis occursum hominum viis, pars in proxima
quæque tectorum agmine ruunt: pars ultimâ,
velut ea demum intacta & referta prædâ, petunt.
inde rursus ipsâ solitudine absterri, ne qua
fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac pro-
pinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos,
plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis princi-
pum, major prope cunctatio tenebat aperta quàm
clausa invadendi: adeo haud secus quàm vene-
rabundi intuebantur in ædium vestibulis seden-
tes viros, præter ornatum, habitumque hu-
mano augustiorem, majestate etiam, quam
vultus gravitasque oris præ se ferebat, simil-
imos diis. Ad eos veluti simulacra versi quum
starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo
barbam suam, ut tum omnibus promissa erat,
permulcenti, scipione eburneo in caput in-
cusso, iram movisse: atque ab eo initium cædis
ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post
principum cædem, nulli deinde mortalium par-
ci, diripi tecta, exhaustis injici ignes.

Galli
diripiunt
urbem.

Sors mæ-
seranda
Romanor-
um.

XLII. Ceterum, 1 seu non omnibus deien-

3 Capiebant urbem....
ingressi urbem] Ingrata re-
petitio. Dele posterius illud
urbem.

1 Seu non omnibus] Pla-
ceret legere cum Gronovio
omnis. Seu temere, & quia
ita libebat, factum ut non

U.C. 365.
A.C. 387.

dæ urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quædam incendia, terroris causâ, si compelli ad deditiorem caritate sedium suarum obsessi possent; & non omnia concremari tecta, ut, quodcunque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe primâ die aut passim aut late vagatus est ignis. Romani ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum aliâ atque aliâ parte nova aliqua clades oriretur, ² non mentibus solum conspice, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocunque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum ³ avertisset, paventes ad omnia, animos oraque & oculos flectebant; velut ad spectaculum à fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relictæ, præterquam corporum, vindices: tanto ante alios miserandi magis qui unquam obsessi sunt, quod interclusi à patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam foedè actum excepit: ⁴ lux deinde noctem inquietam insecuta est: nec ullum erat tempus,

omnem delere urbem velent; sive id consilio faciebant, principibusque Gallorum ita placuerat....

² Non mentibus solum conspice] Non solum mentium compotes esse non poterant, sed ne aures quidem atque oculos ab inquieta agitatione continere. *Conspice* verbum est rarissimum, à radice *Sapio* deductum. Observa quoque non solum pro non

solum non, ut suprâ I. 40. & IV. 3.

³ Avertisset] Malleus advertisset, id est, oculos & attentionem animi advocasset.

⁴ Lux deinde noctem inquietam insecuta est] Hoc illepidum & frigidum est. Quid enim attinet observare lucem nocti successisse? Videtur excidisse aliquod epitheton, quod voci *lux* ad-

jun
totu
cen
futo
dele

quod à novæ semper cladis alicujus spectaculo U.C. 365.
cessaret. Nihil tamen tot onerati atque obruti a.C. 387.
malis flexerunt animos, quin, etsi omnia flam-
mis ac ruinis æquata vidissent, quamvis ino-
pem parvumque, quem tenebant, collem, li-
bertati relictum, virtute defenderent. Et jam
quum eadem quotidie acciderent, velut assueti
malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum
animos; arma tantum, ferrumque in dextris,
velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in
tectâ modò urbis nequicquam bello gesto,
quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil
supereffe præter armatos hostes viderent, nec
quicquam tot cladibus territos, nec flexuros
ad deditiõem animos, ni vis adhiberetur, ex-
periri ultima & impetum facere in arcem sta-
tuunt. Primâ luce signo dato, multitudo om-
nis in foro instruitur. inde clamore sublato ac
testudine factâ, fubeunt. Adversus quos Ro-
mani nihil temere, nec trepidè, ad omnes
aditus stationibus firmatis, quâ signa ferri vide-
bant, eâ robore virorum opposito, scandere
hostem sinunt; quo successerit magis in ar-
duum, eo pelli posse per proclive faciliùs
rati. Medio ferè clivo resistere; atque inde ex
loco superiore, qui prope suâ fonte in ho-
stem inferebat, impetu factò, strage ac ruinâ
fudere Gallos: ut nunquam postea nec pars,
nec universi tentaverint tale pugnæ genus.
Omissâ itaque spe per vim atque arma subeun-
di, obsidionem parant. cujus ad id tempus im-

*Galli ar-
cem fru-
strâ oppu-
gnant.*

junctum foret. Nisi fortè
totum hoc membrum pro
centone ab aliena manu as-
futo haberi debet. Certè eo
deleto nihil hîc desideres.

1 Testudine factâ] Scutis
super capita densatis. Hujus
testudinis descriptionem vi-
de apud nostrum, XLIV,
9.

U. C. 365. memores, & quod in urbe fuerat frumentum,
 a. C. 387. 2 incendiis urbis absumpserant, & ex agris per
 ipsos dies raptum omne Veios erat. Igitur exer-
 citu diviso, partim per finitimos populos præ-
 dari placuit, partim obsideri arcem; ut obsi-
 dentibus frumentum populatores agrorum præ-
 berent.

*Populato-
 res Galli
 in Ardea-
 tium agro.*

XLIV. Proficiscentes Gallos ab urbe, ad Ro-
 manam experiendam virtutem, fortuna ipsa Ar-
 deam, ubi Camillus exsulabat, duxit. qui mœ-
 stior ibi fortunâ publicâ quàm suâ, quum diis
 hominibusque accusandis 1 senesceret, indi-
 gnando, mirandoque ubi illi viri essent, qui
 secum Veios Faleriosque cepissent, qui alia bel-
 la fortiùs semper quàm feliciùs gessissent; re-
 pentè audit Gallorum exercitum adventare,
 atque de eo pavidos Ardeates consultare. nec
 secus quàm divino spiritu tactus, quum se in
 mediam concionem intulisset, abstinere suetus
 antè talibus conciliis, *Ardeates*, inquit, *vete-*
res amici, novi etiam cives mei, quando & ve-
strum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit
mea; nemo vestrâ conditionis meæ oblitum me
huc processisse putet: sed res, ac periculum com-
mune cogit, quod quisque possit in re trepida præ-
sidiî, in medium conferre. Et quando ego vobis
pro tantis vestris in me meritis gratiam referam,
si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis,
si in bello non fuerit? Hac arte in patria steti: &
invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus
sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est,
& 2 pro tantis pristinis populi Romani beneficiis,

*Ad eos
 opprimen-
 dos Ca-
 millus
 Ardeates
 incitat.*

2 Incendiis urbis] Vox
 urbis meritò videtur Grono-
 novio rescecanda: quum
 præcesserit in urbe.

tabesceret.

2 Pro tantis pristinis po-
 puli Romani beneficiis] Vid.
 suprà IV. 9. 10. 11.

1 Senesceres] Mœrore con-

quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda U. c. 367.
apud memores sunt) gratiæ referendæ; & huic a. C. 387.

urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi.
Quæ effuso agmine adventat, gens est, cui natura
corpora animosque magna magis quàm firma de-
derit. eo in certamen omne plus terroris, quàm
virium ferunt. Argumento sit clades Romana. pa-
tentem cepere urbem: ex arce Capitolioque his exi-
guâ resistitur manu. Jam obsidionis tædio victi
abscedunt, vagique per agros palantur. Cibo vi-
noque raptim hausto repleti, ubi nox appetit, prope
rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus
ac custodiis passim ferarum ritu sternuntur: nunc
ab secundis rebus magis etiam solito incauti. Si
vobis in animo est tueri mœnia vestra, nec pati
hæc omnia Galliam fieri; primâ vigiliâ capite
arma frequentes. Me sequimini ad cædem, non
ad pugnam. nisi victos somno, veluti pecudes,
trucidandos tradidero; non recuso eundem Ardeæ
rerum mearum exitum, quem Romæ habui.

XLV. Æquis iniquisque persuasum erat, tan-
tum bello virum neminem usquam eâ tempe-
state esse. Concione dimissâ, corpora curant,
intenti quàm mox signum daretur. quo dato,
primæ noctis silentio ad portas Camillo præstò
fuere. Egressi, haud procul urbe, sicuti præ-
dictum erat, castra Gallorum intuta neglecta-
que ab omni parte nacti, clamore invadunt.
Nusquam prælium, omnibus locis cædes est:
nuda corpora, & soluta somno trucidantur.
extremos tamen pavor cubilibus suis excitos,
quæ aut unde vis esset ignaros, in fugam, &
quosdam in hostem ipsum improvidos tulit.
magna pars in agrum Antiatem delati, incur-
sione ab oppidanis in palatos factâ, circum-
veniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum
facta strages est: qui urbis jam prope quadrin-

Galli ab
Ardeati-
bus victi.

Tuscorum
strages
in agro
Veienti.

U.C. 365.
a.C. 387.

gentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste inusitato inauditoque, adeo nihil miserti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incurSIONES facerent, plenique prædæ Veios etiam, præsidiumque, & spem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & congregatos agmine prædam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Veiis posita. inde primùm miseratio sui, deinde ¹ indignitas, atque ex ea ira animos cepit: *Etruscisque etiam, à quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?* Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: ² compressique à Cædicio centurione, quem sibi metipsi præfecerant, rem in noctem sustinuerent. Tantùm par Camillo defuit auctor: cetera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta. quin etiam ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improvviso majorem cædem edidere: duplicique victoriâ ovantes Veios redeunt.

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio senis, & utrimque silentium esse, ad id tantùm intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repentè juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ. ad id faciendum C. Fabius Dorso, ¹ Gabino cinctu, sacra manibus ge-

Fabius
Dorso.

¹ *Indignitas*] Indignatio.
Vid. not. 2. ad l. 40.

² *Compressique à Cædicio*]
Lege: *Compressi à Q. Cædicio.*

¹ *Gabino cinctu*] Cinctus

Gabinus fuit, quum una togæ lacinia supra humerum sinistrum in tergum rejecta, infra humerum dextrum ita revocabatur ad pectus, ut hominem cingeret: unde

rēns, quum de Capitolio descendisset, per me-
 dias hostium stationes egressus, nihil ad vo-
 cem cujusquam terroremve motus, in Quiri-
 nalem collem pervenit. ibique omnibus solen-
 niter peractis, eādem revertens, similiter con-
 stanti vultu graduque, satis sperans propitios
 esse deos, quorum cultum ne mortis quidem
 metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad
 suos rediit: seu attonitis Gallis miraculo au-
 daciæ, seu religione etiam motis, cujus haud-
 quaquam negligens est gens. Veis interim,
 non animi tantum indies, sed etiam vires cres-
 cebant. Nec Romanis solum eò convenienti-
 bus ex agris, ² qui aut prælio adverso, aut
 clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex
 Latio voluntariis confluentibus, ut in parte
 prædæ essent, maturum jam videbatur repeti
 patriam, eripique ex hostium manibus. Sed
 corpori valido caput deerat. Locus ipse admo-
 nebat Camilli, & magna pars militum erat,
 qui ductu auspicioque ejus res prospere gesse-
 rant: & Cædicius ³ negare se commissurum
 cur sibi aut deorum aut hominum quisquam
 imperium finiret potius, quam ipse memor
 ordinis sui posceret imperatorem. Consensu
 omnium placuit ab Ardea Camillum acciri, sed
 antea consulto senatu, qui Romæ esset: adeo
 regebat omnia pudor, ⁴ discriminaque rerum

*Veios con-
 veniunt
 palantes
 Romani.*

*Arcessunt
 Camil-
 lum.*

toga brevior & adstrictior
 fiebat. Eo habitu consul Ja-
 ni portam reſerat apud Vir-
 gil. VII. Æn. v. 612. Eo-
 dem ambo Decii se devo-
 vent pro exercitibus Roma-
 nis, apud nostrum, VIII. 9.
 & X. 28.

² *Qui aut prælio*] Melius
 videretur, *qui à prælio.*

³ *Negare se commissurum*

cur] Usitatus foret *ut*.
 Quoquomodo legas, sensus
 apertus est. Cædicius decla-
 rat sibi curæ fore ne exspe-
 cter dum sibi ab alio aliquo
 sive deo sive homine finia-
 tur imperium, sed potius ut
 ipse posceret imperatorem,
 eique libens pareret.

⁴ *Discrimina... rerum ser-
 vabant*] Quod cujusque rei

U. c. 365. prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur. inde quâ proximum fuit à ripa, per præruptum eoque neglectum hostium custodiæ saxum, in Capitolium evadit: & ad magistratus ductus mandata exercitûs edit. Accepto inde senatûs decreto, ut & 5 comitiis curiatis revocatus de exilio, 6 jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem quem vellent, eâdem degressus, nuncius Veios contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu, (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quàm comperit legem latam: quòd nec injussu populi 7 mutari finibus posset, nec nisi dictator dictus auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

Camillus
dictator
dicitur.

Capito-
lii pericu-
lum.

XLVII. Dum hæc Veiiis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, quâ nuncius à Veiiis pervenerat, seu suâ sponte animadverso ad Carmentis saxum adscensu æquo, nocte sublustri, quum primò inermem, qui tentaret viam, præmississent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alter-

jus, quid senatûs auctoritate, quid populi jussu statui deberet, distinguebant. Vid. not. 2. ad c. 40. suprâ.

5 Comitiis curiatis] Quæ quidem Veiiis præter morem haberentur, ut ex sequentibus patet.

6 Jussu populi Camillus dictator.... diceretur] Hoc no-

tandum. Dictator enim dici debebat ab eo magistratu, cujus summa erat potestas. Sed necessitas cogebat à solito more in quibusdam recedere.

7 Mutari finibus] E peregrino solo in fines Romanos, sive in locum qui Romanæ ditionis esset, transire.

ni innixi sublevantesque invicem, & trahentes U.C. 365.
A.C. 387.
alii alios, prout postulare locus, tanto silentio
in summum evasere, ut non custodes solum fal-
lerent, sed ne canes quidem sollicitum animal
ad nocturnos strepitus, excitarent. ¹ Anseres Anseres.
non fefellere, quibus sacris Junoni, in summa
inopia cibi, tamen abstinebatur. quæ res saluti
fuit. Namque clangore eorum, alarumque cre-
pitu excitus M. Manlius, qui triennio antè M. Man-
lii virtus.
consul fuerat, vir bello egregius, armis arrip-
tis, simul ad arma ceteros ciens vadit: & dum
ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo
constiterat, umbone ictum deturbat. Cujus
casus prolapsi quum proximos sterneret, trepi-
dantes alios, armisque omissis, saxa, quibus
adherebant, manibus amplexos, trucidat. jam-
que & alii congregati telis missilibusque saxis
proturbare hostes, ruinâque tota prolapsa acies
in præceps deferri. Sedato deinde tumultu,
reliquum noctis (quantum in turbatis men-
tibus poterat, quum præteritum quoque peri-
culum sollicitaret) quieti datum est. Luce ortâ,
vocatis classico ad concilium militibus ad tribu-
nos, quum & rectè & perperam facto pretium
deberetur; Manlius primùm ob virtutem lauda-
tus donatusque, non ab tribunis solum militum,
sed consensu etiam militari: cui universi feli-
bras farris, & ² quartarios vini, ad ædes ejus,
quæ in arce erant, contulerunt. rem dictu par-
vam: ceterùm inopia fecerat eam argumentum

¹ *Anseres non fefellere*] Docet Plut. sub finem libri
de fortuna Romanorum,
suo adhuc ævo, in memo-
riam ejus rei, solenni pom-
pâ gestari solitum esse ca-
nem in furca suffixum, an-

serem verò in lectica & ve-
ste stragula velut trium-
phantem.

² *Quartarios vini*] Quar-
tarius haud multum exce-
dit eum modulum vini, vel
aquæ, quem dicimus *poisson*.

U. C. 365.
a. C. 387.

ingens caritatis, quum se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, quâ sefellerat adscendens hostis, citati: & quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciaffet; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, à ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ, approbantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiores utriusque custodiæ esse, & apud Gallos, quia vulgatum erat inter Veios Romanque nuncios comineare; & apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

*Fames
& pesti-
lencia.*

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellicque mala, ¹ fames utrimque exercitum urgebat; Gallos pestilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido & vaporis pleno, cineremque, non pulverem modò ferente, quum quid venti motum esset. quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori assueta, quum æstu & angore vexati, vulgatis velut in pecua morbis, morerentur; jam pigritiâ singulos sepeliendi, promiscuè-acervatos cumulos hominum urebant, bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, & colloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem objicerent, eâque necessitate ad dedicationem vocarent; dicitur, avertendæ ejus opinionis causâ, multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultrà fames poterat. Itaque dum dictator delectum per se Ar-

¹ *Fames utrimque exercitum*] Placeret magis *utrimque.*
dex

deæ habet; magistrum equitum L. Valerium à U. C. 387. Veis abducere exercitum jubet, parat instruitque quibus haud impar adoriatur hostes; interim Capitolinus exercitus stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non fineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret, postremò spe quoque jam, non solùm cibo, deficiente, & ² quum stationes procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacumque pactione possent, iussit: iactantibus non obscurè Gallis, haud magnà mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquunt. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, & ³ mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei foedissimæ per se adjecta indignitas est. pondera ab Gallis allata iniqua: & tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius; auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ victis esse.*

Paciscuntur Romani cum Gallis.

XLIX. Sed diique & homines prohibuere redemptos vivere Romanos. nam forte quâdam, priusquam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit: auferrique aurum de medio, & Gallos submoveri jubet. Quum illi reniten-

Dictatoris adventus.

² Quum stationes procederent] Quum stationum in orbem euntium ordo procederet. *Procedere* dicitur eleganter, continuari, addi, connumerari, compu-

tari. Sic dicuntur *æra*, *stipendia* procedere.

³ Mille pondo auri] Mille libræ Romanæ auri: quæ redeunt ad marcas nostrates 1562. cum quatuor uncis.

U. c. 365.
a. C. 387.

tes, pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denunciatque Gallis, ut se ad prælium expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, & arma aptare, ferroque non auro recuperare patriam jubet, in conspectu habentes fana deum, & conjuges, & liberos, & solum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi, repetique, & ulcisci ¹ fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, & naturâ inæquali: & omnia quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. Galli novâ re trepidi arma capiunt, irâque magis quàm consilio in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna; jam deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant. igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quàm ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde prælio, ad octavum lapidem Gabinâ viâ, quò se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit. castra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperatâ ex hostibus patriâ, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ conditorque alter urbis, haud vanis laudibus, appellatur. Servatam deinde bello patriam, iterum in pace haud dubiè servavit, quum prohibuit migrari Veios, & tribunis rem intentiùs agentibus post incensam urbem, & per se inclinatâ magis plebe ad id consilium: eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obse-

*Vincit
Gallos.*

¹ *Fas sit*] Leges sanctissimæ jubeant.

erante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu. U.C. 365.
a.C. 387.

L. Omnium primùm, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad deos immortales pertinebant, retulit: & senatusconsultum facit, *Fana omnia, quòd ea hostes possedissent, restituerentur, ¹ terminarentur, expiarenturque: expiatioque eorum in libris per duumviros quaereretur.* *Senatusconsultum de rebus ad religionem spectantibus.* Cum Cæretibus publicè hospitium fieret, quòd sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos deùm immortalium esset. Ludi Capitolini fierent, quòd Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret, ex iis qui in Capitolio atque arce habitarent. Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita, neglectaque esset, mentio illata, jussumque templum in Nova via Aio Locutio fieri. Aurum quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem ² in Jovis cellam collatum, quum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, & sub Jovis sella poni jussum. Jam antè in eo religio civitatis apparuerat, quòd, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, à matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem

¹ Terminarentur] Conceptis verbis templorum fines terminabantur. Romulus, l. l. c. 10. templum iis regionibus quas modò animo metatus sum, dedico.

² In Jovis cellam. sub Jovis sella] Cella est sacrarium, quod Gallicè dicimus *une chapelle*. Sella est sedes in qua posita erat statua.

U. c. 365.

a. C. 387.

*Rursus
movetur
actio
transmi-
grandi
Veios.*

solennis laudatio esset. Iis peractis quæ ad deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut relictis ruinis in urbem paratam Veios transmigrarent, in concionem, universo senatu prosequente, ascendit, atque ita verba fecit:

*Camillus
dissuadet.*

LI. Adeo mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsiliî solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quàm quòd procul ab his certaminibus eram; & ob eadem hæc, ¹ non, si me senatusconsulto populi-que jussu revocaretis, rediturus umquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. Et nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset; cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetimus, quid obsessam ex hostium manibus eripimus, si recuperatam ipsi deserimus; & quum victoribus Gallis captâ totâ urbe, Capitolium tamen atque arcem diique & homines Romani tenuerint, habitaverint, victoribus Romanis, recuperatâ urbe, arx quoque & Capitolium deseritur; & plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quàm adversa fecit? Equidem, si nobis cum urbe simul positæ traditæque per manus religiones nullæ essent, tamen tam evidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultûs exemptam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum

¹ Non.... rediturus umquam fuerim] Certo consilio apud animum meum statue-

rim nunquam redire, etiam- si me revocaretis.

vel secundas res, vel adversas: invenietis ² omnia prospere evenisse sequentibus deos, adversa ^{U.C. 365. a.C. 387.} spernentibus. Jam omnium primum Veiens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non antè cepit finem, quàm monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid? hæc tandem urbis nostræ clades nova num antè exorta est, quàm spreta ³ vox cælo emissa de adventu Gallorum; quàm gentium jus ab legatis nostris violatum; quàm à nobis, quum vindicari deberet, eadem negligentia deorum prætermisum? Igitur victi, caprique, ac redempti, tantum pænarum diis hominibusque dedimus, ut terrarum Orbì documento essemus. Adversæ deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad deos, ad sedem Jovis optimi maximi. sacra in ruina rerum nostrarum alia ⁴ terræ celavimus, alia avectâ in finitimas urbes amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, & victoriam, & antiquum belli decus amissum; & in hostes, qui cæci avaritiâ in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem, fugamque, & cædem.

LII. Hæc culti neglectique numinis tanta monimenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum, vixdum ex naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes, paremus nefas? Urbem auspiciatò inauguratòque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non dies magis statim, quàm loca sunt, in quibus fiant.

² Omnia prospere evenisse.... adversa] Malletus ut infra VII. 26. augurium cælo missum.

³ Vox cælo emissa] Magis placeret vox cælo missa, ⁴ Terræ celavimus] Ubi tatiùs esset, terrâ.

U.C. 365. Hos omnes deos, publicos privatosque, Quirites;
 a.C. 387. deserturi estis? ¹ Quàm par vestrum factum est,

quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quàm vestrà, conspectum est; quum inter Gallica tela degressus ex arce solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitteri; publica sacra & Romanos deos etiam in pace deferi placet? & pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quàm privatus in solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Veiiis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis carimoniis potest. Et, ne omnia generatim sacra omnesque percenseam deos, in Jovis epulo, num alibi, quàm in Capitolio, ² pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus, ³ signoque, quod imperii pignus custodiâ ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, ⁴ tuque Quirine pater? Hæc omnia in profano deferi placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte quid inter nos ac majores intersit. illi sacra quædam ⁵ in monte Albano, Lavinoque nobis facienda tradiderunt. An ex ho-

¹ Quàm par vestrum factum est, quod] Supple, ei facto, quod. Nisi quis fortè malit: Quàm par vestro factum est, quod.

² Pulvinar suscipi] Pulvinar est lectus alicui deo stratus. Hic sumi videtur pro ipsa celebritate lectisternii. Itaque pulvinar suscipi idem est ac lectisternium institui. De lectisternio vid. not. 2. ad c. 13. suprâ.

³ Signoque] Palladio,

quod ab Ænea in Italiam advectum esse, vulgaris opinio est.

⁴ Tuque Quirine pater] Observandum ancilia non Martis tantum Gradivi, sed etiam Quirini patris sacra hoc loco haberi: cujus rei fortasse aliud testimonium ægre reperias. Sed nimirum Mars & Quirinus duo sunt nomina ejusdem dei, ut diximus ad l. 20. suprâ.

⁵ In monte Albano, La-

stium urbibus Romam ad nos transferri sacra⁶ re- U.C. 364.
ligiosum fuit; hinc sine piaculo in hostium urbem a.C. 387.
Veios transferemus? Recordamini agitedum, quo-
ties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio
ritu negligentia casuve prætermisum est. Modò
quæ res, post prodigium Albani lacus, nisi in-
stauratio sacrorum, auspiciorumque renovatio,
affectæ Veienti bello reipublicæ remedio fuit? At
etiam, tanquam veterum religionum memores,
& peregrinos deos transtulimus Romam, & in-
stituimus novos. Juno Regina transvecta à Veis
nuper, in Aventino, quàm insigni, ob excellens
matronarum studium, celebrique dedicata est die?
Aio Locutio templum, propter cælestem vocem
exauditam in Nova via, jussimus fieri. Capitoli-
nos ludos solennibus aliis addidimus; collegium-
que ad id novum, auctore senatu, condidimus.
Quid horum opus fuit suscipi, si unà cum Gal-
lis urbem Romanam relicturi fuimus; si non vo-
luntate mansimus in Capitolio per tot menses ob-
sidionis; si ab hostibus metu retenti sumus? De
sacris loquimur, & de templis: quid tandem de
sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum
piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa
sedes est, ex qua eas nihil unquam præterquam
urbs capta movit. Flamini Diali noctem unam
manere extra urbem nefas est. Hos Veientes pro
Romanis facturi estis sacerdotes? & vestales tuæ
te deserent, Vesta? & flamen peregre habitando,
in singulas noctes tantum sibi rei que publicæ pia-
culi contrahet? Quid alia quæ auspiciatò agimus,
omnia ferè intra pomerium, cui oblivioni, aut
cui negligentia damus? Comitia curiata,⁷ quæ

vinoque] Tum in monte gioni habuimus, nefas esse
Albano, tum in eo in quo duximus.

Lavinium conditum est.

6 Religiosum fuit] Reli- 7 Quæ rem militarem con-
tinent.] Centuriatis comitiis.

U. c. 365. rem militarem continent ; comitia centuriata ,
 a. C. 387. quibus consules tribunosque militares creatis , ubi
 auspicato , nisi ubi adsolent , fieri possunt ? Veios-
 ne hæc transferemus ? an comitiorum causâ popu-
 lus tanto incommodo in desertam hanc ab diis ho-
 minibusque urbem conveniet ?

LIII. Sed res ipsa cogit vastam incendiis rui-
 nisque relinquere urbem , & ad integra omnia
 Veios migrare , nec hîc ædificando inopem plebem
 vexare. Hanc autem jactari magis causam , quàm
 veram esse , ut ego non dicam , apparere vobis ,
 Quirites , puto , qui meministis ante Gallorum
 adventum , salvis tectis publicis privatisque ,
 stante incolumi urbe , hanc eandem rem actam
 esse , ut Veios transmigraremus. Et videte , quan-
 tum inter meam sententiam vestramque intersit ,
 tribuni. Vos , etiam si tunc faciendum non fue-
 rit , nunc utique faciendum putatis : ego con-
 trà , (nec id mirati sitis , priusquam , quale
 sit , audieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset
 incolumi totâ urbe , nunc has ruinas relin-
 quendas non censerem. Quippe tum causa nobis
 in urbem captam migrandi victoria esset , gloriosa
 nobis ac posteris nostris ; nunc hæc migratio no-
 bis misera ac turpis , Gallis gloriosa est. non enim
 reliquisse victores , sed amisisse victi patriam vi-
 debimur : hoc ad Alliam fuga , hoc capta urbs ,
 hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisset ,
 ut desereremus penates nostros , exsiliumque
 ac fugam nobis ex eo loco conscisceremus , quem
 tueri non possemus. Et Galli evertere potuerunt
 Romam , quam Romani restituere non videbuntur
 potuisse ? Quid restat , nisi ut jam novis copiis

potes tas ; curiatis imperium 56. De lege curiata vid.
 propriè dictum mandabatur. c. 38. l. IX. & Cic. Ep. ad
 De discrimine potestatis & Fam. I. 9.
 imperii vid. not. 10. ad II.

veniant ,

veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) & habitare in capta ab se, deserta à vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid, si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volscive, faciant, uti commigrent Romam? velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? ¹ an malitis hanc solitudinem vestram, quàm urbem hostium esse? non equidem video quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget reædificare, hæc dedecora pati parati estis? Si totâ urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quàm ² casa illa conditoris est nostri, non in casis ritu pastorum agrestiumque habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quàm exsulatum publicè ire? Majores nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis nihil præter sylvas paludesque esset, novam urbem tam brevi ædificaverunt: nos Capitolio, arce incolumi, stantibus templis deorum, ædificare incensam piget? & quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrassent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?

LIV. Quid tandem, si fraude, si casu Veïis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde aut Gabios, aliamve quam urbem quæsituri sumus, quæ transmigremus? Adeo nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem

¹ An malitis] An contrà placebit hoc solum potius vastum & desertum remanere, dummodo vestræ ditionis sit, quàm incolis & frequentari ab hostibus, hostiumque urbem dici & esse.

² Casa... conditoris... nostri] Casa in qua Romulus habitabat, quum pastoriam vitam ageret; è lignis

& arundine compacta; humilis, absque ulla contiguatione. Ea erat ad Palatinum montem, & ut sacra servabatur ab iis quibus ea cura mandabatur. Quum quid vetustatis aut tempestatum injuriâ vitiatum foret, id sarciebatur quàm proximè fieri poterat ad pristinæ formæ similitudinem.

U.C. 365.
a.C. 387.

appellamus ; sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet ? Equidem , fatebor vobis , (¹ etsi minùs injuriæ vestræ , quàm meæ calamitatis , meminisse juvat) quum abessem , quotiescunque patria in mentem veniret , hæc omnia occurrebant , colles , campique , & Tiberis , & assueta oculis regio , & hoc cælum , sub quo natus educatusque essem. quæ vos , Quirites , nunc moveant potius caritate suâ , ut maneatis in sede vestra , quàm postea , quum reliqueritis ea , macerent desiderio. Non sine causa dii hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt ; saluberrimos colles , flumen opportunum , quo ex mediterraneis locis fruges devehantur , quo maritimi comعات accipiantur : mare vicinum ad commoditates , nec expositum nimiam propinquitatem ad pericula classium externarum : regionum Italiæ medium , ad incrementum urbis natum unice locum. Argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis. trecentessimus sexagesimus quintus annus urbis , Quirites , agitur ; inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis : quum interea , ne singulas loquar

¹ Etsi minùs injuriæ vestræ , quàm meæ calamitatis meminisse juvat] Hæc est mens Camilli , ut dicturus de exilio suo , cujus mentio ingrata populo futura erat , vitare conetur aurium offensionem , atque ideo exilium suum non tam injuriæ civium , quàm suo cuidam infelici fato tribuat. Sed desideratur particula negans ante verbum juvat. Etsi meminisse haud juvat , dicturus erat injuriæ vestræ : sed parcit verbo , & rem mollit dicendo minùs injuriæ ve-

stræ , quàm meæ calamitatis , id est , exilii mei , quod verius dixerim à fatali quadam mea calamitate , quàm ab injuria vestra ortum. Sic l. IV. c. 32. Etrusci pleniorum animorum ab pristini diei meliore occasione , quàm pugna. Scripturus erat Livius ab pristini diei prospera pugna. Sed ne graviore appellatione rem dictu levem extollat , subjicit meliore occasione quàm pugna , id est , re ita gestâ , ut verius dici possit bona occasio , quàm secunda pugna.

urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam ^{U.C. 369.}
 valida oppida, non universa Etruria tantum ter- ^{a.C. 387.}
 rā marique pollens, atque inter duo maria lati-
 tudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est. Quod
 quum ita sit, quæ (malum) ratio est ² expertis
 alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire
 aliò possit, fortuna certè loci hujus transferri non
 possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite
 humano invento responsum est, eo loco caput re-
 rum, summamque imperii fore. hinc, ³ quum au-
 guratò liberaretur Capitolium, Juventas Termi-
 nusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri
 se non passi. hinc Vestæ ignes, hinc ancilia cælo de-
 missa, hinc omnes propitii manentibus vobis dii.

LV. Movisse eos Camillus tum aliâ oratione,
 tum eâ quæ ad religiones pertinebat maximè
 dicitur. Sed rem dubiam decrevit opportunè
⁴ vox emissa, quòd, quum senatus post paullo
 de his rebus in ⁵ curia Hostilia haberetur, co-
 hortisque ex præfidiis revertentes, fortè agmi-
 ne forum transirent, centurio in comitio ex-
 clamavit: Signifer, statue signum: hinc manebi-
 mus optimè. quâ voce auditâ, & senatus, acci-
 pere se omen, ex curia egressus, conclamavit,
 & plebes circumfusa approbavit. Antiquatâ ^{Instaura-}
 deinde lege, promiscuè urbs ædificari cœpta. ^{tio urbis.}
 Tegula publicè præbita est: saxi, materiæque
 cædendæ, unde quisque vellet, jus factum;
⁶ prædibus acceptis eo anno ædificia perfectu-

² Expertis] Hujus loci ac-
 tūs commoditatem.

³ Quum auguratò libera-
 retur Capitolium] Quum per
 auguria id ageretur, ut li-
 bera à ceteris religionibus
 area Capitolina esset tota
 Jovis. Vid. suprà I. 55.

⁴ Vox emissa] Temerè,
 ab eo homine qui nullo mo-
 do præsentem disceptatio-
 nem intueretur.

⁵ Curia Hostilia] Vid. su-
 prà, I. 30.

⁶ Prædibus acceptis] Eâ
 lege, ut qui ædificabant,

316 T. L I V I I, &c.

U.C. 369. ros. Festinatio curam exemit vicos dirigendi,
 A.C. 387. dum omisso sui alienique discrimine, in vacuo
 ædificant. Ea est causa, ut veteres cloacæ,
 primò per publicum ductæ, nunc privata pas-
 sim subeant tecta; formaque urbis sit 7 occu-
 patæ magis, quàm divisæ similis.

prædes darent, qui sponde-
 rent eo anno ædificia per-
 fectum iri.

7 *Occupata magis, quàm
 divisæ*] Magis occupatæ à

singulis, prout cuique libuit
 hanc vel illam partem sibi
 vindicare, quàm divisæ sub
 arbitris, omni suum cuique
 locum certâ lege & normâ
 assignarent terminarentque.

FINIS.

